

M.MUXAMEDOVA

ME'MORCHILIK ASOSLARI

TOSHKENT

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLY VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI**

M.MUXAMEDOVA

ME‘MORCHILIK ASOSLARI

*O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta‘lim vazirligi
tomonidan o‘quv qo‘llanma sifatida tavsiya etilgan*

TOSHKENT – 2018

UO‘K: 72.01(075.8)

KBK 85.11

M 96

M 96

M.Muxamedova. Me‘morchilik asoslari. –T.: «Fan va texnologiya», 2018, 296 bet.

ISBN 978–9943–11–927–7

Mazkur o‘quv qo‘llanma me‘morchilikning estetik talablari, texnik mukammalligi, binolar klassifikatsiyasi, asosiy soha va turlari, binolar konstruksiyasi, me‘morchilikning rivojlanish an‘analari, yangi tipdagi binolarning funktsionalligi va konstruktiv mustahkamligi bilimlarini o‘zlashtirishga yo‘naltiriladi.

“Me‘morchilik asoslari” o‘quv qo‘llanmasi mazmuniga yetakchi xorijiy oliy o‘quv yurtlarida ishlab chiqilgan ilmiy qo‘llanmalar asosida me‘morchilikka oid ilmiy yangiliklar kiritilgan. Ushbu o‘quv qo‘llanma doirasida Qadimgi Misr, Old Osiyo, Uzoq Sharq me‘morchiligi, Qadimgi Gretsiya ibodatxonalarida qurilish konstruksiyalari va order sistemalari (doriy, ion, korinf), qadimgi Rim ustun-to‘sin sistemasiga yangi konstruksiyalar kiritilishi (kompozit va toskan orderlari) akveduk, amfiteatr, forum, insulalar qurilishi, Vizantiya va ilk xristianlar davri arxitekturasi, roman va gotika uslubi me‘morchilik asoslari, Uyg‘onish va barokko davri shaharsozligining rivojlanish an‘analari, klassitsizm va ampir uslubi asoslari, eklektizm, modern, konstruktivizm, funksionalizm uslublarining zamonaviy uslublar rivojidadagi o‘rni, yangi tipdagi binolarning funktsionalligi va konstruktiv mustahkamligini o‘rganish kabi mavzular mujassamlashtirilgan.

O‘quv qo‘llanmaning asosiy dolzarbligi talabalarga Sharq va G‘arb, umuman olganda jahon me‘morchiligining tarixi va nazariyasini o‘rgatish, me‘morchilik tarixining tadriji, rivojlanish qonuniyatlarini o‘zlashtirish, turli uslublarning yuzaga kelishi va shu uslublar ta‘sirida bunyod etilgan obidalar me‘morchiligini yoritib berishdir.

UO‘K: 72.01(075.8)

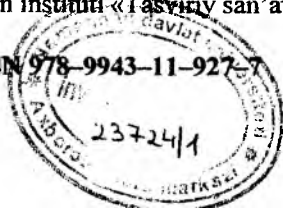
KBK 85.11

Taqrizchilar:

J.X.Ismailova – t.f.d., professor, O‘zbekiston tarixi davlat muzeyi direktori;

T.B.Ahmedov – Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn instituti «Tasviriy san‘at tarixi va nazariyasi» kafedrasida dotsenti.

ISBN 978–9943–11–927–7

© «Fan va texnologiya» nashriyoti, 2018.

“ME’MORCHILIK ASOSLARI” FANIGA KIRISH. ME’MORCHILIK SOHA, TURLARI VA USLUBLARI.

Reja

1. Arxitektura atamasiga ta’rif
2. Me’morchilikda binolar qurilishida qonuniyatlar
3. Binolar klassifikatsiyasi
4. Me’morchilikda uyg’unlashuv asoslari
5. Me’morchilik uslublari

Jahon me’morchiligi tarixini o’rganish uning taraqqiyot qonunlarini tekshirish, nodir yodgorliklar bilan odamlarining his-tuyg’u, hayotiy tajribalarini o’rganish, g’oyaviy-estetik qarashlarining shakllanishini bilish demakdir. Bu so’zsiz insonga hayotiy tajribalarni boyitishga, hayotga yanada keng va atroflicha yondashishga yordam beradi. Me’morchilik tarixi odamzodning go’zallik yaratishidagi muvaffaqiyatining dalilidir. Hashamatli inshoot qurish, uning barqarorligi, kuchi, foydasini muhokama qilish asli muhandislik ishi. Keyinchalik bu arxitekturaning asosiy ishiga aylandi. Hozirda bu eng foydali san’at va foydali san’atning eng oliysidir. Arxitektura tarixi turli yerlar va davrlardagi me’morchilik uslublari, yutuqlarini, rivojlanishning yirik harakatlarini o’zida aks ettirgan¹.

Bo’lg’usi me’morlar uchun me’morchilik tarixini o’rganish, bilish juda muhim omillardan biridir. «Arxitektura tarixi» fanini aniqlashda, me’morchilik o’z oldiga qo’ygan maqsadidan kelib chiqib, insoniyat taraqqiyotining dastlabki davrlaridan boshlab o’rganiladi.

Arxitektura grekcha so’z bo’lib – "bosh quruvchi" degan manoni anglatadi. Binoni qurish san’ati, hamda majmualarni jamiyat talablariga nafaqat amaliy xizmat, balki, badiiy-g’oyaviy jihatdan uyg’unligini hal qilishi kerak.

---

¹History of Architecture A.D.F.Hamlin. A. M. Professor of the history of Architecture in the school of Architecture, COLUMBIA, UNIVERSITY, 1998 SEVENTH EDITION, p.6. Introduction. (A history of architecture is record of man's efforts to build beautifully. Only when the idea of beauty is added to that of use does a structure take its place among works of architecture. Architecture is the most useful of the fine arts and the noblest of the useful arts.) P20. CHAPTER I. PRIMITIVE AND PREHISTORIC ARCHITECTURE.(EARLY BEGINNINGS. It is impossible to trace the early stages of the process by which true architecture grew out of the first rude attempts of man at building. The rude and elementary structures built by savage and barbarous peoples, like the Hottentots or the tribes of Central Africa, are not in themselves works of architecture, nor is any instance known of the evolution of a civilized art from such beginnings. So far as the monuments testify, no savage people ever raised itself to civilization, and no primitive method of building was ever developed into genuine architecture, except by contact with some existing civilization of which it appropriated the spirit, the processes, and the forms).

Bino va inshootlarni qurilishida ruxsat berilgan amaliy, eng sodda maqsadlarni bevosita badiiy ijodiy uyg'unlik bilan birga hal qilinishi kerak. Arxitektura inshootlari jamiyat madaniyatining bir bo'lagi bo'lishi bilan birga, u san'at asari hamdir.

Shunday qilib, arxitektura insoniyat taraqqiyotining bir turi bo'lib, uni oddiy qurilish ishi bilan chegaralab bo'lmaydi, lekin, uni faqat badiiy ijod turi deb ham bo'lmaydi.

"Har bir davrda arxitektura tushunchasi turlicha talqin etilgan. Rim me'mori Vitruviy klassik formula bo'yicha me'morchilik inshootining asosiy sifatini quyidagicha belgilagan: *mustahkamlik, foyda va chiroylilik*².

Vitruviy bu ta'limotida shuni talab qilganki, binoning forma va kompozitsiyasi insoniyatning eng kerakli talablariga, halq an'alariga, o'sha joy iqlimiga, xalq urf-odatlariga, moslashtirishdan iborat"³.

Feodalizmning erta davrlarida arxitektura tushunchasi bir oz toraydi. Uning vazifalari asosan qa'la, ibodatxona, qo'rg'onlar qurilishi bilan chegaralandi. Me'morchilik inshootlari insoniyatning tafakkuri hamda qarashlariga asosiy ta'sirini o'tkazadi.

Inson binoga qarab, uning yengilligi yoki og'irligini, bejirimligi yoki qo'polligini, past va balandligini, yaxlitligini va kompozitsiyasining aniqligi, uning formalarining bo'laklarini his eta oladi va o'z ta'sirini o'tkazadi.

Inson binoga kirib, uning ichki fazoviy kengligi, mahobatli ravoqlar, baland gumbaz, yuksak badiiy ishlov berilgan stalaktalar, o'z o'rnida bino xarakteriga mos ravishda ishlatilganligiga hayratlanadi.

Asrlardan asrlarga o'tgan sayin me'morlarga bo'lgan talab kuchayadi. Arxitekturaviy yo'nalishni o'rganish ko'pgina davrlardanoq saroy va maqbarani, xalq turar joylarini o'rganishdan boshlanadi. Saroy va maqbaralar formalaridan ularning oddiy asosdan rivojlanishi topiladi. Xalq san'atining kuchi uning o'ziga xos yorqin xarakterli topilmalarini tarixiy monumental asarlarda yetkazib beradi.

Qadimgi Misrning piramida va Gretsiyaning maqbaralarida "abadiylik" g'oyalari aniq namoyon bo'lib, Qadimgi Misr arxitekturasida monumental g'oyalar farqlanadi. Misr maqbara, piramidalari firavnlr hokimiyatining abadiyligi bilan birga, ularning quldorlikni

² A World History of architecture. Marian Moffet, Michail W Fario, Lawrence Wodehouse. London. 2003. P.1. Introduction. (The roman architect and engineer Vitruvius, active around 40 BCE, considered the essentials of architecture to be *firmitas, utilitas, and venustas, commonly translated as firmness, commodity, and delight*).

³ A World History of architecture Marian Moffet, Michail W Fario, Lawrence Wodehouse. London. 2003. P.1. Introduction. (Here firmness is structural stability, commodity is the meeting of functional requirements, and delight is beauty).

boshqarish demokratiyasi maqbara kompozitsiyalarida va ularning shaklida, antogonistik ravishda talqin etiladi. Yuqorida ko'rsatilgan arxitektura inshootlarining struktura va obrazlarini, inson tomonidan tabiat qonunlarini tan olinganini o'z inshootlariga yondashtirganlar. Shuning uchun arxitekturaning rivojlanish davri, inson tomonidan tinchlikni o'zlashtirish pog'onasi, bizga qimmatli bo'lgan ashyolar arxitektonik muhitda yaratilib tugallanadi. Shuni ko'zda tutish lozimki, arxitekturaning har bir davri mustahkam xarakterli bo'lishiga qaramasdan, uyg'onish davri usullarini shakllarda qo'llab, oz bo'lsa ham yangi vazifalarga yangi mazmun bilan javob beradi. Asrlar davomidagi arxitektura rivojlanishining shakl rivojlanishida, bir necha qonuniyatlar ishlab chiqildi.

Arxitektura tarixida ham mustahkam qonunchilik yuzaga keldi. Qonunchilikning ko'p qismi arxitekturaviy formalarni o'zgartirdi, ammo ularning davomiyligi uzoqqa cho'zilmasligi xarakterli edi. Aniqlangan tarixiy davr mobaynida yangi iqtisodiy, badiiy yangiliklarga qamralgan davr eski davrni cheklantiradi. Bu yerdan ko'rinadiki, arxitektura ilmining vazifasi arxitekturaning hayotiy progressiv qadriyatlarini o'zlashtirib, hozirgi davrga, halqqa moslanadi⁴.

Tarixiy materializm qadimiy yodgorliklarni qunt bilan arxitekturani o'rganishga, shuningdek, har bir vaqtni mutonosibligini to'g'ri tanlash arxitektura tarixi darsligida turli davrlar hajmini to'g'ri o'zlashtirish lozim. Antik arxitekturani biz o'rganamiz va bizning mahalliy merosimiz bunda ko'proq halq yaratgan qismiga e'tibor qaratiladi.

Arxitektura tarixi bir tomonlama rivojlanishi bilan chegaralanmasligi lozim. Funktsional qurilish texnik g'oyaviy badiiy va boshqalar. Arxitektura tarixi inson faoliyatining ko'p qirralari rivojlanishi jamiyatning rivojlanishi bilan uzviy bog'liq holda jamoa rivojlanishi formalari arxitekturasi o'z samarasini topadi⁵.

---

⁴History of Architecture A.D.F.Hamlin. A. M. Professor of the history of Architecture in the school of Architecture, COLUMBIA, UNIVERSITY, 1998 SEVENTH EDITION, p.6 (All architecture is based on one or more of three fundamental structural principles. It is useful to have a standard way of defining principles. In addition to a definition statement, each principle should have associated rationale and implications statements, both to promote understanding and acceptance of the principles themselves, and to support the use of the principles in explaining and justifying why specific decisions are made. How the adoption of one or another of the principles affected the forms and even the decoration of the various styles.)

⁵A World History of architecture. Marian Moffet, Michail W Fario, Lawrence Wodehouse. London . 2003. P.7. (Architecture has to do with planning and designing form, space and ambience to reflect functional, technical, social, environmental and aesthetic considerations. It requires the creative manipulation and coordination of materials and technology, and of light and shadow. Often, conflicting requirements must be resolved. The practice of Architecture also encompasses the pragmatic aspects of realizing buildings and structures, including scheduling, cost estimation and construction administration. Documentation produced by architects, typically drawings, plans and technical specifications, defines the structure and/or behavior of a building or other kind of system that is to be or has been constructed).

Arxitektura tarixi fanning shunday xususiyati borki, unda uyg' o'nish davri o'rganiladi, turli tarixiy davrlarni yuzaga kelishi va rivojlanishi arxitekturaning faqat ma'lum bir tomonlarini emas, balki murakkab, ko'p qirrali, ya'niy dialektik birligini arxitekturada namoyon etadi.

Arxitekturaviy jarayonning rivojlanishi - eski uslublarning yangilari bilan qamrab olinishi, real formalarga aylantirilib utilitar g'oyalar ilgari suriladi. Shuning uchun arxitektura tarixi arxitekturaviy ijodiyotda progressiv uslublarni va tarixiy shakllarni o'rganadigan fan hisoblanadi.

Inson hayoti va faoliyati uchun zarur bo'lgan makonning loyahasini yaratish va uni qurish me'morlik san'atining mazmunini tashkil etadi. Turar joylar, yo'llar, hiyobonu maydonlar, yirik suv inshoot va madaniy xordiq uchun mo'ljallangan me'moriy majmualar hammasi shu san'atning turli ko'rinishlaridir. Bular uning bosh quruvchisi - arxitektori (me'mori) tomonidan loyihalashtiriladi va rahbarligida amalga oshiriladi. Bino va inshootlarning nima maqsadga xizmat qilishi, ya'ni ularning bajaradigan vazifasi aniqlanadi, uning to'g'ri hal qilish esa me'morlik asarini yaratishdagi asosiy omillardan hisoblanadi. Shular asosida me'morlik quyidagi soha va turlarga bo'linadi:

1. Turar-joy binolari va ma'muriy madaniy inshootlar sohasi

Turar-joy binolari qayerda va qanday qurilishiga qarab, past qavatli (4-5 qavatgacha) va ko'p qavatli (5 qavatli dan yuqorisi) kabi turlarga bo'linadi. Bu binolar asosan mahalliy iqlim sharoitlari, milliy an'analari va oila a'zolari soni kabilarga moslashgan bo'lishi kerak.

Jamoat va ma'muriyat binolari sohasi hozirgi davrdagi eng katta soha hisoblanib, o'z ichiga juda ko'p va xilma-xil turlarni oladi. Bu turlar bir-biridan bajaradigan xizmati va funksiyasi, xarakteri va individualligi asosida farqlanadi. Masalan: umumiy ta'lim-tarbiya binolari (yasli, bog'cha, maktab, internat va h.k.); o'rta va oliy ta'lim-tarbiya binolari (kollej, institut, universitet va h.k.); sog'liqni saqlash va dam olish binolari (poliklinika, kasalxona, dispanser, sanatoriya, kurort, dam olish uylari va h.k.); madaniy oqartuv binolari (teatr, kinoteatr, sirk, konsert zallari, Muzey, kutubxona, ko'rgazma pavilyonlari va h.k.); savdo-sotiq binolari (magazin, univermag, savdo markazlari, bozor va h.k.); umumiy ovqatlanish binolari (oshxona, choyxona,

qaxvaxona, restoran, va h.k.); sport bino va inshootlari (stadion, manej, basseyn, yaxt klub va h.k.); maishiy xizmat ko'rsatish binolari (hammom, atelye, maishiy xizmat ko'rsatish kombinatlari va h.k.); aloqa va transport bino va inshootlari (pochta, telegraf, aeroport, vokzal, avtovokzal, metropoliten va h.k.); ma'muriy xizmat binolari (har xil vazirlik, davlat muassasalari va h.k.).

2. Sanoat korxonasi va suv inshootlari me'morligi

Sanoat korxonasi va suv inshootlari sohasi asosan XIX asrda zavod va fabrikalarning rivojlanishi va qishloq xo'jaligining texnikaviy taraqqiyoti asosida yuzaga kelgan. Bu binolar arxitekturasida ularning bajaradigan funksiyasi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ya'ni binoning past-balandligi va katta kichikligi, ichki va tashqi qiyofasi shular jumlasidandir.

3. Landshaft me'morligi yoki bog'-park san'ati Landshaft me'morligi yoki bog'-park san'ati shahar hiyobonlari, kichik me'moriy hajmli qurilmalari bo'lgan, favvoralar, ko'priklar va yo'lakchalari bo'lgan dam olish hududi me'morligida o'z aksini topadi.

4. Shaharsozlik. Shaharsozlik, me'morlikning katta va alohida sohasi hisoblanadi. Turar joylar, mavze (kvartal), kichik noxiya (mikrorayon), (mahallalar)lar, maydonlar va bog'lar, ko'cha va hiyobonlar, sanoat va ijtimoiy binolar va ular bilan birga transport magistrallari, turli kommunikatsiya ishlari hisobga olinib, kelajakda rivojlantirilishi ko'zda tutilgan shahar loyihasi yaratiladi. Mana shu loyiha asosida shaharlar barpo etiladi yoki qayta tiklanadi, ta'mirlanadi.

Me'morlik ham san'atning boshqa turlari singari davlat tarixi, madaniy ma'naviy mavqeni o'zida aks ettiradi, halqning turmush tarzi, estetik qarashlarini namoyon etadi. Shuning uchun bu san'at haqiqiy ravishda tarixiy voqealar salnamosi, davr oynasi sifatida e'tirof etiladi.

Inson paydo bo'lgandan boshlab o'zi uchun yashay digan, yog'in-sochinlardan, sovuq va issiqlikdan muhofaza etadigan joylar qurishgan. Ular dastlab oddiy ko'rinishda toshlardan, yog'och va loylardan ishlangan. Davr o'tishi bilan jamiyatning shakllanishi va rivojlanishi jarayonida me'morlik san'ati ham rivojlandi va texnika viy tomondan o'sdi: uylar, saroylar, ibodatxonalar, harbiy istehkomlar, shaharlar, zavod va fabrikalar, ko'priklar va suv inshootlari barpo etila boshlandi.

Xukmron sinf g'oyasi, qurilish texnikasi rivojining saviyasi me'morlikda o'z aksini topadi, shu tufayli har xil davrda qurilgan binolar bir-biridan farq qiladi. Biror me'morlik inshootini barpo etish

uchun jamoat mehnati, vaqti, qurilish materiallari va konstruksiyalari sarflanadi. Me'morlikda qulaylik, go'zallik va boshqa estetik talablar bilan birga uning maqsadga muvofiqligi va tejamkorlik talablari ham ko'zda tutiladi. Qulay, arzon, mustahkam va go'zal shiori qadim zamonlardan mavjud bo'lgan. Shu shior me'morlikdagi moddiy va badiiy asosiy qonunni o'zida mustahkam birlashtirgan. Ularning mazmuni quyidagi qoida ko'rinishida uchraydi: Qulaylik – binoning qanday vazifani bajarish uchun muvofiqlashgan me'morlik inshootlariga qo'yiladigan asosiy talablaridan biri bo'lib, aniq funksional jarayonni o'zidan aks ettiradi. Biror me'morlik inshootini qurishdan avval binoning me'moriy loyihasi ishlangan va unda fazoviy hajm tuzilishi to'g'ri hal qilingan bo'lishi kerak. Masalan, turar joylarda asosan mahalliy iqlim sharoitlari, ya'ni yozda issiq quyosh nuridan, qishda sovuq va yog'in-sochindan saqlanish masalalari ko'zda tutiladi. Xonalar soni va o'lchami unda yashaydigan oila a'zolari soniga qarab belgilanadi va hokazo. Teatr, kino - teatr va klublarda bo'lsa, sahnadagi yoki ekrandagi hodisalar zalning hamma joyidan yaxshi ko'rinishi va ovoznig bir xil eshitilishi, odamlarning tez zalga kirish va undan chiqish kabi masalalar asosiy o'rinda turadi. Oshxonalarda asosiy funktsiya ovqatlanish, maktablarda o'qish, sport zallarda har xil mashqlar o'tkazish kabilar bo'ladi va hokazo. Me'morlikda texnika mukammalligi katta o'ringa ega. U o'z ichiga qurilish texnikasi (qurilish materiallari, konstruksiyasi, mashinasi, texnologiyasi va asbob-anjomlari) va fani (konstruksiya, texnologiyasi, materiallar xususiyati kabilarni hisoblash va h.k.)ni oladi. Qurilish texnikasining qanday rivojlanganligi arxitektura rivojini belgilab beradi. Shu qatorda arxitekturaning o'zi texnikaga har xil talablar qo'yib uni rivojlantiradi. Umuman olganda arxitektura va qurilish texnikasi o'zaro moslashgan holda rivojlanadi. Ammo, ba'zan mana shu moslashish buziladi, ana shu davrda arxitektura inqirozga yuz tutadi.

Me'morlikda biror bino yoki majmuani barpo etishda uning iqtisodiy tomonlari ham katta ahamiyatga ega. Ya'ni arzon qurilish usullarini qo'llash natijasida binoga minimal xarajat sarflash ko'zda tutiladi. Shu bilan birga binoga bo'lgan talablar (chiroy, qulay va mustahkam) qondirilib, uning saviyasi kamaymasligi kerak. Me'morlikdagi go'zallik va nafosat tasviriy va amaliy san'atdagi shu tushunchadan ancha murakkab. Chunki me'morlik bir vaqtini o'zida ham moddiy, ham ma'naviy tomoni bilan mavjuddir. Ba'zi me'moriy

qurilmalarida, masalan, memorial muzey, maqbara, ko'rgazma zallari kabilarda binoning g'oya va mazmuni birinchi o'rinda bo'ladi. Ya'ni g'oya va mazmun bino arxitekturasida shakllanib badiiy obrazga aylanadi. Arxitekturadagi bu obraz davlatning siyosiy va iqtisodiy kuch-quvvatini, jamiyat xarakterini, mafkurasini o'zida aks ettiradi

Me'morlikning asosiy maqsadi insonlarning yashashi va ishlashi uchun kerak bo'lgan muhit, joy yaratishdir. Ammo bu masalani yechishda to'rt tomondan o'ralgan bino tushunilmaydi. Aksincha, qanday qilib mana shu muhit yoki joyni tashkil etilishi uning moddiy va ma'naviy tomonini to'g'ri hal qilish ko'zda tutiladi. Shu tufayli me'morlik mazmuni uning ko'p qirrali xarakterining jamiyat talabi bilan aniqlanishidadir. Bu mazmun ijtimoiy tartib jarayonlariga javob beruvchi, jamiyatning moddiy-texnika sharoiti va estetik ideallari bilan moslashgan holda me'morlik shakllarini tashkil etadi. Bu shakllarni yaratishda me'morlik san'atida kompozitsiya tushunchasi hal qiluvchi ahamiyatga egadir. Me'morlik kompozitsiyasi shundan iboratki, aniq qonun-qoida asosida joylashilgan yoki tashkil topgan, tashqi va ichki elementlari o'zaro mutanosib va hamoxang bo'lib, bir butunlikni, yaxlitlikni mujassamlashtirgan bo'ladi. Buni biror bino, inshoot, binolar ansambli (majmuasi), umumiy shahar arxitektura qurilishi kabilarda yaqqol ko'rish mumkin. Kompozitsiyaning uslub va usulari juda ko'p, shulardan ba'zilari: tektonika, o'lcham, mutanosiblik, muvofiqlik, nisbat (proporsiya) va biroxanglik (ritm), simmetriya va assimetriya, keskinlik, yorug'lik va rang, qurilish materiallarining xususiyati va h.k. Mana shu kompozitsiyaning usul va uslublari har tomonlama yaxshi o'zlashtirilgan va qo'llanilgan taqdirdagina nafasot va foydalik, estetik va amaliy talablariga javob beradigan me'morlik asari yaratilishi mumkin. Shu asarlar bir-biridan, me'morning ijodiy uslubi va usuli bilan ham farqlanadi. Me'morlikda badiiy obraz yaratish o'zining vositalariga ega. Shulardan asosiysi fazoviylikni tashkil etish va tektonikadir. Bu ikki tushuncha me'morlik san'atida muhim ahamiyatga ega: mana shular yordamida bino yoki inshootni shakli, qiyofasi, past-balandligi, konstruksiyasi, ya'ni, bino obrazi xosil qilinadi. Oddiy qilib aytganda, tektonika bino o'zagi, suyagidir. Bu tizimni plastik hal etish, uyg'unlashtirish, hamda me'morlik shakllarini

keltirib chiqarish tektonik tizim deyiladi⁶. Jumladan, tektonika konstruksiya va badiiylikni birlashtiradi. Mana shu birlik yordamida me'mor bino yoki inshoot arxitekturasiga aniqlik, nafosatlilik va hamoxanglik bera oladi. Masalan, buni, Qadimgi Misr ehromlarida, Italiya me'morligida, gotika davri ibodatxonalarida ko'rish mumkin. Kompozitsiya kategoriyalaridan yana biri simmetriya va assimetriyadir. Bu kategoriya kompozitsiyaning oddiy va aniq usulidir. Bu usul bino arxitekturasining tuzilishini, fazoviy hajmini, bino bo'laklarining o'zaro joylashishini aniqlaydi. Yana bu usul asosida me'morlik majmualari va majmua loyihalari yaratiladi. Masalan, O'rta Osiyo shaharlaridagi me'morlik yodgorliklari: madrasa va masjidlar, karvonsaroy va xonaqohlar simmetriya, nisbat va mutanosiblik yordamida me'morlikning yorqin badiiy obrazini yaratishgan. Natijada tantanavor va salobatli yoki oddiy va sodda ko'rinishdagi me'morlik inshootiga ega bo'lingan: demak, bu usullar orqali loyihalash jarayonidagi hal qilinishi kerak bo'lgan masalalar aniqlanadi, hamda yaxlit, me'morlik asari yaratiladi. Me'morlik inson hayoti va faoliyati bilan birga bo'lganligi tufayli xilma-xil me'morlik yodgorliklari o'z davrining hayotini, tarixini va madaniyatini o'zlarida aks ettirgan. Chunki har bir tarixiy, ijtimoiy davrdagi me'morlik asari o'zining iqtisodiy, texnikaviy g'oyaviy xarakteriga, badiiy siymosi va uslubiga ega bo'lgan uslub muhim estetik kategoriya bo'lib, me'morlik tarixini, rivojini o'rganishda, hamda uni har tomonlama va to'la tushinishda alohida rol o'ynaydi. Bu tushuncha me'morlik rivojidadagi davr va pog'onalarini aniqlashda muhim ahamiyatga ega.

Me'morlik uslublari. Uslub tushunchasi keng va turlicha ishlatilishi mumkin. Masalan, "davrlar uslubi", "hayot uslubi", "milliy uslub", "adabiyot uslubi", "san'at uslubi", tasviriy san'at va me'morlikda "uyg'onish davri me'morligi va tasviriy san'at uslubi", "impressionizm uslubi", "gotika uslubi", "klassitsizm uslubi", "modernizm uslubi" va h.k. Uslub bilan mashhur san'at asarlarini yaratgan buyuk va malakali usta, individ shaxsning ish uslubi ham ifodalanadi va aniqlanadi: yozuvchining, kompozitorning, me'morning, rassomning, kino

⁶A textbook of construction. By Dr. B.C. Punmia. New Delhi. 2005 June. P7. (building first evolved out of the dynamics between needs (shelter, security, worship, etc.) and means (available building materials and attendant skills). As human cultures developed and knowledge began to be formalized through oral traditions and practices, building became a craft, and "architecture" is the name given to the most highly formalized and respected versions of that craft. It is widely assumed that architectural success was the product of a process of trial and error, with progressively less trial and more replication as the results of the process proved increasingly satisfactory. What is termed vernacular architecture continues to be produced in many parts of the world. Indeed, vernacular buildings make up most of the built world that people experience every day.

rejissyorning uslubi va h.k. Ammo har vaqt va har bir hodisada "Uslubstil" tushunchasi umumiy xarakterga ega bo'ladi. Uslub ma'no va shaklni o'zida ma'lum bir davrgacha mujassamlashtirgan, estetik obrazni uyg'unlashtirgan va yaxlitlashtirgan tizimdir. Me'morlikdagi uslub – tasviriy san'atdagi uslubdan o'zining ba'zi bir xususiyatlari bilan farqlanadi: - me'morlikda uslubning iqtisodiy va ma'naviy, g'oyaviy estetik tomonlari bino va yoki inshootning funksiyasi va konstruksiyasi bilan birlashib, qo'shib ketadi. Shu tufayli uslub bir necha o'n yillar, hatto bir necha asrlar davomida barpo bo'ladi⁷. Har bir davr me'morlik rivojida bir yoki bir necha xil inshootlar tipini yaratadi. Mana shu inshoot tipida o'z davrining uslubi aniq, to'la va har tomonlama yoritilgan bo'ladi. Masalan, Qadimgi Misrning exromlari, Yunonistonning amfiteatrlari, O'rta Osiyo va musulmon Sharqining – masjid, maqbara va madrasalari, Rimning ibodatxonalari, Yevropaning – gotika soborlari; renessans qasrlari; barokko cherkovlari; klassitsizm saroylari va h.k. Mana shu har bir me'moriy yodgorliklari o'z davrini va uni ijodkorlarini u yoki bu uslub yordami bilan bizning ko'z oldimizda namoyon etadi. Me'morlik uslubi na faqat tashqi tomondan, balki ichki interyerida ham o'z ifodasini topadi. Bu xususda zamonaviy me'morlik interyerlari yaqqol misol bo'la oladi⁸.

Har bir binoni qurishda unga katta bo'lmasa ham sezilarli darajada mablag' ajratilishi lozim. Shuning uchun odamzod hech qachon kerakmas, foydasiz bino qurilishiga yo'l qo'ymagan. Binoni foydasi haqida gapira turib, biz uni birinchi va asosiy funksional – me'morchilikning tarafini nazarda tutamiz.

Yuqorida aytib o'rganganimizdek, binolar funksiyalari xilma - xil bo'ladi. Shuni aytib o'tish joizki, me'morchilik insoniyat evolyutsiyasi bilan birga rivojlanib kelmoqda. Har bir davr va har bir millat faqat

⁷History of Architecture A.D.F.Hamlin. A. M. Professor of the history of Architecture in the school of Architecture, COLUMBIA, UNIVERSITY, 1998 SEVENTH EDITION. (Style is character expressive of definite conceptions, as grandeur, gaiety, or solemnity. The history of architecture appears as a connected chain of causes and effects succeeding each other without break, each style growing out of that which preceded it, or springing out of the fecundating contact of a higher with a lower civilization.)

⁸A World History of Architecture .Marian Moffet, Michail W Fario, Lawrence Wodehouse. London . 2003. P.16-19. (An architectural style is characterized by the features that make a building or other structure notable or historically identifiable. A style may include such elements as form, method of construction, building materials, and regional character. Most architecture can be classified within a chronology of styles which changes over time reflecting changing fashions, beliefs and religions, or the emergence of new ideas, technology, or materials which make new styles possible. Styles therefore emerge from the history of a society. They are documented in the subject of architectural history. At any time several styles may be fashionable, and when a style changes it usually does so gradually, as architects learn and adapt to new ideas. The new style is sometimes only a rebellion against an existing style, such as post-modernism (meaning "after modernism"), which has in recent years found its own language and split into a number of styles which have acquired other names. An architectural style, sometimes called an architectural pattern, is a set of principles—a coarse grained pattern that provides an abstract framework for a family of systems. An architectural style improves partitioning and promotes design reuse by providing solutions to frequently recurring problems).

o'ziga xos qurilishdagi binolarni yaratishgan, ular ijtimoiy tuzum, obi - havo, din, davlat hokimiyati va boshqa omillar asos bo'lgan. Davrlar almashuvi jarayonida yangi tipdagi binolar ham paydo bo'lavergan; eskilarni o'rniga yangisi, yangi kelgan. Qadimgi Rimda boshqaruv va savdo binolari qurilgan - bazilikalar, ulkan hammomlar, teatrlar, sirkalar, forum - maydonlar yaratilgan: o'rta asrlarda asosiy me'morchilik binolari feodal qasrlar, cherkovlar, buyuk shahar; XIX asrda esa kapitalistik rivojlanishni sharoitiga xos har xil binolar qurilgan va boshqalar. Tarixiy jarayon mobaynida binolar rejaları ham o'zgargan, ular bir qator davrga o'xshash bo'lgan bo'lsa, masalan, turar joylar, jamoat binolari-ratusha, teatr va boshqalar. XVII-XVIII asrlar turar joylari, o'rta asr turar joylaridan sezilarli farqlanib turadi. Zamonaviy teatrlar, antik teatrlarga o'xshamaydi.

Binoning rejasi, shu rejaning chiziqlari, binoga kuruvchi xonalar va ular o'rtasidagi aloqani sinchkovlik bilan o'rganish mabaynida teatrlarga yorqin tasavvur uyg'otishi lozimki o'sha hayot haqida qanchalik u oldin qurilgan bo'lmasin, bino rejasi va uning o'ziga xos jihatlari olimlar va me'morchilik tarixchilar uchun ko'proq yoki kamroq darajada uni qurilish paytini aniqlashga yordam beradi.

Qadimgi Yunoniston me'morlari monumental qurilishda asosiy qurilish material sifatida tabiiy toshdan foydalanishgan, xususan marmardan, to'sinlar esa xodali bo'lgan Rim arxitekturasida g'isht va rim betoni keng qo'llanilgan, to'sinlar uchun esa turli peshtoqlar ishlatilgan. Tayanch qurilmalar va gotik peshtoqlar ham toshdan qurilgan. XV - XVI asrlarda, Uyg'onish davrida asosiy o'rinni g'isht qurilish texnikasi egallab, XIX asrga qadar saqlanib qoldi. XIX asr birinchi yarmidan boshlab, qurishda quruvchilarning texnik imkoniyatlarini kengaytiruvchi metallar tabora keng qo'llanila boshladi. XIX asr oxiridan buyon hozirgi vaqtning asosiy qurilish materialllari bo'lmish asosiy qurilish materialari bo'lmish beton va temirbetondan foydalanila boshlandi. Zamonaviy qurilish texnikasi arxitektura rivojida batamom yangi bosqichni boshlab beradi.

Arxitekturaning badiiy tomoni. Yuqorida chiroy va maftunkorlik har binoning shartli xususiyati bo'lishi kerakligi aytilgan edi. Harqanday inshootni ichidan va tashqarisidan minglab odamlar tomosha qiladi. Shu sababli har zamon quruvchilari o'z imoratlariga ko'rkam tus berishga intiladi. Arxitekturaning badiiy tomonlari uni o'rganuvchilar uchun katta qiyinchiliklar tug'diradi. Bu avval bayonini yengilashtirish

uchun ikki qo'shni tushuncha. "umumiy" va "xususiy" me'moriy shakllarni kiritamiz.

Umumiy me'moriy (ya'ni bino kompozitsiyasi) deganda binoning asosiy hajmiy-fazoviy tuzilishi, uni tashkil etuvchi asosiy elementlarning bog'lanishi tushuniladi. Shuni ta'kidlash kerakki, umumiy me'moriy shakl tushunchasiga binoning nafaqat tashqi, balki ichki hajmlari ham kiradi.

Xususiy me'moriy shakl deganda esa bino kompozitsiyasiga nisbatan xususiy xarakterga ega bo'lgan me'moriy va dekorativ elementlar tushuniladi. Ularga ustunlar, karnizlar, frontonlar, oyna va eshiklar haykaltaroshlik detallari va boshqalari kiradi.

U yoki bu binoni loyihalashtirgan payt arxitektor umumiy va xususiy shakllar bilan aloqa va to'la mutanosiblik bo'lishi kerak. Har ikkalovi ham arxitekturada muhim rol o'ynaydi, biroq me'morning asosiy vositasi umumiy shakllardir. Hech bir detal, u qanchalik plastik ishonarli bo'lmasin, bino kompozitsiyasidagi kamchiliklarni muvozanatlay olmaydi. Inshooat masalalarining umumiy chuqurlanishi, uning asosiy proporsiyalari va silueti yakuniy badiiy natija – bino ko'rinishining ifodaliligini aniqlab beradi.

Turli zamonlarda turlar haqlarda go'zallik va badiiy garmoniya haqida turli o'ziga xos tasavvurlar bo'lgan. Arxitektura sohasidagi badiiy meyorlar ham o'zgargan. Bino turlari va loyihalari rivojlangan, qurylish materiallari almashgan. Bularning barchasi arxitekturaning badiiy tomonini aniqlab, me'moriy shakllarning odamlar tomonidan idrok etilishiga ta'sir ko'rsatgan. Kompozitson tamoyillar ham binolarning interyeri ham o'zgargan. Qadimgi yunon va rimliklarga chiroyli va ifodali tuyilgan narsalarni o'rta asr me'morlari tushunmagan, o'z navbatida uyg'onish davri quruvchilari o'rta asr "Gotika"sini rad etishgan. Arxitekturadagi go'zalik haqidagi zamonaviy tasavvurlar avvalgilardan ko'p tomondan farq qiladi.

Shunday qilib, arxitekturaning badiiy tomoni, xuddi uning funksional va konstruktiv qirralari kabi, tarix davomida o'zgarib keladi.

Arxitekturaning uchala elementi – foyda, mustahkamlik va chiroy -bir-biri bilan chambarchas bog'liq va bir birini to'ldirib turadi. A.Palladio o'zining "Arxitektura haqidagi" risolasida yozishicha, "foydali, biroq mustahkam bo'lmagan, yoki mustahkam bo'lib, noqulay bo'lgan, yoki ham foydali, ham mustahkam bo'lib, chiroydan mahrum

bo'lgan binoni komil deb bo'lmaydi"⁹. Biz arxitekturaning uch qirrasini - funksional, ya'ni bino vazifasi bilan bog'liq tomoni, konstruktiv, ya'ni mustahkamlikni ta'minlovchi, va badiiy qirralari o'zgarib kelishini, ya'ni ular tarixiy kategoriya ekanligini aniqladik. Unda zamonlar osha butun arxitektura o'zgaradi deb xulosa qilish mumkin.

Nazorat savollari

1. Arxitektura nima? Uning uch ajralmas jihatlari nimalardan iborat?
2. Me'morchilikda binolar qurilishida qanday qonuniyatlardan mavjud?
3. Binolar klassifikatsiyasi nima?
4. Me'morchilikda uyg'unlashuv asoslari nimalardan iborat?
5. Me'morchilikdagi uslublar ko'rinishi nimalardan iborat?

Glossariy

Arxitektura (me'morchilik) – bu grekcha so'z bo'lib, "bosh quruvchi" - binoni qurish san'ati, hamda majmualarni jamiyat talablariga nafaqat amaliy xizmat, balki, badiiy-g'oyaviy jihatdan uyg'unligini hal qilishi kerak¹⁰.

Funksional qurilish – texnik g'oyaviy badiiy jarayonlarning me'morchilikdagi uyg'unlashuvi¹¹.

Arxitektonika – me'moriy asarda inshootning konstruktiv tuzilishini badiiy ifoda etilish jihat¹².

Bezak – binoni ziynatlab turuvchi kiritma, pardoz; asosan tasviriy va ifodaviy turga bo'linadi¹³.

---

⁹ "Andrea Palladio (Italian architect) – Britannica Online Encyclopedia". *Britannica.com*. Retrieved 25 March 2013. Although his buildings are all in a relatively small part of Italy, Palladio's influence was far-reaching. One factor in the spread of his influence was the publication in 1570 of his architectural treatise. *I Quattro Libri dell'Architettura* (The Four Books of Architecture), which set out rules others could follow. The first book includes studies of decorative styles, classical orders, and materials. The second book included Palladio's town and country house designs and classical reconstructions. The third book has bridge and basilica designs, city planning designs, and classical halls. The fourth book included information on the reconstruction of ancient Roman temples. Before this landmark publication, architectural drawings by Palladio had appeared in print as illustrations to *Daniele Barbaro's* "Commentary" on *Vitruvius*.

¹⁰M. Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.29

¹¹M. Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.238

¹²M. Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.28

¹³M. Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.362.

Gumbaz – sirti egri chiziqning vertikal o‘q atrofida aylantirish natijasida hosil bo‘ladigan tom yopma¹⁴.

Yodgorlik – qadimda paydo bo‘lib, bizgacha yetib kelgan bino va inshoot yoki ularning bo‘laklari, majmualar hamda tarixiy bog‘lar; yodgorlikka nafaqat alohida bino, balki uning badiiy sifatini ochib beruvchi chakana qurilmalar ham kiradi¹⁵.

Foydalaniladigan asosiy darsliklar va o‘quv qo‘llanmalar

1. Curil M. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004y. 581 r.

2. A World History of architecture. Marian Moffet, Michail W Fario, Lawrence Wodehouse. London . 2003.

3. History of Architecture A.D.F. Hamlin. A. M. Professor of the history of Architecture in the school of Architecture, COLUMBIA, UNIVERSIRY, 1998 SEVENTH EDITION.

4. A textbook of construction. By Dr. B.C. Punmia. New Delhi. 2005 June.

5. Dostmetova Z. Me‘morchilik asoslari. Darslik. – T.: «O‘qituvchi», 2007.

6. Zohidov P.SH. Me‘mor olami. Lug‘at. – T.: «O‘qituvchi», 1998.

Qo‘shimcha adabiyotlar

1. Ubaydullayev X.M. Turar joy va jamoat binolarini loyihalash-tirish tipologik asoslari. T.: «O‘qituvchi», 2009.

2. Бартнев И.А. Форма и конструкции в архитектуре. Л., 1998.

3. Бартнев И.А., Батажкова В. Очерки истории архитектурных стилей. М, 2001.

4. Бунин А.В., Саваренская Т.Ф. История градостроительного искусства. -М., 1999.

5. Килпе Т.Л Основы архитектуры.- М.; Высшая школа, 1999.

6. Тосунова М.И. Архитектурное проектирование.- М.; Высшая школа, 1998.

7. Сербинович П.П, Орловский Б.Й. Архитектура.- М.; Высшая школа, 2000.

¹⁴M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.561

¹⁵M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.358

ME'MORCHILIKDA BINO KONSTRUKSIYALARI

Reja:

1. Me'mochilikning tayanch konstruksiyalari.
2. Bino qismlari.
3. Bino mustahkamligini ta'minlash.
4. Asosiy va ikkinchi darajali qurilmalar.

Binoning mustahkamlik masalasi ikkita elementni o'z ichiga oladi qurilishi o'z ichiga oladi. Qurilish ashyolari va ulardan yasaladigan konstruksiyalardir.

Tabiiyki, qurilish ashyolari o'ziga xos jihatlari binoning konstruksiyasiga ham ko'p jihatdan ta'sir qiladi. Yog'ochdan onsonlikcha yasaladigan narsani g'ishdan qurilmalarni yog'och yoki metalga "o'tkazib" bo'lmaydi. Barcha davrlarning hamma binolari shakllari ikki asosiy katta guruhli konstruksiyalar: tayanch (ko'taruvchi) va yopuvchilardan iborat.

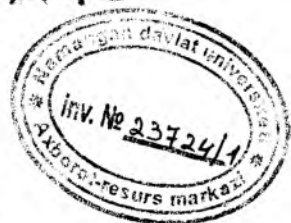
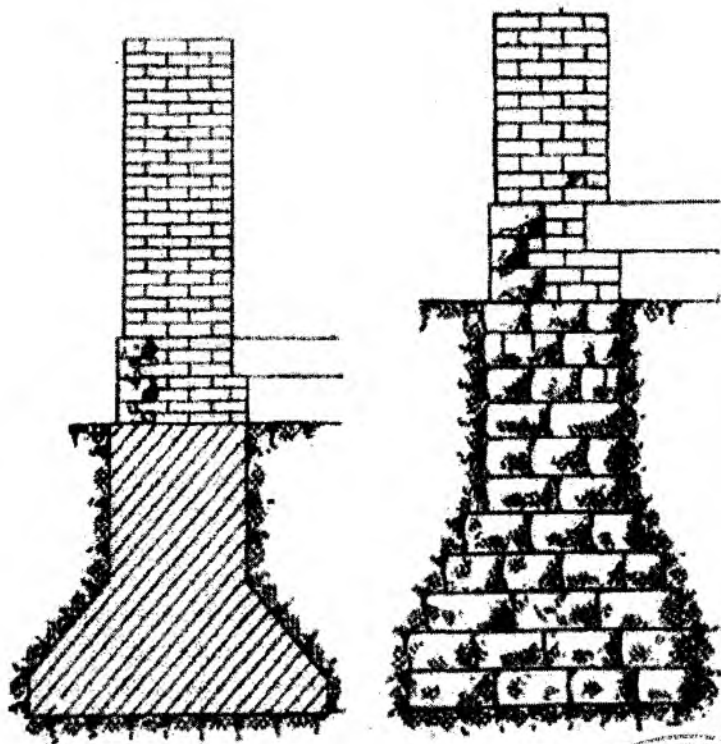
Tayanch konstruksiyalar: Tayanch konstruksiyalar yopuvchi konstruksiyalarni ushlab turadi: qurilmaning fundamentlari, devorlar va turuvchi tayanchlardan iborat¹⁶.

Asoslar. Asoslar qurilmaning asosiy konstruksiyasi hisoblanadi. U to'lig'icha yerda joylasha turib, ular yerning ustki qismi tuproqning zich qatlamiga bosim beradi, odatda chuqurlikda 2 m atrofida chuqurlikda yotadi. Binoning pastki asos qismi, pastki qismi yuqoriga nisbatan kengroq bo'ladi. Bu binoga turg'unlik berish uchun va katta maydon tuprog'iga iloji boricha unga bosimni teng taqsimlanishi imkonini berish uchun zarur. Odatda eski qurilmalar asoslari trapetsiya shaklli ohaktosh tutashmani hosil qilgan va ular mustahkam dag'al ohaktoshlardan terilgan. Hozirda ko'p holatlarda temir betonli qilinadi

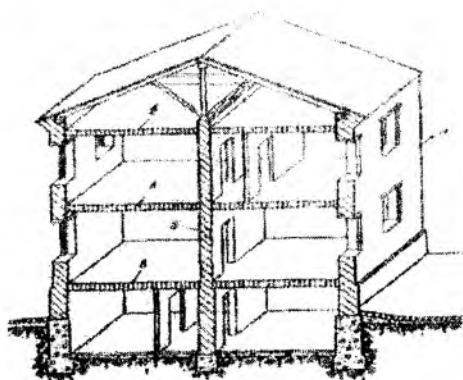
¹⁶ A textbook of construction. By Dr. B.C. Punmia. New Delhi. 2005 June. P 5. (Construction is the process of constructing a building or infrastructure. Construction differs from manufacturing in that manufacturing typically involves mass production of similar items without a designated purchaser, while construction typically takes place on location for a known client. Construction as an industry comprises six to nine percent of the gross domestic product of developed countries. Construction starts with planning, design, and financing and continues until the project is built and ready for use. Large-scale construction requires collaboration across multiple disciplines. An architect normally manages the job, and a construction manager, design engineer, construction engineer or project manager supervises it. For the successful execution of a project, effective planning is essential. Those involved with the design and execution of the infrastructure in question must consider zoning requirements, the environmental impact of the job, the successful scheduling, budgeting, construction-site safety, availability and transportation of building materials, logistics, inconvenience to the public caused by construction delays and bidding. etc. The largest construction projects are referred to as megaprojects.)

va ular yuqoriga aylantirilgan “T” ko‘rinishida tavrli konfiguratsiyaga ega. Eng pastki qismi yanada keng, u bevosita tuproqqa tayanadi va ular bashmak deb nomlanadi. Asosga tayanuvchi devorlar, o‘zining ko‘rinishiga, rejasiga ko‘ra tasmali deb nomlanadi, ular alohida ostida turuvchi tayanchlar bilan turadi hamda bir-biridan himoyalangan holda qo‘yiladi va shu tufayli orolchali deb nomlanadi. Asosni qo‘yishning oddiygina balandligi – 2 metr atrofida bo‘ladi¹⁷.

Nihoyatda katta og‘ir qurilmalarda tuproqqa yuk odatdagi o‘lchamlardan ortsa, u holda maxsus, yanada kuchli asoslar qilinadi:

¹⁷ A textbook of construction, By Dr. B.C. Punmia, New Delhi, 2005 June. P7.

Kapital devorlar. Kapital devorlar deb, asosiy tarkibiy qismga kiruvchi, binoni konstruksiyasini ushlab turuvchi (to'siqdan farqli, alohida xonani chugaralanishidan hosil qiladi). Kapital devorlar tashqi va ichki bo'ladi. Binoning tashqi devorlari binoni o'rab turadi va uning yo'nalishi bo'yicha joylanadi. Ular o'z navbatida ko'ndalang va uzunasiga qilinadi (oxirgilarini shuningdek, shipsali yoki torsoviy deyiladi). Hammadan ko'p hollarda kapital devorlar, hozirda ham g'ishtdan tiklaydilar. G'isht ilk bor qadimgi dunyoda qo'llanilgan, avval pishirilmagan ko'rinishda, keyinchalik yanada mustahkam pishirilgan g'isht keng tarqalgan. XV asr Uyg'onish davridan boshlab g'isht asosiy qurilish ashyosi sifatida kiritildi.

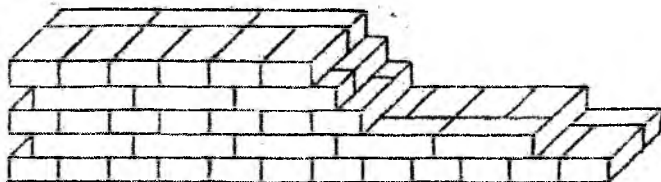
G'ishtli terilish. G'ishtli yoki hohlagan toshli terishning asosiy sharti, choklarni bog'lab terish hisoblanadi. Chok deb ikki g'ishtni bir-biri bilan tekis tutashtirishiga aytiladi. Choklar gorizontal va vertikal bo'ladi. Choklarni bog'lanishning qoidasi doim turli xil davrlar quruvchilari tomonidan amal qilingan, u shu bilan ahamiyatliki yanitik qatorli g'ishtlar pastki qatorda yotgan choklardan yuqorisida tik joylashmagan holdagina bog'lanishga amal qilinadi va barcha devorning monolitligi taminlanadi. Aks holda qachonki choklarning turli hil qatorlari bir-birining ustida joylashsa, umumiy chokning chizig'i bo'yicha terilganlarning alohida qismlariga bo'linishi mumkin.

G'ishtli devorlarning qalinligi unga ko'ndalang qo'yilgan g'ishtlar soni belgilaydilar – 2; 2½; 3½ va h.k (yagona o'lchamni g'ishtning uzunligi – 25km¹) deb qabul qilingan. Masalan, 1½ qalinlikdagi

devorlar g'ishti tichkama qatorli g'ishtlar va uni qoshiqli qatorlar bilan tutashadi. Shunday qilib, devorlarning qalinligi g'ishtlarning qalinligi va soni bilan uning o'lchamlari haqida aniq tasavvur beradi.

G'ishtlarni (yoki toshlarni) choklarini mahkamlash uchun ohakli aralashma bilan to'ldiriladi, u ohakli-sementli yoki sementli bo'ladi. Aralashma o'zida bog'lovchi moddasi (ohakli, sementli) qum bilan va suvdan tashkil topadi. Bog'lovchi moddalarga suvning ta'siri natijasida kimyoviy reaksiya sodir bo'lib, aralashma qotadi va g'ishtni tutashtiradi "yelimlaydi".

Odatda XIX asr binolarining devorlari oddiy qalinligi $3 \frac{1}{2}$ dan $2 \frac{1}{2}$ g'ishtlar tashkil qiladi. Hozirgi vaqtda devorlar ozg'in - $2 \frac{1}{2}$ dan $1 \frac{1}{2}$ gacha qilinadi¹⁸.

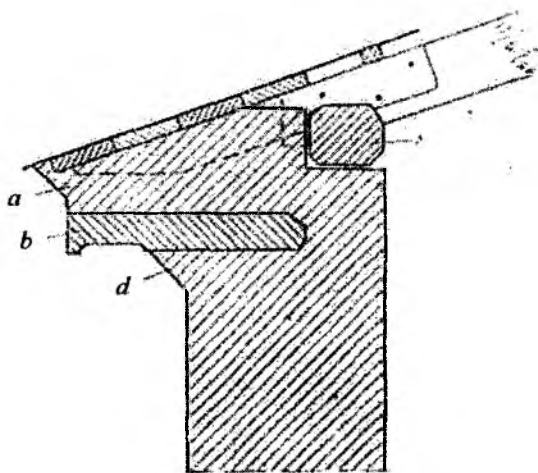
Sokol. Qurilma devorining pastki qismi yerning tekisligidan asos ustida joylashuvchi va bir muncha oldinga chiqib turuvchi qismi sokol deb nomlanadi (5;1 ill). Sokolning balandligi 0.5 dan 1.5 va undan ko'proq bo'ladi. Tashqaridan u odatda tosh bilan ba'zan granit bilan pardozlanadi. Sokol devordan fundamentga o'tuvchi element hisoblanadi. Bo'lg'usi bir qancha massivli devorni, sokol binoni soddalashishiga imkon beradi. Bundan tashqari, u ma'lum darajada u binoni yerli namlikni singib kirishdan saqlaydi. Ko'pqavatli qurilmalardagi devor qalinligi pastdan yuqoriga kamaytiradi. Bu shunisi bilan ma'lumki, ya'ni devorga og'irlik qavatdan qavatga kamayadi. Devorlarning qalinligining kamayishi ularning ichki tomonidan qirqimlar bilan erishiladi (5;10 ill.). U qavatlar aro yopishlar darajasida, shuning uchun ular ko'rinmaydi¹⁹.

Karniz. Uy devorlarining ko'cha tomonlari odatda karniz bilan tugallanadi. Uning vazifasi – tomdan oqib tushuvchi suvlardan devorni himoyalaydi. Karnizlar uncha katta ko'p chiqishga ega bo'lsa, u

¹⁸ A textbook of construction. By Dr. B.C. Punmia. New Delhi. 2005 June. P 8.

¹⁹ A textbook of construction. By Dr. B.C. Punmia. New Delhi. 2005 June. P8.

g'ishtning oddiy qo'yilish yo'li bo'lishi mumkin. Shuningdek, karniz estetik rol o'ynaydi va u binoning tugallanish fasadi hisoblanadi. Karnizning shakli o'sha davr antik me'morchiligida ishlab chiqilgan. O'rnatilgan aylanalar bilan mos tarzda karniz 3 qismga ega. Undan oldingi chiqib turgan plita asosiysi – "tomchi". Bu shunisi bilan ma'lumki, antik qurilmalarda yomg'ir suvi, tarnovdan tushayotgan suv, chamberli qismga tushadi, yoki tomchining quyi sirti gorizontaal emas, devorning yo'nalishi bo'yicha qilingan. Shuning uchun suv chekkasiga yig'ilgan va bu yerdan tomchi ko'rinishida oqqan. Tomchidan so'ng uning ostida (b) karnizning ikkinchi qismi – turuvchi (d) joylashgan, a yuqorisida esa uchinchi – o'rab turuvchi chamberi (a) joylashgan. Ushlab turuvchi qismi tomchini og'irligini kamaytiradi, konstruk munosabatlarda qiyin bajariluvchi qismini kamaytiradi:

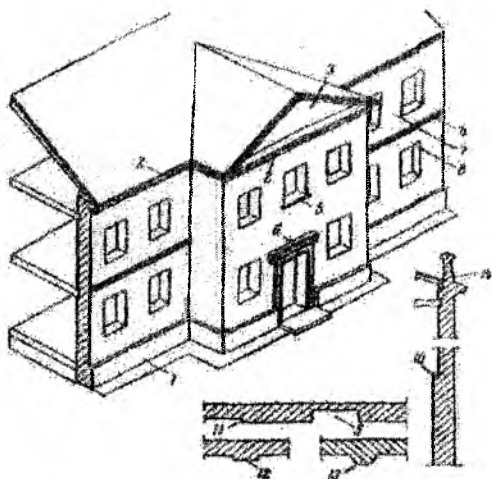
Parapet. Karnizning yuqorida uncha baland bo'lmagan yoki tekis panjaralar toshli devor ko'rinishida o'rnatiladi. Parapet tomning yuqori tomonini to'sadi va bundan tashqari unda joylashgan odamlarni yiqilishdan asraydi. Ba'zan juda baland va bosimli parapet asosiy fasad markaziy qismida o'rnatiluvchisi attika deb nomlanadi. Attika ilk bor qadimgi yunon antik me'morchiligida tantanavor arklarni ulug'vorligini oshirish uchun qo'llanila boshlaydi.

Proyemlar (o'yiqlar). Binoning devorlarida – derazali va eshikli o'yiqlar qilinadi. Ular to'g'ri yoki egri ravoqli to'sinlar bilan tugallanadi. Xuddi shunday shaklda darvoza usti yopiladi.

Tokchalar. Qadimgi binolar qalin devorga ega bo'lgan hollarda og'ir devorlarda tokchalar qilinadi. U reja bo'yicha to'g'ri burchakli va egri yarim aylana qilingan ular asosan ravoqli yoki to'g'ri to'sinli qilingan. Qadimgi rum me'morchilikdagi tokchaga haykallar o'rnatilgan²⁰.

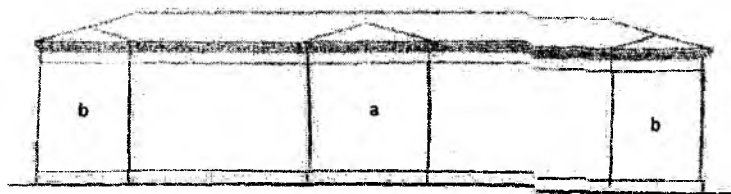
Qotirmalar. Ba'zan devorni tashqaridan qurilmaning ichkarisidan devor uning hamma balandligi bo'yicha, karniz bilan birmuncha oldingi yoki orqaga qaytadi. Devordagi shunday chiqishlar yoki kirishlarni qotirmalar deb ataladi. Qoida bo'yicha binoning ichki loyihasi bilan aniqlanadi. Qotirmalarni binoning ichki (interyerida) kuzatish mumkin.

Qotirmalar me'morchilikda juda kam hollarda qo'llanilgan. Ulardan hozirgi davrgacha foydalaniladi. Plastik effektini kuchaytirish maqsadida, birinchi qotirmadan so'ng, ikkinchisi, keyin uchinchisi, va ko'p hollarda turli hil interval bilan qo'llaganlar. Qotirmalarning ritmik turli hilligi bilan me'morlar ma'lum bir kompozitsiyali natijalarga erishilgan. Me'morchilik yanada jonli va plastikli bo'lgan. Ko'p hollarda asosan qotirmalar borokko me'morchiligida foydalanilgan (XVII-XVIII asrning birinchi yarmi).

²⁰A textbook of construction. By Dr. B.C. Punmia. New Delhi. 2005 June. P7-8.

Rizalitlar. Devorning (keng) katta qismi oldinga chiqqan yoki fasadning rizalitasi markazi rizalitlar deb nomlanadi, binonig yon tomonida joylashgan chiqishlar – yon rizalitlar. Klassitsizmning me'morchiligida rizalitlar ustunlar jihozlangan²¹.

Balkonlar, erkerlar, lodjiyalar. Balkonlar o'zlarining ko'rinishiga ko'ra devorning tekisligiga taqqoslaganda devor maydonchalar bilan kopsolli to'sinlar bilan o'zini namoyon etadilar. Ana shu to'sinlarga balkonni to'suvchi panjaralar mahkamlanadi. Erkerlar o'zida fonlar tipidagi yopiq balkonlarni namoyon etgan va u derazalar bilan yoritilgan. Lodjiyalar o'zining mo'ljallangan joyi bo'yicha balkonga o'xshaydi, fasadning tekisligi bilan taqqoslash bo'yicha oldinga chiqdi, aksincha, binoning chuqurligi hosil qiladi. Shunday qilib, ular faqat oldingi tomonidan, shuningdek, ikki yon va orqa tomondan devorlar bilan chegaralangan.

Devorni pardoqlash. Turli hil qizil g'isht deb nomlangan oddiy material bilan devor terilgan va sirti suv bilan pardoqlanadi, turli hil plitkalar bilan, yoki ba'zida tabiiy tosh bo'laklari bilan pardoqlanadi. Ba'zan fasadlar qisman suvoq (plitkalar bilan) va qisman pastki qavatlarda toshlar bilan qoplanadi. Pardoqlashda asosiy terishlar mustahkam sementli aralashma bilan, og'ir tosh bloklari bilan – maxsus metall qotirmalar bilan yoki bevosita g'ishtli terishni bog'lash bilan tutashtiriladi.

Turuvchi tayanchlarni himoyalangan. Tayanch konstruksiyalarga, bizga ma'lumki, devor bilan birga himoyalangan, turuvchi tayanch ustunlardir. Tayanchlar ikki xil bo'ladi: kvadrat yoki to'g'ri. Ustunlar turli ashyolardan tayyorlanadi: yog'och, g'isht, tosh, metall (cho'yan, po'lat), temir-beton.

²¹ A textbook of construction. By Dr. B.C. Punmia. New Delhi. 2005 June. P 7-8.

Konstruksiyalashgan ustunlar tik nagruzkasi ustunning o'qiga mos kelish lozim. Ustunlarning mahkamligi, turg'unligi – pilonlar, ustunlar – maxsus formula bilan hosil qiladi. Ustunlarning og'irligi ularning terilishi bilan tutashuvini belgilaydi va ular huddi devordek ular ko'tarib turgan og'irlikka bog'liq. Ko'ndalang terishning bosimi, agar ustun konstruksiya bo'yicha bir yarim-ikki (har biri ikki tomondan) 12 kg sm² dan oshmasligi lozim. Binoning tayanch unsurlarining o'zaro joylashuvi. Har qanday qurilmasi konstruksiyalashda asosiy qoidaga amal qilish kerak: ikkinchi qavatning va yuqori qavatlarining ham devorlari pastda yotuvchi qavatlardan tepasida joylashishi lozim.

Yopilishi. Qurilish konstruksiyalarining ikkinchi katta guruhini yopilishlar tashkil qiladi. Yopilishlar o'z og'irligini ushlashi kerak va unga o'tayotgan vaqtinchalik og'irlikni (ichki jihozlar, mebel, odamlar) mustahkam bo'lishi kerak. Shuningdek, ular yong'in vaqtida yuqori darajaga chidamli bo'lishi kerak. Shu bilan ular qalin bo'lmasligi, chunki binoning tashqi hajmidan oshmasligi va ichki xona hajmi qisqarmasligi lozim. Yopilishlarga qavatlar orasidagi yopilishlar, bir-biridan ajratiluvchi va cherdakka taalluqlidir. Unisi ham bunisi ham o'zining shakli bo'yicha to'sinli yoki gumbazli bo'lishi mumkin²².

To'sinli tomlar. To'sinli deb to'g'ri chiziqli o'q, odatda prizmatik shaklli. Tomning asosiy konstruksiyali unsuri hisoblanadi. To'sinli tomlar o'zining yassi shakli bilan farq qiladi. Odatda to'sinlar ikki tomoni bilan ikki tayanchiga - devor yoki ustunga tayanadi. Faqat bitta qilingan ohiri bilan to'sinlar amal qiladi, ikkinchisi esa erkin osiluvchilar hisoblanadi. Bunday to'sinlar kronshteynlar yoki konsollar deyiladi. Ular binoning chiqibturuvchi qismlarini – balkonlarni. Yopiq balkonlar – erkerlarni va turli xil bostirmaning soyabonlar uchun qo'llaniladi. Qattiqligi (egilmasligi) to'sinlarning yopilishi balandligi ortishi bilan oshadi. Shuning uchun har qanday to'sin balandligi uning kengligidan oshadi. To'sinlar yog'ochli, toshli, metalli yoki temirbetonli bo'ladi. Ikki tayanch orasidagi oraliq masofa deyiladi. To'sinlar qoida bo'yicha parallel to'shaladi va ular bir-biridan bir xil masofada, maksimalligi 1-1.25 m.ni tashkil qiladi. To'sinlar doim xonaga ko'ndalang qo'yiladi, yani uning masofasini kamayish imkonini olib keladi.

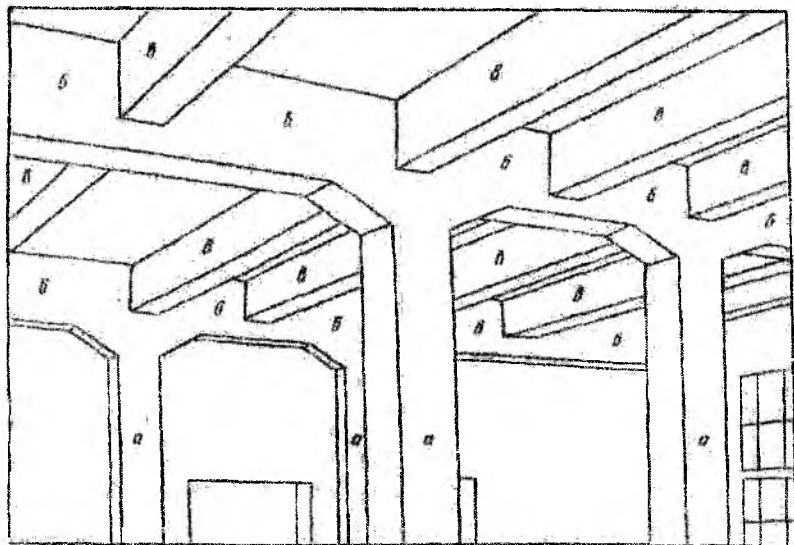
Yog'och to'sinlarning uzunligi 7 m.dan oshmasligi kerak. Yog'och to'sinlar odatdagi uzunligi 5-6 m. To'sinlarning tutashuv balandligi ularning masofasidan 1/25 dan kam bo'lmasligi lozim. Yog'och to'sin

²² A textbook of construction. By Dr. B.C. Punmia. New Delhi. 2005 June. P 8.

tutashmasining eng foydaliligi – brus, tomonlari munosabati 5:7 (tomonining kengligi uning balandligiga keladi). Metall to‘sinlar ancha umriboqiy va u yog‘ochga nisbatan konstruksiyalashda chirimaydi va olovga bardoshlidir. Metall to‘sinlar odatda ikki tomonlama bo‘ladi. Har bir o‘lcham o‘z raqamiga ega (№12, 14, 16 va b.). Xullas to‘sinlarning raqami uning balandligiga teng santimetrlarda ifodalaniadi. Hozirgi vaqtda temir to‘sinlar deyarli o‘z o‘rnini temir betonlarga bergan. Temir betonni qullash, metallni iqtisod qilish imkonini beradi.

Asosiy va ikkinchi darajali to‘sinlar. Yuqorida oddiy to‘sinlarning meyoriy o‘lchamlari berilgan. Lekin u yoki bu xonaning ichki uzunligi 6 yoki 7 m dan ko‘p bo‘lsa nima qilish lozim? Masalan: u 10 m.dan oshiq. Bunda holatda honaning ichi, uning ichi bo‘ylab bir, ikkiva hatto ko‘p sonli ustun qatorli – pilonlar yoki ustunlar o‘rnatiladi. Ustunlarning har qatorida ko‘p uzun bo‘lgan to‘sin joylashadi, ular asosiy to‘sin yoki proton deyiladi. Progonlar ikkinchi darajali to‘sinlar uchun ko‘ndalang holda o‘rnatilgan, qaysiki bevosita xonani yopadi.

Tayanch qatorlari orasida (pilon yoki ustun) o‘tish yo‘laklar va galereyalar tashkil etib, nef deb nomlanadi. Ko‘p xonali to‘sin

konstruksiya oraliq tayanchlari bilan juda qadimiy kelib chiqishga ega. U ilk bor mil.av. 3000-yilda Misrda paydo bo'lgan. Birinchi qurilma – Gizadagi “sfinks ibodatxonasi” dir. Uch nefli zaldan iborat qurilma uncha baland bo'lmagan tosh quyma tik to'sinlarga ega – to'sinlar va ularga tayanyotgan ikkinchi darajali to'sinlardan iborat. Progonlar va ikkinchi darajali to'sinlari bilan hozirgi vaqtda ham keng qo'llaniladi. Shuni yodda saqlash lozimki, yopiluvchilar, shu jumladan, to'sinlar nafaqat foydali og'irlikni oladilar, ular bundan tao'qari bino devorlari orasida konstruktiv aloqalarni amalga oshiradilar, hamda bu zarur qat'iylikni beradi.

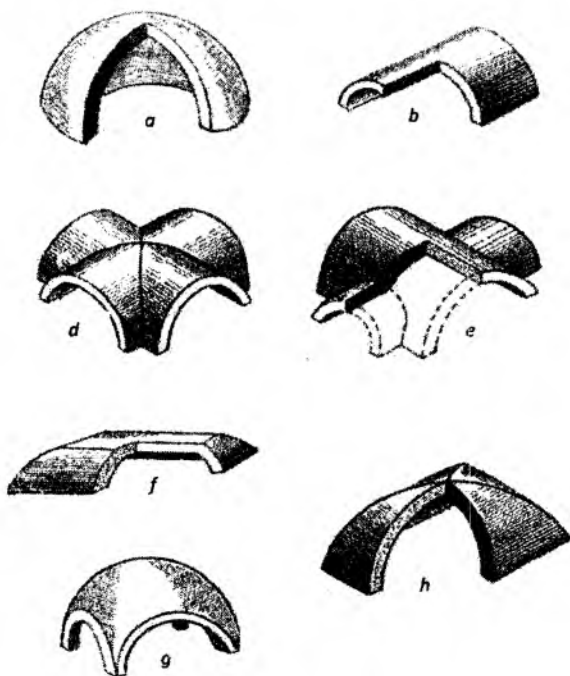
Shift va pollar. Shiftlar – qavatlar orasidagi quyilmaning quyi qismi, pol esa yuqori qismi. Shift va pollar to'sinlarga qotiriladi. Agar yopiluvchilar yahlit temir beton bo'lsa, u holda maxsus shiftli moslama talab qilinmaydi, yoki ishning quyi qismi suvoq qilinadi.

XIX asrning ikkinchi yarmida – XX asrning boshlarida binolarda ishlatiladigan temir to'sinlar ba'zida ularning orasiga beton plita yoki yassi g'ishtlaravoqlar yonmaydigan qilib to'ldiriladi. U holda to'ldirilishning quyi qismi suvoq qilinadi.

Birinchi bo'limda belgilandiki, ko'pgina eski qurilmalar shiftlar bevosita to'sinlarga mahkamlangan osma qilinadi. Bu holda ularning shakllari ixtiyoriy bo'lgan. Bunday shiftlarni moslamasi maxsus qo'llanilishni va ko'proq murakkab qurilish usullarini talab qilgan.

Pollar sof va qora pollarga bo'linadi. Toza pollar yopilishning eng yuqori qismidir, ular insonlarni harakatlanishlari uchun xizmat qiladi va mebellarni, jihozlarni o'rnatish uchun ishlaydi. Qora pollar, sof pollar ostida joylashgan va u to'sinlar orasida joylashgan.

Og'ma ravoqlar. Yopilishning ikkinchi turi – og'ma ravoqlar. Ravoqlar yoki arkalar – egri chiziqli qurilish konstruksiyalariga aytiladi, u xonalarni va ochiq joylarni yopish uchun xizmat qiladi. Qadimda oqma tomlar toshdan yoki g'ishtdan terilgan va panjalar deb atalgan, yuqorisini – og'ma tomning kalitlari – chiziqdari, qulflni yuqori qismi va unga yuqori nuqtasini tutashtiradi. Panjalar orasini og'malarni deb, oraliq og'ma tom deb hisoblaymiz. Asosiy chiziq qulfli qismdan tomda, to'g'ri bilan panjaralar tutashgan, og'ma tomni ko'taruvchi o'qni tashkil qiladi. Torets tutashmalar markazi, kesmalari, lopet yoki og'maning shekasi deyiladi.

Og'ma tomning tiplari. Og'ma tomning eng keng tarqalganlari – qutili, xochli, qutili yoyilmalar bilan egilgan, yelkanli va oynali. Bu bilan yonma-yon og'ma tomlarga, gumbazli og'ialar va konxa deb ataluvchilar taalluqli.

Qutili og'matom (ill.b) silindrik sirtini hosil qildi. Xochli og'ma tom (ill.v) to'g'ri chiziq, ostida keng kesishadi va o'lchamlari ham teng. Egilgan og'ma tom (ill.j). Xochli, ikki qutili og'maning kesishuvidan hol bo'ladi, lekin xochli gumbazdan farqli tarzda bu yerda tashqi chiqishlar saqlanadi. Yoyilmalari, ichki qismlari – qayiqchalar. Agar xochli gumbaz tik o'q atrofida aylanma choragi bo'yicha, ellipsning choragi, porabola yoki o'zga egri chiziq (ill.a). Sharli sirtini yarmisini namoyon qiluvchi gumbazli tom, qavariq gumbazlardir. Yelkanli tom qavariq tomni qirqganidan so'ng uning tayanchlarida to'rt teng yarim segmentlar hosil bo'ladi (ill.z)

Agar yelkanli tomi qirqilsa, uning yuqori qismi ushlab turiluvchi arkalar. To'rtta bir-biri bilan bog'lanuvchi, qavariq uchburchaklar yelkanlar deyiladi. Ohirgilari doim gumbazlar uchun konstruktiv

tayanchlardek Vizantiya me'morchiligi qurilmalarida va XX asr boshlari me'morchilikda qo'llanilgan. Oynali tom (d ill.) egilgan tomni yuqori qismidagi tekisligida yotiq tutashmalardan hosil bo'ladi.

Tayanch. Tomlar (agar ular yaxlit qo'yilmagan bo'lmasa) odatda bir-biriga tutashuvchi ponasimon toshlar bilan teriladi. Tomning og'irligi uning birgalikdagi o'z og'irligi bilan toshlarning ponasimonligi tufayli panjalarga beriladi. Tayanch nuqtalarga tomning bosimi A, N gorizonta kuchiga beriladi va tik B ga beriladi, qaysiki ular tayanchlarning qarshiligidan so'ndiriladi. N kuchi yoyilma deb nomlanadi, ikki yoqqa surishga intilib, tayanchlarni irg'itib yuborishga intiladi. Bu tom to'sinli tomlarning keskin farq qiladi. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, past tom o'ziga hos ko'p tiralishni tug'diradi. Ohirida toshni ko'tarish o'qi ortishi unga og'irligi kamayadi.

Hozirgi vaqtda muhandislar tayanch kuchini formulalar orqali aniqlashmoqda. Ammo bunday holat hamisha ham kuzatilmagan. Mexanika qonunlari bo'yicha hisob-kitoblar qilish birinchi bor XIX asrning birinchi yarmida qo'llanilgan. Avvallari me'morlar qiyin vaziyatda bo'lib, konstruksiya hajmini "chamalab" aniqlashgan, natijada kupollar tayanch kuchini noto'g'ri aniqlash holatlari kuzatilgan. Biroq tayanishga qaramay tomlarni qo'llanishi dunyo me'morchiligiga katta ta'sir ko'rsatdi. Gap shundaki, tom ko'p marta, to'sinli konstruksiyalar bilan taqqoslangan.

Tomli to'sinlar birinchi bor Qadimgi Rim me'morchiligida keng qo'llanilgan. Bunga qadar antik Yunoniston tomlarida quyidagilar ishlatilmagan: uncha katta bo'lmagan qurilmalar, yunonlar faqatgina balkon konstruksiyasini qo'llash bilan qoniqganlar. Rim binolari xonalari bilan, og'ma tomlari o'n metr lab o'lchangan, bundanda kuchli to'sinlarni talab etgan. Rimliklar zalini katta hajmdagi og'ma ravoqlari – 43 m bilan yopishgan. Huddi shunday diametr qadimgi Rimda eng katta kupol Panteon kupoli hisoblangan.

O'rta asrlarga kelib tom qo'llanila boshlangan, ammo og'ma ravoqlar keskin kamaygan. Gumbazlar umuman ishlatilmagan. Ammo Uyg'onish davriga kelib kupollar me'morchilikda katta ahamiyatga ega bo'ladi. Ular oddiy og'ma ravoqlar bilan birga XX asrgacha qo'llanilib kelingan. Hozirgi vaqtda ular og'ma ravoqli kupolli to'sinlar temirbetondan ishlanib, ular katta hajmga ega va konstruktiv yengillikka ega.

Har doim ham og‘ma konstruksiyalar ravoq ko‘rinishida bo‘lma- gan. Masalan, yassi ravoqlar ko‘rinishi bo‘yicha tomlarga o‘xshashdir. Haqiqattan esa, og‘ma ravoq sifatida ishlatililib, unga tayanch o‘rnatilgan.

Tom. Binoni tugallovchi va uni tashqi ta’sirlardan, ayniqsa, birinchi navbatda atmosfera yog‘inlari: yomg‘ir va qordan saqlovchi qoplamaga tom deb ataladi. Tom tashqi qoplama va uni ushlab turuvchi stropilalardan iborat. Qoplama va stropillar ostidagi ichki tomi esa cherdak nomini olgan. Tomlar bir tomonlama, ikkitomonlama, to‘rtomonlama, mansard turlarga bo‘linadi. Cherdaklar uy vazifasida foydalanilganda kengayishini hisobiga ular sinishi mumkin bo‘lgan. Yuqori gorizontal kesishish joylari oxiri hisoblanadi. Bir tomonga og‘gan liniyalar qovurg‘a deyiladi. Tushirilgan burchakdagi qovurg‘a og‘malarni hosil qiluvchi kesishmalar tarnov usti deb nomlanadi.

Tomlar iqlimga qarab bir tomonga og‘dirib ishlanadi va bunda xomashyo va bino uslubiga ham ahamiyat beriladi. Tom yopishda temir, cheripitsa, shefir va boshqalar ishlatiladi. Temir tomlarni o‘rtacha og‘dirish -22° , cheripitsali tomlar -35° , -45° larni tashkil qilgan. Tomlarning ushbu turi mazkur obrazlarda ham amalga oshiriladi.

Boshqa tomondagi og‘malar quyidagi holni namoyon qiladi. Bino rejasida ichki burchaklari teng o‘rtasidan bo‘linadi. Ikki qo‘shni burchaklar bissektrisalari kesishadi. Kesishish nuqtasidan tom oxirining chiziqdari, paralel karnizdan keyingi ikkita bo‘linish markazi va boshqalardir. Murakkab uslubli ko‘rinish ancha murakkab qurilishlarni talab qiladi, lekin asosiy prinsipi asl holatida qoladi.

Egri chiziqli xomashyo rejada obreshetkada yotqiziladi. Tekis tomlar ko‘proq zamonaviy me‘morchilikda qo‘llanilib, o‘ziga yarasha talab va mustahkam gidrozolyatsiyani talab qiladi.

To‘sinlar. To‘sinlarning asosiy elementlaridan biri bir tomonga og‘dirilganligidir. Ular to‘sin oyoqlari bo‘lib, tomlarni yopish qismi shunga joylashtiriladi. To‘sinlar 2 hilda bo‘ladi: bir tomoni tikka qilingan va yotqizilgan holatda, ikkinchi holatdagi turda to‘sin oyoqlari tashqi devorlarga suyanadi. Ko‘pincha balka birlashish oporasi bo‘lib xizmat qiladi, tom oxiridagi ustunlar bilan ushlab turuvchi qismlar o‘z o‘rnida ichki stolbalar yoki devorlarga suyanadi. To‘siq oyoqlarining ko‘proq mustahkamligi uchun ularni podnoslar ushlab turadi.

To‘sinlarning yotqizilgan turdagisi binoning uslubi va ichki tirgaklarning joylashishidan o‘ziga xosligi aniqlanadi. Bu turdagi

to'sinlar ko'pincha daraxtdan ishlangan. Ulardan qadimgi Gretsiya inshootlaridayoq foydalanila boshlangan.

Zinalar. Zinalar asosan tashqi va ichki turlarga bo'linadi. Ichki zinalar alohida imoratlarda joylashadi, bular zinali to'rlar (katalaklardir). Zinali to'rlar albatta hamma tomonlama yonmaydigan kapital devorlar bilan o'raladi. Zinalar ikki qavat o'rtasidagi maydonchalarni bog'lab turuvchi qismlardan tashkil topadi. Marsh bir tomonga og'gan zinasimon tekislikka ega bo'lib, qavatdan qavatga o'tishga mo'ljallanadi.

Marsh – zining asosiy qismi hisoblanadi. U zinalardan chiqayotgan odamlarni yiqilishdan saqlovchi, zinalar qiyaligida yetuvchi ploshadkalar oralig'ida biroz egilgan holda joylashgan balkalar qiyalikalarga ajratiladi.

Har bir marsh 12-15 zinachalardan iborat. Zinachalar oyoqlar qo'yiladigan yuza qismlardan iborat bo'lib, hajmi 30sm atrofida bo'ladi. Bunday hajmlar mosligi xotirjam tepaga ko'tarilish uchun qulaydir.

To'siqlar. Binolarda kapital devorlardan tashqari pardevorlar ham qilinadi. Bu to'siqlar ichki tomonni mayda xonalarga bo'lish uchun ishlatiladi. To'siqlar tepadagi konstruksiyalarga og'irligi tushmaydi, shuning uchun anchagina ingichka ishlanadi (15-20 sm dan ortiq emas). XVIII – XIX asr binolarning to'siqlari qalinligi me'moriy-dekorativ qarashlar bo'yicha sun'iy kengaytirib turilgan. To'siqlar uchun qo'yiladigan asosiy talablar yaxshi tovushdan himoya va xonani issiq himoyasini ta'minlash edi²³.

To'siqlar tom qismiga tayanadi va ular ko'ndalang ham uzunasiga ham joylashishi mumkin. Hozirgi davrda to'siqlar uchun tabiiy va sun'iy xomashyolar – daraxt, gipsli plitalar va boshqalardan foydalaniladi. To'siq konstruksiyasi uchun ishlatilgan har xil xomashyolar ham e'tiborga ega. Ilgari keng ko'lamda taxtali to'siqlardan foydalanganlar, ular ikki tomonlama doskalar bilan tiklangan qayroqtoshlardan iborat bo'lgan. Aslida to'siqlar xomashyosidan kelib chiqib shtukaturkangan.

Deraza va Eshiklar. Derazalar aslida fasadlarning vertikal qismida joylashadi. Binolar devorlarining bu bosimiga ko'ra oynalar tagida derazalararo devorchalar beriladi. Ba'zi tasodiflarda deraza tagida juda katta devor qismi qoladi, derazaga tushgan katta og'irlik unda darz ketishiga olib kelishi mumkin. Aslida deraza qavatlar oralig'ida

²³ A textbook of construction. By Dr. B.C. Punmia. New Delhi. 2005 June. P 9.

bir xil balandlikka joylashadi. Derazalar hajmi qavatlar orasidagi tomchalar orqali chegaralanadi, kengligi esa devorlarga zarari yetmaydigan bo'lishi kerak.

Deraza o'rni oynali chorak o'yiqlar bilan joylashib ularda ichki va tashqi oynali romblar korobkasi joylashtiriladi edi. Chorak qismlar ko'cha tomonga qaragan yuza qismdagi bir g'ishtga ishlanadi.

Derazalar tabiiy yorug'lik bilan hamohang, binoning ichki ham tashqi tomonidan kichikroq qiyalikda bo'ladi. Bu esa binoni yaxshi nur tushishi bilan ta'minlaydi. Oyna romblar konstruksiyasi turli xilda bo'ladi. Eski uylarda tepada mustahkam yopilgan shishali deraza qismlar bo'lgan. Pastki asosiy qismi esa ikki qismga bo'lingan. Birida fortochka ishlanib, havo almashtirishga mo'ljallangan. Hozirgi paytda fortochkalar ko'pincha fromugalarga ishlanadi²⁴.

Zamonaviy binolarda oynali perepetlar oddiy bo'lib, oynali romblar har doim ham ikki tavaqali fortochkasiz bo'ladi. Havo almashtirish oynalarni ochish orqali amalga oshiriladi va havo kiruvchi maxsus teshiklardan ham foydalaniladi. Ular devorning o'zida oynalar tagida quriladi. Kapital devorlardagi eshiklar, oynaga mos ravishda devor qalinligidan kichikroq qilib, eshik korobkalariga joylashtiriladi. Ularga eshik polotnolari osiladi. Ayrim hollarda eshikning tepa qismlariga fromugalar qo'yiladi, bu esa binoni yoritish uchun qulay bo'lgan. Tusiqlardagi eshiklar o'rnatilishi kapital devorlaridek faqat g'ishtli quti terilganda o'rnatilmay, aksincha, yig'ilganda qilinadi.

Pechlar tutun chiqaruvchi turbalar: zamonaviy binolarda isitish tizimi markaziy yo'l bilan amalga oshiriladi. Har bir qavatdan trubalar,

---

²⁴ A textbook of construction. By Dr. B.C. Punmia. New Delhi. 2005 June. P 11.

(A brief history of the construction of wooden houses. Europeans began to use wood to build houses about a few thousand years earlier than using stones. Structure mounted on piles can be considered as one of the oldest examples of wooden houses. The platform on which are then placed wooden houses or residential buildings was set on piles scored in the swampy ground, in the land near rivers and lakes or at the beach. This type of structure protected the house from flooding and attacks of wild beasts. That is why this method of construction is still using in many nations of the world to this day.

Shortages of timber, which gradually brought massive deforestation for construction, eventually led to relocation of most construction to the north, where there were a lot of forest areas. Technologies of construction of houses were developing. In different regions of Europe appeared completely new techniques of construction of wooden houses, corresponding traditions, culture and level of development of the craft of the places and peoples.

In the Alpine region, the Carpathians, the Bavarian Woods, Bohemian Forest, in the Sudetenland and the hills Slovakia techniques and technology of building houses from wood could boast of a special variety. Although, perhaps, after all, the most important role for the construction of wooden houses played a large forest areas between Norway and Finland (in Switzerland) and the European part of Russia, stretching right up to Siberia. Here appeared the first house made of logs, stacked on top of each other and do not requiring the use of large quantities of insulation.

Since the massive wooden houses were expensive to build, and they demanded more wood, cheaper fachwerk with wireframe construction method almost completely blocked out them of the market of wooden buildings.

radiotorlar o'tkaziladi. Ulardan issiq suv o'tib, bino ichini isitadi. Radiotor seksiyalari soni bino hajmiga qarab formula bo'yicha aniqlanadi.

Qadimda uylarda asosiy isitish tizimi pechkalar va kaminlar bo'lgan. Bular har doim ichki kapital devorlarga quriladi. Bu devorlar orasidan vertikal tuyuklar o'tib, g'isht hajmida bo'lgan va ular mo'rkon deb atalgan. Ular bino o'chog'idan chiqayotgan tutunni chiqarish uchun mo'l-jallangan. Mo'rkonlar tomidan yuqorida bo'lgan tutun stoykalar bilan yakunlanadi. Pechlar ham ichki devorlarga birlashtirilib, tutun trubalari tomga chiqariladi. Har bir pechka mustaqil mo'rkonlarni talab qiladi. Lekin pechlar qavatlarida biri-birini ustiga ishlanadi va mo'rkonlar devorlarga paralel o'tadi. Har bir mo'rkonlar qatorida ventiliyatsiya kanalidan tashqari, inshootni xavfsiz tozalovchi uskuna joylashtiriladi. Bu kanallar o'z tashqi ko'rinishiga ko'ra mo'rkonlardan hech qanday farq qilmaydi. Mo'rkonlar devorlarda ventilatsiya kanallari bilan almashinib turadi. Ular orasidagi devorlar yarim g'ishtdan tashkil topgan. Mo'rkonlar ventilatsiya kanallari, tutun chiqaruvchi stolkalarga ega.

Pechkalar shakli va hajmi jihatdan umuman boshqacha bo'lgan. Pechka yoki kamin me'moriy inshootlarning ichki qismi muhim element hisoblangan. Ularning tashqi pardozi hozirgi davrda me'morchilik uslubi bilan juda mos keladi.

Taxtali bino. Toshli qurilmaga taalluqli asosiy ma'lumotlar. Tosh-dan ishlangan inshootlardan tashqari turli davrlarda ko'p miqdorda taxtali binolar ham qurilgan. Ayrim davlatlarda masalan, o'rmonlarga boy bo'lgan Rossiyada taxtali qurilishlar bir qancha vaqt davomida asosiy qurilish turlaridan bo'lgan. XIII asrgacha rus shaharlari asosan taxtadan ishlangan binolardan tashkil topgan. Bu xomashyodan faqatgina turar joylar emas, balki monumental inshootlar, saroylar, krepostoy devori, cherkovlar ham qurilgan. Ulardan ko'p qismi juda mustahkam bo'lib, bir necha yuz yillargacha xizmat qilgan. Daraxt XIX asrgacha qurilishda keng qo'llanilgan va hozirgi davrda ham undan foydalaniladi. Taxtali konstruksiya toshli va g'ishtdan ishlanganlaridan ko'p tomonlama farq qiladi.

Yog'och inshootining asosiy konstruktiv elementlaridan biri to'rtta yog'och xodalardan tashkil topgan toj hisoblanadi, u to'g'ri burchakli yoki kvadrat shaklda bo'lib, oxirgi tomonlari bilan bir-biriga tutashgan. Agar tojlari birini ustiga birini yotqizib qo'yilsa, bunday qurilmadan – izba hosil bo'ladi yoki katak bo'ladi. Va u qurilish konturi bo'yicha yopiq bo'ladi. Bunday yog'och devorli qurilmalar to'g'ri burchak shaklida

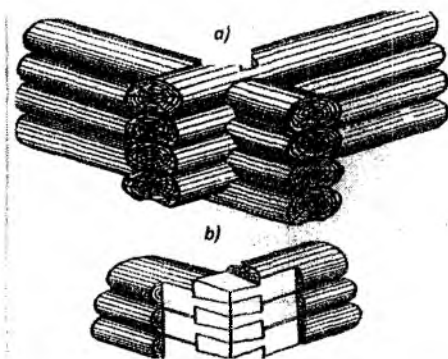
bo‘lib, yarmidan kesganda sakkiz qirrali bo‘ladi. Qadimgi Rus me‘morchiligida birinchi bo‘lib to‘rtlik, ikkinchisi – sakkizlik deyilgan. Yog‘och devorli qurilma barcha yog‘och inshootlari elementlarining mezoni kabi bo‘lgan. Izba qatorini birlashtirib va bir – biriga nisbatan turli xilda qo‘yib, umuman katta va turli shakldagi binolar kelib chiqishi mumkin.

Shuni e‘tiborga olish kerakki, yog‘och izbalari hajmi gorizontal bo‘yicha yaxshi xoda uzunligida bo‘lib, bir necha metrga yetgan. Bunday mezon bilan yog‘och qurilishlar moduli izbalar emas, balki xodalarning o‘zi ham bo‘lishi mumkin.

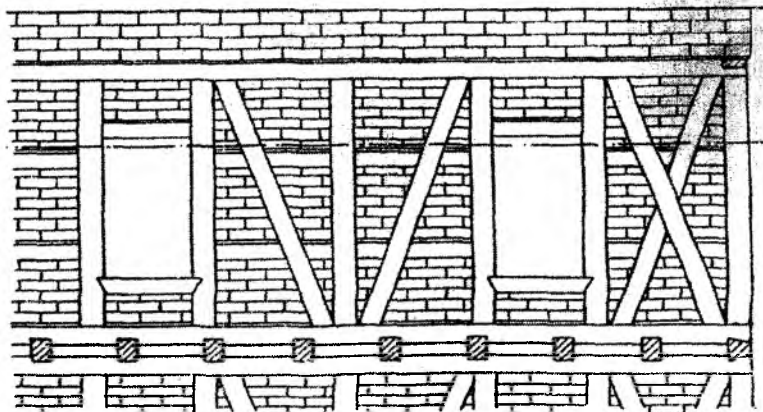
Yog‘och binolar aslida toshli fundamentda qurilgan. Ungacha katta bo‘lmagan qurilishlarda bu fundament tekis qilinmagan: alohida dumaloq toshlardan tashkil topib, inshootning burchaklari tagiga joylashtirilgan. Qadimgi rus qurilishlarila avvalo, xodalar yonma-yon taxlanib, o‘z xususiyatiga ko‘ra devorni pastki qalin qismlari va undan keyin baland qilib yog‘och devorlar ishlangan.

Yog‘och devorda deraza va eshiklar istalgan joyda ishlangan, lekin bino kontruksiyasiga zarar yetmaydigan qilingan. Deraza o‘rni teshlib, unga yog‘och korobkalar qo‘yiladi va deraza yoki eshiklar shunga joylashtirirar edi. Yog‘och inshootlarning pol va shift qismlari yog‘och balkalarga birlashtiriladi. Tomlari esa ikki tomonlama og‘gan yoki to‘rt tomonlama og‘gan bo‘lgan. Xo‘jalik inshootlarda bir tomonlama tomlar ko‘p qo‘llanilgan. To‘sin oyoqlari teshilgan joylarga o‘rnatilib, oxirgi qism esa tashqari tomonga osilib, karniz navesni tashkil qiladi.

Qadimgi qurilishda tomlar noodatiy murakkab dekorativ shakllarga ega bo‘lgan. Piramidasimon tomlar shatr deyiladi, ikki tomonga og‘gan – «bochka» to‘rt tomonga og‘masi – «kub» deb nomlanadi.

Kesimlar

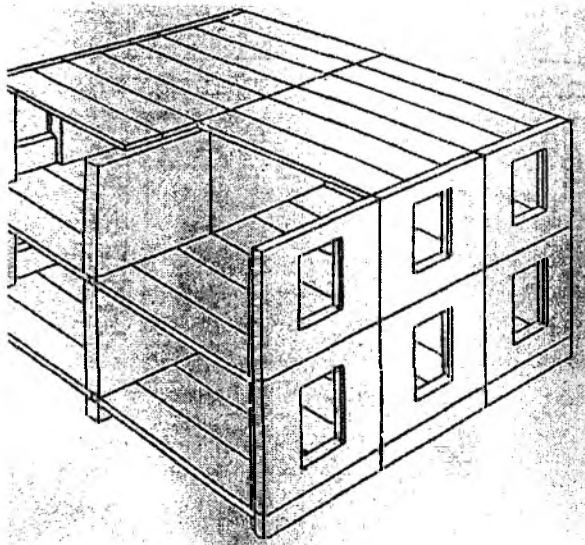
Faxverkli konstruksiyalar

Zamonaviy yog'och qurilmalar karkas konstruksiyasiga ega. Tashqi devorlar bunda o'zida karkasni mujassamlashtiradi, ular vertikal brus-stoykalardan, gorizontal aloqalardan tashkil topgan. Karkas elementlar oraliqidagi bo'shliq tashqi va ichki tomonlama isituvchi mato bilan qoplanishi kerak.

Faxverkli konstruksiyalar. Karkas yog'och konstruksiyalarda o'rta asrdan boshlab foydalanila boshlangan. Ko'pgina g'arbiy Yevropaning davlatlarida haligacha eski qurilmalarni kuzatish mumkin. Ular tashqaridan bruschatkali karkas g'isht bilan to'ldirilgan ko'rinishda bo'lgan. Bu sistema faxverk nomini oladi. Ayrim hollarda g'isht bilan qoplanish ustidan shtukaturkalanadi. Angliyaning ko'pgina eski uylarida yog'ochli karkas yuqori sifatli dubdan ishlangan. Konstruktiv jihatidan tashqari dekorativ ahamiyatga ham ega bo'lgan murakkab naqsh mavjud bo'lgan.

Zamonaviy qurilish konstruksiyalar. Ko'p asrlar davomida qurilish amaliyotida uchraydigan g'ishtli va yog'och konstruksiyalar yuqori o'rinda turgan. G'ishtli texnikaning asosi o'rta asrlardayoq ishlab chiqilgan. Hech qanday o'zgarishlarsiz bizning davrimizgacha yetib kelgan. Ayni damda qurilish ishlarida haqiqiy inqilob bo'lmoqda. Qurilishda jadal xom ashyolarning beton, temirbeton, alyumin, plastmas, shishaning yangi turi ishlab chiqarishda texnik tomonining o'sishi, asosiy qurilish texnikasini qaytadan ko'rib chiqishga olib keldi.

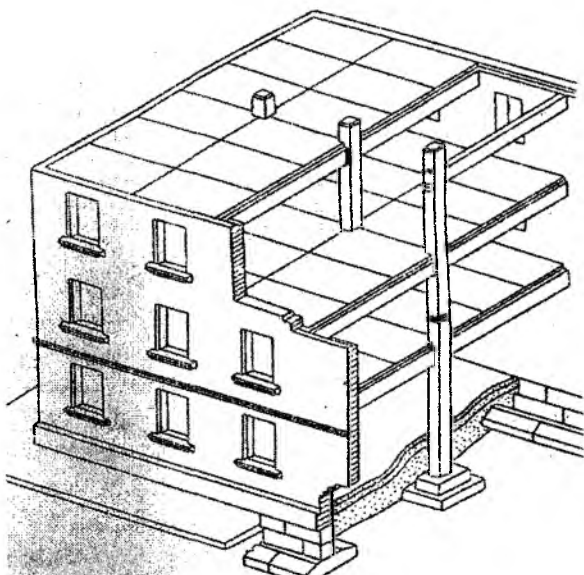
Katta panelli konstruksiyalar

Yaqin davrlargacha ham qurilish kelib chiqishidan ibtidoiy xarakterga ega bo'lgan bo'lsada, barcha jarayonlar inson mehnatiga asoslangan. Hozir esa juda katta o'zgarishlarga ega bo'lib, ishlab chiqarishda o'ziga xos turli tumanliklarga aylangan binolarning asosiy yirik qismlari maxsus zavodlarda va uy qurilish kombinatlarda ishlab chiqarish, qurilish joyining o'zida qismlarni montaj qilinadi.

Bino konstruksiyasini ko'tarib turuvchi asosiy xomashyolar – beton va asosan temirbeton bo'lib, temir po'latlar bilan narxi jihatidan ham, uzoq saqlanishi va mustahkamligi bilan ham qolishmaydi. Zamonaviy qurilishda qo'llaniladigan beton turli ko'rinishlarga ega, ular – shlakobeton, gazobeton, penobeton, keramzitobeton va boshqalar bo'lib, bir – biri bilan tarkibi, qanday xomashyolar ishlatilganligi bilan farq qiladi. Yirik ishlab chiqarish va ommaviy binolar qurilishida karkas sistemasi ko'p qo'llaniladi. Karkas metaldan yoki ko'pincha temirbetonlardan yaratiladi. Vertikal tirgovuchlar va gorizontal balkalar oralig'idagi bo'shliq binoni tashqi omillardan saqlovchi u yoki bu xomashyolar – beton bo'laklar, ko'pincha g'ishtlar bilan to'ldiriladi.

Ichki karkasli va yopiq panelli binolar

Ayrim hollarda zamonaviy me'morchilikda binolarga butunligicha yoki bo'lak-bo'lak qilib shisha "ko'ylak" kiygiziladi – ularni shisha bilan qoplanib, qavatlari karkas bilan mustahkamlangan nozik qovurg'alarga qotiriladi. Agar bino tashqarisida turgan bo'lsa, tekis shishaning yuza qismidagi qavatlararo, tomlar, zinalar, to'sinlarni ko'rish mumkin.

Hozirgi paytda uy – joy qurilishida yirik elementli konstruksiya sistemasining to'rttasi qo'llaniladi: yirik blokli, yiriktoqli, karkaspanelli va hajmli blokli sistemadir.

Yirikblokli sistemada tashqi va ichki kapital devorlar yirik bloklardan taxlanadi, ular katta beton toshlaridan iboratdir. Har bir qavatga 5-4-3 va hatto 2 qator tosh to'g'ri keladi. Bunday taxlash usuli beshli-to'rtli-uchli va ikki qatorli deb nomlanadi. Ayni paytda betonlar bilan birga alohida g'ishtlardan zavodning o'zidayoq tuzilgan g'isht bloklar qo'llaniladi.

Tabiiyki, yirik bloklarning qo'llanilishi qurilishni mexanizatsiyalashga, bino yaratilish muddatini qisqartirib, arzonlashishiga imkon

beradi. Yanada mukammal konstruktiv sistema panel va karkas panelidir. Yirik panel sistemasi kelib chiqishi yirik blokdandir.

U o'zida xuddi bir qatorli yirikblokli konstruksiyani mujassam qiladi. Panel bu – butun bir oddiy xonaning balandligi bir qavat va kengligi hajmdagi devor “bo‘lagi”dir, ayrimlarida esa oynali teshiklar mavjud. Panellar faqatgina tashqi va ichki devorlar uchun emas, balki panel tomlar uchun ham bo‘ladi. Bunday panel taxminan bir xonani yoki yarmini yopishga qodir bo‘ladi. Bino qurilishida yirik panellar aniq element hisobiga ko‘ra montaj qilinadi²⁵.

Karkas – panel inshootlar yirik panellardan asosiy og‘irlik panelga tushishi bilan emas, bo‘shliq karkasga tushib, ular balka va ustunlardan iboratdir. Panellar ham shu karkasga mahkamlanadi va u ichki xonalarni bir-biridan ajratadi, ularning hammasini ko‘chadan ajratib turadi. Turli xildagi konstruksiyalardan yuqori deb nomlanuvchi variantlarni qo‘llash mumkin. Masalan, ichki karkasli panel tomlar va monomentli tashqi devorlardan iborat. So‘nggi yillarda hajmli bloklar yordamida turar joy qurilishi boshlanadi. U o‘zida butun xona yoki oshxonani tashkil qilib, ular butunlay zavodda terib chiqilgan va qurilish maydonchasida kuchli kranlar yordamida o‘rnatilgan .

Bularning barchasi qurilishni qisqartirib va arzonlashtiribgina qolmay, uni sanoatlashtirgan, ammo uning texnik qiymatini oshirishga sharoit yaratgan. Keyinchalik zavod asosida binolarning hatto miqdordagi qismlarini yaratishga erishiladi. Albatta bunday qurilish metodlari uning rejali metodlarini o‘zgarishiga olib keladi. Sanoatlashishda uylar qurilishida asosan induvidual emas, tipli proyektlarda asoslanadi. Bunday projekt bir emas ko‘pgina binolar qurilishi uchun qo‘llaniladi. Hamma davrlarda me‘moriy – konstruktiv elementlardan biri bostirma tom yopish bo‘lgan. Temirbetonlar me‘moriy munosabatda favqulodda turli xil tom yopishdagi konstruksiyalar – yengil, mustahkam va tejamkorlikni yaratishga imkon beradi. Hozirgi davrda qovurg‘asimon temirbeton tomlar bilan bir qatorda - ikkinchi darajali ustun balkalar bilan, balkasiz temirbeton o‘zida ingichka balkasiz pilita – plastinkani aks ettiruvchi usuldan foydalanadi. Ular qo‘ziqorin ko‘rinishidagi kapitelli ustunlarga tayanadi. Ko‘p hollarda katta bo‘shliqli binolar romli konstruksiya bilan yopiladi va “P” ko‘rinishidagi ravoq ko‘rinishida bo‘ladi.

²⁵ A textbook of construction. By Dr. B.C. Punmia. New Delhi. 2005 June. P 20.

Zamonaviy me'morchilikda ingichka devorli gumbaz qatlamlarini keng tarqalishiga ega bo'lishadi. Uning qalinligi ayrim hollarda 8-10 smdan oshgan. Bo'shliq qobig'ida turli xil kombinatsiyalar qo'llaniladi. Oradagi bo'shliqda turli usullar qo'llaniladi. Ayrim hollarda zamonaviy binolarda tekis temirbetonli gumbaz tomlarni uchratish mumkin. Diyametri 40 metrga ega bo'lgan. Qiya chiziqli temirbeton paneldan tashkil topgan gumbazni misol qilish mumkin. Bu gumbaz og'ma chiziqli temirbeton panellardan iborat. Qoplamalarning vantoviy konstruksiyalari juda qiziqarlidir. Bu konstruksiyada tomlar po'lat troslarga ilinib, ular temirbeton arka tepasida joylashadi. Zamonaviy konstruksiyalardan foydalanish me'morlar uchun mardona va ifodali kompozitsion yechimlarga erishishga imkoniyat yaratadi²⁶.

Glossariy

Poy -1. Poydevor. Eng quyi va eng keng devor qismi. Yarmi yer tagiga kirgan qatlam. **2.** Devor pastidagi qalinlashtirilgan qism. **3.** Ustunning eng pastki qismi. U asosiy qismdan kengroq bo'ladi²⁷

---

²⁶ The popularity of steel buildings has increased over the years. This type of construction has always been popular for commercial and heavy use buildings, but now it is often found in homes, apartments and retail outlets. The benefits of steel construction include design, construction and durability factors. Here are some specific ways in which steel will provide a better choice for your next construction project. Buildings constructed of steel are more cost effective in two ways. The initial cost of the steel is comparable to traditional framed buildings. Other building materials such as concrete, brick or stone can be even more expensive than steel. Another way that you save money with buildings of steel is in their durability. With steel framing, you never need to replace studs due to termite damage. Steel doesn't get dry rot and doesn't warp or twist in the way that timber can. Steel framing is not subject to splitting and cracks that can affect buildings framed in the traditional way. Buildings of steel usually don't use conventional erection methods. The framework of the building is bolted or welded in place and a skin is placed over the framework. The insulation and interior finishing proceeds in much the same manner as would be done with traditional construction methods. Because many steel buildings are pre-engineered, they arrive at the building site as a complete package. Experienced builders can put up an engineered building quickly. Typically, the structure is designed to be in compliance with local building codes, so there is less downtime while waiting for building inspectors to arrive and inspect completed portions of the building. Steel structures are more versatile than traditional buildings. They are often designed as units that can be adjusted as needs change. You can expand the size of the building even after the structure is in place. Just add additional framework and more panels to cover the increased wall space. The basic structure may be added to, shrunk and redesigned into a different floor plan if needed. A steel structure could be moved to a different location if necessary. Structurally, steel is stronger than timber. This makes it possible to create buildings that are larger or taller without additional structural support. Steel construction is better able to withstand the forces of nature. Steel will stand up to hurricane force winds, to heavy snowfall and to earthquakes in many instances. It can stand through conditions that would cause a wooden framed building to collapse. Every time steel is used in a building, a tree is saved. Whether the structure is original construction or is a remodeling project, you can be sure that an engineered steel structure is easier on the environment. Timber is a diminishing resource in the world, but steel is renewable. Steel buildings are attractive, with clean, modern designs that blend with existing structures in the neighborhood. If you choose steel for farm or industrial buildings, they can spruce up the surroundings with attractive colors that blend into the surroundings. Harmonious blends of window designs, roof colors and wall panels make this style of building appropriate for almost every application.

²⁷ M. Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.49

Kapitel - 1. Yostiq shaklli ustun tepasi. 2. Normand me'morchiligida faqat pastki burchaklari dumaloqlashtirilgan kubsimon ustun tepasi²⁸.

O'yma freska - Devorning - qotishma suvog'iga o'yib ishlangan naqsh²⁹.

O'yiqlik - O'ymakorlik ishining bir qism yuzasi³⁰.

Qo'shimcha loyiha - Balkon, ikkinchi qavat kabi bino loyihalari³¹.

Balkon. Cherkov ichida, kirish yo'lagi tepasida joylashgan balkon. Katta uylar zali ham shunday nomlangan³².

Pastdevor - 1. Markaziy ko'chalarda to'siq uchun quriladigan panjara balandligidagi devor. Yuzasi marmar bilan bezatiladi. 2. Mudofaa devori. 3. Tomning ikki yonidagi tom nishabidan yuqori devor³³.

Parapedazma - Grek ibodatxonalarida panjara bilan o'ralgan haykal turgan joy.³⁴

Pastdevor arig'i - Ko'chada bir metrli to'siq-devor ortida joylashgan arig'³⁵.

Karniz bezagi - Parda karnizini to'sib turuvchi bezak³⁶.

Karniz rekasi - Uy ichida deraza tepasida joylashgan karniz rekasi³⁷.

Tokcha - Devorga mustahkamlangan enli taxta bo'lib, ustiga chiroyli chinni idishlar terib qo'yiladi³⁸. Tokcha. 1. Narsalar taxlanadigan, qo'yiladigan tokcha. 2. Shunga o'xshash yuk ko'taruvchi boshqa tokchalar³⁹.

Foydalanilgan o'quv qo'llanmalar va adabiyotlar

1. M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004y. 581 r.

2. A World History of architecture. Marian Moffet, Michail W Fario, Lawrence Wodehouse. London . 2003.

²⁸ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.154

²⁹ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.234

³⁰ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.297

³¹ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.313

³² M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.356

³³ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.400

³⁴ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.401

³⁵ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.401

³⁶ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.407

³⁷ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.407

³⁸ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.425

³⁹ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.504

3. History of Architecture A.D.F.Hamlin. A. M. Professor of the history of Architecture in the school of Architecture, COLUMBIA, UNIVERSIRY, 1998 SEVENTH EDITION.

4. A textbook of construction. By Dr. B.C. Punmia. New Delhi. 2005 June.

5. Dostmetova Z. Me'morchilik asoslari. Darslik. – T.: «O'qituvchi», 2007.

7. Zohidov P.SH. Me'mor olami. Lug'at. – T.: «O'qituvchi», 1998.

Qo'shimcha adabiyotlar

8. Ubaydullayev X.M. Turar joy va jamoat binolarini loyiha-lashtirish tipologik asoslari. T.: «O'qituvchi», 2009.

9. Бартнев И.А. Форма и конструкции в архитектуре. Л., 1998.

10. Бартнев И.А., Батажкова В. Очерки истории архитектурных стилей. М, 2001.

11. Бунин А.В., Саваренская Т.Ф. История градостроительного искусства. -М., 1999.

12. Килпе Т.Л. Основы архитектуры.- М.; Высшая школа, 1999.

13. Тосунова М.И. Архитектурное проектирование.- М.; Высшая школа, 1998.

14. Сербинович П.П, Орловский Б.Й. Архитектура.- М.; Высшая школа, 2000.

IBTIDOIY JAMOA DAVRI ARXITEKTURASI

Reja:

1. Ibtidoiy jamoa davridagi ilk tabiiy turar joylar shakllanishi.
2. Neolit davri qurilmalari.
3. Megalitik qurilmalar.
4. Mengerlar, Dolmenlar, Kromlex me'morchiligi.
5. Bronza davri me'morchiligi.

Ibtidoiy jamoa tuzumi insoniyat taraqqiyoti tarixidagi eng birinchi va uzoq davom etgan bosqichlaridan hisoblanadi. Bu bosqichni hamma xalq va elat o'z boshidan kechiradilar. Ana shu uzoq vaqt davom etgan

taraqqiyot jarayonida hozirgi zamon kishisi tipi paydo bo'ldi; odamlar jamoasi vujudga keldi.

Ishlab chiqarish kuchlarining zaifligi odamlarni kollektiv bo'lib yashash, mehnat qilishga da'vat etdi. Ular qudrat birlikda ekanligini halqning ilk bosqichlarida sezidilar. Bu qudrat ularni tabiat sirlarini o'rganishga boshladi. Madaniyat va san'at ravnaqiga zamin yaratdi.

Ibtidoiy jamoa tuzumi san'ati va me'morchiligi tarixi odamzod tafakkuri his tuyg'ularini paydo bo'lishi va rivojlanishidan boshlab yer yuzida birinchi davrlarinig yuzaga kelishigacha bo'lgan davr me'morchiligini o'z ichiga oladi, o'rgatadi va tahlil qiladi. Ibtidoiy jamoa tuzumidan bizgacha ashyoviy dalillar-mehnat va ov qurollari, uy-anjom va bezak buyumlari, odamlar yashash manzil qoldig'lari yetib kelgan, shular ibtidoiy jamoa kishisining estetik va diniy qarashlarini bilishga, ibtidoiy jamoaning madaniyati haqida tasavvur hosil qilishga yordam beradi.

Tuproq ostida qolib ketgan madaniy yodgorliklar, odam va hayvonlar jasadining qoldiqlari g'or va yerto'la devorlariga chizilgan surat va bo'rtma tasvirlar ibtidoiy jamoa davri tarixini o'rganishning muhim manbai hisoblanadi. Arxitektura qadim-qadimdan kishilarning mehnati jarayonida yuzaga keldi va rivojlandi.

Odamlar mehnat jarayonida shakl tuyg'usini his etib, ritm, simmetriya tushunchalarini o'zlashtira boshladilar. Ular mehnat jarayonida tabiat kuchlarini o'zlariga bo'ysindira boshladilar. Ishlatilayotgan buyumlarning shakli bajarilayotgan mehnatlarini osonlashtirilishi yoki kamaytirish mumkinligini tushundilar. Qulay mehnat qurollarini yaratish ularda o'z quollariga nisbatan mehr tuyg'ularini uyg'ota bordi. Ular o'z quollariga bezak berish org'ali o'z mehrlarini izxor etishga harakat qila boshladilar.

Odamlarda qulaylilik foydalilik tushunchalarining yuzaga kelishi voqelikdagi, hayotdagi go'zallik va xurliklarni his etish imkoniyati rivojlana boshladi. Jahon madaniyati taraqqiyot olamiga qadam qo'ydi. Can'at, me'morchiligining yuziga kelishi insonning obyektiv vakilligi to'g'risidagi bilimlarning chuqurlashishiga, o'z avlodi tajribalaridan baxramand bo'lishiga olib keldi. Bu uni tabiat kuchlariga qarshi kurashishga da'vat etdi, uning aqliy kamoloti estetik, qarashlari rivojini jadallashtirdi. Bu davrda odamlar katta-katta toshlarning panasida g'or va yerto'lalarda to'da-to'da bo'lib yashaganlar.

Me'morchilikda vujudga kelgan shart - sharoitlar me'morchilik qanday darajada rivojlanganligi haqida ma'lumotlar beradi. Ovchilar boshpanasini ham ko'rishimiz mumkin. Qabilalar o'troq turmush tarziga o'tib, doimiy turar joylar qura boshlaganlar.

Shu davrda paxsaimoratlar qurilishi vujudga kelgan. Neolit davriga oid *Catal Huyuk* da topilgan xonalar rasmlar va xaykallar bilan bezatilgan. Arxeologlar xona detallarini devorga rasm chizish orqali tabiiy bo'yoqlardan foydalanganlarini aniqlaganlar⁴⁰. Har bitta xonada kamida ikkita platforma bo'lgan. Bularning tuzilishi yog'ochdan bo'lib, qizil rangga bo'yalgan. Baland o'rindiqlar devor qarshisida va platformani. Har bitta xonada kamida ikkita platforma bo'lgan. Bularning tuzilishi yog'ochdan bo'lib, qizil rangga bo'yalgan. Baland o'rindiqlar devor qarshisida va platformani asosiy qismida bo'lgan. Bu platformalar ishlash uchun, ovqatlanish uchun va uxlash uchun xizmat qilgan. Balog'otga yetgan ayollarning skeletlari 132 ta, erkaklarniki 84 tasi tiklangan. Bu uylarning devor va shiplariga suratlar chizganlar, bo'rtma tasvirlar ishlashga harakat qilganlar. Ana shu odamlar yashagan manzillardan topilgan mehnat, ov qurollari, turli xaykal va ramziy mazmunga esa bo'lgan shakllar ibtidoiy jamoa kishilarining estetik va falsafiy g'arashlarini tushunishga yordam beradi. Dastlabki rasmlar primitiv va asosan, hayvonlar ko'rinishini tasvirlaydi. Bu davrda hayvonlar tasviri aniq, real, proporsiyalari to'g'ri olingan. Rassom ranglar yordamida nur-soya imkoniyatlaridan ham foydalana

---

⁴⁰ THE VISUAL ARTS: A HISTORY. Hugh Honour, John Fleming. In memory of John Calmann Copyright ©1982, 1991, 1995, 2000 Fleming - Honour Ltd. Prentice Hall Inc. A Division of Person Education Upper Saddle River, New Jersey 07458p-199-200. P.44-46. (Catal Huyuk was one of the world's first towns. It was built in what is now Turkey about 6,500 BC not long after farming began. Catal Huyuk probably had a population of about 6,000. In Catal Huyuk the houses were made of mud brick. Houses were built touching against each other. They did not have doors and houses were entered through hatches in roofs. Presumably having entrances in the roofs was safer than having them in the walls. (Catal Huyuk was unusual among early towns as it was not surrounded by walls). Since houses were built touching each other the roofs must have acted as streets! People must have walked across them. In Catal Huyuk there were no panes of glass in windows and houses did not have chimneys. Instead there were only holes in the roofs to let out smoke. Inside houses were plastered and often had painted murals of people and animals on the walls. People slept on platforms. In Catal Huyuk the dead were buried inside houses. (Although they may have been exposed outside to be eaten by vultures first). Although Catal Huyuk was a true town (defined as a community not self-sufficient in food) as least some of its people lived by farming. They grew wheat and barley and they raised flocks of sheep and herds of goats. They also kept dogs. As well as farming the inhabitants of Catal Huyuk also hunted animals like aurochs (wild cattle), wolves, foxes and leopards. People in Catal Huyuk wore clothes woven from wool. They also wore jewelry made of stone, bone, and shell. The people of Catal Huyuk wove baskets of reeds. They also made pottery and they used obsidian, a hard volcanic rock to make tools and weapons. Craftsmen made dishes of wood. They also made carved wooden boxes for storage. We do not know what the people of Catal Huyuk believed but religion was obviously important to them. The made figurines of clay and stone, which may have been goddesses. They also mounted bull's skulls on the walls of some buildings and covered them in plaster to resemble living heads. It is believed these buildings were shrines. Catal Huyuk was abandoned about 5000 BC. Nobody knows why but it may have been due to climate change. Catal Huyuk was then forgotten for thousands of years till it was rediscovered by James Mellaart in 1958. He began excavating catal Huyuk in 1961).

boshlagani sezilib turadi. O‘q, kamon, kabilarning ixtiro g‘ilinishi ibtidoiy jamoa kishisining hayoti yanada yaxshilanishini ta‘minladi⁴¹.

Ijtimoiy hayotda ishlab chiqarish kuchlarining oshishi, so‘zsiz odamlar orasidagi munosabatlarning taraqqiy etishiga yordam berdi. Qabilalar orasidagi munosabatni kuchaytirdi, dinda jamoani oqsoqollar boshqara boshladi. Odamlarning o‘troq holga o‘tishlari, tabiat qonun-qoidalarini kuzatish simmetriya, ritm, shakl tuyg‘ularini o‘zgartirdi. Bir xil elementlarning tekis qaytarilishi yoki oralab kelishi asosida vujudga keladigan o‘ziga xos naqsh san‘atini vujudga keltirdi.

G‘or odamning birinchi turar joyi bo‘lgan. Lekin u tabiat tomonidan yaratilgan edi. Birinchi odam qachon va qanday uy qurgan va qay tarzda me‘mor, muhandis o‘z ishini ilk bor namoyon etgan. Mazkur savollarga me‘morchilik tarixi fani javob bera oladi.

Bilamizki, Markaziy Osiyo hududida mazkur qurilish mutaxassisliklari, hamda me‘mor va muhandis so‘zlari ancha ilgari paydo bo‘lib, me‘morchilikning o‘zi ham nisbatan ilgariroq vujudga kelib shakllangan. Markaziy Osiyoning ibtidoiy me‘morchiligini biz quyidagi davrlarga ajratib o‘rganamiz. Aytish kerakki, bir davrda qurilgan binolar ko‘p o‘xshash xususiyatlarga ega.

Shuning uchun aynan o‘rganilayotgan davrning eng ahamiyatli va xarakterli (davrga xos) bir yoki bir nechta shahar va inshootlarni ko‘rib chiqish bilan chegaralanib, mazkur davrning shaharsozligi, qurilish ashyolari va konstruksiyalari, bino va bezak turlari va umuman olganda me‘moriy jihatlarini o‘rganishimiz mumkin.

Bu davrga kelib chaylaga o‘xshash katta qabila uylari qurilganligi ma‘lum. Jumladan, eramizdan oldingi IV-III ming y.liklar bilan belgilanadigan Qadimgi Xorazm (Kalta minor aholi punkti yaqini)da ochilgan Jonboz 4 deb nomlanuvchi ovchilar va baliqchilar boshpanasi chayla sifat turar joy buning guvohidir. Bu imorat qum barxani ustiga qurilgan bo‘lib (290x17 m), imorat markazida diametri 1,2 m bo‘lgan bosh o‘choq joylashganligi aniqlangan. Bu o‘choqlardagi olov muqaddas hisoblanib, tub aholiga xos otashparastlikning ilk namunalari o‘sha davrda paydo bo‘lgan degan taxmin mavjud. Oila a‘zolari taxminan 100, 125 kishini tashkil etgan. Bino chekkalarida 100 tacha

---

⁴¹ Marian Moffet, Michail W Fario, Lawrence Wodehouse. A World History of architecture. London . 2003.(The existence of urban settlements depends on an agricultural surplus that enables some people to assume specialized roles not directly tied to the production of food. One of these earliest known urban communities was the trading town of Catal Huyuk. The settlement at Catal Huyuk is the precursor of more sophisticated communities that developed in the fertile valleys of Tigris and Euphrates rivers at the beginning of the fourth millennium).

ro'zg'or o'choqlari borligi aniqlangan. Chaylaning tomini yopishda va ustunlarini yasashda Amudaryo teraklaridan foydalanilgan deb hisoblanadi. Bu yerdan ko'plab tosh qurollar, sopol bo'laklari va boshqa ashyolar topilgan. Ulkan oilalar birgalikda yashagan bunga o'xshash uylar Markaziy Osiyoda mazkur davrdagi yashash tarzini belgilashda muhim ahamiyatga ega bo'lgan. Ikkinchi, konstruktiv jihatdan mahobatliroq bo'lgan uylar, to'g'ri to'rtburchak shakldagi hom g'isht yoki ovalsimon guvaladan tahlaniib bir xonali bo'lgan. Mazkur uylar to'g'ri to'rt burchak planli bo'lib, devorlarni taxlashda loy somonli qurilish qorishmasi qullanilgan. Uyning yassi tomi yog'och to'sinlar va ularga ko'ndalang yotkazilgan balkalar yordamida yopilgan. Uy tuyuklarsiz, yagona kirish eshigi va ichida devor oldidagi uchoq uy bilan tiklangan. Devorlar sahni loysuvoq qilinib, interyerlarda tabiiy qizil buyoqlarga bo'yalgan. Bronza davrida ilk shaharsozlikka qadam quyilgan bo'lib, shaharchalar oval tarzda, rejasiz shakllangan. Strukturasida radial ko'chalar shakllana boshlagan. Ushbu shaharchalarda hali ularni chegaralovchi devorlar yuq edi. Bu yerda mudofaa devorlarining urnini manzilning perimetri bo'yicha joylashgan uylarning tashqi orqa devorlari bosgan.

Sopollitepa er. Av II ming y.(XV- XVII a. er.av. Surxondaryo viloyatining Sherobod yulini kesib o'tgan O'lanbuloqsoy yoqasiga joylashgan jez davriga oid arxeologik yodgorlik. U 1986-yil arxeolog L.Albaum tomonidan topilgan. 1969- 74-y.larda A. Asqarov tomonidan o'rganilgan. Uning maydoni taxminan 3 ga. Uning 1ga yaqin markaziy qismi mudofaa devorlari bilan o'rab olingan qismi buzilib, paxta dalalariga aylantirilgan. Tepaning ustki qismida sopol siniqlari qalashib yotganligi u mahalliy aholi orasida Sopollitepa deb atalgan. S.da o'tkazilgan arxeologik qazishmalar natijasiga ko'ra uning markaziy qismi murabba (82x82m) shaklida qurilgan qal'adan iborat. Qal'aning tomonlari go'yo 3 qator mudofaa devorlari bilan o'rab olingan. Aslida esa u qal'ani o'rab olgan devorlar tizimi ichki va tashqi yo'laksimon qop-qonlardan tashkil topgan bo'lib qal'a tashqi mudofaa chizig'ida tomonlari parallel qilib 8 ta yulaksimon qilib qopqonlar joylashtirilgan. Yulaksimon qopqon tizimining joylashish rejasiga ko'ra, qal'aga kirish darvozasi ham go'yo 8 ta. Aslida esa haqiqiy darvoza qal'a janub tomonining markaziga joylashgan, qolgan darvozalar harbiy xavf tug'ilganda qopqon vazifasini bajargan. Qal'a ichidagi turar joy majmualari uning ichki devorlari bo'ylab joylashgan. Qal'a

darvozasidan boshlangan keng uy va tor ko'chalar ana shu maydon bilan bog'langan. S. Qal'a qurg'onining me'moriy tarhi protoshahar tarkibini eslatadi, uni maxsus o'ylab topilgan mudofaa rejasi esa amaliy tajribadan kelib chiqib qal'a bosh rejasi g'oyasiga qat'iy bo'ysundirilgan. Har bir mahallada urug' jamoalarning xilxonalari bo'lib, marhumlar mudofaa devorlari ostiga, uylarning poli ostiga ko'milgan. Urug' boshliqlarning qabrlari esa, odatda, oila o'chog'i ro'parasida uchratilgan. S. da o'tkazilgan qazish jarayonida 150 dan ortiq turar joy majmualari ochildi. Ularni mahalla bo'yicha taqsimlaganda har bir mahalla maydoniga 15-20 tagacha oilaviy turar joy majmualari tug'ri keladi, lekin ular bir vaqtda bunyod etilmagan. S. da odamlar qancha vaqt yashaganligini o'rganish maqsadida uning har xil joylariga shurflar solindi. Shurf kesmalariga ko'ra, mudofaa inshootlari va uy-joy majmualari poydevorsiz qurilgan. Oilaviy uy-joy majmualari ko'p xonali bo'lib, har bir oilaga qarashli ko'p xonali uyning biri devorining ostida mo'rili o'choq, ikkinchisida sandal o'rni yoki toza kulli joy, uchinchisidan esa omborxonalar sifatida foydalanishgan. S. uylari va mudofaa inshootlari somon qushilgan xom g'ishtlardan qurilgan. Uy devorlari andavalar yordamida silliq qilib suvalgan (topilmalar orasida sopol andava ham bor), suvoq ustidan havorang ohak bilan oqlangan. S. da 158 ta qabr ochilgan. Ularning deyarli barcha ashyoviy dalilari butunligicha bizgacha yetib kelgan. Qabrlar hozirgi zamon qabrlaridan farq qilmaydi: ayvoncha ayvonchalarning g'arbiy chetida, undan pastroqda lahad – jasadxonalar, uning og'zi yarim engashtirilib terilgan g'ishtlar bilan berkitilgan. Ayvoncha lahaddan chiqqan toza tuproq bilan to'lg'izilib usti suvab qo'yilgan. Birgina farqi S. lahadlari kengroq, qabr og'ziga yaqin bo'sh maydonga turli idish tovoklar, mehnat va harbiy qurollar, taqinchoq, bezak buyumlar quyilgan. Lahadda erkaklar g'ujanak holda o'ng tomoni bilan, ayollar esa chap tomoni bilan yotibdi, har bir jins kafanda emas, balki hayotlik vaqtidagi bayramona kiyimda ko'milgan. Erkaklar qabrida harbiy kiyim va qurollar, ayollar qabrida turli xil taqinchoq va bezaklar uchraydi. Ba'zida ayollarni emizikli bolasi bilan ko'mish hollari ham uchraydi. S. da o'rganilgan juft qabrlarda erkak va ayol birga ko'milgan bo'lib, ularning birontasi suyagida majburiy o'lim izlari uchramaydi.

Ijtimoiy hayotda sodir bo'lgan o'zgarish natijasida yuzaga kelgan megalitik qurilmalarda yaqqol sezildi. Odamlarning diniy tushunchalari

ota-bobo ruxi bilan bog'liq holda yuzaga kelgan. Bu qurilma katta toshdan ko'pchilik kuchi bilan barpo etilgan. Bu qurilmalar uch tipda – menger, dolmen, krompleks katta toshlardan barpo bo'lgan.

MENGERLAR. O'z xarakteri jihatidan tik o'rnatilgan katta tosh bo'lib, uni balandligi 20 m gacha yetgan. Ba'zi mengerlar balik, odam shaklida, ko'p hollarda menger yuzasi burtma tasvir bilan qoplangan. Bunday yodgorliklar Armaniston, Qozog'iston, Sibirda ko'plab uchraydi⁴².

DOLMENLAR. Tik o'rnatilgan ikki yoki to'rt tosh ustundan tashkil topgan bo'lib, ustki qismi ham shunday yaxlit tosh bilan berkitilgan. Tosh ustun yuzasi pardozlangan, ba'zilarida ramziy belgi chizilgan. Bu yodgorlik kabr tosh vazifasini bajargan bo'lishi mumkin. Qisman turar joy vazifasini ham o'tagan; Dolmen o'z turishi va g'urilishi, prinsipi jihatidan dastlabki monumental me'morchilik namunasi hisoblanadi⁴³.

⁴² History of architecture by A.D.F. Yamlin. New York 2003.P 12. (A *menhir* (French, from Middle Breton: *maen*, "stone" and *hir*, "long"), standing stone, orthostat, lith or masseba/matseva is a large upright standing stone. Menhirs may be found singly as monoliths, or as part of a group of similar stones. Their size can vary considerably, but their shape is generally uneven and squared, often tapering towards the top. Menhirs are widely distributed across Europe, Africa and Asia, but are most numerous in Western Europe; in particular in Ireland, Great Britain and Brittany. There are about 50,000 megaliths in these areas, while there are 1,200 menhirs in northwest France alone. Standing stones are usually difficult to date, but pottery found underneath some in Atlantic Europe connects them with the Beaker people. They were constructed during many different periods across pre-history as part of a larger megalithic culture that flourished in Europe and beyond.

Some menhirs have been erected next to buildings that often have an early or current religious significance. One example is the South Zeal Menhir in Devon, which formed the basis for a 12th-century monastery built by lay monks. The monastery later became the Oxenham Arms hotel, at South Zeal, and the standing stone remains in place in the ancient snug bar at the hotel.

Where menhirs appear in groups, often in a circular, oval, henge or horseshoe formation, they are sometimes called megalithic monuments. These are sites of ancient religious ceremonies, sometimes containing burial chambers.^[4] The exact function of menhirs has provoked more debate than practically any other issue in European pre-history. Over the centuries, they have variously been thought to have been used by Druids for human sacrifice, used as territorial markers, or elements of a complex ideological system, or functioned as early calendars. Until the nineteenth century, antiquarians did not have substantial knowledge of prehistory, and their only reference points were provided by classical literature. The developments of radiocarbon dating and dendrochronology have done much to further knowledge in this area.

The word *menhir* was adopted from French by 19th century archaeologists. It is a combination of two words of the Breton language: *maen* and *hir*. In modern Welsh, they are described as *maen hir*, or "long stone". In modern Breton, the word *peulvan* is used, with *peul* meaning stake or post and *van* which is a soft mutation of the word *maen* which means stone.

⁴³ History of Architecture by A.D.F Hamlin. COLUMBIA COLLEGE, NEW YORK 2001.P 8. (A *dolmen* is a type of single-chamber megalithic tomb, usually consisting of two or more megaliths supporting a large flat horizontal capstone ("table"), although there are also more complex variants. Most date from the early Neolithic (4000–3000 BC). Dolmens were typically covered with earth or smaller stones to form a tumulus. In many instances, that covering has weathered away, leaving only the stone "skeleton" of the burial mound intact.

It remains unclear when, why, and by whom the earliest dolmens were made. The oldest known dolmens are in Western Europe, where they were set in place around 7,000 years ago. Archaeologists still do not know who erected these dolmens, which makes it difficult to know why they did it. They are generally all regarded as tombs or burial chambers, despite the absence of clear evidence for this. Human remains, sometimes accompanied by artifacts, have been found in or close to the dolmens which could be scientifically dated using Radiocarbon dating. However, it has been impossible to prove that these remains date from the time when the stones were originally set in place.)

“MEGALITIK” – (grekcha “meg” katta, “lit” – tosh so‘zidan olingan).

KROMLEX – aylana bo‘ylab tik o‘rnatilgan toshdan qurilgan bo‘lib, u tosh to‘sin bilan birlashtirilgan. Angliyadagi Stounxendj yaqinidagi kromplex, shu tipdagi qurilmaning klassik namunasi. Bir qancha urinishlarga qaramasdan Stonxendjning vazifasi hozirgacha sirligicha qolgan. Ba‘zilarning aytishicha, ushbu toshlar ibodat qilish uchun muhim deb ma‘lumot berishgan. Toshlarni bir qatorga gorizontalar tarzda joylashtirish juda ehtiyotkorlik bilan olib borilgan⁴⁴.

Dolmen va Kromplex yodgorliklari G‘arbiy Yevropa, shimoliy Afrika, Kavkaz, Sibir va Qozog‘istonda ko‘plab uchraydi. Bu yodgorliklardan yana biri, ko‘rinishi kabr ustiga ishlangan tuproq qo‘rg‘on bo‘lib, bu qo‘rg‘on diametri 12 metrga yetgan, atrofi esa tosh plita bilan aylantirib chiqilgan. Tripolidagi (Kiyev yaqinidagi kishloq nomi) topilgan devor qoldig‘i, bu yerdagi uy ko‘proq daryo yoqasiga yaqin yerda qurilganligi haqida ma‘lumot beradi. Bu uy loy va yog‘ochdan ishlangan bo‘lib, devori esa rangli naqsh bilan bezatilgan⁴⁵.

Bronza asri yodgorliklaridan yana bir ko‘rinishi qabr ustiga ishlangan tuproq qo‘rg‘onlar bo‘lib, bu qo‘rg‘onlarning diametri o‘n metrga yetgan, atrofi esa tosh plitalar bilan aylantirilib chiqilgan, Tripolyedan (Kiyev yaqinidagi qishloq nomi) topilgan devor qoldiqlari bu yerlarda uylar ko‘proq daryo yoqalariga yaqin yerlarda qurilganligi haqida ma‘lumot beradi. Qora dengiz va Azov dengizi sohillari, Kavkaz etaklari, Kaspiy yoqalari, janubiy Sibirda bir biriga yaqin bo‘lgan, bir

⁴⁴ Christopher Young, Amanda Chadburn, Isabelle Bedu (July 2008). "Stonehenge World Heritage Site Management Plan". *UNESCO*: 18. Morgan, James (21 September 2008). "Dig pinpoints Stonehenge origins". BBC. Retrieved 22 September 2008.; (Stonehenge is a prehistoric monument in Wiltshire, England, 2 miles (3 km) west of Amesbury and 8 miles (13 km) north of Salisbury. Stonehenge's ring of standing stones are set within earthworks in the middle of the most dense complex of Neolithic and Bronze Age monuments in England, including several hundred burial mounds. Archaeologists believe it was constructed from 3000 BC to 2000 BC. The surrounding circular earth bank and ditch, which constitute the earliest phase of the monument, have been dated to about 3100 BC. Radiocarbon dating suggests that the first bluestones were raised between 2400 and 2200 BC, although they may have been at the site as early as 3000 BC. The site and its surroundings were added to UNESCO's list of World Heritage Sites in 1986 and it is a legally protected Scheduled Ancient Monument. Stonehenge is owned by the Crown and managed by English Heritage; the surrounding land is owned by the National Trust. Stonehenge could have been a burial ground from its earliest beginnings. Deposits containing human bone date from as early as 3000 BC. When the ditch and bank were first dug, and continued for at least another five hundred years.)

⁴⁵ History of Architecture by A.D.F Hamlin. COLUMBIA COLLEGE, NEW YORK 2001.P 9.(Cromlech (from Welsh *crom*, feminine form of *crym* "bent, curved" and *llech* "slab, flatstone" is a term used to describe prehistoric megalithic structures. The term is now virtually obsolete in archaeology, but remains in use as a colloquial term for two different types of megalithic monument.

In English it usually refers to dolmens, the remains of prehistoric stone chamber tombs. However, it is widely used in French, Portuguese and Spanish to describe stone circles. Confusingly, some English-speaking archaeologists, such as Aubrey Burl, use this second meaning for cromlech in English too

In addition, the term is occasionally used to describe more complex examples of megalithic architecture, such as the Almendres Cromlech in Portugal.)

qancha qabilalar yashagan bo'lib, uni ichida Skif qabilalari yetakchilik rolini o'ynagan. Shuning uchun bu yer san'atini ko'p holda Skif san'ati va davri deb yuritiladi. Skif mustahkam qo'rg'on, o'z boshliqini vafotidan keyin unga atab, katta tuproq qo'rg'on-qabri ko'rgan. Bino devorlarini naqsh va devoriy suratlar bilan bezaganlar⁴⁶. Bugungi kunda jahonning mashhur muzeyi Ermitajda saqlanayotgan 40 mingdan ortiq skif madaniyati yodgorliklari ibtidoiy jamoa tuzumining so'nggi bosqichi-temir asrini ta'riflashga qo'l keladigan bebaho manbadir.

Ibtidoiy jamoa tuzumi insoniyat taraqqiyotining uzoq davom etgan bosqichidir. Shu davr ichida inson taffakuri kamol topdi, his tuyg'usi rivojlandi: Inson dastlab tabiat yaratgan in'omlar iste'molidan o'zi mahsulot yaratishga o'ta bordi. U mehnat jarayonida me'morchilikni yaratdi. Me'morchilik, san'at voqeliklarni obrazli berishga yordam berish bilan birga, o'z kuchiga ishonch hosil qilish tevarak-atrof qoidalarini o'zlashtirib, uni go'zallik qonunlari asosida qayta qurishga imkon beradi. Shunday jamoa davri san'ati qadimgi sharq, antik dunyo va o'rta asr Yevropa san'ati hamda ilk sinfiy jamiyat san'atining asosini tashkil etadi.

Savol va topshiriqlar

1. Ibtidoiy jamoa davridagi ilk tabiiy turar joylar shakllanishining asosiy jihatlari
2. Neolit davri qurilmalarining asosiy xarakteri jihatlari.
3. Megalitik qurilmalar. Mengerlar, Dolmenlar, Kromlex me'morchiligi .
4. Bronza davri me'morchiligi.

---

⁴⁶ Jordana, Xavier (2009). "The warriors of the steppes: osteological evidence of warfare and violence from Pazyryk tumuli in the Mongolian Altai". *Journal of Archaeological Science* 36 (7): 1319–1327. doi:10.1016/j.jas.2009.01.008 The Pazyryk culture is a Scythian Iron Age archaeological culture (c. 6th to 3rd centuries BC) identified by excavated artifacts and mummified humans found in the Siberian permafrost, in the Altay Mountains, Kazakhstan and nearby Mongolia. The mummies are buried in long barrows (or kurgans) similar to the tomb mounds of western Scythian culture in modern Ukraine. The type site are the Pazyryk burials of the Ukok Plateau (NOVA 2007) Many artifacts and human remains have been found at this location, including the Siberian Ice Princess, indicating a flourishing culture at this location that benefited from the many trade routes and caravans of merchants passing through the area. (State Hermitage Museum 2007) The Pazyryk are considered to have had a war-like life. (Jordana 2009)/Other kurgan cemeteries associated with the culture include those of Beshadar, Tuekta, Ulandryk, Palos-tnak and BereI. There are so far no known sites of settlements associated with the burials, suggesting a purely nomadic lifestyle)

Glossariy

Kromlex – Ulkan toshlar aylana qilib oʻrnatilgan monument⁴⁷.

Dolmen – Oyoqli tosh. Qadimgi davrda qabr atrofiga tik toshlarni qoʻyib ustiga katta toshni oʻrnatishgan. U toshning faqat osti tekislangan⁴⁸.

Megalitik – Ulkan tosh. Katta toshlardan qurilgan⁴⁹.

Mengir – Qadimiy davrlarda vafot etgan inson uchun oʻrnatilgan yaxlit ulkan tosh. Baʼzan sodda tarzda oʻyib shakllar yasashgan⁵⁰.

Monolit – Yakkatosh. Bitta toshdan iborat meʼmoriy qism⁵¹.

Ortostat – Devorda boʻyiga terilgan toshlarning biri. Anatoliya, Shimoliy Suriya va Ossuriyada shunday usul mavjud boʻlgan⁵².

Peristalit – Toshlar qatori. Masalan, qabr atrofiga oʻrnatilgan toshlar⁵³.

Ibtidoiy turar joy – Amerikaning mahalliy aholisi tomonidan tosh yoki xom gʻishtdan qurilgan. Uylarining osti chuqur ichida joylashgan. Unga narvon orqali tushishgan. Shu kabi yarmi chuqurlikda joylashkan uylar koʻpgina ibtidoiy qabilalarda mavjud boʻlgan⁵⁴.

Stounxenj – Ulkan toshlardan aylana qilib qurilgan inshoot. Angliyaning eng qadimiy va eng mashhur yodgorligi. Miloddan avvalgi 1800-1400-yillarda qurilgan boʻlib, diniy yoki astronomik maqsadda foydalanilgan⁵⁵.

Foydalaniladigan asosiy darsliklar va oʻquv qoʻllanmalar

1. M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. 581 r.

2. A World History of architecture. Marian Moffet, Michail W Fario, Lawrence Wodehouse. London . 2003.

3. History of Architecture A.D.F.Hamlin. A. M. Professor of the history of Architecture in the school of Architecture, COLUMBIA, UNIVERSIRY, 1998 SEVENTH EDITION.

⁴⁷ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.148

⁴⁸ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.166

⁴⁹ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.351

⁵⁰ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.352

⁵¹ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.359

⁵² M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.391

⁵³ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.410

⁵⁴ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.439

⁵⁵ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.508

4. A textbook of construction. By Dr. B.C. Punmia. New Delhi. 2005 June.

5. Dostmetova Z. Me'morchilik asoslari. Darslik. – T.: «O'qituvchi», 2007.

6. Zohidov P.SH. Me'mor olami. O'quv qo'llanma. – T.: «O'qituvchi», 1998.

Qo'shimcha adabiyotlar

7. Ubaydullayev X.M. Turar joy va jamoat binolarini loyihalashtirish tipologik asoslari. T.: «O'qituvchi», 2009.

8. Бартнев И.А. Форма и конструкции в архитектуре. Л., 1998.

9. Бартнев И.А., Батажкова В.Очерки истории архитектурных стилей. М, 2001.

10. Бунин А.В., Саваренская Т.Ф. История градостроительного искусства. -М., 1999.

11. Килпе Т.Л. Основы архитектуры. - М.: Высшая школа, 1999.

12. Тосунова М.И. Архитектурное проектирование.- М.: Высшая школа, 1998.

13. Сербинович П.П, Орловский Б.Й. Архитектура.- М.: Высшая школа, 2000.

QADIMGI MISR ME'MORCHILIGI

Reja:

1. Qadimgi Misr sivilizatsiyasining spetsifik asoslari .
2. Qadimgi podsholik me'morchiligi.
3. O'rta podsholik me'morchiligi.
4. So'nggi podsholik me'morchiligi.

Misr davlati o'zining qadim madaniyati, boy tarixi bilan boshqa rivojlangan davlatlar orasida yetakchi o'rinlardan birini egallaydi. Misrni ko'p asrlik tarixi va madaniyati toshlarda, sarkofaglarda, rassomlarning asarlarida, usta-hunarmandlarning ijodlarida, me'morchilik inshootlarida muhrlanib qolgan. Eramizdan 3000-yil burun rivojlana boshlagan, bu madaniyat rimlik istilochilar misrni egallab olgunga qadar, ya'ni eramizning 30-yillarigacha bo'lgan davrni o'z ichiga oladi. Misr madaniyatining shakllanishida Nil daryosi salmoqli o'rinni egallaydi. Eramizdan avvalgi 3200-yilga kelib, Misrda ikkita podsholik vujudga keldi. Janubda, Nuybiylar chegarasidan hozirgi Koxira yaqinidagi deltagacha bo'lgan yerlar «yuqori Misr» ni tashkil etdi va u Xiyera Konpolis shahrini poytaxt qilib oldi. Quyi Misr Shimolda, ya'ni pastroqda, uncha katta bo'lmagan lekin serhosil o'rda joylashgan bo'lib, poytaxtni Butoda tashkil etdi.

Bu davrda Janubiy Misr podshosi Narmer o'zining kuchli qo'shinlari bilan Shimolni bosib oldi va Misrda ikkita podsholikni birlashtirib, yagona davlatga asos soldi. Poytaxtni esa delta yaqinidagi strategik jihatdan juda ham qulay bo'lgan Memfis shahriga ko'chirdi. Demak, Narmerni arxaika davri birinchi sulolasining dastlabki fir'avni deyish mumkin. Tarixchilar qadimgi Misr madaniyati va me'morchilik san'ati tarixi haqida fikr yuritganlarida davrlarning xilma-xilligini sulolalar orqali ko'rsatishni maqsadga muvofiq deb bilganlar. Hatto Misr payg'ambari Manetxo eramizdan avvalgi 300-yil burun birinchi bo'lib ana shu usulni qo'llashni talab etgan.

Umuman, sulola oralig'idagi vaqt bo'lib, shu vaqt ichida oilaning podsholik qilgan davri aks ettirildi. Masalan, Fransiyada Burbonlar, Angliyada Tyudorlar, O'rta Osiyoda Temuriylar, Russiyada Romanovlar sulolalari mavjud bo'lgan.

Odatda sulolalar juda ko'p vaqtni o'z ichiga oladi. Buni yaxshiroq tushunish uchun qo'yida biz boshlanish vaqti eramizdan avvalgi 3200-yil ekanligini unutmagan holda, qadimgi Misrdagi davrlar va sulolalar sonini ma'lum bir tartibda bayon etamiz.

I. Arxiaika davri.

1-va 2-sulolalar 3200-2700-yillar (eramizdan avval).

II. Qadimgi podsholik davri.

3-suloladan to 10-sulolagacha 2700-2100-yillar (eramizdan avval).

III. O'rta podsholik davri.

11-suloladan 13-sulolagacha 2100-1700-yillar (eramizdan avval).

IV. Giksoslar hukumdorligi davri.

14-suloladan 17-sulolagacha 1700-1555-yillar (eramizdan avval).

V. Yangi podsholik davri.

18-suloladan 24 sulolagacha 1555-712-yillar (eramizdan avval).

VI. Misrliklarning so'nggi davri.

25 va 26 sulolalar 712-525-yillar (eramizdan avval).

VII. Eronliklar hukumronligi davri.

27-suloladan 30 sulolagacha 525-332-yillar (eramizdan avval).

VIII. Yunon - Rim davri.

332 (eramizdan avval) 638-yillar.

Yunon va Rim hukumronligi davri makedoniyalik Iskandar, Rim va Vizantiya yurishlarini o'z ichiga oladi.

Konstruksiya

Biz Misr me'morchiligi tarixini va, imkon darajasida, boshqa halq-larning me'morchiligini uch nuqtai nazardan ko'rib chiqmoqdamiz: konstruksiya usullari, dekoratsiya va yodgorliklar elementlari (unsurlari).

Dastlab gil (tuproq) inshootlaridan boshlab konstruksiyalar usul-larini ko'rib chiqamiz⁵⁶.

⁵⁶ Auguste Choisy. The History of Architecture. London. 2009. P-10. (Отюст Шуазю. Всеобщая история архи-тектурь. ООО Издательство ЭКСМО 2009 kitobning rus tilidagi talqinidan foydalanilgan)

Gil materiallardan konstruksiyalar

Materiallar

Gil Misrda 14-38-11 sm o'lchamdagi g'ishtlar ko'rinishida ishlatilgan. "Intiho" kitobidan ma'lum, shuningdek, inshootlar harobalaridan xulosa chiqarish mumkinki, yaxshilab qoliplash uchun gilga maydalangan pohl ishlatilgan. Misr g'ishtlarida dastlabki kuydirish alomatleri sezilmaydi, biroq tamg'a qalash oldidan g'ishtlar quritilganligini ko'rsatadi. Mesopotamiya harobalarida biz shunday xom g'isht ishlatilganligini ko'ramiz, ammo misrliklarnikidan farqli ravishda, bu yerda unda qalash vaqtida yumshoq holda, dastlabki quritishsiz foydalanilgan. Quritilgan g'ishtlardan foydalanish ular qatorlari orasiga bizning ohakli qorishmamiz o'rnini bosadigan qandaydir bog'lovchi material qo'llashni taqozo etadi. Bu maqsad uchun Misrda suyuq gil ishlatilgan. Ayrim piramidalarda u qalangan g'isht choklarini yaxshi to'ldiradigan va, ehtimol, bosimni yaxshiroq taqsimlaydigan qum qatlami bilan almashtirilgan⁵⁷.

Devorlar

Devorlar xom g'ishtdan tiklanganida imoratbop taxta-yog'ochlarga ega bo'lmagan misrlik quruvchilar taxtalarsiz ishlashga majbur bo'lishgan. Priss D'Avenn devor tiklanishi manzarasi rasmini qayta tikladi. Qurilish jarayonida devorning yon tomoni pog'onalari materiallarni tashish uchun xizmat qiladigan pillapoyani eslatadi. Saqlanib qolgan devorlardagi g'ishtlar qalanishi xarakteriga qarab ish jarayonining o'zi haqida xulosa chiqarish mumkin. Devordagi o'yiq tokchalar bilan bo'linib turadigan qatlamlar materiallarni ko'tarish uchun pillapoyalarni hosil etadi. Materiallarni yetkazib beruvchilar ko'tarilgan qatorlar qirrasini bilan o'rnatilgan va orasiga qum solingan (S choklar) g'ishtlardan tarkib topgan. Bu usul – taxta-yog'ochlarning yo'qligi qo'shimcha inshootlarda iqtisod qilishga majburlaydigan mamlakatlarga xosdir. G'ishtdan terilgan devorlardagi qatorlarning tarashlangan toshlarda ham uchraydigan to'lqinsimon yo'nalishi e'tiborni tortadi. G'isht qatorlari, Rasmda ta'kidlab ko'rsatilganidek, kamdan-kam hollarda gorizontall chiziq bo'ylab ketadi, ular quyiga

⁵⁷ Auguste Choisy. The History of Architecture. London. 2009. P-14. (Ориент Шуази. Всеобщая история архитектуры. ООО Издательство ЭКСМО 2009 kitobning rus tilidagi talqinidan foydalanilgan)

tushadi, ko‘tariladi va yana quyiga tushadi. Qatorlarning bunday to‘lqinsimon yo‘nalishi reyka o‘rniga chilvir qo‘llanilganligini bilan izohlanadi. Misr rassomchiligi sangtaroshlar yassilikni tarashlaganlarida chilvirdan foydalanganliklarini ko‘rsatadi; aftidan, g‘isht devorlarni tiklaganlarida ham g‘isht teruvchi ustalar shunday yo‘l tutishgan⁵⁸.

Ish birdaniga bir nechta obyektida olib borilgan katta qurilishlarda xatoga yo‘l qo‘yishdan qochish uchun, tabiiyki, chilvirlardan foydalanishgan. Bu oddiy usul yerning past-balandligini biror nuqtaga nisbatan o‘lchaydigan maxsus nivelir jihozlariga ehtiyoj tug‘dirmagan, bu usuldan hozirgacha ko‘priklarni yopishda foydalaniladi. Biroq chilvir markazda osilib turadi, terilayotgan qatorlar esa uning yo‘nalishi bo‘yicha to‘lqinsimon chiziq hosil qiladi (El-Kob qo‘rg‘oni devorlari).

Tosh konstruksiyaning umumiy usullari

Yuqorida qayd etib o‘tilganidek, Misrda toshdan bunyod etilgan inshootlar tosh plitalardan naqshdor shipli zallar qatorini tashkil etadi. Oddiy hollarda shift plitalari oraliq tayanchlarsiz bevosita bino devorlaridan joy oladi. Biroq bu sodda usulni qo‘llash amalda 4-5 metr dan oshmaydigan plita uzunligi chegaralanganligi sabab qiyinchilik tug‘diradi. Oraliqlar o‘lchami katta bo‘lganida esa uni V ustunlar bilan bo‘laklarga bo‘lib chiqishgan-da, ularga bog‘lovchi tosh to‘sinlarni joylashtirishgan, ular ustiga esa – ko‘hna dunyoning bizga ma‘lum Sfinks ibodatxonasidagi kabi shift plitalarini joylashtirishgan⁵⁹.

Materiallar. – Oddiy misrliklar ohaktosh va qumtoshdan foydalanishgan. Bu tosh jinslari birgalikda ishlatilganida, odatda qumtoshdan to‘sin yasashgan. Granit juda kam ishlatilgan, ganch esa faqat istisno holatlarda.

Toshlarni tarashlash va taxlash. Karnak ibodatxonasining ayrim saqlanib qolgan ustunlariga qarab xulosa chiqaradigan bo‘lsak, misrliklar toshni taxlashdan oldin faqat vertikal yoriqlar va o‘rin tomonini siljitishgan; toshning yuza tomoni esa inshoot bitganidan keyin xomaki tarashlangan. Keyinchalik yunonlar bu usuldan foydalanishgan⁶⁰.

⁵⁸ Auguste Choisy. The History of Architecture. London. 2009. P-35. (Отюст Шуази. Всеобщая история архитектуры. ООО Издательство ЭКСМО 2009 kitobining rus tilidagi talqinidan foydalanilgan).

⁵⁹ Auguste Choisy. The History of Architecture. London. 2009. P-11 (Отюст Шуази. Всеобщая история архитектуры. ООО Издательство ЭКСМО 2009 kitobining rus tilidagi talqinidan foydalanilgan).

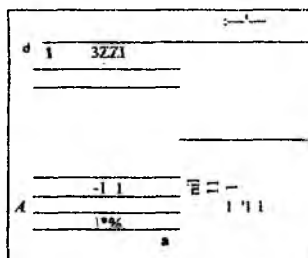
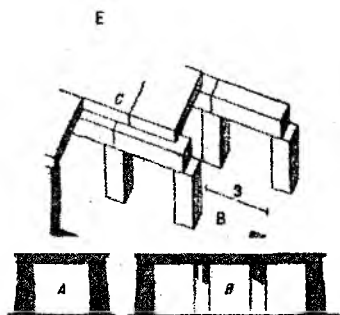
⁶⁰ Auguste Choisy. The History of Architecture. London. 2009. P-15(Отюст Шуази. Всеобщая история архитектуры. ООО Издательство ЭКСМО 2009 kitobining rus tilidagi talqinidan foydalanilgan).

Toshlarni biriktirish usullari. – Odatda toshlar toshlar qorishmasiz va boshqa sun'iy biriktiruvchilarsiz taxlangan. Aftidan, Fivan davrida metall qisqichlar umuman ishlatilmagan, faqat ahyon-ahyonda toshlarni o'zaro biriktirish (Madinat-Abu, Abidos) yoki yorilgan monolitlarni jipslashtirish uchun qaldirg'och qanoti shaklidagi yog'och tutqichlardan foydalanilgan (Luksor yodgorligi)⁶¹.

Tosh taxlamalarida uchraydigan qorishma gil massasi ko'rinishida bo'lib, yomon kuydirilgan gips va ba'zida sopol uchraydi. Bunday qorishma faqat qalin devorlarning ichini to'ldirishda (Karnakning katta ustunlari) yoki piramidalar massivlarida ishlatilgan. Ohak qorishmadan faqat suvoq yoki yomon yo'nilgan toshlarning nuqsonini yashirishda foydalanilgan.

Devorlarni va binolar massivlarini qalash detallari. – Devorlar va kolonnalarni tiklash ulkan va murakkab ish sanalmagan; tosh konidan olingan toshlar shu holida ishlatib yuborilgan. Shu sababli nafaqat qalangan qatorlar turlicha balandlikka ega, balki hattoki bir qatorning o'zida ham toshlar balandligi tez-tez o'zgarib turgan; misrliklar materiallarning sezilarli darajada ko'proq sarflanishiga olib keladigan toshlarni to'g'rilash, o'lchamlarini bir-biriga mutanosib qilish o'rniga bunday nomutanosiblikka e'tiroz bildirmaslini ma'qul ko'rishgan.

Katta massivlarda, asosan piramidalarda, ko'rsatilgan tiklashning uch usuli farqlanadi.

To'g'ri qatorlar bilan tiklash – A. O'rinni bog'ichsiz tiklash – B.
Qoplamalarning davomli qatorlari bilan tiklash – E.

⁶¹ Auguste Choisy. The History of Architecture. London. 2009. P-16(Отюст Шуази. Всеобщая история архитектуры. ООО Издательство ЭКСМО 2009 kitobining rus tilidagi talqinidan foydalanilgan).

Tiklashning bunady usullari ish jarayonining o'zidan kelib chiqqan. Piramidalarni tiklash yadro vazifasini o'taydigan, unchalik katta bo'lmagan markaziy piramidani tayyorlab, so'ng uning o'lchamlarini doimiy ravishda kattartirib borishdan boshlangan⁶².

Misr ustunlari

Misr ustunlari qator vertikal tayanchlardan, tosh to'sinlar va pitalardan ishlangan naqshdor yuqori qismdan iborat bo'ladi. Misrliklar mazkur konstruktiv manbalardan yaratgan kompozitsiyaga murojaat etamiz⁶³. Ustun va kolonnalar yog'och konstruksiya shakllariga taqlid qiladi⁶⁴.

Sfinks ibodatxonasidagi (bizni birinchi sulolalarga olib o'tadigan) ustunlar baza va kapitelsiz, to'g'ri burchakli to'sin ko'rinishidagi arxivavi tosh kvadrat prizmadir (1). XII sulola davrida Beni-Gassanning g'or sag'analari kolonnalar ko'p qirrali to'g'ri burchakli kapitellali va undagi kapitellali ustunlardan iborat (2). Portik, ya'ni kolonnali peshayvon yumaloq yog'och materialdan yaxlit to'shama sifatida tayyorlangan⁶⁵. Greklarning dorik orderini eslatadigan bunday arxaik shakllar, aftidan, Misrda amalda unchalik rivojlanmagan qadim me'morozlik bilan bog'liq. Biroq, Darselning ko'rsatib o'tishiga qaraganda, ko'hna konstruksiyani o'zida jo etgan bu konstruksiya, ilk bor uning shaklini izohlab beradigan sharoitlarda uchraydi. Gap shundaki, bu konstruksiya ochiq maydonda, lekin qoyalar g'orlarida qo'llanilgan. Bu – shaxtalarda uchraydigan blindirli galereyalar tiplaridir. Bu nuqtai nazardan kolonna yog'och ustundan, kapital – pona vazifasini o'taydigan yog'och bolishdan, arxivavi bilan to'shama esa – blindaj tizimidagi to'sin va yog'och to'shamadan iborat. Misr orderining barcha shakllari ko'rsatilgan konstruksiyadan kelib chiqadi, ularning grek orderlari bilan o'xshashligi esa ehtimol shunchaki tasodifdir. Prizmatik kolonnalar shakllari XVIII sulolada va hattoki

⁶² Auguste Choisy. The World History of Architecture. London. 2009. P-15 (Отюст Шуази. Всеобщая история архитектуры. ООО Издательство ЭКСМО 2009 kitobining rus tilidagi talqinidan foydalanilgan)

⁶³ History of Architecture A.D.F. Hamlin. A. M. Professor of the history of Architecture in the school of Architecture, COLUMBIA, UNIVERSITY, 1998 SEVENTH EDITION. P 30. (The five chief types of capital were: a, the plain lotus bud, as at Karnak, Great Hall; b, the clustered lotus bud (Beni-Hassan, Karnak, Luxor, etc.); c, the campaniform or inverted bell (central asiles at Karnak, Luxor, the Ramesseum); d, the palm-capital, frequent in the later temples, and e, the Hathor-head, in which heads of Hathor adorn the four faces of acubical mass surmounted by a model of a shrine.)

⁶⁴ Auguste Choisy. The World History of Architecture. London. 2009. P.20-21 (Отюст Шуази. Всеобщая история архитектуры. ООО Издательство ЭКСМО 2009 kitobining rus tilidagi talqinidan foydalanilgan)

⁶⁵ Auguste Choisy. The World History of Architecture. London. 2009. P-22-25

keyinroq ham uchraydi; biz ularni Dayr-al-Bahrida, malika Xatshapsut yodgorligida va Karvakning Tutmos III qurilishiga oid qismlarida uchratamiz; ammo qadimiy konstruksiyalarni o'zida aks ettirgan karniz XVIII sulolasidan keyin uchramaydi⁶⁶ (1). "Propileylar" (granit ustunlar) yanglish tarzda Sfinks ibodatxonasi deb atalgan Xafrenning marosim ibodatxonasiga tegishli bo'lib, IV sulola (eramizga qadar III ming yillik boshlari) davri me'morchilik uslubiga mutlaqo mos keladi. Bunda me'moriy mutanosibliklarning o'zgarishi quyidagilarda namoyon bo'ladi: bu ustunlarda balandlikning kenglikka nisbati 4:1 ga, keyinroq – 5:1 ga teng, V sulola oxirida ustunlarni umuman kolonnalar siqib chiqargan. Tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, aynan mana shunda monumentallik, me'moriy lo'ndalik yo'qolganligi o'z aksini topdi. Ayrim shohidliklar (ustunning saqlanishi) O'rta shohlik davrida uchraydi (Dayr-al-Bahrida Mentuxoteplarning marosim ibodatxonasi, eramizga qadar III ming yillik oxiri). Yangi shohlik (Karnakda Tutmos III ning granit ustunlari, eramizga qadar XV asr)⁶⁷.

O'rta shohlik davrida Beni-Gassan dahmasi tashqi ravoqidagi kartellashgan kolonna nazarda tutilmoqda. Odatda, O'rta shohlik davrining bunday kolonnalari (eramizga qadar III asrning oxiri – II asrning boshi) 8 va 16 qirrali bo'lishgan (XI sulolaning Mentuxoteplar ibodatxonasi, Yangi shohlik davrida esa – 18 va 20 qirrali (Dayr-al-Bahridagi Xamtshapsut ibodatxonasi)).

Nilufar shaklidagi gatorik kolonnalar

Kolonnalarning umumiy shakli. Misrda qadim zamonlardan kvadrat shaklidagi va ko'p qirrali ustunlar bilan bir qatorda yumaloq kolonnalardan ham foydalanilgan. Ti dahmasining (V sulola) devorlaridagi rasmlarida biz kolonnalar tasvirlarini ko'ramiz. Kolonnalar tiplari bu yerda shakllanib bo'lingan. Biroq, ajablanarli tomoni, uning shakli konstruksiyada ko'zda tutilgan vazifalarni bajarmaydi, balki dekorativlik bilan bog'langan. Qadimiy kolonnalarning shakli nilufarni eslatadi – Yevropa oq nilfiyasiga juda o'xshab ketadigan o'simlik. Kolonna stvoliga nilufar poyasi shakli berilgan, kapitellariga esa – gul shakli. Hatto konstruksiya mustahkamligiga salbiy ta'sir ko'rsatadigan

⁶⁶ Auguste Choisy. The World History of Architecture. London. 2009. P-26. (Отюст Шуази. Всеобщая история архитектуры. ООО Издательство ЭКСМО 2009 kitobning rus tilidagi talqinidan foydalanilgan)

⁶⁷ Auguste Choisy. The World History of Architecture. London. 2009. P-21(Отюст Шуази. Всеобщая история архитектуры. ООО Издательство ЭКСМО 2009 kitobning rus tilidagi talqinidan foydalanilgan)

darajada, asosini kengaytirishni talab qiladigan o'zak yaqinida nozik ishlov berilgan poya uchraydi. Kolonnani esa ba'zan bir poya, ba'zan poyalar bog'lanmasi tashkil etgan⁶⁸.

O'z-o'zidan savol tug'iladi, misrliklar qanday qilib o'simlik shakllariga taqlid qilishga yetib keldilar? Ehtimol, kulbalar ustunlaridagi suv o'simliklarining dekorativ shakllari prototip bo'lib xizmat qilgandir. Fivadagi saqlab qolingan ustunlarning birida nilufarning relyef shaklini ko'ramiz. Nilufar mavzusi bir necha taraqqiyot bosqichini bosib o'tgan. Qadimiy kapitellarda hali ochilmagan g'uncha tasvirlangan bo'lsa, keyinroq to'la ochilgan nilufar gul ifodalangan.

Grekkolonnalariga qarama-qarshi ravishda qadim misr kolonnalari favqulodda yengil. Beni-Gassan g'or dahmasining ingichka o'zaklari faqat XVIII sulolaga kelibgina paydo bo'lgan vazni katta massivlar nisbatiga ega bo'lmagan⁶⁹.

Ta'sirlar

Misr qanday ta'sirlarga duchor bo'lgan? Uning ta'siri qaysi mamlakatlarga yoyilgan? Misr me'morchiligi shakllanishining dastlabki bosqichi bizga ma'lum emas. Bir narsa shubhasiz: piramidalar san'ati rivojlanishi uzoq davom etgan, bizga noayon davrlarga borib taqaladi. Sharqdagi uzluksiz janglar Misrning Osiyo bilan muntazam munosabatlarga kirishishiga olib keldi. Biz XVIII sulolada Mesopotamiya bilan munosabatlarga kirishilishi haqida eslatib o'tgandik. Assiriya va Eronga qarshi doimiy kurash olib borgan keyingi sulolalar ular bilan madaniy aloqalar qilib turishgan. Ehtimol, Misr Mesopotamiyadan gil konstruksiyalar tizimini o'zlashtirgandir, biroq, shubhasiz, u tosh yo'q mamlakatdan toshni terish usullarini o'zlashtirib olishi mumkin emas edi. Balki Misrning gil me'morchiligi o'zlashtirilgan, ammo tosh me'morchiligi, aftidan, mahalliy ildizlarga ega.

Yevropa halqlari yarim yovvoyi holda turmush kechirayotgan bir sharoitda Misrda san'at va sanoat ancha taraqqiy etib ulgurgan edi. Misr g'arb halqlaridan biron nimani o'zlashtirishga ehtiyojmand emas edi; aksincha, ular Misrdan ko'p narsani o'rganib, o'zlashtirishardi. Afmaning tashkil etilishi ham misrlik badarg'a qilinganlarga tegishli

⁶⁸ Auguste Choisy. The World History of Architecture. London. 2009. P-22

⁶⁹ Auguste Choisy. The World History of Architecture. London. 2009. P-25-26. (Огюст Шуази. Всеобщая история архитектуры. ООО Издательство ЭКСМО 2009 kitobning rus tilidagi talqinidan foydalanilgan)

degan farazlar bor. Nil quyilishidagi gavanlar ko'p vaqtlar finikiylirga tegishli edi. Misr boshqa halqlarga xuddi Xitoy kabi uning portlari ochilgunga qadar, faqat o'zining olib chiqib ketadigan predmetlari bilan ma'lum edi. Lekin hattoki mana shu mayda badiiy mahsulotlar ham keyingi davrlar san'atini ilhomlantirish uchun yetarli bo'ldi. G'arbning barcha me'morchiligi asosida biz aynan misr me'morchiligi uslub va imzosini ko'ramiz⁷⁰.

Eramizning 638-yilidan boshlab Misr tarixida mutloq yangi davr-musulmonlar davri boshlandi. Lekin biz qadimgi Misr madaniyati haqida so'zlar ekanmiz, biz uning asosan buyuk davlat darajasiga ko'tarilgan davridagi me'morchiligi va san'ati haqida ko'proq fikr yuritamiz.

Mamlakat Narmer davrida yagona davlatga aylantirilgan vaqtdanoq Misrliklar metaldan foydalanish yo'llarini bilib olganlar. Avvaliga misdan, keyin esa bronzadan har xil asboblari, qurol yaroqlari ishlaganlar. Ammo bu kashfiyotlarga qaramasdan. Toshni ishlash va durodgorchilik san'ati muhim o'rin tutgan. Chunki bu hunarni misrliklar mukammal darajada bilganlar. Masalan, shoxlar qabrlaridan topilgan toshdan ishlangan ajoyib ko'zalar va guldonlar eramizdan avvalgi 2800-yillarga, ya'ni birinchi sulola davriga to'g'ri keladi.

Nil atrofida joylashgan dastlabki ko'chmanchilarni o'ziga jalb etgan bu daryo inson uchun eng zarur bo'lgan hayotiy bir ma'nba edi.

Nil daryosi faqat hayot va madaniyat ma'nbai emas, balki tashqi dunyo bilan aloqa qilish yo'li ham bo'lgan. Unda turli xildagi kemalar, ayniqsa, savdo kemalari doimo ko'p bo'lgan. Kemalardan ba'zilari hatto O'rta dengizga chiqishga ham jur'at etganlar. Misrda yozuv majburiy ravishda arxivlarni saqlash, ayniqsa, halqdan soliq solish jarayonida vujudga keldi. Qizig'i shundaki, misrliklar undosh tovushlarnigina ishlatganlar. Misrliklar Nil qirg'oqlarida o'sadigan «papyrus» o'simligidan yozuv qog'ozni kashf qilganlar.

Qadimgi Misrda ma'muriyat Nil yoqalab joylashgan «nom» lar asosida vujudga keldi. Mahalliy hukmdor doirasida bo'lgan ma'muriyat «nomark» deb yuritilgan. Har bir nomark o'zining xususiy adliyasiga va xuddi hozirgi zamon hizmatchilari kabi o'zining mirzalariga ega.

⁷⁰ Auguste Choisy. The World History of Architecture. London. 2009. P.52-53. (Отюст Шуазя. Всеобщая история архитектуры. ООО Издательство ЭКСМО 2009 kitobning rus tilidagi talqinidan foydalanilgan)

1-va 2-sulolalar fir'avnlari «mastaba» deb ataluvchi qabrlarga dafn etilganlar⁷¹. Ko'pincha atrofi toshlar bilan to'silgan mastabalar xom g'ishtlardan to'g'ri burchak shaklida tiklangan bo'lib, juda ko'p xonalardan tashkil topgan⁷².

Mo'miyolangan tanani oltin plastinka bilan qoplangan yog'och tobutga solganlar. Mashhur Tutanhamon maqbarasi bo'yicha fikr yuritadigan bo'lsak (bizga ma'lum bo'lgan fir'avnlarning dafnlari ichida o'g'irlanmay topilgan yagona maqbaradir), undagi tobut juda chuqur (uchtasi ustma - ust qo'yilgan) va toza oltindan ishlangan. Bunday mo'miyolash odati podsholik uchungina bo'lib, ayniqsa, u yangi podsholik davrida Nubiy mamlakatidan ko'plab oltin olib kelish vaqtida avj olgan.

Misr ehromlari. Z-sulolaning birinchi fir'avni Joser bo'lgan. Joser ehromi (piramidasi) ning qurilishi katta toshlardan ukan binolar ixtiro qilgan va yozuv san'atida yuksak yutuqlarga erishgan me'mor Imxotep nomi bilan bog'liq. Joser qabri Qoxiradan taxminan 6 km. narida joylashgan. Toshdan ishlangan bu ulkan maqbara dunyodagi eng qadimgi yodgorlikdir. Uning qurilish vaqti eramizdan avvalgi 2780 yilga to'g'ri keladi.

Bu inshoot bir qator zinapoyalardan tashkil topgan ehrom bo'lib, ustma-ust qo'yilgan va yuqoriga ko'tarilgan sari kichrayib boruvchi bir qancha mastabalar yig'indisidan iborat. Piramidaning asosi kvadrat bo'lib, u qoyaning 25 m ichkarisiga joylashgan. Yana pastroqda esa fir'avnning dafn qilish xonasi bo'lgan. Piramida va uning atrofi ohak toshlardan terilgan baland devor bilan o'rab olingan.

Ana shu devorning ayrim qismlari hozirgacha saqlangan yoki ular qayta tiklangan. Ichki devorning qarama - qarshi tomondan qator yodgorliklar qad ko'targan. Ehtimol, ular bir xil xudolarga bag'ishlangan ibodatxonalar bo'lsa kerak. Imxotepning qiyofasi binoning ichkarisida xaykal ko'rinishida paydo bo'ladi. Bu bilan misrliklar vazirning obro'si va qudrati naqadar yuksak ekanligini ko'rsatganlar. 3-sulola uning oxirgi fir'avni Snofrunning vafoti bilan tamom bo'lgan. U tiriklik vaqtida o'zi uchun tomonlari tekis bo'lgan ikkita ulkan piramida qurdirgan. 4-sulola kelib piramidalar qurish katta davri boshlangan.

⁷¹ A World History of architecture. Marian Moffet, Michail W Fario, Lawrence Wodehouse. London . 2003. P30(Mastabas, the earliest tombs, were built as eternal houses for the departed and were in all likelihood based on design of the dwellings of the living. The basic mastaba was blocklike structure above ground containing a small room for offerings and another chamber for the body and statue of the deceased.)

⁷² Auguste Choisy. The World History of Architecture. London. 2009. P-25 (Относ Шузи. Всеобщая история архитектуры. ООО Издательство ЭКСМО 2009 kitobning rus tilidagi talqinidan foydalanilgan)

Misrda 70 dan ortiq piramida bor. Ular Sakqarax va Dashurdan to qarbdagi Xauvaragacha cho‘zilgan. Har bir piramida faqat fir‘avning qabridan iborat bo‘lgan. Joser podsholik qilgan davrdan so‘ng malikalar ham o‘zlarining shaxsiy piramidalariga ega bo‘la boshlaganlar. Asosiy piramidalarning atrofida esa oliyjanob va yuqori mansabli kishilar uchun mastabalar joylashgan⁷³.

Misrdagi mashhur piramida 4-sulolaning birinchi fir‘avni Xufu tomonidan qurilgan. Uni yunonliklar Xeops deb ataganlar. Bu piramida qoxira yaqinida Nilning qarb tomonidagi toshloq yerda qad ko‘tarib turadi. Undan uncha uzoq bo‘lmagan masofada Xeops merosho‘rlari Xafr va Mikerinoslarning piramidalari joylashgan. Ana shu uchala piramida birgalikda ta‘sirchan arxitektura uyg‘unligini vujudga keltiradi.

Xeopsning ulkan piramidasi yagona saqlangan piramida bo‘lib, yunonliklar uni Yetti iqlim mo‘jizasi deb ataganlar. Darhaqiqat, u yaxlit va yetarli darajada mustahkam inshoot bo‘lib, 2. 300. 000 ta oxaktosh bloklaridan ishlangan. Jumladan, har bir blok o‘rta hisobda 2,5 tonna og‘irlikda bo‘lgan. Piramidaning ichida bir nechta bir-biri bilan chalkash yo‘llar bor bo‘lib, ulardan biri shoxning jasadi qo‘yilgan xonaga olib boradi lekin bu yerdagi jasad o‘sha Joserning go‘rxonasidan farq qilgani holda, piramidaning o‘rtasida joylashgan. Xona granit bloklar bilan qoplangan. Har biri taxminan 60 tonna keladigan bloklar 900 km masofadan Assuandan keltirilgan. Sarkofag hamda tosh tobutning sirtqi tomoni mustahkam granitdan ishlangan.

Eramizdan 4500-yil avval qad ko‘targan bu bino bizni hanuz taajublantiradi, chunki misrliklar bu davrda g‘ildirak bilan hali tanish emas edilar. Qurilishda ular ixtiyorida faqat silindrsimon jismlardan dastag bor edi holos. Piramida o‘lchovlarining juda katta bo‘lishiga qaramasdan asosning har bir tomoni 137 m, balandligi 147 m, uning yo‘nalishi absalyut aniqlik bilan bajarilgan.

Bugungi kunda Xeops piramidasining tashqi qiyofasi zinapoyali shotini eslatsada, aslida chiroyli oppoq toshlardan

⁷³ A World History of architecture. Marian Moffet, Michail W Fario, Lawrence Wodehouse. London . 2003. P-30. (As the religious ritual prescribed by the priesthood changed to enhance the significance of the pharaoh, the mastabas, the first primitive pyramids, were likewise enlarge to form a pyramid. Each pyramid which were mostly found from Sakkara and Dashur to Hauvara, had only pharao's tomb inside.)

qoplangan bo‘lib, yaxlit va silliq yuzadan iborat bo‘lgan⁷⁴.

O‘rta podsholik davri

Eramizdan avvalgi 2400-yilning boshlariga kelib, o‘rta podsholik davrida Misr davlati inqirozga yuz tutadi. Qadimgi fir‘avnlr tashabbusi bilan olib borilgan ulkan qurilishlar, mamlakatni moddiy boyliklari manbaini holdan toydirdigan. Mahalliy zodogonlar borgan sari obro‘ga ega bo‘la boshlaganlar, nomarklarning hokimiyati kuchaya boshlagan.

Ular o‘zlarini poytaxt amaldorlariga, hatto fir‘avning o‘ziga ham qarama - qarshi qo‘ya boshlaganlar. Oqibatda bu mamlakat bir qancha yarim mustaqil viloyatlarga bo‘lib yuborilgan. 6 sulolaning oxirgi va kuchli fir‘avni Peni II bo‘lgan. Undan keyin mamlakatni 7-sulola boshqargan. Bu vaqt ichida fuqorolar va o‘zboshimchalik avj olgan edi. Qadimgi yunon tarixchisi Manefonning aytishicha, 70 kun ichida 70 ta shox almashgan. 8-sulola uzoqqa cho‘zilmagan. 9-va 10-sulolalar fir‘avnlari mamlakatni yana birlashtirishga ko‘p urindilar lekin natija bo‘lmadi. Shuning uchun ham tarixchilar 7-dan 10-sulolagacha bo‘lgan vaqtni birinchi oraliq davr deb ataganlar.

11-sulola yuzaga kelishi bilan o‘rta podsholik davri boshlangan. Bu davr eramizdan avvalgi 1700-yilgacha davom etgan. O‘z navbatida misrlilar ham qo‘shni davlatlarga yurish qila boshladilar. Birinchi bo‘lib, Suriya mamlakati zabt etildi. Ekspansiya janubga Nubiylar xududiga qarab avj oldi. U yerdan esa oltin, fil suyagi va qullar ko‘plab keltirildi. Qimmatbaho tosh va oltinlar ko‘mish marosimlarini bezash uchun ishlatildi.

Monumental me‘morchilikda esa piramidalar qurilishi O‘rta podsholik davrida ham davom ettirildi. Ammo shakl jihatidan ular bir-biriga o‘xshasalarda, masshtabi jihatdan qadimgi podsholik

⁷⁴ Auguste Choisy. The World History of Architecture. London. 2009. P-35 (Огюст Шуази. Всеобщая история архитектуры. ООО Издательство ЭКСМО 2009 китобининг рус тилидаги талқинидан фойдаланилган) (The Great Pyramid of Giza (also known as the Pyramid of Khufu or the Pyramid of Cheops) is the oldest and largest of the three pyramids in the Giza pyramid complex bordering what is now El Giza, Egypt. It is the oldest of the Seven Wonders of the Ancient World, and the only one to remain largely intact. Based on a mark in an interior chamber naming the work gang and a reference to fourth dynasty Egyptian Pharaoh Khufu, Egyptologists believe that the pyramid was built as a tomb over a 10 to 20-year period concluding around 2560 BC. Initially at 146.5 metres (481 feet), the Great Pyramid was the tallest man-made structure in the world for more than 3,800 years. Originally, the Great Pyramid was covered by casing stones that formed a smooth outer surface; what is seen today is the underlying core structure. Some of the casing stones that once covered the structure can still be seen around the base. There have been varying scientific and alternative theories about the Great Pyramid's construction techniques. Most accepted construction hypotheses are based on the idea that it was built by moving huge stones from a quarry and dragging and lifting them into place. There are three known chambers inside the Great Pyramid. The lowest chamber is cut into the bedrock upon which the pyramid was built and was unfinished. The so-called Queen's Chamber and King's Chamber are higher up within the pyramid structure. The main part of the Giza complex is a setting of buildings that included two mortuary temples in honour of Khufu (one close to the pyramid and one near the Nile), three smaller pyramids for Khufu's wives, an even smaller "satellite" pyramid, a raised causeway connecting the two temples, and small mastaba tombs surrounding the pyramid for nobles).

piramidalaridan ancha kichik va kam dabdabali bo'lgan. Piramidaning balandligi 65 metrdan oshmagan. Ularning o'lichamlari haddan tashqari kichik bo'lsada ichki bo'shliqlari ancha keng bo'lib, odatda gurxon va ziyorotxon kabi qavatlarga bo'lingan⁷⁵.

O'rta podsholik davrida katta piramidalar qurilishiga zaruriyat ham yo'q edi, chunki Misrda huddi shu vaqtda yagona markaziy hokimiyat bo'lmagan. Yana katta hajmdagi inshootlar qurish g'oyasi yangi birlashgan Misrning markazi Fivada, Mentuxotep III va Mentuxotep IV larning maqbarasida jonlangan.

Bu yerda ehrom peshayvonlarning murakkab sistemasi bilan uyg'unlashtirilgan, ya'ni u peshayvonlar ustiga qo'yilgan. O'zining doriy orderiga o'xshash ustunlari bilan mashhur bo'lgan Beni-Xasandagi maqbaralar juda xarakterlidir. Darhaqiqat, «protodoriy» ustuni Misr me'morchiligida tektonik shakl bo'lib, uni yaratuvchilari bu jihatdan qadimgi yunon me'morchiligiga yaqinlashganlar. Ammo, qadimgi Yunonistondagidek klassik order Misrda yaratilmadi.

Umuman olganda, O'rta podsholik davrida Misr me'morligi bir necha shakllar kashf etgani bilan u qadimgi podsholik davriga nisbatan yuqori bosqichga ko'tara olmadi. Biroq, bundan keyin keladigan yangi podsholik davri uchun yangi poydevor yaratildi deyish mumkin.

O'rta podsholik eramizdan avvalgi 1700-yilga kelib tamom bo'ldi. Bu Misr hududi Osiyolik giksoslar tomonidan bosib olingan vaqtda yuz berdi. Giksoslarning hukumronligi uzoqqa cho'zilmadi. Ularning saltanati 15-16 va 17-sulolalar davrini o'z ichiga oldi. 17-suloladan boshlab fir'avnlarning rahbarligi ostida dushmanga qarshi matonatli kurashi boshlandi. Eramizdan avvalgi XVI asrning birinchi yarmiga kelib Misr fir'avni 18-sulola asoschisi Axmos giksoslarni Misr hududidan butkul quvib chiqargan va yangi podsholik davri boshlanishiga asos soldi, bu esa Misrda buyuk imperiya davri deb baholanadi.

Yangi podsholik davri arxitekturasi

Giksoslarga qarshi birinchi bo'lib kurash boshlagan va yangi podsholikning buyuk boshqaruvchilari sulolasiga asos solgan fivalik hokimlar o'z poytaxtlarini fivada tashkil etdilar. 500-yil mobaynida bu shahar dunyoning eng ulug' va muqaddas markaziga aylangandi. Fivaning xudosi Amon endi muhim rol o'ynay boshladi. Unga alohida e'ti-

⁷⁵ A World History of architecture. Marian Moffet, Michail W Fario, Lawrence Wodehouse. London . 2003. P.39 (More typical of Middle-Kingdom tombs are those at Beni-Hassan, which are cut into cliffs and provided with sheltering porticoes. Most of architectural character was created by excavation and the builders replicated spaces and details associated with ordinary dwellings, that is, wooden plastered reed structures with slightly arched roofs composed of mats laid on the frame.)

bor berildi. U quyosh xudosi RAga singdirildi. Tez orada ulkan qurilishlar boshlandi. XVII sulola fir'avnlarning dabdabali saroylari, oqsuyaklarning serxasham villalari Misr xudolarining qasrlari qad ko'tardi. Fir'avn o'z qabrini podsholik taxtiga o'tirgan kundan boshlagan. U bunga yillar, ba'zan, esa butun umrini bag'ishlagan. Qirolicha, Xatshepsut, 18 va 19-sulolalar yangi podsholik davrida misrni buyuk harbiy davlatga aylantirgan salobatli, jangovor fir'avnlari bilan mashhurdir.

Ular o'z g'alabalarini uzoq Osiyogacha kengaytirdilar. Suriya shaharlarini bosib oldilar va katta soliqlar talab etdilar. Dastlabki uch jangchi: Axmos, Amenofis I, Tutmos I lar podsholik gashtini surdilar. So'nggi oxirgi fir'avn Tutmos I ning o'g'li Tutmos II kasalligi tufayli yosh vafot etdi, uning merosxuri Tutmos III davlatni boshqarishga hali go'daklik qilardi.

Shuning uchun hokimiyat ayol qo'liga - qirolicha Xatshepsutga o'tdi. Bu ayol kuchli is'tedod egasi bo'lgan. U mamlakatni osoiyshta mohirlik bilan boshqargan.

Dayr-El-Baxradagi ajoyib qasrning muallifi ham Senmutdir. Bu oddiy Dayr-El-Baxrining shimoliy qismida, Mpentuxoteb yodgorligi bilan yonma-yon qurilgan bo'lib, unda ko'p shakllar takrorlangan. Xatshepsut obidasi Misr me'morchiligining muhim bosqichlaridan biridir⁷⁶. Bu bino me'morchiligining O'rta podsholik inshootlaridan asosiy farqi loyihalash va bezatish jihatdan ikki davr obidalarini o'zaro solishtirganda yorqin namoyon bo'ladi. Metuxoteb ibodatxonasi kabi Xetpepsut ibodatxonasi ham uch terrasaga joylashgan⁷⁷.

Amenofis III ning 36 yillik hukmronligi davrida san'at kuchsizlanadi va birmuncha noziklashadi. Saroy me'morligini o'rganishda

⁷⁶ THE VISUAL ARTS: A HISTORY Hugh Honour, John Fleming. In memory of John Calmann Copyright ©1982, 1991, 1995, 2000 Fleming - Honour Ltd. Prentice Hall Inc. A Division of Person Education Upper Saddle River, New Jersey 07458p-199-200 P.98(The Hatshepsut's temple is rich with its sculptured decoration. The dramatic design of Queen Hatshepsut's temple wasn't repeated. But it was under the eighteenth dynasty that the ancient Egyptian temple was given its definitive form- inward-looking and enclosed within tall forbidding perimeter walls, with a processional sequence of colonnaded courts and many-columned halls, creating an architecture of inhuman, impersonal and still daunting monumentality.)

⁷⁷ Auguste Choisy. The World History of Architecture. London. 2009. P-40 (Огюст Шуази. Всеобщая история архитектуры. ООО Издательство ЭКСМО 2009 китобининг рус тилидаги талқинидан фойдаланилган). (Hatshepsut's chancellor, royal architect Senenmut oversaw construction. Although the adjacent, earlier mortuary temple of Mentuhotep was used as a model, the two structures are nevertheless significantly different in many ways. Hatshepsut's temple employs a lengthy, colonnaded terrace that deviates from the centralised structure of Mentuhotep's model - an anomaly that may be caused by the decentralized location of her burial chamber. There are three layered terraces reaching 97 feet tall. Each story is articulated by a double colonnade of square piers, with the exception of the northwest corner of the central terrace, which employs Proto Doric columns to house the chapel. These terraces are connected by long ramps which were once surrounded by gardens with foreign plants including frankincense and myrrh trees. The layering of Hatshepsut's temple corresponds with the classical Theban form, employing pylons, courts, hypostyle hall, sun court, chapel and sanctuary.)

Amarna alohida ahamiyatga egadir. Bu yerda fir'avnga va uning oila a'zolariga tegishli bo'lgan uchta saroy saqlangan. Asosiy saroy Nil qirg'og'i bo'ylab qurilgan. Fasadning uzunligi 700 metrga teng. Keng ko'cha saroyini ikkiga-sharqiy va g'arbiy qismlarga bo'lib turadi. Tel-El-Amarna shahri hammasi bo'lib, chorak asrdan kamroq yashadi. Misr imperiyasi Axnaton hukumronligi ostida yemirila boshladi.

So'nggi podsholik davri me'morchiligi

20-sulolaga kelib, Misr tarixida tushkunlik davri boshlandi. Ammo 19-sulola fir'avnlari, uning asoschisi Xoroyemxeb hammasidan eng ulug' i sathi I va uning o'g'li ramzes II lar Misr hukmronligini qisman bo'lsada saqlab turdilar. Oxirgisi xettetlarga qarshi ishonchsiz urush qildi. O'z g'alabalariga atalgan yodgorliklarni ko'plab qurdirdi. Xoremxob boshlagan va sathi I davom ettirgan Karnakdagi ibodatxonalarini Ramzes II kengaytirib, u yerda o'ziga bag'ishlab ulkan barelyef yaratdi. U o'z kasrini an'anaviy yerda, Nilning Karnakka qarama-qarshi qirg'og'ida qurdirgan. Garchi bu ishlarning hammasi Ramzes II ning joniga tekkan bo'lsa ham, Karnakdagi Amon xudosiqa baqishlangan m. dan iborat bo'lib, uning umumiy maydoni 5. 000 kv. m. ni tashkil etgan. Xona tomining har bir qatorida 10 tadan 16 qator ustun, hammasi bo'lib 134 ta ustun ushlab turadi.

Gipostil xonaning markaziy qismi qatorida 6 tadan 2 qator ustunlar bilan alohida ajratilgan. Bu ustunlarning diametrlari 3, 4 metrga teng, balandligi esa - 20,4 metr. Ibadatxona simmetriya asosida qurilgan. Ibadatxona qurilishida yorug'lik katta rol o'ynagan. 19-sulola fir'avnlari vaqtida ibodatxona buyuk ahamiyat kashf etgan. Misr fir'avnlari Karnakdagi Amon ibodatxonasi ruhoniylarni o'zlarining tayanchlari deb bilib, ularni har tomonlama qo'llab - quvvatlaganlar.

19-sulola davrida katta qurilishlar Luksorda ham olib borildi. Amenxotib III boshlagan ibodatxona qurilishi o'z davrida bitkazilmay qolgan edi. Ramzes II o'z davrida katta qurilishlarni amalga oshirdi. Me'morchilikda bir xillik uning joniga tegdi. Xonusi ibodatxonasi Yangi podsholik davriga xos bo'lib, unda shu vaqtdagi barcha asosiy estetik aqidalari aniq va ravshan ko'rinadi. Xonusi ibodatxonasi uncha katta emas, lekin uning arxitekturasi yangi podsholik davrida yaratilgan Misr ibodatxonasining klassik tipiga yaqindir.

U cho'zik to'g'ri to'rtburchak shaklga ega. Barcha ibodatxonalarda bo'lgani kabi bu yerda ham bir nechta xonalarni o'z ichiga olgan siqinish

uyi gipostil zalining kompozitsiyali o'qiga tutashgan. Umuman yangi podsholikdagi diniy inshootlar arxitekturasi uni tashqaridan tomoshabin bo'lib kuzatishgagina emas, balki har tomonlama kishiga ta'sir ko'rsatishga mo'ljallab qurilgan.

Yangi podsholikning so'nggida qurilish ishlari faqat Misrdagina emas, balki uning tashqarisida misrga tobe bo'lgan Nubiyada ham olib borildi.

Abu Simbeldagi qoyaga o'yib ishlangan Ramzes II ibodatxonasi yangi podsholikning so'nggi davridagi eng yirik qurilishlaridandir⁷⁸. Uning kiraverish tomoniga qoyali katta trapetsiyasimon pilon ko'rinishi yo'nib ishlangan. Pilon oldida o'tirgan holda tasvirlangan to'rtta 20 metrli Ramzes III ning xaykallari ham qoya toshini yo'nish hisobiga yaratilgan. Sharqqa qaratilgan pilonning balandligi 33 metr, eni esa 38 metrdan iborat bo'lib, uning tepasi xaykallar bilan bezatilgan⁷⁹.

Ibodatxonaning ichki qismi yangi podsholik davri me'morchiligi prinsiplari asosida bajarilgan.

Qurilishlar asosan 22-sulola vaqtida rivoj topdi. Sulolaning asoschisi Sheshonka Fivaning uchlik xudosi Amon, Mut va Xonsularga baqishlab Tanis shahrida ibodatxona tikladi. 25 sulola fir'avnlari musofir Nubiyadan bo'lganlar. Yangi podsholikning so'nggida Nubiya Misrdan ajralib chiqdi va mustaqillika erishdi. Lekin ulug'vor inshootlar Karnakda qurildi. 25-sulola eramizdan avvalgi 671-yilda Misrni Suriyaliklar tomonidan bosib olinishi bilan tamom bo'ldi.

Misrning ijtimoiy hayotida birmuncha jonlanish paydo bo'ldi, lekin bu uzoqqa cho'zilmadi, chunki Misr ham iqtisodiy va ham siyosiy jihatdan ancha kuchsizlanib qolgan edi. Bu esa eramizdan avvalgi IV asrda eronliklar, so'nggi eramizdan avvalgi IV asrda Iskandar Maqduniy (makedoniyalik Aleksandr) tomonidan yerlarni bosib olinishiga, uning o'ziga xos san'atda asta-sekin so'nggi va ellin dunyosi san'ati bilan qo'shilib ketishiga sabab bo'ldi.

⁷⁸ THE VISUAL ARTS: A HISTORY Hugh Honour, John Fleming. In memory of John Calmann Copyright ©1982, 1991, 1995, 2000 Fleming - Honour Ltd. Prentice Hall Inc. A Division of Person Education Upper Saddle River, New Jersey 07458p-199-200 P.103 (At Abu Simbel, Ramesses II had a vast temple hacked out of the living rock, dedicated to Amun the god of Thebes, Re-Horakhte the sun god of Heliopolis, Ptah the creator god of Memphis - and himself. It was given the traditional temple plan, tunneled 55m into the cliff. The façade was treated as a vast pylon, the central door being flanked by four seated statues of Ramesses some 20 m high with smaller, though still well over life-size, figures of his family standing between his gigantic legs.)

⁷⁹ Auguste Choisy. The World History of Architecture. London. 2009. P-40 (Отгост Шуази. Всеобщая история архитектуры. ООО Издательство ЭКСМО 2009 kitobning rus tilidagi talqinidan foydalanilgan).

Misr ellinizm.

Eramizdan avvalgi 332-yilda Makedoniyalik Iskandar armiyasi Misrga kirib keldi. Eron hukmdorligidan azob chekkan misrlilar Iskandar qo'shinlariga hech qanday qarshilik ko'rsatmadilar. Aksincha, Misr koxinlari Iskandarni qo'llab-quvvatladilar va uni Amonning mexribon farzandi Re deb e'lon kildilar. Iskandar Misrning Nil deltasida yangi shahar barpo etdi. Uning nomi Aleksandriya deb atalgan. Bu shahar muntazam rejaga ega bo'lgan. IV asrning oxirida Aleksandriya yunon sharq dunyosining eng yirik savdo va madaniyat markazlaridan biriga aylandi.

Katta qurilish Misrda Iskandar vafotidan so'ng uning vorislari makedoniyaliklar sulolarining shoxlari-Ptlomeylar vaqtida olib borildi. Istilo etilgan yerlarda o'z hokimiyatini mustahkamlash maqsadida Ptlomeylar Misr xudolarini hurmatlaganlar va ular sharafi uchun ibodatxonalar qurdirganlar.

Ibodatxonalar arxitekturasida esa qadimgi san'at an'alarini qayta tiklaganlar.

Misr ellinizmi davri arxitekturasining eng yorqin namunasi—bu Edfudagi Gora ibodatxonasidir. Uning barcha xonalari-pilon, ochiq hovli, kirish va gipostil zallari, muqaddas va sig'inish xonalari xuddi yangi podsholik ibodatxonalaridagi kabi simmetrik ravishda bir o'qqa joylashgan. Eramizdan avvalgi 122-yilda Ptolemey IX Gipostil zal oldiga katta 18 ustunli, devorlari relyeflar bilan bezatilgan kirish zali qurdirgan. O'z navbatida, uning vorislari: Ptolemey X, XI va XII lar ibodatxona atrofini tashqi devor bilan o'rab, kirish zali oldida ochiq hovli va pilon yaratganlar. Natijada ochiq hovli devorlari bilan ibodatxona devorlari orasida bemalol harakat qilish mumkin bo'lgan yo'lak vujudga kelgan. Boshqacha qilib aytganda, Gora ibodatxonasi go'yo atrofi devor bilan o'ralgan ochiq hovli ichida shakllangandek tuyuladi. Shubhasiz, bunday erkin va aniq kompozitsion yechim misr ellinizmining o'ziga xos xususiyatlaridan biridir. Darhaqiqat hovlining oldidagi pilon juda salmoqlidir. Uning balandligi 35 metr, eni esa 76 metrga teng. Ma'lumki, yangi podsholik vaqtidanoq pilonlarning sirtlarini relyefli kompozitsiyalar bilan to'ldirish odat edi.

Ellinizm davrida bu relyeflar yanada kattaroq ma'no kashf etadi. Ellinizmdagi barcha relyeflar o'zlarining ana shu xususiyatlari bilan ajralib turadi. Edfudagi Gora ibodatxonasi kompozitsiyalaridagi mav-

jud bo'lgan bu nafislik bizni zavqlantiradi. Edfudagi Gora ibodatxonasi Misr ellinizmida mashhurligi bejiz emas, albatta. U ko'proq to'siq devorning ichki sirtiga bitilgan muhimyozuvi bilan tanilgan.

Misr ellinizmi san'atda haqiqatan ham eski shakllarni yangicha talqin eta olgan mohir arxitektorlari bilan xarakterlanadi. Buni Denderdagi Gator ibodatxonasi misolida ham ko'rishimiz mumkin. Ibodatxonaning devorlariga o'yilgan yozuvlarga qaraganda, Gatorga asos qilib, Xufu ehromi olingan.

Ibodatxonaning qurilish vaqti uzoq olib borilgan bo'lsa ham unda hovli bilan pilon qurilmay qolgan. Kirish zalida 24 ta ustun bor. Ustunlarning muqarnaslari xudo-sigirning boshi - Gator shaklida tasvirlangan. Gator boshli kapitellar Yangi podsholik davrida ham Deyr-El-Baxrida malika Xatshepsutning ibodatxonasidagi ustunlarda mavjud bo'lgan. Unda Gator boshi kapitellning ikki qarama - qarshi tomoniga o'yib ishlangan edi. Denderdagi Gator ibodatxonasida esa kapitellarning to'rtala tomoni ham Gator boshi bilan bezatilgan. Shuning uchun ustunlar yaxlit ko'rinishga ega.

Denderdagi Gator ibodatxonasi haqiqatan ham Misr ellinizmining eng mashhur binolaridan biri bo'lgan. Misr ellinizmi dunyosida ma'lum bo'lgan yodgorliklardan yana biri Kom-Ombo ibodatxonasidir. Undagi asosiy xususiyatlardan biri shuki, bitta binoning ichiga ikkita mustaqil ibodatxona joylashgan. Shunga ko'ra, bino ikkita parallel qismlarga bo'lingan: o'ng tomondagi janubiy qismi, muqaddas hayvon hisoblangan timsox ko'rinishidagi xudo Sobekka, shimoliy chap qismi esa Gora xudosiga bag'ishlangan. Har bir qism uchun siqinish joyi va ularga pilon darvozalaridan boshlab alohida yo'l olib boradi.

Misr ellinizmining eng mashhur yodgorliklaridan yana biri Fili orolidagi Isida ibodatxonasidir. Bu Misrning janubiy chegarasida, ulug' daryo suvlari bilan o'ralgan chakalakzorda bir-biriga aniq moslangan toshlardan qurilgan va xushbichim ustunlari, chiroyli relyeflar bilan jihozlangan ajoyib binodir.

Ibodatxona pilonlaridagi relyeflar ayniqsa, piloning ichki hovli tomonga qaragan devorlariga o'yib ishlangan ma'buda Isidaning suratlari, o'zining qoyat go'zalligi bilan ajralib turadi. Bu qunt bilan izlangan va jilvalarga cho'mgan shakllar san'atining keyingi davri rivojlanishidan darak beradi.

Xulosa qilib aytganda, Misr me'morchiligida Karnak qanday rol o'ynagan bo'lsa, Fili oroli me'morchiligi ham Rim-Misr ellinizmi

davrida xuddi shunday rol o'ynagan. Deyarlik har bir hukmdor orolda nimadir qurgan va eramiz boshlarida ular arxitektura muzeylariga aylangan. Nihoyat, eramizning 30-yillariga kelib, Misr Rim imperiyasi viloyatlaridan biriga aylandi. Chunki Rim imperatori Oktavian Ptolemeylarning so'nggi qirolichasi Kleopatra ustidan g'alaba qozonib, hukmdorlikni uzil - kesil o'z foydasiga hal qilgandi. So'ngra xristian dini vujudga keldi. Shu tufayli Misrdagi qadimgi til va din unutildi.

Eramizning VII asriga kelib, arab musulmonlari mamlakatni zabt etdilar va u yerda o'r'nashib oldilar. Ana shu vaqtdan boshlab Misr tarixi, madaniyati san'ati va me'morchiligida yangi burilishlar boshlandi. Bu qariyib 13 asrlik davrni o'z ichiga oladi.

Glossariy

Osiris – Qadimgi Misr ma'budlaridan biri ⁸⁰.

Sirdob – 1. Qadimgi Misr me'morchiligida xaykalli yopiq joy. 2. Mesopotamiya uylarida yerto'la qismi. Yozning issiq kunlarida shu yerda ko'proq vaqt o'tkazishgan ⁸¹.

Speos – Qadimgi misrliklar ibodatxonasi. Maqbara ma'nosida ham qo'llanilgan. Uni qoya ichida o'yib hosil qilishgan ⁸².

Sfinks – 1. Grek afsonalarida aytilgan ayol maxluq. U sher yoki it tanali, qanotli, odam boshli qilib tasvirlangan. 2. Qadimgi Misrda qanotsiz sher tanali va odam boshli qilib tasvirlangan afsonaviy maxluqot. U yerkak boshi ko'rinishida bo'lgan ⁸³.

Sirink – Qadimgi Misrda chuqur va tor qazilgan qoya tunneli bo'lib, maqbaraning bir qismi bo'lgan ⁸⁴.

Lotiyform – Nilufar shakli. Misr ustunlarida tasvirlangan nilufar guli ⁸⁵.

Mastaba – Misr maqbaralariga kirish yo'li. Bu joy qalin devor bilan qralib, yuzalari biroz qiya bo'ladi. Ichkariga kirilgandan so'ng uzun yo'lak daxmaga olib boradi ⁸⁶.

⁸⁰ M.Curil. *The illustrated dictionary of architecture*. Nyu York. 2004. P. 531

⁸¹ M.Curil. *The illustrated dictionary of architecture*. Nyu York. 2004. P.487

⁸² M.Curil. *The illustrated dictionary of architecture*. Nyu York. 2004. P.499

⁸³ M.Curil. *The illustrated dictionary of architecture*. Nyu York. 2004. P.499

⁸⁴ M.Curil. *The illustrated dictionary of architecture*. Nyu York. 2004. P.499

⁸⁵ M.Curil. *The illustrated dictionary of architecture*. Nyu York. 2004. P.531

⁸⁶ M.Curil. *The illustrated dictionary of architecture*. Nyu York. 2004. P.349

Obelisk – 1. To‘rt tomonli monumental tosh ustun. Piramida ko‘rinishida lekin tik bo‘ladi. 2. Misrda iyerogliflar yozilgan shunday tosh⁸⁷.

Palma ustun – Yuqorisi palma ustunlari shaklida bo‘lgan. Misr me‘morchiligi namunasi⁸⁸.

Papirus shaklli – Papirus gullari shakli bilan bezatilgan Misr ustunlari⁸⁹.

Pastopxoriya – Misr ruxoniylari xonasi. U yerga ma‘budlar xaykallarini olib kirishgan⁹⁰.

Misr darvozasi – G‘alaba arki kabi Misrning ulkan tosh darvozasi. Darvozaning ikki yoni ikki minoraga o‘xshaydi⁹¹.

Xashamdor darvoza – Misr ibodatxonasi darvozasi. Yonlarida ikki baland minora qurilgan. Devorlari tik yemas, biroz nishabli qilib qurilgan⁹².

Piramida – To‘rt qiya tomonli ulkan inshoot. Nishabli tomonlar yuqorida bir nuqtada uchrashadi. Bir yuzasining o‘zi uchburchak ko‘rinishiga ega. Piramidalar Misrda sag‘ana, Amerikaning qadimiy qabilalari uchun ibodatxona maqomida bo‘lgan. Ular astronomik kuzatuvlar va vaqtni aniqlash vazifasini ham bajargan. Misr piramidalari burchaklari ba‘zi yulduzlar bilan bir vaqtda bir chiziqda joylashadi. Piramida ichiga bir yilda bir marttagina quyosh nuri kirib boradi. Bu orqali yil kunlarini sanab chiqishgan⁹³.

Fiva – Nil daryosi yaqinida joylashgan Mirning qadimiy poytaxt shahri. Faqat Karnak va Luksor xarobalari saqlanib qolgan. Bu shaxar Yangi podsholik davri firavnlari qoya ichida maqbaralar bunyod ettirishgan. Ramzes II va Ramzes III sag‘analar qurdirishgan. Nilning sharqiy soxilida ibodatxona qoldiqlari, g‘arbiy sohilida yesa qabriston joylashgan. Kanak shaxridagi Buyuk ibodatxona Misr xudosi Amonga baqishlab qurilgan. 18-19 sulola vakillari bo‘lgan fir‘avnlr ibodatxonada qo‘shimcha bunyodkorlik ishlarini olib borishgan⁹⁴.

Anubis – Boshi it tanasi odam qiyofasidagi Misr ma‘budi. Yunonlar va Rimlik Xermes bilan Merkuriyni shunga o‘xshatib tasvirlashgan⁹⁵.

⁸⁷ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.383

⁸⁸ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.395

⁸⁹ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.400

⁹⁰ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.404

⁹¹ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.437

⁹² M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.437

⁹³ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.440

⁹⁴ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.532

⁹⁵ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.23

Misr me'morligi – Mesopotamiya bilan birga eng qadimgi me'morchilik. Miloddan avvalgi uchinchi ming yillikda taraqqiy topib to Rim imperiyasi davrigacha yetib kelgan. Fir'avnlarni daxmalari yeng mashhur Misr obidalari hisoblanadi. Nozik qurilmalardan ko'ra mustahkamlikka ko'proq e'tibor berishgani tufayli, binolari ulkan toshlardan bunyod yetilgan. Gumbazlari arksiz ishlangan. Misr piramidalari dunyo mo'jizalaridan hisoblanadi⁹⁶.

Gipostil zal – Oliy koshona . 1.Ustunlar katori va shifti bulgan katta tekis xona. Misr va Ahamoniylar binokorligida bulgan. 2. Tomini ustunlari suyab turadigan bino⁹⁷.

Foydalaniladigan asosiy darsliklar va o'quv qo'llanmalar

1. M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. 581 r.
2. A World History of architecture. Marian Moffet, Michail W Fario, Lawrence Wodehouse. London . 2003.
3. History of Architecture A.D.F.Hamlin. A. M. Professor of the history of Architecture in the school of Architecture, COLUMBIA, UNIVERSIRY, 1998 SEVENTH EDITION.
4. A textbook of construction. By Dr. B.C. Punmia. New Delhi. 2005 June.
5. Dostmetova Z. Me'morchilik asoslari. Darslik. – T.: «O'qituvchi», 2007.
6. Zohidov P.SH. Me'mor olami. Lug'at. – T.: «O'qituvchi», 1998.

Qo'shimcha adabiyotlar

1. Ubaydullayev X.M. Turar joy va jamoat binolarini loyihalashtirish tipologik asoslari. T.: «O'qituvchi», 2009.
2. Бартнев И.А. Форма и конструкции в архитектуре. Л., 1998.
3. Бартнев И.А., Батажкова В.Очерки истории архитектурных стилей. М, 2001.
4. Бунин А.В., Саваренская Т.Ф. История градостроительного искусства. -М., 1999.
5. Килпе Т.Л Основы архитектуры.- М.: Высшая школа, 1999.

⁹⁶ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.187

⁹⁷ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.293

6. Тосунова М.И. Архитектурное проектирование.- М.: Высшая школа, 1998.

7. Сербинович П.П, Орловский Б.Й. Архитектура.- М.: Высшая школа, 2000.

OLD OSIYO ME'MORCHILIGI. IKKI DARYO ORALIG'I VA MESSOPOTAMIY. MIDIYA VA ERON AXMONIYLARI DAVRI ME'MORCHILIGI

Reja:

1. Old Osiyo me'morchiligining rivojlanish xususiyatlari.
2. Qurilish texnikasi va diniy inshootlar.
3. Shahar va saroylar qurilishidagi me'moriy uslublar.
4. Midiya va Eron Axmoniylari davri arxitekturasi.

Fors ko'rfazidan Tigr daryosining boshigacha shunday me'morchilik xukm surar ediki, u har bir alohida joyda mahalliy sharoitlarga bog'liq holda faqat arzimas variantlarini namoyon qilar edi. Ossuriyada uncha ko'p miqdorda bo'lmasa ham yog'och resurslariga va uncha katta bo'lmagan tosh resurslariga ega bo'lsa ham, janubda yog'och ham, tosh ham yo'q edi. Bobilliklar uchun loy eng qimmatli qurilish materiali bo'lib, ehtiyoj zaruriyat pishirish yo'li bilan tosh xususiyatiga ega materialning yaratilishiga olib. Yoqilg'ining yetishmasligi tufayli uni tayyorlashdagi qiyinchiliklarga qaramay pishgan g'isht Bobil me'morchiligida katta o'rinni egallagan edi. Mil.av. VII asrda bunday g'isht Navuxodonosorning qurilishlarida asosiy qurilish materiali bo'lib hisoblanar edi.

Geradotning dalolat berishicha, qirg'oqdagi va qal'a devorlari qisman bo'lsa ham, ana shu sun'iy materialdan barpo etilar edi. Injilda Bobil shahrini ma'lum bo'lgan minoralardan eng qadimgisi hisoblab, u yerdagi qurilish materiali pishiq g'isht ekanini ko'rsatadi.

Shunday qilib, Mesopotamiya me'morchiligini asosiy jihatlari quyidagilar hisoblanadi: pishiq g'ishtni qo'llanishiga asoslangan konstruksiyalar tizimining hukmronligi. Janubda – pishgan g'ishtning

oftobda quritilgan xom g'isht bilan birikmasi, Ossuriyada- xom g'ishtning tosh bilan birikmasi⁹⁸.

Loydan konstruksiya

Pishirilmagan loyning qo'llanilish usullari. Ossuriyada loydan iborat qurilishlarning mavjud bo'lganini isbotlash qiyin: loy bo'laklari xom g'isht bo'laklari bilan osongina birikib ketgan. Loydan qurilishlar juda keng tarqalganligi ravshan—oqibatda o'ziga xos sinchlar ishlatilgan bo'lib, ular qimmatga tushar edi, chunki yog'och qimmatbaho material bo'lgan. Yog'ochni ishlatmaslik uchun loydan g'isht yasalar edi.

G'ishtning odatdagi o'lchamlari har bir tomoni 0.3 dan 0.4 m gacha bo'lar edi, qalinligi esa 0.053 dan 0.11 m. Bu Misrliklarnikiga o'xshash g'ishtlar loy bilan birgalikda qurilar edi, g'isht xomligicha terib chiqilar edi. Buni quyidagilarga asosan xulosa chiqarish mumkin.

Diniy odatga ko'ra, qurilishning birinchi qatoriga tumor tashlanar edi, va bu mayda buyumlar g'isht qatlamida iz qoldirmas edi. Bino-barin, tumorlar qo'yilganda pastki qatlamdagi g'ishtlar quruq bo'lib, yuqori qatlamdagilar xom bo'lgan. Bu holat Ossuriyaga xos tizimning usullariga quyidagi tarzda xulosa chiqarishga va uning misrliklarnikidan farq qilishini ko'rsatishga imkon beradi.

Misrda g'isht quruq holda suyuq loy qatlamiga terib chiqilgan: Ossuriyada esa aksincha, g'isht butunlay xomligida terib chiqilgan. Terilgan g'isht qatlami quyosh nuri ostida tez quriydi va uning ustiga xom va bog'lanishsiz terilgan g'ishtlar ularda bor bo'lgan namlik tufayli umumiy massa bo'lib yopishib ketadi.

Ba'zida massivni quritish drenajlar yoki tosh suv o'tkazgichlari orqali eritiladi. Tuproqli massivlarda topilgan o'rtacha o'lchamli kesimida 0.2 m balandlikdagi va eni 0.12 m bo'lgan gorizantal ariqlar odatda drenaj (zovur) tarzida ko'rib chiqilgan. Aslida esa bu kanallar (ariqlar) – bu bir paytlar massivlarga bog'lanish uchun qo'yilgan va

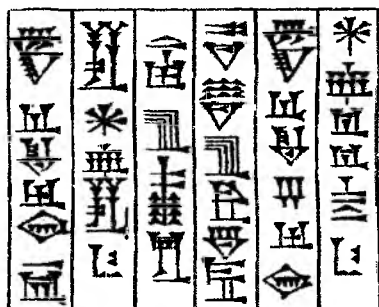
---

⁹⁸ Auguste Choisy. *The World History of Architecture*. London. 2009. P-54-55 (The architecture of Mesopotamia is ancient architecture of the region of the Tigris-Euphrates river system (also known as Mesopotamia), encompassing several distinct cultures and spanning a period from the 10th millennium BC, when the first permanent structures were built, to the 6th century BC. Among the Mesopotamian architectural accomplishments are the development of urban planning, the courtyard house, and ziggurats. No architectural profession existed in Mesopotamia; however, scribes drafted and managed construction for the government, nobility, or royalty. The favoured design was rounded bricks, which are somewhat unstable, so Mesopotamian bricklayers would lay a row of bricks perpendicular to the rest every few rows. The advantages to plano-convex bricks were the speed of manufacture as well as the irregular surface which held the finishing plaster coat better than a smooth surface from other brick types. Bricks were sun baked to harden them. These types of bricks are much less durable than oven-baked ones so buildings eventually deteriorated)

Misrdagi Semnax qal'asi ko'rganlarimizga o'xshash bo'lgan endilikda chirib ketgan yog'och to'sin bilan band bo'lgan joy bo'lgan.

Pishgan g'isht va qorishmaning qo'llanilishi-Ossuriyaliklar pishiq g'ishtdan namlik xavf tug'diradigan joylardagina foydalanishar edi. Yomg'ir tushib turadigan ochiq hovlilar terrakotli plitkalar bilan asfalt qatlami ustiga qoplanar edi. Yer osti galereyalar ham pishiq g'isht bilan qoplanar edi.

Mazkur holda xom g'isht konstruksiyalaridan farqli ravishda pishiq g'ishtning o'lchamlarini aniq belgilash mumkin: u 0.315 dan 0.63 m oralig'ida o'zgaruvchan bo'lib, Mause ko'rsatishicha, Mesopotamiyadagi mavjud o'lchov tizimlariga bog'liq bo'lgan. Deyarli barcha g'ishtlarda o'sha davrda xukmron bo'lgan xukmronning nomi yozilgan. Novuxodonosorning nomi yozilgan son- sanoqsiz g'ishtlar mavjud.

Navuxodonosor davridagi qurilishda ishlatilgan g'ishtga tushirilgan muchrlar.

Yuqorida aytib o'tilganidek, pishagn g'isht faqat Bobilda ishlatilgan. Pishgan g'isht bilan birga bog'lovchi sifatida ohak ham qo'llanilgan.

Mamlakatning janubida juda ko'p miqdorda mavjud bo'lgan asfal't suv o'tmaydigan qorishmadan iborat bo'lgan va shu sababli keng qo'llanilgan. Nisbatan toshli devorlarni qalin asfal't qatlami singdirilgan yo'li bilan tekislanganligini aytadi. Tello shahrida bog'lovchi vazifasini bajaruvchi asfalt singdirilgan tolali materiladan to'qimalar topilgan. Birs Nimrud va Kars xarobalarida ohakli qorishmaning mavjudligi, Moxayrada esa oxak va ko'ldan iborat bog'lovchining mavjudligi aniqlangan.

Tuproqli inshootlarning asosiy turlari

Poydevor – biz binolarimizni qurishda uning poydevoriga qattiq xom ashyo tanlashga o‘rganib qolganmiz. Misrliklar ham huddi shunday yo‘l tutishgan. Ammo Bobil va Nineviya quruvchilari hech qachon poydevor qurishmagan. Negaki ular tekisligining nanos tuprog‘ida qit‘a juda chuqur joylashgan, ular unga yetish yo‘lidan voz kechishdi. Ular tuproqqa tayanishadi, biroq uni va binoning orasida bir qator yaratishadi, katta rostverk, sun‘iy tepaliklar singari, platforma, u binoga asos va uni vaznini ko‘tarishga xizmat qiladi. Xorsabodda bir qator, qasr asos vazifasini bajaruvchi, 14 metr balandlikka ega (bizning 5 qavatli bino balanligi), oddiy balandlik emas, bir o‘lchamli g‘ishtlardan terilgandir, hali qotmagan holda ishlatilgan⁹⁹.

Devorlar – devorlar ham xom ashyodan ko‘tarilardi, ammo bu yerda fatqatgina ushbu xom ashyo ishlatilmasdi. Alohida ahamiyatli joylarda esa quyoshda quritilgan g‘isht suyuq loyda terilgan. Odatda suvoq loydan yoki alebstrdan, loy va ohak aralashmasidan bo‘lib devorlarni yomg‘irdan himoya qilardi.

Yerto‘lalar – yegipetliklar singari, ossuriyalik quruvchilar g‘isht-danerto‘la qurishardi, ulardek, Strabrnning “daraxt tanqisligi oqibati” izohi bo‘yicha shu uslubni qo‘lashardi. Yegipetlilardek, o‘sha sabab, ular yerto‘lalarni krujalsiz kurishardi. Bu sharoitga gumbazsimon yertula yaxshiroq to‘g‘ri keladi. Kuyundjik tekisliklarida shahar tasvirlangan, undagi hamma uylar gumbazli – yarimsferik, salobatli turda, cho‘zilgan shaklda; ma‘lum bo‘lishicha, oxirgisini qurish osonroq, oddiysiga qaraganda. Gumbazlar silindrik barabanlarga ega bo‘lganmi yoki parusli kvadrat asosda joylashganmi? Ko‘rinishicha, ular ostidagi yashash xonalari sirkul shaklda bo‘lmagan, parus borligi haqidagi tahminlar haqiqatga yaqin, ammo tasvirlar shuqadar tushunarsizki, ularga qarab tahminlarni tasdiqlab bo‘lmaydi. Bizgacha yetib kelgan yagona Osuriyaliklar yerto‘lalar – ular galereyani yopib turgan. Moxeyrada xilxonalar yolg‘on yerto‘lalar bilan yopilgan desa bo‘ladi, ya‘ni qatorlar gorizontal terilgan, asta ichkariga osilgan – inshoot, krujal ishlatishni talab qilmaydig an va yonidan uqalanishni

---

⁹⁹ Auguste Choisy. The World History of Architecture. London. 2009 P55-56(Of the fortifications we know much more. In the north wall of Nimroud fifty-eight towers have been traced, and at Kouyuniik there are large remains of three walls, the lower part being of stone, and the upper of sun-dried bricks. At Khorsabad there are the remains of a wall.)

rivojlantirmaydigan, faqat kichik oraliqlarda imkoni bor edi¹⁰⁰. Xorsabodda qazilmalar davrida yangi shaklda qurilgan galereyalar korobali yerto'lalar bilan yopilgan. Bu yerto'lalar kesmalar uslubida bajarilgan.

Xom ashyo sifatida kuydirilgan g'isht xizmat qilgan, unga, yo'nalishi bo'yicha unga kerakli shakl berilgan. Ko'pincha o'qsimon shakl, uning ko'tarilgan profili krujalsiz terishni osonlashtiradi. G'ishtlar bog'lanmagan va ular o'zaro ishqalanish hisobiga turadi. Fors va Vizantiya arxitekturasida ham kuzatiladigan ehtiyot shart yerto'laning alohida qismlarining kuchli bukilishini ko'rish mumkin.

Ossuriyaliklar qiyin yerto'la ishoatlari bilan zavqlanishgandek, tasavvur paydo bo'ladi, turli joylardagi galereya turli tus beradi. Shakliga izoh berish bilan hozir biz chekladigan galereya, Pleysning tasvirlashicha, tashkilida keyingi g'alatiliklarga ega. Bir nuqtadan ikkinchisiga bo'limni va bukilishni o'zgarishi, u A normal profildan V ga to torayib to kengayib o'tadi. Krujalsiz terish ushbu g'alati kompozitsiyaning barcha beqarorliklariga bo'ysinardi. Ko'ndalang kesmalardan iborat yerto'lalar shu holatda bo'lishi mumkin, qachonki galereya faqat asosiy devor bilan cheklansa, uning boshi sifatida xizmat qiluvchi.

Arkalarga qisib terish usulini qo'llash zarur. Xuddi shu usul bilan Xorsabod darvozalari arkalari terilgan – quyoshda quritilgan g'isht suyuq loy qorishmasida terilgan.

Shunday qilib, Ossuriya yodgorliklari bizga bir vaqtda arka va ko'ndalang kesmali korobali yerto'ladan namuna beradi. Shubhasiz, katta zallar yerto'lalari ko'ndalang kesma tizimida terilgan.

Shahar va istehkom

Shahar – Ossuriyaning shaharlarida ko'chalariga plitalar yotqizilgan to'g'ri ko'chalari mavjud edi. Odatda uylarning burchaklari quyosh yorug'ligi eng maqsadga muvofiq ravishda uyning to'rt tomoni bo'yicha taqsimlash, shuningdek, jaziramadan qochish maqsadida

¹⁰⁰ Auguste Choisy. The World History of Architecture. London. 2009. P.56 (the two channels and their position one above the other. The pavement of the terrace, which consists of a double bed of large bricks, rests upon the extrados of the upper channel. This vault is semicircular; it has three voussoirs on each side, which, with the key, make seven in each vertical course. But in consequence either of an error in measurement or of a mistake in calculating the shrinking of the bricks, there was a gap between the third voussoir on the right and the key. This gap was filled in by the insertion of a stone cut into the shape of a wedge. But for this fault—which, however, had no appreciable effect upon its solidity—the vault would be perfect. The narrow triangular opening of the lower channel may be seen below it..)

dunyo tomonlari yo‘nalishi bo‘ylab joylashtirilgan¹⁰¹. Shaharlar atrofi mustahkam istehkom devorlari bilan o‘ralgan edi; Mesopatamiya - qadimgi qal‘alar mamlakati. Bobil shahri himoya qiluvchi devorlar bilan o‘rab olingan butun bir muncha katta bo‘lmagan hudud bo‘ylab, uning ichkarisida aholini boquvchi ekin maydonlaridan iborat edi.

Xorsobod – faqat mustahkamlangan devor bilan o‘ralgan uylar majmuasidan iborat shahar; daryo uni kesib o‘tmaydi, chunki u orqali dushman shaharga kirib olishidan qo‘rqishgan. Bunday bo‘lishi mumkin bo‘lgan xavfga shu darajada katta e‘tibor berilar ediki, agar shahar o‘rtasidan daryo o‘tgan bo‘lsa uning ikkala qirg‘og‘ini ham qal‘a chizig‘i bilan mustahkamlashga harakat qilinar edi. O‘zlari faqat tashqi dushmandan himoya qilibgina emas, balki mamlakat ichidagi qo‘zg‘olonlar to‘g‘risida ham hech qachon yodlaridan chiqarishmas edi. Ko‘prik Bobilning ikki qismini birlashtirib turar edi, ammo bu ko‘prik suriluvchi edi, uning oraliqlari har kecha surilib turuvchi yo‘g‘on eman daraxtidan yasalgan edi. Xuddi shunday hozirgi vaqtda Damashqning ko‘chalari ham bir biridan darvozalar bilan ajratilgan, kechasi ular yopiq bo‘lib shaharni bir biri bilan aloqa qila olmaydigan qismlarga ajratadi. Xorsabod saroyi yaxlit to‘siq bilan o‘ralmagan; u daryoning qirg‘oqlaridan birida joylashgan bo‘lib, u vohadan panohtopishga yoki Tigr daryosiga yetishga imkon berar edi. Istehkom devorlaridagi ikki darvoza hech qachon bir biriga qarama-qarshi qilib qurilmagan, ko‘rinishini ochib qo‘yish mumkin bo‘lishini to‘siq qo‘yish uchun, andiladalar (biridan ikkinchisiga o‘tiladigan uylar) qurmaslikka harakat qilishar edi¹⁰².

Istehkomlar – Bobilning istehkomlari uch qavatli edi. Xorsobodda ikkinchi darajali bo‘lgan joyda faqat bitta devor bo‘lgan, uning

---

¹⁰¹ Auguste Choisy. The World History of Architecture. London. 2009. P-69 (Отюст Шуази. Всеобщая история архитектуры. ООО Издательство ЭКСМО 2009 китобининг рус тилидаги talqinidan foydalanilgan) (The construction of cities was the end product of trends which began in the Neolithic Revolution. The growth of the city was partly planned and partly organic. Planning is evident in the walls, high temple district, main canal with harbor, and main street. The finer structure of residential and commercial spaces is the reaction of economic forces to the spatial limits imposed by the planned areas resulting in an irregular design with regular features. Because the Sumerians recorded real estate transactions it is possible to reconstruct much of the urban growth pattern, density, property value, and other metrics from cuneiform text sources. The typical city divided space into residential, mixed use, commercial, and civic spaces)

¹⁰² Auguste Choisy. The World History of Architecture. London. 2009. P-69-70. (Отюст Шуази. Всеобщая история архитектуры. ООО Издательство ЭКСМО 2009 китобning rus tiliдаги talqinidan foydalanilgan) (The town was of rectangular layout and measured 1758.6 by 1635 metres. The enclosed area comprised 3 square kilometres, or 288 hectares. The length of the walls was 16280 Assyrian units, which corresponded to the numerical value of Sargon's name. The city walls were massive and 157 towers protected its sides. Seven gates entered the city from all directions. A walled terrace contained temples and the royal palace)

poydevori toshli, usti loyli bo'lib, rejada kvadrat shaklidagi minoralar bilan tugallangan.

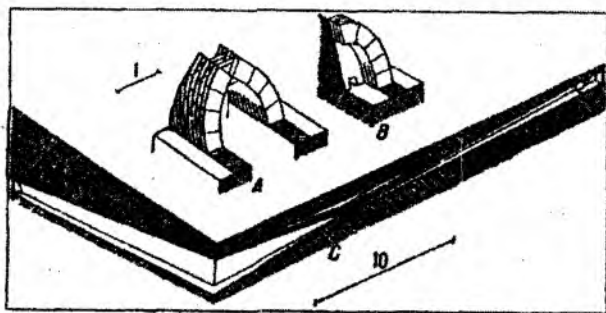
Devor atrofida xandaq izlari topilmagan. Devor bilan xandaq orasida Mesopatamiyaning tuprog'ida to'la risberma bo'lgan xandaqqa tushib ketishi xavfidan saqlovchi keng (yo'l) mavjud bo'lgani aniqlangan. Xorsobodda biz devorlarni tik shaklda ekanligini ko'ramiz. Barcha qal'alarning devorlari releflarida tishli qilib ko'rsatilagan; Misrdagi istehkomlarda biz tavsiflagandek xuddi shunday tishli tuynuklar ko'rinadi.

Ba'zida devorlarning tishlari tashqi tomondan maskirovka qurilmalari bilan himoyalangan edi, ular qamal paytida qo'yilar va dumaloq qalqondan iborat edi. O'z shakli va mustahkamlanish usuliga ko'ra bu maskirovka qurilmasi harakatlanuvchi (ko'chma) bo'lar edi, uni o'rnatish qulayligiga ko'ra u oldindan himoya qilar edi (ekran vazifasini bajar edi), goh yuqoridan himoya qilar edi. Qamal qiluvchilarning o'qi uni teshib o'tish o'rniga, kuchini yo'qotar va uni harakatga keltirib, u bo'yicha sirpanar edi.

Kiruvchi eshiklar – kirish joylari shunday qurilgan ediki, u har qanday tasodifning oldini oson baratarf etishi mumkin edi. Xorsobodda har bir kirish minorasimon do'nglik bilan himoyalangan va u qo'riqchilar uchun xonalar joylashtirilgan uzun yo'lak ko'rinishida¹⁰³.

Fortifikatsion inshootlarga biz yuqorida tavsiflab o'tgan g'alati tuzilishdagi yer osti yo'lini ham kiritish kerak. Tuproqli istehkomlarni qamal qilganda ko'pincha yer ostidan kovlashlardan tez-tez foydalanishgan. Gerodot shunday hikoya qiladiki, tinch mahal saroyning zallaridan birida uning tuproqli poydevori orqali kovlab chiqib o'g'rilik qilishgan. Bunday nohush tasodiflarni bartaraf qilish uchun harakat qilish kerak, buni yerni kovlash vaqtidagi shovqinni eshitibgina erishish mumkin edi.

¹⁰³ Auguste Choisy. The World History of Architecture. London. 2009. P-70 (Ориент Шуазн. Всеобщая история архитектуры. ООО Издательство ЭКСМО 2009 kitobning rus tilidagi talqinidan foydalanilgan) (Doorways seem to have been generally crowned with a brick archivolt; round-headed doors occur oftener than any others on the bas-reliefs, but rectangular examples are not wanting. In the latter case the lintel must have been of wood, metal, or stone. Naturally the bronze and timber lintels have disappeared, while in but a single instance have the explorers found one of stone at the entrance to a hall in the palace of Sennacherib. It consists of a block of richly carved limestone. Its sculptures are now much worn, but their motives and firm execution may still be admired. Two winged dragons, with long necks folded like that of a swan, face each other, the narrow space between them being occupied by a large two-handled vase. Above these there is a band of carved foliage, the details of which are lost in the shadow cast by a projecting cornice along the top of the lintel. The necklace round the throat of the right-hand dragon should be noticed).

Bu galereya Xarsobodda topilgan boshqa galereyalar kabi yon tomonidan 0.1 m kenglikdagi o'tish yo'liga ega va qurilishning yer osti qismida oqava yoki quritish uchun mo'ljallangan ikkita teshik bilan tugallanadi. Uning chiqish joyi yo'q, demak, suv oqib ketish uchun mo'ljallangan.

Endi Ossuriya davrini ko'rib chiqamiz mil.av. 9 asrdan 7 asrlargacha bo'lgan davr. Bottning kashfiyotlari va Leyard hamda Raulinsoning qazilma ishlari tufayli shu davrga tegishli bo'lgan juda ko'p miqdordagi yodgorliklar to'g'risida ma'lumotlarga ega bo'lingan. Ulardan asosiylari quyidagilar:

Mil.av. taxminan 870-yil—Ashurnazirpal saroyi (Nimruddagi shimoliy-sharqiy saroy)

Mil.av. taxminan 715-yil— Xorsaboddagi Sargon saroyi

Mil.av. taxminan 690-yil— Kuyundjikdagi Sinaxerba saroyi

Mil.av. taxminan 670-yil — Assargodon saroyi (Nimruddagi janubiy-sharqiy saroy)

Mil.av. taxminan 660-yil — Ashurbanipal saroyi (Nimruddagi shimoliy saroy).

Ashurnazirpal va Sargonidlar davri — bu taxminan Misr uchun Sizostri vaqti kabi diniy sig'inish shakllarning noyobligi va detallarning mukammalligi hisobiga rivojlangan davr. Bu Ossuriyaning harbiy muvaffaqiyatlari davri, bu davrda davlat markazida ulkan inshootlarni barpo etish uchun butun bir ko'chmanchi qabilalardan (yaxudiylar bilan bo'lgani kabi) foydalanish mumkin bo'lgan davr. Konstruktiv uslublar bunday imkoniyatlarga javob berar edi. Saroy qurish uchun faqat loy

qilishni va g'isht quyishni hamda terishni biladigan odamlar bo'lishi kifoya edi¹⁰⁴.

Ashurnazirpal saroyidan Assargodon saroyigacha konstruksiya sanati doimiy ravishda taraqqiy etib bordi; zallarning o'chamlari orta bordi. Bu qurilish texnikasi takomillashib borganidan dalolat berar edi. O'sha vaqtlarda Nimruddagi eski saroyning keng zallari oralig'i 7 m, Xorsabod-da esa 10 m ga yetadi; Nimruddagi janubiy - sharqiy saroyda Assargodonning me'morlari zalning enini 19 m qilishga jazm qilishgan edi, lekin zallarni qurish tugallanayotganda bundan voz kechishga to'g'ri kelib, zalni devor bilan ikki qismga ajratishgan edi. Mil.av.625 yilda yangi Babil davlatining tashkil etilishi qurilish sanatini yangicha ko'tarilishiga olib keldi. Bu haraktning timsoli Navuxodonosor bo'ldi. Uning davrida shunday inshootlar barpo etildiki, Bobilning devorlari, saroylari, ko'p qavatli zikkuratlar Geradotni qoyil qoldirgan edi. Bular ko'pchilik holatlarda, xarobalari shaklsiz holda bo'lgan qurilmalarning uslubi to'g'risida mufassal hukm yuritishi qiyin bo'lsa ham, ammo ularning konstruktiv jihatlarini Ossuriya me'morchiligiga noma'lum bo'lgan mukammallik va hashamatni sezishga majbur etadi. Xususan, ularda ko'p miqdorda pishiq g'isht qo'llanilgan va sirlangan dekoratsiya keng tarqalgan. Kirning istilosidan so'ng (mil.av.530 yil) Babil sanati mahalliy sulolalar bilan birga halok bo'ldi. Fors sanati uning go'yoki davomchisi bo'lib hisoblanadi.

Old Osiyoning badiiy-tarixiy yodgorliklari Misr arxitekturasi singari keng va rang-barang. Bu yerda ham hashamatli saroy va ibodatxonalar qurildi. Lekin bu yodgorliklar bizgacha yetib kelmadi. Bunga sabab Old Osiyoning asosiy qismini tashkil etgan. Ikki daryo oralig'i (Mesopotamiya) da bir-birini almashtirib turgan yangi-yangi

¹⁰⁴ Auguste Choisy. *The World History of Architecture*. London. 2009. P-71 (Открыт Шуазин. Всеобщая история архитектуры. ООО Издательство ЭКСМО 2009 kitobning rus tilidagi talqinidan foydalanilgan) (The palace came into existence during the Early Dynastic I period. From a rather modest beginning the palace grows in size and complexity as power is increasingly centralized. The palace is called a 'Big House' (Cuneiform: E₂.GAL Sumerian e₂-gal Akkadian: *ekal/lu*) where the *lugal* or *ensi* lived and worked. The palaces of the early Mesopotamian elites were large-scale complexes, and were often lavishly decorated. Earliest known examples are from the *Diyala River* valley sites such as Khafajah and Tell Asmar. These third millennium BC palaces functioned as large-scale socio-economic institutions, and therefore, along with residential and private functions, they housed craftsmen workshops, food storehouses, ceremonial courtyards, and are often associated with shrines. For instance, the so-called "giparu" (or Gig-Par-Ku in Sumerian) at Ur where the Moon god Nanna's priestesses resided was a major complex with multiple courtyards, a number of sanctuaries, burial chambers for dead priestesses, and a ceremonial banquet hall. A similarly complex example of a Mesopotamian palace was excavated at *Mari in Syria*, dating from the *Old Babylonian* period. Assyrian palaces of the Iron Age, especially at *Kalhu/Nimrud*, *Dur Sharrukin/Khorsabad* and *Ninawa/Nineveh*, have become famous due to the pictorial and textual narrative programs on their walls, all carved on stone slabs known as *orthostats*. These pictorial programs either incorporated cultic scenes or the narrative accounts of the kings' military and civic accomplishments. Gates and important passageways were flanked with massive stone sculptures of apotropaic mythological figures. The architectural arrangement of these Iron Age palaces were also organized around large and small courtyards. Usually the king's throne room opened to a massive ceremonial courtyard where important state councils met and state ceremonies were performed. Massive amounts of *ivory furniture pieces* were found in many *Assyrian* palaces pointing to an intense trade relationship with North Syrian *Neo-Hittite* states at the time. Bronze repousse bands decorated the wooden gates).

davlatlar o'rtasida mamlakatga hukmronlik qilish uchun doimiy kurash borgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, me'morlik va tasviriy san'atning turlarini rivojlantirish uchun tosh, yog'och va metallarning yetarli bo'lmaganidan, deyish mumkin. Saqlanib qolgan yodgorliklar, ularning qoldiqlari Old Osiyoda eramizdan avvalgi 4000-3000-yillardayoq bu yerda o'ziga xos arxitektura paydo bo'lganligi va rivojlanganligidan dalolat beradi. Old Osiyo san'atida ham monumental me'morlik yetakchi o'rinni egallagan. Mesopotamiya me'morligining o'ziga xos xarakterli tomonlari eramizdan avvalgi 4 ming yillikda Shumer madaniyati shakllangan paytlarda yuzaga keldi. Bu davrga kelib odamlar yashaydigan yirik manzillar markazi baland su'niy yoki tabiiy tepaliklar ustiga qurilgan monumental saroylar markaz vazifasini o'tay boshlagan.

Ular asosan, xom g'ishtdan ishlangan, devor yuzasi pishiq g'isht parchin va qisman toshlar bilan qoplab chiqilgan. Binoning tashqi devori tokchalar va yarim ustunsimon vertikal chiziqlar bilan ajratilgan. Bu hajmlar binoda yorug' - soya mosligini kuchaytirib, uning tantanavor ko'rinishini oshirgan. Bu xususda El-Obeydagi saroy (er. av. 3000-yillar) xarakterlidir. Saroy su'niy tepalik ustiga qurilgan bo'lib, unga zinalar bilan chiqilgan. Devorning ichki va tashqi tomonidagi yarim ustunsimon, hajmlar uning pishiqligini oshirishga xizmat qilgan. Old Osiyo me'morchiligining yana bir o'ziga xos xususiyati, ibodatxonalar oldiga qurilgan, tepaga tomon kichrayib boruvchi supachalar-dan tashkil topgan zikkurat hisoblanadi. Bu supachalar zinalar bilan bog'langan. Zikkuratning eng yuqori qismi xona bo'lib, u yerda oltin-dan yasalgan stol bo'lgan. Afsonalarga ko'ra, xudo o'z koxinlari bilan shu stol atrofida gaplashgan. Old Osiyoning qadimgi davrga xos bo'lgan tasviriy san'at xususiyatlari Shumer va Aqqad davlatlarida ko'rinadi. Aqqad podsholigi (er. av. XXIV-XXII asrlar) davrida Old Osiyo yerlari yagona davlatga birlashtirildi. Er. av. 1 ming yillikda Ossuriya yirik quldorlik davlatiga aylandi. Er. av. VII asrga kelib, u butun Old Osiyoni o'ziga bo'ysindirib oldi va yagona davlat tashkil etdi.

Shu davrda xashamatli saroy, ibodatxonalar vujudga keldi.

Dur-Sharruken (hozirgi Xorsobod) dagi Sargon II saroyi xarobalari (er. av. VIII asrning ikkinchi yarmi) shu davr monumental me'morchiligining xarakterli tomonini ko'rsatishda muhim o'rin tutadi. Bu saroy balandligi 14 m. bo'lgan su'niy tepalikka qurilgan bo'lib, u qalin devor bilan o'ralgan. Saroy mehmonxona, yotoqxona va diniy marosimlarga mo'ljallangan xonalardan iborat bo'lib, ular alohida

ochiq hovli atrofida joylashtirilgan¹⁰⁵. Saroyga kiraverish darvozalarining ikki yon tomoniga esa kantoli, odam boshli buka-shedu o'rnatilgan. Bu xaykal tabiiy kuchlar ramzi bo'lib, podshoni «yomon ko'zdan» saqlashda xizmat qilgan.

Kalxudagi Ashshurnasirapal II (er. av. 883-859-yillar). Nanevidagi Ashshurbanapal (er. av. 669-635-yillar) saroylari burtma tasvirlari ham mashhurdir. Er. av. 612-yili Ossuriya Bobil va Midiya podsholigi yurishlari tufayli o'z umirini tugatdi. Lekin uning arxitekturasi qadimgi dunyo xalqlari arxitekturasi rivojiga katta ta'sir qildi. Er. av. VII asr oxiriga kelib, Bobil yangi rivojlanish davrini boshidan kechira boshladi. Navuxodonosor II (er. av. 605-562-yillar) podsholik qilgan yillar Bobilda shahar qurilishi ishlari avj oldirib yuborildi, shahar qurilishi plan asosida tiklanib, yangi binolar qurildi, atrofi kalın devor bilan o'rab chiqildi. Shaharning sakkiz darvozasi bo'lib, ular ichida Ishtar darvozasi o'zining ko'rkam va serxashamligi bilan ajralib turar edi.

Shu darvozadan shaharning bosh ibodatxonasiga boradigan yo'l boshlanar edi. Bosh ibodatxona yonida esa to'qson metrli katta Bobil minorasi qurilgan edi. Navuxodonosor II saroyi ham serxasham, bezakka boy bo'lib, «osma boqlar» qo'ynida ertaknamo ko'rinish kashf etgan edi. Bobil san'ati uzoqqa cho'zilmadi. Eramizdan avvalgi 539-yili Eron qo'shinlari tomonidan bosib olindi. Shu bilan Old Osiyo halqlari qadimiy arxitekturasi tarixi o'z umrini tugatdi.

Midiya va Eron Axmoniylari davri arxitekturasi

G'arbdan Tigr va Yefrat arxitekturasidagi vodiya sharqdan Ind vodiysi oraliq'ida Eron tekisligi joylashgan. Bu yerda qadimdan Sharqiy Eronliklar (O'rta Osiyo xalqlarining avlodi) g'arbda (hozirgi forslar avlodlari) ajralgan holda yashaganlar. Bu ajralishning natijasida, bir-biriga qardosh, ikki etnik guruhlarining mustakil tarixi vujudga keldi. Bulardan eng qadimgisi Sharqiy Eronliklar, madaniyati bo'lib hozirgi Ozarbaydjon hamda Eroning shimoliy g'arbiy qismini tanlagan Midiya davlatidir Er. avv. X asrda midiyaliklar madaniyati haqida birinchi ma'lumot paydo bo'la boshlagan. Er. avv. VIII asrga kelib, ular

¹⁰⁵ Auguste Choisy. The World History of Architecture. London. 2009. P-74 (Огюст Шуази. Всеобщая история архитектуры. ООО Издательство ЭКСМО 2009 kitobning rus tilidagi talqinidan foydalanilgan) (Dur-Sharrukin ("Fortress of Sargon present day Khorsabad, was the Assyrian capital in the time of Sargon II of Assyria. Khorsabad is a village in northern Iraq. 15 km northeast of Mosul. The great city was entirely built in the decade preceding 706 BC. After the unexpected death of Sargon in battle, the capital was shifted 20 km south to Nineveh.)

poytaxti Ekbatonda (hozirgi hamadon) joylashgan kuchli davlatni tashkil etganlar. Qadimgi tarixchilarning yozishicha baland tog' yon bag'rida joylashgan Ekbaton shahrining umuman devori bo'lmagan faqat baland ko'tarib to'rgan shahridan uchtagina mustahkam devorlari bilan himoyalangan. Kal'aga tutashgan saroy inshootlari ham uzunligi 1 km dan ortiq devorlar bilan o'rab olingan. Saroy binolari bir necha peshayvonli zallardan iborat bo'lib, ularni bir-biridan xovlilar ajratib turgan. Zallalarining tomlari va ularni ushlab turuvchi ustun (qolonna) lar kedr, keparis (sadaf) daraxtlaridan ishlangan va ular ustidan oltin va kumush qoplamalar bilan qoplangan. Midiya Ekbatondan tashqari, yana ko'pgina boshqa shaharlar mavjud bo'lib, kanallar, katta-katta turar uylar, bog'lar va uzumzorlar shaharning asosiy hayot qismini tashkil etgan. Suriyaliklar ishlagan suratda, midiyaliklarning KISHESUM shahri va unda minorasimon uylar aks ettirilgan. Midiyaliklar otashparastlik diniga mansub bo'lganlar. Shuning uchun ham ular ibodatxonalar va ehromlar o'rniga ochiq havoda olov o'chogini qurib, o'shanga siqinganlar.

Midiyaliklarning turar uylarga tahlid qilingan maqbaralari, baland qoyalarga o'rnatilgan bo'lib, Forslarning so'ngi davrdagi maqbaralaridan birmuncha farq qiladi.

Maqbaraning tarzi (fasadi) baland g'oya toshlarga o'yib ishlangan. Biz bu yerda qadimgi Rim madaniyatiga xos bo'lgan, ikki ustunli, muqarnasli, ionik orderi tim solida peshayvon (portik) ni va uning tepa qismi «antablimenti»ni ko'ramiz. Ular qoyaga o'yib ishlangan. Haqiqatdan ham ustun va to'sinlari yog'ochdan bo'lgan bu maqbaralar shaklan turar joylarni eslatadi. Er. av. VII asrning oxiri va VI asrning boshlariga kelib midiyaliklar bobilliklar bilan til birlashtirib, kuchsizlangan Assuriyani tor-mor etadilar va Amudaryodan to'fors ko'rfazigacha bo'lgan yerlarni egallaydilar.

Ko'p o'tmay er. av. 553-yilda, fors qabilalari. Axmoniyalar sulolasining asoschisi Kir boshchiligida dastlab Urartu podshohligini o'ziga bo'ysindiradi va keyin Midiya shoxi Astita ustidan g'alaba qozonadi, ammo, midiyaliklar yaratgan madaniyat o'lmadi chunki midiyaliklarning memorchilik an'analari, fors memorchiligining shakllanishiga o'z ta'sirini ko'rsatgan edi.

Midiyaliklar ustidan qozonilgan g'alabadan so'ng, forslar tez orada o'sha davridagi madaniyatlashgan olamning talaygina qismini bosib oladilar va qadimgi Sharq davlatlari orasida eng qudratlilikini tashkil

etdilar. Fors axmoniyolari san'ati va arxitekturasi ularni kuchmanchi halqlarga xos bo'lgan amaliy bezak san'atini nazarga olmaganda an'anasiz yaratildi. Toshlarni qayta ishlash, qoyalarni yo'nib maqbaralar o'rnatish urartu va midiyadan qulchilik ziynati mesopatamiyadan, ba'zi bir shakllar assuriya, bobil, misr va yunonliklardan o'tgan. er. av. VI asrning o'rtalarida taxminan 559-550-yillarda shox kir forslarning daslabki poytaxtiga pasarganga asos soldi, chunki forslar endigina o'troq hayotga o'ta boshlagan edilar. Shahar atrofi tog'lar bilan o'ralgan baland tepalikka joylashgan piramida shaklidagi tepalikning ichida katta ayvon (terassa 78*79) ko'rilgan. bu yerda shox qo'rg'oni joylashgan.

Tepalikning ostidagi vodiy alohida chodirlar bilan to'ldirilgan shaharning bu qismi ko'chmanchilarning vaqtinchalik manzili bo'lib xizmat qilgan qo'rg'ondan g'arbga qarab, saroylar maydonlari orqali o'tgan yo'lda Pasargadaning eng asosiy yodgorligi – Kir maqbarasi joylashgan.

Kir maqbarasi uncha katta bo'lmagan to'g'ri to'rtburchak shaklidagi xona (316m*218m) 6 zinapoyali asosga o'rnatilgan va 2 nishabli tom bilan yopilgan. Maqbara katta hajmdagi toshlardan terilgan bo'lib, uning umumiy balandligi 11 m teng. Maqbarani 3 tomonidan o'rab to'rgan qo'sh devor va ustunlar qatori, o'rta asrda musulmonlar tomonidan qurilgan Iskandar Makedonskiyning yurishlari davrida unga hamrohlik qilgan yunon tarixchisi Aristotilning aytishicha, maqbaraning atrofi har xil daraxtlar o'tkazilgan va suqorib turiladigan o'tli ko'klamzorlardan iborat bo'lgan. Takidlash lozimki, maqbarani yaratishda me'mor qo'llagan uslub yani terilgan toshlar balandligini sekin asta qisqarib borishi, bu su'niy perspektiva masshtabini hosil qilish orqali inshootni o'zini haqiqiy o'lchamidan ulug'vor qilib ko'rsatishdir. Shox Kirning vafotidan so'ng u asos solgan davlatda qalayenlar boshlandi, faqatgina Doro I ning olib borgan ehtiyotkorlik va uzoqni ko'ra oladigan ziyrak siyosati tufayligina bostirildi¹⁰⁶. Davlat qayta tiklandi. Forslar o'zlarinig ma'muriy idoralari tizimini tashkil

¹⁰⁶ Auguste Choisy. The World History of Architecture. London. 2009. P-76. (Огюст Шуази. Всеобщая история архитектуры. ООО Издательство ЭКСМО 2009 китобининг рус тилидаги талкинидан фойдаланилган) (The tomb of Cyrus is a building of a small stone monument approximately 1 km southwest of the palaces of Pasargadae. According to Greek sources, the tomb of Cyrus the Great dates to 559-29 B.C. and was located in the royal park at Pasargadae. The most extensive description* based on a lost account by Aristobulus, who had accompanied Alexander the Great (q.v.) on his eastern campaign in the late 4th century B.C., is to be found in the Anabasis of Arrian (6.29). written in the 2nd century A.D)

etdilar, o'zlariga tobe mamlakatlarda mavjud bo'lgan ijtimoiy tuzum va diniy urf-odatlarini saqlab qolganlar. Shu bilan birga soliq tizimini tartibga solish, savdo tarmoqlarini kengaytirish yo'li bilan forslik mulkdor sinflarini o'z tomonlariga jalb etdilar. Natijada, fors shaharlari quliga misli qo'rilmagan boyliklar oqib kela boshladi.

Er. av. III asrda Kaspiy dengizining janubiy qirg'ogida yangi Artapid sulolasi podshoxligi Parfiya quldorchilik davlati vujudga keldi. Arshakidlar o'z hukmronligini Eronning barcha viloyatlari, Armaniston va Mesopatamiyaning bir qismigacha kengaytirdi.

Parfiya davlati o'zini eng ravnaq topgan davrida Er. I asrlarida. Hindistondan Yevratgacha, Kaspiydan Hind va Fors ko'rfazigacha, bo'lgan yerlarda o'z ta'sirini o'tkazib qadimgi Rim davlati bilan raqobatda bo'lgan. Ammo oldingi yunonliklar olib borgan urushi va Parfiya amaldorlarining ellinizm madaniyatiga moyilligi Parfiya madaniyatiga o'z ta'sirini o'tkazdi. Shuning uchun ham Parfiya yodgorliklarida ayniqsa, uning g'arbiy viloyatlarida Yunon, Rim arxitekturasi Yunon, Rim arxitekturasi namunalarini ko'rishimiz mumkin.

Atshur saroyi Er. av. I asr. Ichki hovli saroy eski Mesopatamiya an'analariga xosdir. Hovlini to'rt tomonidan ulkan ravoqli ayvondan iborat. Bu 4 ayvonli loyiha Eron arxitekturasida eng ko'p tarqalgan kompozitsion yechimi, ularni hozirgi Eron arxitekturasida ham uchratishimiz mumkin.

Seminar savollari

1. Mesopotamiya arxitekturasi bosqichlari nimalardan iborat?
2. Urdagi zikkurat qanday tuzilgan?
3. Dur-Sharukindagi saroy II saroyida nechta turdagi ibodatxonalar bor?
4. Bobildagi qanday inshootlar qadimiyatning mo'jizalar qatoriga kiradi?
5. Bobilning Ishtar darvozasida qanday qoplama qo'llanilgan?
6. Mesopotamiya jahon arxitekturasining rivojiga nimalar qo'shdi?
7. Midiya turar uylari va maqbaralari qanday tuzilgan edi?
8. Axmoniylik davri arxitektura haqida nima bilasiz?
9. Apadan nima?

10. Parfiya arxitekturasining o'ziga xos xususiyatlari nimalardan iborat?

Glossariy

Ossuriya Me'morchiligi – Miloddan avvalgi IX-VII asrlarda Mesopotamiya vayronalarida mavjud bo'lgan Ossur xukmdorlari davlati binolari. Saroylari asosan xom g'ishtdan qurilgan. Toshlar faqatgina bezak beriladigan qismlarda va monumental dekorativ ustunlar uchun ishlatilgan. Gumbaz qurish katta ahamiyat kasb etgan. Ossur, Kala (Nimrud), Nineva, Dur Sharruk shaharlarida ularning saroy va ibodatxonalari qazib o'rganilgan¹⁰⁷.

Xilansaroyi – 1. Miloddan avvalgi birinchi ming yillikda qurilgan Suriyadagi saroy. Old tomonda ikki katta xonasi, ustunli yo'lak va taxt joylashgan zal bo'lgan. 2. Qadimgi Ossuriyada ustunli binoga kirish yo'li¹⁰⁸.

Ortostat – Devorda buyiga terilgan toshlarning biri. Anatoliya, Shimoliy Suriya va Ossuriyada shunday usul mavjud bulgan¹⁰⁹.

Kanotli buqa – Ossuriya saroylari peshayvon kismida ishlangan qo'riqchi xaykali. U odam boshli, burgut qanotli va buqa tanali bulgan¹¹⁰.

Sirli mozaika – Mesopotamiyaning sirlangan terrakotaga o'xshash parchini¹¹¹.

Lamasu – Mesopotamiyada darvoza ko'riqchisi deb hisoblangan xaykal; odam boshli, qanotli buqa xaykali. Saroy va ibodatxonalarga kirish qismida bo'lgan¹¹².

Suriya arki – Ustunlar tizmasi ustida qurilgan arkada¹¹³.

Bobil Me'morchiligi – Qadimgi Bobilda asosan xom g'ishtdan qurilgan binolar. Devor chiroyli ko'rinishi uchun ustun shakllari qisman bo'rttirib ishlangan. Ba'zan pishgan va sirlangan g'ishtlar ishlatilgan. Tor xonalar qalin to'sinlar va lo'mbozli tomlar bilan yopilgan. Miloddan avvalgi 2000-1600-yillar qurilgan Bobil saroylari va ibodatxonalari qazib o'rganilgan. Yangi Bobil imperiyasi poytaxti

¹⁰⁷ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.34

¹⁰⁸ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.60

¹⁰⁹ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.391

¹¹⁰ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.576

¹¹¹ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.132

¹¹² M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.325

¹¹³ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.526

bo'lgan Bobil miloddan avvalgi 605-562-yillar xukmronlik qilgan Nebuchadnazar II tomonidan bunyod yetilgan. Shahar to'rtburchak, sakkiz darvozali, ikki qator qo'rg'onli; markazida Marduk ibodatxonasi joylashgan. Ishtar deb atalgan darvozasi devori oltin rangli farizalar, sirlangan ko'k g'ishtlar; sher, buqa, va ajdar tasvirlari bilan bezatilgan. Bobilda Semiramida sharafiga bunyod yetilgan gumbazli osma bog'lar dunyoning yetti mo'jizalaridan biri hisoblanadi¹¹⁴.

Osma Bog'lar – Bobilda malika Semiramida sharafiga qurilgan ko'p qavatli bog'. Shiftlari tosh gumbazli bo'lgan¹¹⁵.

Xilammar – Xett ibodatxonasiga kirish qismining ustunli shiy-poni¹¹⁶.

Xetlar me'morligi – Miloddan avvalgi XIV-XIII asrda, xettlar imperiyasi davrida Anatoliyada qurilgan binolar. Ibodatxona va qo'rg'onlar qurishga alohida e'tibor berilgan¹¹⁷.

Foydalaniladigan asosiy darsliklar va o'quv qo'llanmalar

1. M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. 581 r.
2. A World History of architecture. Marian Moffet, Michail W Fario, Lawrence Wodehouse. London . 2003.
3. History of Architecture A.D.F.Hamlin. A. M. Professor of the history of Architecture in the school of Architecture, COLUMBIA, UNIVERSIRY, 1998 SEVENTH EDITION.
4. A textbook of construction. By Dr. B.C. Punmia. New Delhi. 2005 June.
5. Dostmetova Z. Me'morchilik asoslari. Darslik. – T.: «O'qituvchi», 2007.
6. Zohidov P.SH. Me'mor olami. O'quv qo'llanma. – T.: «O'qituvchi», 1998.

Qo'shimcha adabiyotlar

1. Ubaydullayev X.M. Turar joy va jamoat binolarini loyihalashtirish tipologik asoslari. T.: «O'qituvchi», 2009.

¹¹⁴ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.39

¹¹⁵ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.286

¹¹⁶ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.286

¹¹⁷ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.286

2. Бартнев И.А. Форма и конструкции в архитектуре. Л., 1998.
3. Бартнев И.А., Батажкова В.Очерки истории архитектурных стилей. М, 2001.
4. Бунин А.В., Саваренская Т.Ф. История градостроительного искусства. -М., 1999.
5. Килпе Т.Л. Основы архитектуры.- М.; Высшая школа, 1999.
6. Тосунова М.И. Архитектурное проектирование.- М.; Высшая школа, 1998.
7. Сербинович П.П, Орловский Б.Й. Архитектура.- М.; Высшая школа, 2000.

QADIMGI GRETSIYA ME'MORCHILIGI

Reja:

1. Qadimgi grek madaniyatining dunyo madaniyati rivojidadagi hissasi.
2. Gomer davri, Arxaika davri, Klassika davri, Ellinizm davri me'morchiligi.
3. Shahar davlatlar shakllanishi.
4. Ibodatxonalar qurilish texnikasi va orderlar sistemasi.
5. Afina akropoli.

Antik madaniyat uzoq vaqt davomida rivojlanib bordi. Uning rivojlanishida Peloponnes yarim oroli va Egey dengizidagi ko'pgina orollarda, Kichik Osiyoning g'arbiy sohillarida eramizdan avvalgi III-II minginchi yillarda yashagan qabilalar madaniyati muhim rol o'ynadi. Antik dunyoning eng qadimgi tarixi «egey» yoki «krit-miken» madaniyati bilan boshlanadi. Bu madaniyat yodgorliklarining dastlabki arxeologik kashfiyotlari Mikena va kritda topilganligi va mulligi tufayli bu san'at adabiyotlarda ba'zan krit-miken san'ati deb ham yuritiladi.

Egey madaniyatining eng gullagan davri eramizdan avvalgi 2000-yillarga to'g'ri keladi. Bu davrda xashamatli me'morchilik kompozitsiyalari, podsho saroylari, san'at namunalari yaratildi. Shunday nodir yodgorliklardan biri ingliz arxeologi A. Evans tomonidan Kritda topilgan Knoss saroyining qoldiqlaridir. Bu saroy uncha baland bo'lmagan tepalik ustiga qurilgan. Saroy tabiat bilan uyg'unlashib ketgan. Binolar

planirovkasi erkin. Binoning qarbiy tomonida xonalar bo'lib, u yerlarda, podsho boyliklari, qurollar, katta xumlarda turli ozik-ovqatlar saqlangan. Markaziy tomondagi xonalarda esa xunarmandlarning ustaxonalari joylashgan. Knoss saroyining markaziy maydoni atrofida yuzlab uncha katta bo'lmagan xonalar, mehmonxona, ibodatxona, podsho xonalari, diniy marosimlar utkahzish uchun mo'ljallangan xonalar bo'lgan. Bu xonalar bir-biri bilan zina va narvonlar orqali bog'langan.

Knoss saroyida ustunlardan keng foydalanilgan. Tosh tag kursi o'rnatilgan yog'ochdan ishlangan ustunlar Knoss saroyining tepa tomonini ko'tarib turish uchun ishlatilgan. Bu ustunlar o'ziga xos xususiyatga ega bo'lib, ular pastga tomon torayib borgan. Saroy devorlariga suratlar ishlangan.

Er. av. XIV asrga kelib, Krit madaniyati inqirozga yuz tutdi. Endilikda Egey madaniyatining markazi grek materegiga-Peloponnes yarim oroli va undagi Mikena, Tirinf manzillariga kuchdi. Bolkon yarim orolining janubida, Egey dengizi orollarida va Kichik Osiyoning g'arbiy sohillarida yashagan axeyaliklar bu yangi madaniyat taraqqiyotini belgiladilar.

Er. av. XVII-XIV asrlardan boshlab, axeyaliklar madaniyati va arxitekturasi o'z xarakteri jihatidan krit madaniyati bilan aloqada bo'lgan, lekin bu yaqinlik axeyaliklar arxitekturasining o'ziga xos original tomonlari ham mavjud ekanligini inkor etmaydi.

Bu ayniqsa, monumental me'morchilik san'atida yaqqol ko'zga tashlanadi. Kritdagi shaharlar qalin devorlar bilan o'rashga muhtoj emas edi. Chunki shaharni dengiz ko'riklar edi. Aksincha, axeyaliklar o'z turar joyi va qo'rg'onlarini baland tepaliklar ustiga qurib, uning atrofini qalin devorlar bilan o'rab chiqqanlar. Keyinchalik greklar bunday manzillarni «akropol» -«yuqori shahar» deb nomladilar.

Bizgacha Mikena va Tirinifdagi baland tepaliklar ustiga qurilgan qa'lalar, qo'rg'onlar yetib kelgan. Ular er. av. XIV-XIII asrlarda qurilgan. Bu qo'rg'onlarning devorlari og'irligi 5-6 tonna keladtigan toshlardan qurilgan bo'lib, devorning qalinligi 6-10 m, hatto undan ortiq ham bo'lgan. Masalan, Tirinif qo'rg'oni devorining qalinligi 17, 5 m bo'lgan. Devor ichi bo'shliq bo'lib, u yerda xazina, ozik-ovqat, qurol-aslaxa saqlangan. Trinifdagi akropol sodda, atrofi qalin devor bilan o'ralib, uning uch darvozasi bo'lgan.

Mikena me'morligida darvoza qurilishiga katta e'tibor berilgan. Mikena qo'rg'oning markaziy darvozasi «sherlar darvozasi» deb

nomlangan. Darvoza atrofi yaxlit katta toshlardan qurilgan. Tepasiga ustunlarni ushlab to‘rgan ikki sherning burtma tasviri ishlangan. Bu ustun Mikena podsholari qudrati va birligini ramzi bo‘lgan¹¹⁸.

Er. av. XII asr o‘rtalarida Bolkon yarim orollarining shimolidan janubga tomon siljiy boshlagan doriy qabilalarining Egey orollaridagi davlatlarini bosib olishi Peloponnesdagi Egey madaniyatining tugashiga sabab bo‘ldi. Lekin uning boy madaniyatining keyingi ellin madaniyatiga ta’siri kuchli bo‘ldi. Elladaliklar Egey madaniyatining eng yaxshi yutuqlarini o‘zlashtirdilar. Ular Krit-Miken diniy-mifologik tushunchalarini qabul qiladilar.

Odatda, qadimgi Gretsiya me‘morchiligi tarixi Mikenaning qulashi va doriylar tomonidan peloponnes, uning janubida joylashgan orollar, Kritning bosib olinishi bilan boshlanadi va er. av. XI asrdan to er. av. I asrgacha bo‘lgan davrni o‘z ichiga oladi. Bu tarixiy-badiiy davr to‘rt bosqichdan iborat:

1. Gomer davri (er. av. XI-VIII asrlar).
2. Arxaika davri (er. av. VII-VI asrlar).
3. Klassika davri (er. av. V-IV asrlarning birinchi uch choragi).
4. Ellinizm davri (er. av. IV-I asrlar).

Qadimgi quldorlik davlatlaridan bo‘lgan Gretsiyada jahon arxitektura tarixidan birinchi marta demokratik prinsiplar kamol topdi. Greklar birinchi bor badiiy ijodda insoniyatning asriy muammolarini yechishga o‘rindilar. Ular botirlik, josorat, vatan mehri va hur insonning qudratini ulug‘ladilar, uning jismoniy go‘zalligi va ma‘naviy barkamolligini ifodalab, ideal, garmonik kamol topgan inson obrazini yaratishga intildilar.

Qadimgi Gretsiyada faoliyatli, davlat manfaatini o‘z manfaatidan ustun qo‘yyadigan insonni ulug‘laydilar. Irodali vatanni sevadigan va uning uchun kurasha oladigan inson obrazini ideal inson, deb biladilar.

Grekl xudo va ma‘budalarida, masalan, Appolon (nur xudosi), Afina (hunarmandchilik va dehqonchilik ma‘budasi) va boshqa ma‘budalar timsolida greklar o‘zlarining tasavvuridagi barkamol inson qiyofasini gavdalandiradilar. Darhaqiqat, grek san‘ati insonning real his-tuyg‘ularini badiiy ifoda etishi bilan hamon kishiga shavq-zavq baxsh etmoqda. Inson aql-idroki, zakovatini tarannum etib, unga kuch

¹¹⁸ History of Architecture A.D.F.Hamlin. A. M. Professor of the history of Architecture in the school of Architecture, COLUMBIA, UNIVERSITY, 1998 SEVENTH EDITION. P 39 (At Mycenae the city wall is pierced by the remarkable Lion Gate consisting of two jambs and a without cement.)

bag'ishlamoqda. Grek arxitekturasi shu jihati yevropaliklar tomonidan ham, sharq halqlari tomonidan ham e'zozlanadi.

GOMER DAVRI ME'MORCHILIGI. Qadimgi Gretsiya tarixining er. av. XI-VIII asrlari Gomer davri deb ataladi. Bu davr arxitekturasi va madaniyatining o'rganishda Gomerning «Iliada» va «Odisseya» dostonlari qimmatli manba hisoblanadi.

Bu asarlarda Gretsiya yerlarida mulkiy tengsizlikning kelib chiqishi natijasida, quldorlik tuzumiga zamin yaratildi. Bu davrda Grek mifologiyasi, halq epik poeziyasi paydo bo'lib, ularda halq hayoti, uning ma'naviy intilishi va jasorati tarannum etiladi. Shu davrga oid me'morlik namunalari esa, qa'la, qo'rg'onlarning qoldiqlari orqali yetib kelgan. Ular o'z xarakteri jihatidan Mikena me'morligini eslatadi. Loy, tosh, yog'och, bronza yoki suyakdan ishlangan xaykaltoroshlik namunalari topilgan bo'lib, ular yaxlit formada mayda detallarga e'tiborsiz ishlangan.

ARXAIKA DAVRI ME'MORCHILIGI. Er. av. VIII asr oxirlaridan boshlab, ilk sinfiy jamiyat qaror topa boshladi. Er. av. VII-VI asrlarni arxaik, ya'ni qadimgi (grekcha «arxeyos»-qadimgi demakdir) davr deb nomlanadi. Chunki XIX asrda boshlangan arxeologik kashfiyotlarga qadar qadimgi Gretsiya tarixini er. av. VIII asrdan boshlar edilar.

Doriylar iste'losi natijasida Gretsiyada kichik-kichik quldorlik davlatlari paydo bo'ldi. Bu davlatlar istexkom bilan o'rab olingan manzillardan iborat bo'lib, quldorlar yerlarini va o'z mulklari bo'lmish qullarni himoya qilganlar. Bu davlatlar qadimgi greklarda polislar, ya'ni shahar-davlatlar deb nom olgan. Mulkiy tabakalanish davom etib, aristokratiya hukmronligi orta boshlagan. Bu keskinlik ezilgan ommani kurashga chorlagan. Bu kurash g'alaba bilan tugab, zodogonlarning hukuklari chegaralanishi natijasida katta bo'lmagan polislarda quldorlik demokratiyasi paydo bo'lgan. Arxaik davri me'morlik san'ati shaharlarning rivojlanishi va qurilishi bilan bog'liq. Shaharlarning muhim ijtimoiy markazi xudo yoki ilohiyashtirilgan qahromonlarga atab qurilgan ibodatxona bo'lib, u yerda shahar, davlat xazinasi va badiiy boyliklar saqlanar edi. Uning oldidagi maydonda esa yig'ilishlar, bayram tantanalari o'tkazilar edi. Bu ibodatxonalar o'z xarakteri jihatidan shahar markazini tashkil etib, grek jamoasi, shahar davlatining ulug'vorligi va birligini bildirar edi. Uning old tomoni quyosh chiqqan tomonga qaratib qurilgan.

Ijtimoiy hayot formalarining o'zgarishi shahar qurilishida ham o'z ifodasini topdi. Bu davrda qurilgan shahar, odatda, tepalikka qurilgan akropol atrofida joylashib, tepalikning eng yuqori qismida polisning haloskori bo'lgan ma'budaga atalgan ibodatxona akropol etaklari va yon bag'rida esa turar joy kvartallari qurilgan. Bu kvartallar planirovkasi erkin, stixiyalik tarzda paydo bo'lgan. Har bir polis ibodatxona qurilishiga e'tibor berib, uning boshqa polis ibodatxonalaridan ajralib turishi, ko'rkam va ulug'vor bo'lishiga e'tibor bergan.

Grekl ibodatxonalarining bir necha tipi bo'lib, bularning ichida eng keng tarqalgan tipi peripter hisoblanadi. Bu tipda qurilgan binoning markaziy qismi muqaddass yer-sella bo'lib, atrofi esa ustunlar bilan o'ralgan. Grek me'morchiligini bu tipi faqat grek me'morchiligida emas, balki jahon me'morchilik rivojida ham katta rol o'ynaydi.

Me'morlik rivojlanib borgan sari, ellada ustalari ustun va to'sinlarga, ular orasidagi boshlanish, dekorativ bezaklarning eng minimal tomonini topish, badiiy va funksional tomoning uyg'un bo'lishiga harakat qiladilar. Bu butun badiiy sistema order nomini oldi (lotincha «ordo» - to'zilish, tartib ma'nosini bildiradi). Order keyinchalik Gretsiya me'morligining asosiy xususiyatini belgilovchi muhim omilga aylandi¹¹⁹.

Grekl me'morligining asosiy orderlari doriy va ion orderi hisoblanadi. Doriy orderi asosan, Peloponnes va Buyuk Gretsiya ion orderi Ioniya deb nomlangan. Kichik Osiyo sohillarida ko'proq ishlatilgan. Doriy orderida ishlangan ibodatxona yuqoriga kichrayib boruvchi uchta supacha tarzidagi tosh asos-stereobatga qurilgan.

Ustunlar tagliksiz (bazasiz) bo'lib, ular tepaga torayib boruvchi shaklda ishlangan. Yuzasi esa tarnovchalar-kannelyuralar bilan pardozlangan. Doriy ustuni bevosita stilobatga o'rnatilgan. Ustunning tepa

---

¹¹⁹ History of Architecture A.D.F.Hamlin. A. M. Professor of the history of Architecture in the school of Architecture, COLUMBIA, UNIVERSIRY, 1998 SEVENTH EDITION.P.40-43("An Order in architecture is a certain assemblage of parts subject to uniform established proportions, regulated by the office that each part has to perform". The Architectural Orders are the ancient styles of classical architecture, each distinguished by its proportions and characteristic profiles and details, and most readily recognizable by the type of column employed. Three ancient orders of architecture—the Doric, Ionic, and Corinthian—originated in Greece. To these the Romans added, in practice if not in name, the Tuscan, which they made simpler than Doric, and the Composite, which was more ornamental than the Corinthian. The Architectural Order of a classical building is akin to the mode or key of classical music: the grammar or rhetoric of a written composition. It is established by certain modules like the intervals of music, and it raises certain expectations in an audience attuned to its language. Whereas the orders were essentially structural in Greek architecture, which made little use of the arch until its late period, in Roman architecture where the arch was often dominant, the orders became increasingly decorative elements except in porticos and similar uses. Columns shrank into half-columns emerging from walls or turned into pilasters. This treatment continued after the conscious and "correct" use of the orders, initially following exclusively Roman models, returned in the Italian Renaissance. Greek Revival architecture, inspired by increasing knowledge of Greek originals, returned to more authentic models, including ones from relatively early periods)

qismi exinga taqaladi. Uning tepasida esa abaka bo'lib, unga antablement qo'yiladi. Doriy orderi arxivavi tekis ishlangan. Friz esa metop va tringliflardan tashkil topgan. Ibadatxona tomi ikki nishabli bo'lib, uning old va orqa tomonida hosil bo'lgan uchburchakli maydon fronton deb atalgan Fronton va metoplar burtma tasvirlar bilan bezatilgan.

Ibadatxonaning tomi burchaklariga akroteriyalar o'rnatilgan. Arxaika davrida fronton va tringliflar yuzasi ko'k, metoplar yuzasi qizil rang bilan bo'yalgan.

Ion orderi er. av. VII asr oxirlarida paydo bo'lgan. U doriy orderidan o'zining nafisligi, bejirimligi hamdja tag tomonida stilobatga qo'yilgan tagkursining mavjudligi bilan ajralib turadi. Ion orderida tarnovchali ustunning kapitelini ikki tomonga bo'ralib to'rgan jingalak sochini eslatuvchi shakl-valyuta va abak tashkil etadi. Arxivavi esa uchta gorizontaal tasma tekislika ajratilgan. Friz lentasimon qilib ishlangan va bezaksiz¹²⁰.

Korinf orderi birmuncha kechroq - klassika davrida paydo bo'ldi. U ion va devoriy orderiga nisbatan jijimador va ko'rkam, kapitelli akanf daraxti barglaridan tashkil topgan buketni eslatadi.

Grek orderlari antik dunyo davlatlarida. Uyg'onish davri va yangi dunyo me'morchiligida keng ishlatildi va rivojlantirildi.

Ilk arxaika ibodatxonalari birmuncha past va uzunchoq qilib ishlangan. Ularning ko'rinishi vazmin va salobatli. Pestumdagi (Italiya) Gera ibodatxonasi (er. av. VI asr o'rtalarida qurilgan) shu xususda xarakterli korinfidagi Appolon ibodatxonasi (er. av. VI asr ikkinchi yarmida qurilgan) perepter tipidagi doriy orderida ishlangan bo'lib, uning old tomonida 6 yon tomonida 15 ustun o'rnatilgan. Bu ibodatxonalarda ham arxaika me'morligining xarakterli tomonlari ochiladi.

Efesdagi Artemida ibodatxonasi ion orderida ishlangan, u hajmining kattaligi va badiiy bezagining serhashamligi bilan ajralib turadi.

¹²⁰ Auguste Choisy. *The World History of Architecture*. London. 2009. P-161(The Ionic order came from eastern Greece, where its origins are entwined with the similar but little known *Aeolic order*. It is distinguished by slender, fluted pillars with a large base and two opposed volutes (also called scrolls) in the echinus of the capital. The echinus itself is decorated with an egg-and-dart motif. The Ionic shaft comes with four more flutes than the Doric counterpart. The Ionic base has two convex moldings called *tori* which are separated by a *scotia*.

The Ionic order is also marked by an *entasis*, a curved tapering in the column shaft. A column of the ionic order is nine times its lower diameter. The shaft itself is eight diameters high. The architrave of the entablature commonly consists of three stepped bands (*fasciae*). The frieze comes without the Doric *triglyph* and *metope*. The frieze sometimes comes with a continuous ornament such as carved figures instead)

KLASSIKA DAVRI ARXITEKTURASI. Eramizdan avvalgi V asrga kelib, Gretsiya o'zining siyosiy, iqtisodiy va madaniy taraqqiyotining eng yuksak bosqichiga ko'tarildi. Bu taraqqiyot Eron-grek urushlaridan keyingi Afina davlatining kuchayishi va quldorlik demokratiyasining rivojlanishi bilan bog'liq. Urush grek polislarini Afina davlati atrofida birlashtirdi. Urushdan keyin ham Afina 150 dan ortik shahar-davlatlar ichida boshqarish imtiyozini saqlab qoldi. Gretsiya tuprog'iga tutashgan dengiz suvlarida hukmron bo'lib oldi. Bu yangidan-yangi bozorlarni qo'lga kiritishga Qora dengiz sohillaridagi mustamlakalari bilan oldi-sotdi ishlarini rivojlantirishga yangi imkoniyatlar yaratdi. Afina eramizdan avvalgi V asr o'rtalariga kelib, butun grek olamining eng yirik madaniy va iqtisodiy markaziga aylandi.

Grek klassikasi davrini shartli ravishda ilk klassika, yuqori va so'nggi klassika davriga bo'linadi. Ilk klassika eramizdan avvalgi 490-450-yillardagi eron-grek urushi davriga to'g'ri keladi. Bu davr san'atida realistik tendensiyalarning ortib borishi bilan xarakterlanadi.

Ilk klassika davrida ko'p me'morlik kompozitsiyalari yaratildi, ayrim shaharlar qayta tiklandi. Me'morlikda, asosan, peripter tipidagi ibodatxonalar qurilishi yetakchi o'rinni egallaydi. Ular ko'pincha doriy uslubida qurildi. Lekin ularning har biri me'morning ijodiy yondoshishi natijasida o'ziga xos individual fazilatlar kashf etdi. Pestumdagi Gera ibodatxonasi (er. av. V asrning birinchi choragi) bizgacha yaxshi saqlangan. Unda ilk klassika me'morligiga xos fazilatlar ko'zga ko'rinadi.

Binoning nisbatlari bir-biriga uyg'un, detal va bezaklar o'z o'mida ishlatilgan. Lekin binodagi primitivlik va og'ir ko'rinish uni arxaika davri bilan bog'laydi. EGINE orolidagi Afina Afayn ibodatxonasi (er. av. 490 y.) va ayniqsa, Olimpiyadagi Zevs ibodatxonasi o'zining nisbatlar garmoniyasi, badiiy bezagining nafisligi bilan xarakterlanadi va grek me'morligining shox namunalaridan hisoblanadi. Zevs ibodatxonasi uchun ishlatilgan ustunlar uzaytirilib olinishi hisobiga binoga ko'rkamlik kiritilgan¹²¹.

Ilk klassika davri me'morlik kompozitsiyalarini burtma tasvirlar bilan bezash san'ati Olimpiyadagi Zevs ibodatxonasi burtma tasvirlarida yuksak darajaga ko'tarildi.

¹²¹ History of Architecture A.D.F.Hamlin. A. M. Professor of the history of Architecture in the school of Architecture, COLUMBIA, UNIVERSITY, 1998 SEVENTH EDITION. P-47(The Temple of Zeus at Olympia was an ancient Greek temple in Olympia, Greece, dedicated to the god Zeus. The temple, built between 472 and 456 BC was the very model of the fully developed classical Greek temple of the Doric order.)

Yuqori klassika. Er. av. V asrning ikkinchi yarmidan boshlab, Gretsiya siyosiy, iqtisodiy va madaniy ravnakining oltin davrini boshidan kechirdi. Sanʼatning hamma turi va janrlari rivojlanib, yuqori klassika davri kishilarning estetik ideal haqidagi tushunchalarini mukammal badiiy obrazlarda koʻrsatdi.

Yuqori klassika davrida Afina akropoli oʻzining tugal koʻrinishini egalladi. Perikl tashabbusi bilan Afinaning ichki qaʼlasi-Akropol qayta tiklandi. Bu kaʼla Eron-grek urushida vayron boʻlgan edi. Er. av. V asrning uchinchi choragida bu yerda oq marmardan yasalgan grek meʼmorligining nodir durdonalari boʻlgan. Parfenon, katta darvozaxona-Propiley, qanotsiz gʻalaba maʼbudasi Nikega atab qurilgan ibodatxona (Nike Apteros) qad koʻtardi. Bu binolar badiiy bezaklarga boy boʻlgan.

Masalan Propiley devorlari davlatning jangovor oʻtmishini tasvirlovchi suratlar bilan bezatilgan. Akropolning ochiq maydonida Afina xaykali oʻrnatilgan. Afina akropoli davlatning kuch-qudratini va ulugʻligini oʻzida ifodalab, grek tarixida birinchi bor umum ellin birligini namoyish etuvchi meʼmorlik ansambli edi. Akropol tepaligining yon bagʻrlarida qurilgan ibodatxona va tomoshaxonalar esa uni yanada muʼtabar, muqaddas dargoh darajasiga koʻtargan¹²².

Grek klassikasi meʼmorligining beqiyos namunasi, akl-zakovot va afinaliklar xomiysi boʻlgan Afina maʼbudasiga bagʻishlangan Parfenon ibodatxonasi hisoblanadi.

Er. av. 447-438-yillarda meʼmorlar Iktin va Kallikrat tomonidan qurilgan bu ibodatxona afinaliklarning xazinasini saqlash uchun xizmat qiladi. Parfenon ibodatxonasi bezak va xaykallari esa davrning buyuk xaykaltoroshi Periklning yaqin safdoshi Fidiy rahbarligida bajarilgan. Parfenon akropoldagi eng baland binodir. Bino uchun, asosan, doriy

---

¹²² Auguste Choisy. The World History of Architecture. London. 2009. P-157 (The Acropolis of Athens is an ancient citadel located on a high rocky outcrop above the city of Athens and contains the remains of several ancient buildings of great architectural and historic significance, the most famous being the Parthenon. The word acropolis comes from the Greek words ἀκρον (akron, "highest point, extremity") and πόλις (polis, "city"). Although there are many other acropoleis in Greece, the significance of the Acropolis of Athens is such that it is commonly known as "The Acropolis" without qualification.

While there is evidence that the hill was inhabited as far back as the fourth millennium BC, it was Pericles (c. 495 – 429 BC) in the fifth century BC who coordinated the construction of the site's most important buildings including the Parthenon, the Propylaea, the Erechtheion and the Temple of Athena Nike. The Parthenon and the other buildings were seriously damaged during the 1687 siege by the Venetians in the Morean War when the Parthenon was being used for gunpowder storage and was hit by a cannonball)

uslubida ishlangan peripter qabul qilingan, lekin unga qisman ion orderining elementlari kiritilgan¹²³.

Parfenon qarshisidagi Erehteon ibodatxonasi me'mor Mnesikl tomonidan er. av. IV asrda qurilgan bo'lib, unda ion orderi ishlatilgan. Ibodatxona kichiq peshayvonning ustunlari o'rnida kariatidalar deb nomlangan qizlar xaykali bo'lib, ularning peshayvon tomini ko'tarib turgan paytlari tasvirlangan. Eramizdan avvalgi V asr so'nggiga kelib, quldorlik demokratiyasi inqirozga yuz tuta boshladi¹²⁴.

Arzon qo'l mehnatining ko'payishi erkin grajdanlar-dehqon va hunarmandlarning ahvolini og'irlashtira boshladi. Ular arzon qo'l mehnati bilan raqobatlasha olmas edilar. Mulkiy tengsizlik keskinlashadi, sotsial konflikt kuchayadi. Afina va Pelopones orasida boshlangan o'zaro urush bu inqirozni yanada kuchaytirdi. Makedoniyalik Iskandar bu inqirozdan foydalanib, grek polislarini o'z davlatiga qo'shib oldi, shu bilan klassika davri o'zini umrini tugatdi.

Polislarning inqirozga yuz tutishi san'atda ham yuksak idealarning yo'q bo'lishiga, inson kuchi va go'zalligiga bo'lgan ishonchini yuqolishiga sabab bo'la boshladi. Endilikda shaxsiy manfaat ijtimoiy manfaatdan ustun kela boshladi. Albatta bu davrda inson qiyofasini tasvirlash, uning go'zalligini qo'ylash san'atda bosh mavzu bo'lib qoldi.

Keyinchalik me'morchilikda ibodatxonalar qurilishi kamaydi, aksincha, katta tomashagohlar, ijtimoiy binolar yaratildi. Bular ichida Epidavrdagi teatr diqqatga molikdir. Tepalik yon bag'riga ishlangan bu teatr bir vaqtning o'zida bir necha ming tomashabinni sig'dira olgan.

¹²³ Auguste Choisy. The World History of Architecture. London. 2009. P.220. (Отност Шуази. Всеобщая история архитектуры. ООО Издательство ЭКСМО 2009 кигобининг рус тилидаги талкинидан фойдаланилган)(The Parthenon (/ˈpɑːrθə nɒn -nən/; Ancient Greek: Παρθενών; Modern Greek: Παρθενώνας) is a former temple on the Athenian Acropolis. Greece, dedicated to the goddess Athena, whom the people of Athens considered their patron. Construction began in 447 BC when the Athenian Empire was at the peak of its power. It was completed in 438 BC although decoration of the building continued until 432 BC. It is the most important surviving building of Classical Greece, generally considered the zenith of the Doric order. Its decorative sculptures are considered some of the high points of Greek art. The Parthenon is regarded as an enduring symbol of Ancient Greece, Athenian democracy and western civilization.^[a] and one of the world's greatest cultural monuments. The Greek Ministry of Culture is currently carrying out a program of selective restoration and reconstruction to ensure the stability of the partially ruined structure.^[a])

¹²⁴ Auguste Choisy. The World History of Architecture. London. 2009. P.175,186 (The Erechtheion or Erechtheum is an ancient Greek temple on the north side of the Acropolis of Athens in Greece which was dedicated to both Athena and Poseidon. The temple as seen today was built between 421 and 406 BCE. Its architect may have been Mnesicles, and it derived its name from a shrine dedicated to the legendary Greek hero Erichthonius. The sculptor and mason of the structure was Phidias, who was employed by Pericles to build both the Erechtheum and the Parthenon. Some have suggested that it may have been built in honor of the legendary king Erechtheus, who is said to have been buried nearby. Erechtheus was mentioned in Homer's Iliad as a great king and ruler of Athens during the Archaic Period, and Erechtheus and the hero Erichthonius were often syncretized. It is believed to have been a replacement for the Peisistratid temple of Athena Polias destroyed by the Persians in 480 BC)

Uning qoldiqlari hozirgacha mavjud. Bu davrda qurilgan ko'pgina binolar, asosan, boy zodogonlar buyurtmasi va didi asosida ishlangan.

Shunday yodgorliklardan Galikarnasdagi Mavsol maqbarasi, afinalik boy Lisikrat tomonidan o'rnatilgan me'morlik kompozitsiyasi diqqatga sazovordir. Uncha katta bo'lmagan Lisikrat yodgorligi kompozitsiyasi o'zining bejirim ko'rinishi, shu bilan birga, ulug'vor va monumentalligi bilan ajralib turadi.

Seminar savollari

1. Egey dunyosi me'morligining necha va qanday bosqichlari mavjud?
2. Knoss saroyining tuzilishi qanday?
3. «Sherlar darvozasi» haqida nima bilasiz?
4. Krit orolidagi shaharlarning qo'rg'on devorlari bo'lganmi? Mikeklklarni –chi?
5. Krit va Miken me'morligining vorislari kimlar bo'lgan?
6. Qadimgi Yunoniston (Gretsiya) arxitekturasining necha va qanday bosqichlari bor?
7. Megaron bilan yunon ibodatxonalari tiplari orasida qanday bog'liqlik mavjud?
8. Order nima? Uning necha turi bor? Unda qanday umumiy va xususiy jihatlar mavjud?
9. Arxaika davri me'morligining qanday namunalariin bilasiz?
10. Klassika davri arxitekturasining haqida gapirib bering.
11. Olimpiyadagi va Akragantdagi Zevs ibodatxonalarida tektonika jihatidan qanday tafovut bor?
12. Afina akropoli inshootlarida umum yunon g'oya qanday ravishda o'z aksini topgan?
13. Teatrlar qanday qismlardan tashkil bo'lgan?
14. Afina akropoli ellinizm arxitekturasi jihatleri nimalarda ko'rinadi?

Akaina – Qadimiy grek uzunlik o‘lchov birligi (3,086 sm).¹²⁵

Akropol – 1. Tepalikda joylashgan yunon kal’a shahri. Ibodatxonasi ham bo‘lgan. 2. Afina shahri akropolisi. 3. Shahar tusini beruvchi tepalikdagi binolar¹²⁶

Akroterion – Qadimiy Gretsiyada ma’ruza o‘qiladigan joy yoki zal¹²⁷.

Agalma – Qadimiy Yunonistonda tangri uchun bag‘ishlab ishlangan har qanday san’at asari¹²⁸.

Etuz – 1. Grek hovllarining quyosh tushadigan tomondagi yozgi shiyponi. 2. Musofirlar tunagan boshpanali joy¹²⁹.

Agiya – Apolonning altari yoki xaykali, ko‘chalar va jamoat joylari qo‘riqchisi sifatida. Asosan Grek uylari darvozasi yonida o‘rnatilgan. Grek teatrlarining markaziy darvozasi yaqinida ham o‘rnatilgan¹³⁰.

Ambon – 1. Dastlabki cherkovlarda ma’ruza va diniy qissalar o‘qiladigan minbar 2. Hozirgi Bolqon yoki grek cherkovlarida kitob o‘qiladigan kursi yoki joy¹³¹

Ambitus – Tuynuk. 1. Rim va Gretsiyada qabr joylashgan yer ostidagi kichik tuynuk 2. O‘rta asrlarda tobutni kirgizish uchun ochilgan teshik. 3. O‘rta asrlarda cherkov atrofidagi mukaddaslashtirilgan joylar¹³².

Amfiteatr – 1. Aylana, yarim aylana, tuxumsimon ko‘rinishdagi tomoshagox; o‘rtasi sahna va atrofidagi tomoshabinlar o‘rindiklari yuqorilab ketaveradi. 2. Qadimgi Rimda shu ko‘rinishdagi gladiatorlar va yirtqich hayvonlar o‘rtasidagi jang tomoshasi binosi. 3. Grek uslubidagi teatrlar¹³³.

Analemma – Qanot. Burj. 1. Rim va Grek teatrlari binolarining yoniga cho‘zilgan qo‘shimcha devori. 2. Har qanday binoga tirab qurilgan qo‘shimcha devor, tirkak, yoki poydevor¹³⁴.

¹²⁵ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.3

¹²⁶ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.4

¹²⁷ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.7

¹²⁸ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.7

¹²⁹ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.8

¹³⁰ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.13

¹³¹ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.13

¹³² M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.14

¹³³ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.15

¹³⁴ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.15

Anathyrosis Anafiros. Toshni kurilishda ishlatish uchun sementlanadigan tomonlarinigina tekislash. Grek usuli. Yuza qismi qo‘pol bo‘lib qolaveradi¹³⁵.

Analmaktos – Qadimgi Gretsiyada meva va tansiq yeguliklar uchun mo‘ljallangan tosh kursi¹³⁶.

Andron – 1. Grek banket zali, erkaklar uchun. 2. Rim uylaridagi yo‘lak¹³⁷.

Apodetrum – Gretsiya va Rimdagi hammomlarda mavjud bo‘gan qo‘shimcha xona. U yerda cho‘miluvchilar gimnastika va uqalash bilan mashg‘ul bo‘lishgan¹³⁸.

Apteka – Gretsiya va Rimda bo‘lgan omborxonona, ayniqsa, vino saqlanadigan joy¹³⁹.

Akvila – Uchburchak shaklli peshtoqning bezatilgan qismi. Bu joyda Greklar burgutni tasvirlashgan. Etrusklar yengil bo‘lishi uchun tosh emas yog‘ochdan foydalanishgan¹⁴⁰.

Arxiv – Gretsiya va Rimdagi shahar va davlat hujjatlari saqlanadigan arxiv¹⁴¹.

Artemida – 1. Artemida ibodatxonasi. 2. Buyuk Aleksandr davrida qurilgan **Artemida ibodatxonasi**. Grek ibodatxonalari ichida eng xashamdori va mashhuri bo‘lgan. Dunyoning yetti mo‘jizalaridan biri¹⁴².

Afina – 1. Afinaga bag‘ishlangan ibodatxona. 2. Rimda Adrian tomonidan adabiyot va boshqa fanlarni o‘rgatish maqsadida qurdirilgan inshoot¹⁴³.

Attik – 1. Chordoq. 2. Devor ustiga qurilgan xona. 3. Gretsiyaning Attika hududiga taalluqli¹⁴⁴.

Sahna – Gretsiya va Rimdagi sahna markazi¹⁴⁵.

Balaneon – Hammom. Grekcha nomi¹⁴⁶. 1. Vanna, tosh, yuvinish jihozi. 2. Hammom. 3. Gretsiya va Rimdagi jamoat hammomlari. Rimda keyinroq uch xonali hammomlar paydo bo‘ldi; tepidarium -

¹³⁵ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.15

¹³⁶ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.16

¹³⁷ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.23

¹³⁸ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.23

¹³⁹ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.24

¹⁴⁰ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.27

¹⁴¹ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.32

¹⁴² M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.34

¹⁴³ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.36

¹⁴⁴ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.37

¹⁴⁵ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.41

¹⁴⁶ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.53

terlamlash uchun iliq havoli xona, caldarium - issiq suvli xovuz joylashgan xona, frigidarium - sovuq suvli hovuz joylashgan xona. Erkak va ayollarga alohida bo'lgan¹⁴⁷.

Bema – Supa. 1. Cherkov asosiy zalidagi bir necha zinapoya balandroq bo'lgan joy. 2. Tavrot o'kiladigan markaziy joy. 3. Grek cherkovidagi mehrob turgan joy¹⁴⁸.

Bomon – Qadimgi Gretsiyada ma'bud mehrobi¹⁴⁹.

Guzar – Qadimiy Gretsiyada jamoat yig'ilish joyi¹⁵⁰.

Brepoterium – Rim va Gretsiyada bo'lgan tashlandik bolalar uyi.¹⁵¹

Bronteum – Gretsiya va Rim teatrlarida momaqaldiraq ovozi o'xshatish uchun yasalgan qurilma; tepaga yig'ilgan tosh uyumi maxsus joyga tushirib yuboriladi¹⁵².

Kapelyon – 1. Qadimgi Gretsiyada vino do'koni. 2. Bar, qovoqxona¹⁵³.

Sersa – Grek teatrlarida zalning ikki yo'lkasi o'rtasidagi o'rindiklar qatori¹⁵⁴.

Sharon xonasi – Dastlabki yunon teatrlarida sahna o'rtasidan orkestrga olib chiqadigan zinapoyalar¹⁵⁵. Rim va Gretsiya teatrlarida sahna ortidagi repetitsiya joyi¹⁵⁶.

Chresmographion Gretsiya ibodatxonalarining maslaxat xonasi¹⁵⁷.

Klassik arxitektura – Mumtoz madaniyat. Grek Ellin madaniyati va Rim Imperiyasi madaniyati. Bular asosida Barokko va uyg'g'onish davri madaniyati shakllangan¹⁵⁸.

Kubit – 1. Uzunlik o'lchov birligi; Misrda 52.4 sm, Rimda 44.4 sm, Gretsiyada 46.2 sm¹⁵⁹

Syuzen – Qadimgi Yunoniston uyidagi joy. Bog' ko'rinishida bo'ladi¹⁶⁰.

¹⁴⁷ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.63

¹⁴⁸ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.67

¹⁴⁹ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.70

¹⁵⁰ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.74

¹⁵¹ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.76

¹⁵² M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.89

¹⁵³ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.103

¹⁵⁴ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.107

¹⁵⁵ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.113

¹⁵⁶ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.114

¹⁵⁷ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.114

¹⁵⁸ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.119

¹⁵⁹ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.155

¹⁶⁰ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.164

Dahliz – Grek uylari yo‘lagi. Bir eshigi ko‘cha darvozasi, bir eshigi hovli darvozasi bo‘lgan¹⁶¹.

Diazoma – Grek teatrlarida yuqori va pastki sektorlar orasidagi gorizontal yo‘lak¹⁶².

Dipilon – Ikki tabaqali. Gretsiyada alohida qilib yonma-yon o‘rnatilgan darvoza¹⁶³.

Doriy uslubi – Yunon Doriylar tomonidan joriy qilingan ustunlar va devor shakllari. Usunning yostiqsimon tepa qismlari, farizalar, trigliflar va karnas bezaklari o‘ziga xos uslubda shakllangan¹⁶⁴.

Uchtoq – Yunon binolarida pediment - tom tepasida tom nishabi ko‘rinishidagi peshtoq¹⁶⁵.

Ekkelastirion – Zal. 1. Yunon shaxarchalarida faollar zali. 2. Shaharchada konsul xonasi. 3. Diniy yig‘ilishlar joyi¹⁶⁶.

Elgin marmarlari – Afinaning Parfenon binosidan olib kelingan ko‘pgina marmar xaykallar. 1816-yildan beri Britaniya muzeyida saqlanadi. Bu xaykallar bir vaqtlar Parfenonning tom qismini, devor yuzalarini va boshqa joylarini bezab turgandi¹⁶⁷.

Emplekton – Greklar va Rimliklar qo‘llagan tosh terish usuli. Bu qurilma himoya devori bo‘lib tashqi ko‘rinadigan yuzalar tekis toshlardan qurilgan, ichki qismi esa mayda toshlar bilan to‘lg‘izilgan.¹⁶⁸

Emplekton – Grek va Rim tosh terish usuli. Ko‘zga tashlanadigan tomoni tekis g‘ishtli, ichki qismi esa mayda tosh parchalari bilan to‘lg‘izilgan bo‘ladi¹⁶⁹.

Episken – Rim va Gretsiya teatr sahnalarining yuqori qavati¹⁷⁰.

Erekta – Afina Akropolisidagi ibodatxona. Miloddan avvalgi 421-405-yillarda Iona usulida qurilgan.

Eksedra – Yarim aylana o‘rindiq. 1. Yarim aylana shaklli, usti tomli, o‘rindiklarga ega joy. 2. Cherkovning yarim aylanalari qismi. 3. Grek gimnaziyalarida dars o‘tilgan yarim aylana o‘rindiqli joy. 4. Kadimgi grek uylarida devor atrofi o‘rindiqli suhbatlashish xonasi. 5. Ochiq xiyobonlardagi yarim aylana o‘rindiq¹⁷¹.

¹⁶¹ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.164

¹⁶² M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.165

¹⁶³ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.173

¹⁶⁴ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.180

¹⁶⁵ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.191

¹⁶⁶ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.191

¹⁶⁷ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.191

¹⁶⁸ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.196

¹⁶⁹ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.197

¹⁷⁰ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.199

¹⁷¹ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.206

Uchburchak deraza – 1. Grek uylarida past tomonga, ichkariga ochiladigan deraza. 2. Chordoq darchasidagi deraza¹⁷².

Golosniki – Ovoz quvurlari. Gretsiya Ortodoks cherkovi, Skandinaviya va Rossiya cherkovlarida, shuningdek, Buxorodagi Kalon masjidida oʻrnatilgan tovush kuchaytirgichlar. Ular voiz ovozini uzoqroqdagi oʻtirganlarga yetkazib beradi.¹⁷³

Grekostas – Rim Forumida elchilar xizmat yuzasidan chiqadigan supa¹⁷⁴.

Yunon uyi – Bu uy ikki qismga boʻlingan: erkaklar xonasi (Andron), ayollar xonasi (Gynayeceum, gynayekonitis). Uyga kirish eshigi daxliz tomonga ochilgan. Daxlizdan ochiq hovliga oʻtilgan. Uning qolgan uch tomoni ustunlar bilan oʻralgan. Kattaroq uylarning ikkinchi hovlisi ham mavjud boʻlgan. Ularning atrofida ovqatlanish xonasi, yotoqxonasi, ombor va boshqa xonalari joylashgan. Qullar uchun ham alohida joy boʻlgan. Baʼzi uylar ikki qavatli boʻlgan. Biroq ikkinchi qavat birinchi qavatdan kichikroq qilib qurilgan. Yunon uylarining tomi odatda tekis boʻlgan. Xonalarga yorugʻlik eshikdan tushgan. Shunga oʻxshash uylar egasining boyligiga qarab hamda zamonga qarab turlicha kurilgan. Koʻpchilik ustalar oʻz uylarining bir xonasini ishxonaga aylantirishgan¹⁷⁵.

Grek teatri – Qadimgi yunonlar tomonidan qurilgan usti ochik tomoshagoh. U koʻpincha tepalikda bunyod etilib, tashqi dizayniga eʼtibor berilmagan. Aktyor va koʻshikchilar saxnasi orkestr deb atalgan. (Orchestra). Uning oldida aktyorlar tayyorgarchiligi uchun vaqtincha yo doimiy qurilgan skene deb ataluvchi joy boʻlgan. U vaqtda tomoshabinlar joyi butun aylanani egallamagan. Beshdan uch qismida oʻrindiqli joy qurilgan va ular yuqoriga qarab balandlab borgan¹⁷⁶.

Gimnaziya – Grek va Rim meʼmorchiligida katta ochiq mashgʻulot maydoni. Atrofi ustunlar va uqalash xonalari, hamda darsxonalar bilan oʻralgan¹⁷⁷. **Ellin** – Mumtoz yunon madaniyati davriga taalluqli. Miloddan avvalgi 480-yildan 323-yilgacha davom etgan. Iskandar orqali Oʻrta Osiyo meʼmorchiligiga ham oʻz taʼsirini oʻtkazgan¹⁷⁸.

¹⁷² M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.207

¹⁷³ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.253

¹⁷⁴ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.263

¹⁷⁵ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.266

¹⁷⁶ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.266

¹⁷⁷ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.271

¹⁷⁸ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.280

Gekatompedon – Uzunligi va kengligi 100 fut bo‘lgan grek binosi. Parfenon va Afina ibodatxonalarining ichki qismi¹⁷⁹.

Ellinistik – Iskandar vafotidan keyingi davr. Yunon me‘morchiligiga tegishli¹⁸⁰.

Gekatompedon – Uzunligi va kengligi 100 fut bo‘lgan grek binosi. Parfenon va Afina ibodatxonalarining ichki qismi¹⁸¹.

Iyeroglif – Harf yoki so‘zni bildirgan tasvirli belgi. Misrda bir belgi asosan bir harfni ifodalagan. Ilk bor Fransuz arxeologi Shampolyon tomonidan Rozetta bitiktoshida o‘qilgan. U toshda grek yozuvi va iyeroglifda bir xil ma‘lumot takrorlab yozilgani uchun barcha belgilarni kashf etish muvaffaqiyatli o‘tib tarix tilga kirgan¹⁸².

Iona uslubi – Ionik yoki Ioniya deb ham atalgan. Me‘morchilikning mumtoz uslubi. Ionaliklar usulidan kelib chiqqan (Yunoniston).¹⁸³

Katabasis – Grek Ortodoks cherkovida mehrob ostida bo‘lgan joy¹⁸⁴.

Orkestr – Qadimiy yunon teatri¹⁸⁵.

Leche – Grek choyxonasi. Choy ichish uchun emas, gaplashish va yangiliklardan xabardor bo‘lish uchun odamlar yig‘ilib o‘tiradigan kichik bino¹⁸⁶.

Mozaikali yo‘lka – Rim va Gretsiyada terib ishlangan mozaikali to‘sham, poygak.¹⁸⁷

Ludion – Parchin. Gretsiyada g‘isht sifatida ishlatilgan sopol parchin¹⁸⁸.

Megaron – 1. Miken saroyining asosiy zali. O‘rtasida o‘chog‘i, atrofida ustunlari bo‘lgan. 2. Ko‘pgina grek ibodatxonalarida faqat roxibning o‘zi kirishi mumkin bo‘lgan joy. 3. Gomer davri uylarining katta markaziy zali¹⁸⁹.

Mezala – Qadimgi grek uylarida: 1. Erkaklar va ayollar xonalari o‘rtasidagi yo‘lak. 2. Mana shu yo‘lak eshigi. 3. Ayol xizmatkorlar xonasi eshigi.

¹⁷⁹ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.280

¹⁸⁰ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.280

¹⁸¹ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.280

¹⁸² M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.285

¹⁸³ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.303

¹⁸⁴ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.315

¹⁸⁵ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.320

¹⁸⁶ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.331

¹⁸⁷ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.333

¹⁸⁸ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.343

¹⁸⁹ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.351

Odeon – Kichik Rim yoki grek teatri. U yerda musiqa san'ati namoyish etilgan. Sozandalar joyining tepasi soyabonli yoki tomli bo'lgan¹⁹⁰.

Monoterion – Yakkaqator. Yunon ibodatxonalarida bo'lgan bir qator ustunlar¹⁹¹.

Miken – Gretsiyaning eng qadimiy shaharlaridan biri. Gretsiya janubida joylashgan. U yerda dastlab kal'a bunyod etilgan. Ichkariga Sher darvozasidan kirilgan. Hozirda ham ba'zi xarobalari saqlanib qolgan¹⁹².

Ompalos – Apolon ibodatxonasidagi muqaddas tosh. Greklar buni yer markazida joylashgan deb o'ylagan.¹⁹³

Order – Tartibot. 1. Ustunlar oralig'ini belgilovchi tartib. 2. Mumtoz me'morchilikda bino bezashning tartiblari. Gretsiyada Doriy, Iona va Korinf uslublari, Rimda esa Tuskan va Kompozit uslublari shular jumlasidandir¹⁹⁴.

Palestra – 1. Yunoniston va Rimda mashq qilishga mo'ljallangan bino. U gimnaziya kichikroq bo'lib, uqalash uchun xonalar va hammomlari bo'lgan. Bino o'rtasida xovli joylashgan¹⁹⁵.

Pandekion – Mehmonxona. Gretsiyada sayoxatchilar uchun qurilgan xususiy mehmonxona.¹⁹⁶

Parabema – Grek cherkovlari binosi yonidagi xona¹⁹⁷.

Parapedazma – Grek ibodatxonalarida panjara bilan o'ralgan haykal turgan joy¹⁹⁸.

Peristil – Ustunli. 1. Binoning ichini yoki tashqarisini o'ragan ustunlar. 2. Shunday ustunli joy¹⁹⁹

Penikum – Tekis tom. Qadimdan grek va rimliklar binolarida bo'lgan²⁰⁰.

Pinaks – Rim va Gretsiya teatr sahnalarida ustunlar orasini yopuvchi bezakli koplam²⁰¹.

¹⁹⁰ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.353

¹⁹¹ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.359

¹⁹² M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.369

¹⁹³ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.386

¹⁹⁴ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.390

¹⁹⁵ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.394

¹⁹⁶ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.396

¹⁹⁷ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.400

¹⁹⁸ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.401

¹⁹⁹ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.410

²⁰⁰ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.421

²⁰¹ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.422

Plefron - Qadimgi greklar uzunlik o'lichov birligi. 30.86 metr. 2. Shu uzunlik bo'yicha maydon birligi²⁰².

Pniks - Afinada, Akropolis yaqinida joylashgan jamoat maydoni. Yarim aylanal joy bo'lib, devor bilan o'raladi. Gapirovchilar minbarga chiqishadi²⁰³.

Poykil - Afina bozorida devorlari suratli ishlangan tim²⁰⁴.

Proyekton - Birlamchi xona. Rim va Gretsiyada turar joylarning birinchi xonasi²⁰⁵.

Propiley - 1. Muqaddas joyning viqorli kirish yo'g'li. 2. Afina Akropolisining kirish darvozasi²⁰⁶. Dahliz. 1. Grek binolari dahlizi²⁰⁷.

Protezis - Grek cherkovlarida altarli qismning shimol tomonida joylashgan bino qismi²⁰⁸.

Pritaney - 1. Qadimgi Yunonistonda bo'lgan jamoat zali. Jamoat arboblari obro'li odamlarni mehmon qilishgan. 2. Ma'bud Xestiya uchun muqaddaslashtirilgan jamoat binosi²⁰⁹.

Sekos - 1. Qadimgi greklar ibodatxonasi. 2. Ibodatxonaning ichki qismi. 3. Faqat imtiyozli odamlar kira oladigan joy. 4. Oddiy fuqarolarning jamoat zali, yig'ilish joyi²¹⁰.

Salama - Ilk yunon me'morchiligida ichkari xona. U ayollar xonasi yoki boshqa biror kishining yotoqxonasi bo'lgan²¹¹.

Tesarus - G'azna. Gretsiyada xazina saqlangan joy.²¹²

Solos - 1. Greklarning dumaloq binosi. 2. Miken me'morchiligida qurilgan gumbazli maqbara. 3. Gumbazli dumaloq joy²¹³.

Sizey - 1. Afinada miloddan avvalgi 460-yili qurilgan ibodatxona bo'lib, u yerda qahramon Sizius dafn etilgan. 2. Olti ustunli ibodatxona. Miloddan avvalgi V asrda marmar toshdan bunyod etilgan. Akropolisning quyi qismida joylashgan mazkur obida eng yaxshi saqlangan yodgorliklardan hisoblanadi.²¹⁴

²⁰² M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 200y. P.425

²⁰³ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.426

²⁰⁴ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.426

²⁰⁵ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.435

²⁰⁶ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.436

²⁰⁷ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.437

²⁰⁸ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.437

²⁰⁹ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.438

²¹⁰ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.486

²¹¹ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.531

²¹² M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.532

²¹³ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.532

²¹⁴ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.532

Foydalaniladigan asosiy darsliklar va o‘quv qo‘llanmalar

1. M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. 581 r.
2. A World History of architecture. Marian Moffet, Michail W Fario, Lawrence Wodehouse. London . 2003.
3. History of Architecture A.D.F.Hamlin. A. M. Professor of the history of Architecture in the school of Architecture, COLUMBIA, UNIVERSIRY, 1998 SEVENTH EDITION.
4. A textbook of construction. By Dr. B.C. Punmia. New Delhi. 2005 June.
5. Dostmetova Z. Me‘morchilik asoslari. Darslik. – T.: «O‘qituvchi», 2007.
6. Zohidov P.SH. Me‘mor olami. Lug‘at. – T.: «O‘qituvchi», 1998.

Qo‘shimcha adabiyotlar

1. Ubaydullayev X.M. Turar joy va jamoat binolarini loyihalashtirish tipologik asoslari. T.: «O‘qituvchi», 2009.
2. Бартенеv И.А. Форма и конструкции в архитектуре. Л., 1998.
3. Бартенеv И.А., Батажкова В.Очерки истории архитектурных стилей. М, 2001.
4. Бунин А.В., Саваренская Т.Ф. История градостроительного искусства. -М., 1999.
5. Килпе Т.Л Основы архитектуры.- М.. Высшая школа, 1999.
6. Тосунова М.И. Архитектурное проектирование.- М.. Высшая школа, 1998.
7. Сербинович П.П, Орловский Б.Й. Архитектура.- М.. Высшая школа, 2000.

QADIMGI RIM ME'MORCHILIGI

Reja:

1. Qadimgi Rim me'morchiligida Imperiya va Respublika davri tarixi
2. Toskan orderi va beton xom ashyosining qo'llanilishi
3. Qurilish konstruksiyalari va diniy inshootlar
4. Akveduk, amfiteatr, forum, term va boshqa jamoat binolarining qurilishi

Qadimgi Rim me'morchiligi Apenin yarimorollaridagi ko'pgina xalqlar, jumladan, etrusklar, keyinroq Rim bosib olgan yerlardagi boshqa xalqlar arxitekturasi ta'sirida rivoj topdi. Uning ravnaqiga, ayniqsa, grek arxitekturasi kuchli ta'sir o'tkazdi. Lekin rimliklar o'zga xalqlar arxitekturasini o'zlashtirib, o'rganib, uni ijodiy boytdilar, shu arxitektura an'analarini rivojlantirib, uning yangi tipi va ko'rinishlarini ham vujudga keltirdilar. Rimdagi tarixiy sharoit, ijtimoiy tuzum xarakteri arxitekturaning g'oyaviy yunalishini belgilashda muhim rol o'ynadi. Rimda me'morlik yetakchi o'rinni egalladi. Me'morlikda davlatning kuch - qudratini tarannum etildi. Rimliklar ko'pchilikka mo'ljallangan muhtasham binolar qurdilar. Bunday xarakterdagi binolar bu davr uchun yangilik bo'ldi. Me'morlikda rimliklarning akl-zakovati yaqqol namoyon bo'ldi. **Rim** – dunyoning eng qadimgi shaharlaridan biri. U ayni kunda Italiya davlatining poytaxti hisoblanadi. O'zining ming yilliklar bilan bog'liq tarixida bu shahar qanchadan – qancha urushlar ko'rdi. Rimga miloddan avvalgi 753-yil 21-aprelda asos solingan. Platina tepaligida Romul va Remni emizgan ona bo'ri shaharning ramzi hisoblanadi. Keyinchalik shu yerda abadiy shahar qad ko'targan. Afsonaviy rivoyatlarga ko'ra Rim shahriga aka – uka Romul va Rem tomonidan asos solingan. Platina tepaligida Romul va Remni emizgan ona bo'ri shaharning ramzi hisoblanadi. Keyinchalik shu yerda abadiy shahar qad ko'targan. Manbalarda VI – VIII asarlarda hukmronlik qilgan 7 podshoh qayd etilgan. Miloddan avvalgi 510 – 509-yillarda Respublika tuzumi o'rnatilgan. Miloddan avvalgi III asr o'rtalariga kelib butun Italiya hududini tobe etgan Rim yirik davlatga aylandi. Qadimgi Rim tarixi bo'yicha moddiy manbalar xilma-xil bo'lib, Italiyaning paleolit va neolit davridan dalolat beradigan tosh

qurollar, sopol idishdar, qoyatosh tasvirlari mavjud. Rim shahrining o'zida palatin, eskivilin va boshqa tepaliklarda hamda forumda ko'p sonli qabrlar, ibodatxona poydevorlari, ona bo'riining jez haykali, Serviy tilliy davridagi shahar devori qoldiqlari qazib olingan. Italiyaning boshqa shaharlarida ko'p sonli arxeologik yodgorliklar mavjud. Jumladan, eramizning 79 – yilida vulqon otilishi natijasida kul ostida qolib ketgan Pompeya va Gerkulanum shaharlari arxeologlar tomonidan to'la qazib olingan. Bu shaharlardagi ko'chalar, uylar, ibodatxonalar to'laligicha saqlanib qolgan va eramizdan avvalgi birinchi ming yillikdan eramizning II asrigacha mavjud bshlgan shahar me'morchiligi to'g'risida boy ma'lumotlar beradi.

Shahar Rim provinsiyasi va Latsio viloyatining ma'muriy markazi. Rimning g'arbiy qismida Vatikan shahar davlati joylashgan. Bu dunyodagi eng qadimiy va tarixiy hamda madaniy yodgorliklarga boy go'shalardan biri bo'lib, “**mangu shahar**” nomini olgan. Rim vulqonlar kelib chiqqan sertepa tekislikda, Tibr daryosining ikki sohilida, uning Tirren dnegiziga quyilish yerida joylashgan. Rimda garchi boshqa yirik shaharlar kabi aholi ko'p yashamasa ham, u Italiyaning aholi zich joylashgan shaharlaridan biri hisoblanadi. Aholisining soni 2,1 mln. kishi. XIX asrgacha aholining ko'payish sur'ati juda sekin bo'lgan. 1871-yillarda Rim Italiya qirolligining poytaxti deb e'lon qilingach, bu yerga yashash istagidagi kishilar oqib kela boshlagan.

Qadimgi Rim yirik shahar bo'lib, o'zining juda ko'p ibodatxona, saroy, yo'llari va boshqa binolari bilan mashhur bo'lgan. Konstantin I tomonidan poytaxtning Konstantinopol shahriga ko'chirilishi bilan (330-y.) Rim o'zining avvalgi siyosiy mavqeini yo'qotadi. Shahar Vizantiya bilan osgotlar o'rtasidagi urushda ayniqsa, vayron bo'ladi. 552-yildan VIII asr o'rtalarigacha shaharni Rim yepiskoplari – papalar boshqardilar. Bu davrda G'arbiy Yevropaning siyosiy diniy markaziga, Rim papalarining qarorgohiga aylandi. O'rta asrlar davomida Rim uchun Papa hokimiyati va “Muqaddas Rim imperiyasi” imperatorlari o'rtasida kurash davom etgan. XI – XII asrlarda Rimda vayron etilgan antik binolar o'rnida qasrlar, cherkov qurilishlari boshlab yuborilgan.

Me'moriy yodgorliklar shaharning 3 ming yillik tarixini, uning murakkab va takrorlanmas shahar ekanligini aks ettirib turadi. Ko'plab rimliklarning ijodkorlik salohiyati me'morchilikda to'liq aks etgan. Shaharsozlik dizaynida va shaharsozlik qurilish ishlarining yirik masshtabiga: kuchalar, ko'priklar, quvurlar tizimi, akveduklar, ko'p

qavatli turar joylar va boshqa turli xil jamoat binolari qurilishiga imkon bergan yangi tizimlashtirilgan qurilish uslublarida yetakchi bo'ldi²¹⁵.

Qadimgi Rim me'moriy yodgorliklari, Forum, Kolizey, Panteon, Uyg'onish davri va Barokko uslubiga mansub inshootlar (Kanchelleriya, Franeziya, Barberini palatssolari, Pyatssa, Navon, villa va boshqalar) Rimni bezab turadi. IV – V asrlarda Rimda cherkov bazilikalari, keyinchalik esa roman uslubiga xos binolar qurildi. Ularda ko'proq roman uslubi bilan antik me'morlik tamoyillar uyg'unlashib, italyan roman me'morchiligining o'ziga xos xususiyatlari shakllandi.

Bu me'morlik etrusk va yunon me'morlik san'ati an'alariga, qisman qadimgi Sharq me'morligi san'ati an'alariga tayangan holda rivojlangan. Uni yangi uslublar bilan boyitdilar. Ayniqsa, betonni ixtiro etilishi va ustun-to'sin sistemasiga yangi konstruksiyalar kiritilishi, ark, qubba va egri ravoqning erkin va keng qo'llanilishi faqat Rim me'morligida emas, balki jahon me'morlik san'atida ham haqiqiy revolyutsiya bo'ldi.

Bu sistema katta fazoviy kenglikni yopa oladigan, xona ichida katta fazoviy kenglikni yaratish imkoniyatini beradigan me'morlik kompozitsiyalarini vujudga keltirdi. Qadimgi Rim tarixi eramizdan avvalgi VI asrdan boshlanib, yangi eraning V asrigacha bo'lgan davrni o'z ichiga oladi. Eramizdan avvalgi VI asrga kelib, Rim aristokratlari quldorlik respublikasiga aylandi.

U Apenin yarim orolini zabt etib, O'rta yer xavzasida o'z hukmronligini o'rnatgach, eramizdan avvalgi II asr o'rtalariga kelib, shu yerdagi yirik davlatga aylandi. Bosib olingan yerlardan boyliklarni Rimga olib kelinishi uning ravnaqida muhim rol o'ynadi, shu bilan birga, inqirozni ham tezlashtirdi. Mulkiy tengsizlik oshdi, ekspluatatsiyaning kuchayishi esa omma noroziligini keltirib chiqardi. Ayniqsa, qullar qo'zg'oloni (bo'lar ichida Spartak qo'zg'oloni mashxur) respublika davrining inqiroziga yuz tuta boshlaganini bildirdi. Uning o'rniga Rim imperatorlik davri egalladi. Bu davr eramizdan avvalgi I asr oxiridan yangi eraning 476-yiligacha davom etdi.

Bu 540-yil er. av. bo'lgan davrni o'z ichiga oladi. An'anaviy Etruslar tipidagi ibodatxonalar qurildi, injenerlik inshootlari, yo'llar,

²¹⁵ History of Architecture A.D.F.Hamlin, A. M. Professor of the history of Architecture in the school of Architecture, COLUMBIA, UNIVERSITY, 1998 SEVENTH EDITION. P.53 (The Romans covered the antique world with arches and amphitheatres, with villas, baths, basilicas, and temples, all bearing the unmistakable impress of Rome, though wrought by artists and artisans of divers races. Only an extraordinary genius for organization could have accomplished such results.)

ko'priklar, akveduklar dastlab ular primitiv formaga ega bo'lgan. Er. av. II asr Rim respublikasi qurilishlari texnikasida katta o'zgarishlar yuz berdi. Betondan ishlangan inshootlar bunyod bo'ldi. Arkali svodli konstruksiyalar jadal rivojlanishi boshlandi. Arkali akveduklar, ko'priklar qurila boshlandi. Uning proetlari ancha-muncha keng edi²¹⁶.

Jumladan, ikki proetli Fabritsiya ko'prigi Tibr daryosiga qurilgan Rimdagi ko'priklar er. av. 62-yili bu bizgacha saqlanib kelgan. Arkasining proeti 24, 5 m ga teng. Fuqoro qurilishi sohasida bu davrga kelib, qadimgi Rimda turar uylarni qurilishi boshlandi. Er. av. II asr o'rtalarida boy turar uylari vujudga keldi.

Bunga misol bo'lib, bu davr uchun saqlanib qolgan Pompeydagi uyni ko'rish mumkin, unda na faqat uncha katta bo'lmagan hovli atrium. Uning atrofida asosiy turar xonalar joylashgan. Hamda atrium orqasida joylashgan peristil uncha katta bo'lmagan boq usutunlar bilan o'ralgan. Bu davrda turar uylar kompozitsiyasi ayvonli qilib tashkil qilingan. Bu ayvonlar tabiat bilan bog'langan. Boylar uchun xashamatli villalar qurildi. Yirik quldorlar uchun bunday uylar bilan bir qatorda bir butun kambag'allar turar uylari rayonlar, trushobalar qurildi. Bu trushobalarda eng elementar gigiyena uchun sharoit yo'q edi. Shahar maydonlari keng oldin savdo markazi bo'lgan maydonlar forumlarga o'zgartirilgan²¹⁷.

Rim san'atida me'morlik yetakchi o'rinni egalladi. Unda davlatning kuch-qudrati tarannum etildi. Rimliklar ko'pchilikka mo'ljallangan muhtasham binolar qurdilar. Bunday harakterdagi binolar bu davr uchun yangilik bo'ldi. Me'morlikda rimliklarning aql-zakovati yaqqol namoyon bo'ldi. Bu me'morlik etrusk va yunon me'morlik san'ati traditsiyalariga, qisman qadimgi Sharq me'morligi san'ati an'alariga tayangan holda rivojlangan. Uni yangi uslublar bilan boyitdilar. Ayniqsa, rimliklar tomonidan betonni ixtiro etilishi va ustun-to'sin sistemasiga yangi konstruksiyalar kiritilishi, arka, qubba va egri ravoqning erkin va keng qo'llanilishi faqat Rim

²¹⁶ The World History of Architecture. Auguste Choisy. London. 2009. P276 (The Romans constructed numerous aqueducts in order to bring water from distant sources into cities and towns, supplying public baths, latrines, fountains and private households. Waste was removed by complex sewage systems and released into nearby bodies of water, keeping the towns clean and free from effluent. Aqueducts also provided water for mining operations, milling, farms and gardens.)

²¹⁷ The World History of Architecture. Auguste Choisy. London. 2009. P279-284 (A Roman villa was living space during the Roman Republic and the Roman Empire. A villa was originally a Roman country house built for the upper class. According to Pliny the Elder, there were two kinds of villas: the villa urbana, which was a country seat that could easily be reached from Rome (or another city) for a night or two, and the Villa rustica, the farm-house estate permanently occupied by the servants who had charge generally of the estate. The villa rustica centered on the villa itself, perhaps only seasonally occupied.)

me'morligidagina emas, balki jahon me'morlik san'atida ham haqiqiy inqilob bo'ldi. Bu sistema katta fazoviy kenglikni yopa oladigan, xona ichida esa katta fazoviy kenglikni yaratish imkoniyatini beradigan me'morlik kompozitsiyalarini vujudga keltirdi. Rim san'atidagi o'ziga xoslik tasviriy san'atda, ayniqsa, uning portret janrida yaqqol namoyon bo'ldi. Bu yerda juda erta dastgoh san'ati rivoj topdi. Hikoyanavis bo'rtna tasvir san'ati ham rimliklar san'atining o'ziga xos tomonini belgilaydi. Qadimgi Rim tarixi eramizdan avvalgi VI asrdan boshlanib, yangi eraning V asrigacha bo'lgan davrini o'z ichiga oladi. Eramizdan avvalgi VI asrga kelib, Rim aristokratik quldorlik respublikasiga aylandi. U Apenin yarimorolini zabt etib, O'rta yer xavzasida o'z hukmdorligini o'rnatgach, eramizdan avvalgi II asr o'rtalariga kelib, shu yerdagi yirik davlatga aylandi. Bosib olingan yerlardan boyliklarning Rimga olib kelinishi uning ravnaqida muhim rol o'ynadi, shu bilan birga, inqirozini ham tezlashtirdi. Mulkiy tengsizlik oshdi, ekspluatatsiyaning kuchayishi esa omma orasida norozilikni keltirib chiqardi. Ayniqsa, qullar qo'zqoloni (bular ichida Spartak qo'zqoloni mashhur) respublika davrining inqirozga yuz tuta boshlaganini bildirdi. Uning o'rmini Rim imperatorlik davri egalladi. Bu davr eramizdan avvalgi I asr oxiridan yangi eraning 476-yiligacha davom etdi.

Rim memorligining o'ziga xos tomonlari, uning asosiy tiplari Rim respublikasi davridayoq namoyon bo'ldi. Doimiy urush va qirqinlik, grajdan urushlari mantiqan aniq topilgan monumental me'morlik kompozitsiyalarida o'z ifodasini topdi. Eramizdan avvalgi VIII asrda ishlangan mudofaa devorlari, mamlakatning turli qismlarini tutashtiruvchi tosh to'shalgan keng yo'llarning sodda va jiddiy ko'rinishlarida davr ruxi va qurish sanati harakteri ko'rinadi. Mashhur Appiy yo'li eramizdan avvalgi 312-yili qurilgan. Bu yo'ldan Rim legionlari jangga borishgan. Shu davrda mustahkam ko'prik va osma suv quvurlari (akveduklar) qurilgan Ular shaharga o'ziga xos siluet baxsh etgan. Rimliklar qadimgi Gretsiyaga va boshqa ellnistik davlatlar ustidan hukmron bo'la borgan sari serhasham binolar ko'paya bordi. Eramizdan avvalgi III - 1 asrlarda qurilgan ibodatxona, villa, saroy, qasr va boshqa binolar o'zining bezakka boyligi, jimjimadorligi va nafisligi bilan xarakterlidir. Rimliklar grek me'morligining order tizimiga qiziqib qaradilar, uni o'z faoliyatlarida keng qo'llay boshlaydilar. Lekin rim me'mori uchun ustun va to'sin tizimi ko'proq dekorativ funksiyani bajaradigan elementga aylandi. Ular binoga

serhashamlik va jimjimadorlik kiritish uchun foydalanildi. Korinf orderi esa sevimli orderga aylanib qoldi. Bundan tashqari, rimliklar etrusklardan toskan orderini oldilar. Bu order o'z ko'rinishi jihatidan doriy orderiga o'xshasa ham, lekin uning tagkursisi borligi va metop bo'lgan friz va kannelyurlarining yo'qligi bilan ajralib turadi. Shuningdek, korinf va ion orderi chatishmasi bo'lgan yangi orderlar Rim me'morligida keng ishlatildi²¹⁸. Rim imperiyasining birinchi imperatori Oktavian Avgust hukmronlik qilgan yillar (er. av. 27 yil - yangi eraning 14-yillari) sanat va madaniyatning haqiqiy rivojlangan bosqichi bo'ldi. Rim davlatining «**oltin asri**» hisoblangan bu davrda nazariyotchn memor **Vitruviy**, tarixchi **Tit Livii**, shoirlardan **Vergiliy** va **Goratsiolar** yashab ijod etdilar. Rim me'morchiligi nazariy jihatdan yaxshi asoslangan bo'lib, Vitruviyning "**Me'morchilik haqida 10 kitob**" asari unga misol bo'la oladi. Vitruviy me'morlik nazariyasi haqida o'z fikrlarini bayon qilib, me'morlik asosan uch qirrali faoliyatni, ya'ni mustahkamlik, foydalilik va go'zallik kabi hislatlarni o'z ichiga qamrab olishini yozgan. Rim me'morchiligida asosan pishiq g'isht va tabiiy tosh bloklari ishlatilgan. Betondan ham foydalanish arxitektor va quruvchilar imkoniyatlarini yanada kengaytirdi. Memorlik rivojlandi, shahar qurilishi avj oldi. Ijtimoiy va mamuriy binolar ko'plab qurildi. Ayniqsa, Rimda qurilish jiddiy bo'ldi. Tarixchilar bu davrning qurilishini ta'riflab, «**Avgust Rimni g'ishtdan qurilgan holda olib, uni marmarda qoldirdi**», deb yozgan edilar. Haqiqatdan ham bu davr hashamatli binolari, nafis kolonnalari, arkali va gumbazli binolari, favvora va xovuzlar yashil tabiat qo'ynida alohida tovlanib, uni yanada ko'rkam va fayzli ko'rsatar edi. Bizgacha vayronalarda yetib kelgan binolarning qoldiqlari xanuzgacha o'zining salobati va ulug'vorligi bilan xayratlantiradi. Rim me'morligida I asrning oxiri va II asr boshlarida eng katta memorlik komplekslari yaratildi, ko'p qavatli binolar vujudga keldi va shahar qiyofasini belgiladi. Shu davrida qurilgan g'oyatda katta saroylar, zafar ustun va darvoza(arka)lari ijtimoiy tuzumning ideologiyasini badiiy ifodalovchi yodgorlik sifatida xarakterlidir. Shunday me'morlik kompozitsiyalaridan biri 81-yilda qurilgan Tit memorial zafar arkasidir. **Tit memorial zafar arkasi.**

Damashqli Apollodor. Panteon. Tashqi ko'rinishi Panteon.
Damashqli memor Apollodor tomonidan 118-125-yillarda qurilgan bu

²¹⁸ History of Architecture A.D.F.Hamlin. A. M. Professor of the history of Architecture in the school of Architecture. COLUMBIA, UNIVERSITY, 1998 SEVENTH EDITION. P.55. (The most radical innovation was the general use of engaged columns as wall-decorations or buttresses. The engaged column projected from the wall by more than half its diameter, and was built up with the wall as a part of its substances.)

bino antik dunyoning eng katta gumbazli binosi bo'lib, unda Rim memorigining novatorlik xususiyati ko'zga tashlanadi. Binoning tashqi ko'rinishi sodda, uning old tomonini qizil granitdan ishlangan korinf ustunli peshtoq bezab turadn. Bu ustunlar yaxlit monolit qizil toshdan yo'nib ishlangan. Aksincha, interyer bezatilishiga alohida e'tibor berilgan, poliga marmar yotqizilgan. **Damashqli Apollodor. Panteon. Ichki ko'rnishi.** Devori esa ikki yarusli bo'lib, birinchi yarusidagi chuqur tokchalarga xudolar haykali qo'yilgan, ikkinchi yarus esa rangli marmardan ishlangan pilyastrlar bilan bo'lib chiqilgan. Binoning tepa qismi badiiy yechimi ham diqqatga sazovor²¹⁹. Gumbaz osti yuzasidan to'rtburchak shaklidagi chuqurchalar - **kessonlar** yuqoriga qarab kichrayib boradi. Bu, o'z navbatida, fazoviy kenglik taassurotini oshirishga xizmat qiladi. Tomoshabin nazarida gumbaz osti kengligi katta va cheksiz bo'lib tuyuladi. Kessonlar ichiga o'rnatilgan bronzadan ishlanib oltin suvi yuritilgan rozetkalar esa bu serhashamlikni yanada oshirib xonaga afsonaviy fayz kiritadi. Gumbazning yuqori qismida qoldirilgan diametri 9 m bo'lgan «panteon ko'zi» deb nom olgan darcha xonani yoritish bilan birga, kenglik taassurotini yanada oshirib, xona ichiga tantanavorlilik va xashamatlilikni yanada bo'rttiradi²²⁰. Rim memorigida paydo bo'lgan yangi tiplardan biri **termlar** (suv saroylari)dir. Iliq va sovuq suvli xovuzlar, gimnastika zallari, oromgohlar, kutubxona bo'lgan. 2-3 ming kishiga mo'ljallangan bunday suv saroylari bezagiga alohida e'tibor berilgan. Mozaika va devoriy suratlar, xaykal va amaliy sanat buyumlari saroy go'zalligiga go'zallik qo'shgan. Rim me'morigining so'nggi muhim yodgorligi

²¹⁹ The World History of Architecture. Auguste Choisy. London. 2009. P259(The **Pantheon** is a building in Rome, Italy, on the site of an earlier building commissioned by Marcus Agrippa during the reign of Augustus (27 BC - 14 AD). The present building was completed by the emperor **Hadrian** and probably dedicated about 126 AD. He retained Agrippa's original inscription, which has confused its date of construction. The building is circular with a **portico** of large granite **Corinthian** columns (eight in the first rank and two groups of four behind) under a **pediment**. A rectangular **vestibule** links the porch to the **rotunda**, which is under a **coffered concrete dome**, with a central opening (**oculus**) to the sky. Almost two thousand years after it was built, the Pantheon's dome is still the world's largest unreinforced concrete dome. The height to the **oculus** and the diameter of the interior circle are the same, 43.3 metres).

²¹⁹ History of Architecture A.D.F.Hamlin. A. M. Professor of the history of Architecture in the school of Architecture, COLUMBIA, UNIVERSIRY,1998 SEVENTH EDITION. P62. The noblest of all circular temples of Rome and of the world was the **Pantheon**. The dome appears to have been composed of numerous arches and ribs, filled in and finally coated with concrete.

²²⁰ Auguste Choisy. The World History of Architecture. London. 2009. P245. The bridge's engineer, Apollodorus of Damascus, used wooden arches, each spanning 38 m (125 ft), set on twenty masonry pillars made of bricks, mortar, and **pozzolana** cement. It was built unusually quickly (between 103 and 105), employing the construction of a wooden **caisson** for each pier.)

Rim forumidagi Maksensiya bazilikasidir²²¹. Rim me'morligining o'ziga xos tomonlari, uning asosiy tiplari Rim respublikasi davridayoq namoyon bo'ldi. Doimiy urush va qirg'inlik, grajdan urushlari mantiqan aniq topilgan monumental me'morlik kompozitsiyalarida o'z ifodasini topdi. Eramizdan avvalgi VIII asrda ishlangan mudofaa devorlari, mamlatning turli qismlarini tutashtiruvchi tosh to'shalgan keng yo'llarning sodda va jiddiy ko'rinishlarida davr ruhi va qurishi san'ati xarakteri ko'rinadi. Jumladan, mashxur Appiy yo'li miloddan avvalgi 312-yilda qurilgan. Bu yilda Rim qo'shinlari janglarga borishdi. Mustahkam ko'prik va osma suv quvirlari (akveduklar) qurilgan. Rimliklar qadimgi Gretsiyaga va boshqa ellinistik davlatlar ustidan hukmron bo'la borgan sari ular ko'rgan binolar ko'paya bordi va hashami kuchaydi. Miloddan avvalgi III-I asrlarda qurilgan ibodatxona shahar va dala saroylari va boshqa binolar o'zlarining serhashamligi bilan ajralib turadi. Rimliklar Yunon me'morligining order tizimini qabul qildilar va o'z faoliyatlarida keng qo'lladilar. Rimliklar uchun eng bezakli korinf orderi sevimli orderga aylandi. Yangi kompozitsiya yanada xashamliroq murakkab kompozit orderini yaratdilar. Bundan tashqari Rimliklar etruslardan toskan orderini oldilar, bu order o'z ko'rinishi jihatidan dor orderiga o'xshasa ham lekin boshqa rim orderlarida bo'lgani kabi uning ham tag kursisi (pedistali) borligi, frizida metopa kiritilganligi va ustun uzagida konyulyuralarining yo'qligi bilan ajralib turadi²²².

RIM IMPERIYA ARXITEKTURASI. Rim imperiyasining birinchi imperatori Oktavian Avgust hukumronlik qilgan yillar (miloddan avvalgi 27 yil melodiy 14 yillar) san'at va madaniyatning haqiqiy rivojlangan bosqichi bo'ldi. Rim davlatining oltin asri hisoblangan. Bu davrida nazariyotchi me'mor Vitruvii, tarixchi, Livii tarixchi shoirlar Vergiliy va

²²¹ History of Architecture A.D.F.Hamlin. A. M. Professor of the history of Architecture in the school of Architecture, COLUMBIA, UNIVERSITY, 1998 SEVENTH EDITION. P63. (The Basilica of Maxentius and Constantine (sometimes known as the Basilica Nova - meaning "new basilica" - or Basilica of Maxentius) is an ancient building in the Roman Forum, Rome, Italy. It was the largest building in the Forum. Construction began on the northern side of the forum under the emperor Maxentius in 308, and was completed in 312 by Constantine I after his defeat of Maxentius at the Battle of the Milvian Bridge.^[1] The building rose close to the Temple of Peace, at that time probably neglected, and the Temple of Venus and Rome, whose reconstruction was part of Maxentius' interventions.)

²²² The World History of Architecture. Auguste Choisy. London. 2009. P253-260. (The Romans adapted all the Greek orders and also developed two orders of their own, basically modifications of Greek orders. However, it was not until the Renaissance that these were named and formalized as the Tuscan and Composite, respectively the plainest and most ornate of the orders. The Romans also invented the superposed order. A superposed order is when successive stories of a building have different orders. The heaviest orders were at the bottom, whilst the lightest came at the top. This means that the Doric order was the order of the ground floor, the Ionic order was used for the middle story, while the Corinthian or the Composite order was used for the top story. The Composite order is a mixed order, combining the volutes of the Ionic with the leaves of the Corinthian order. Until the Renaissance it was not ranked as a separate order. Instead it was considered as a late Roman form of the Corinthian order. The column of the Composite order is typically ten diameters high.)

Goratsiyalar ijod etdilar. Jamoat va ma'muriy binolar ko'plab qurildi. Ayniqsa, Rimda qurilish jiddiy tus oldi. Tarixchilar bu davrda imperatorning xizmatini tariflab «Avgust Rimni g'ishtdan qurilgan holda olib, uni marmarga qoldirdi», - deb yozgan edilar. Haqiqatdan ham bu davr xashamatli binolari nafis ustunlari, qolonnalari toq-ravoqli va gumbazli binolari favvoralari suv xavzalari, yashil tabiat qo'yinida alohida tovlanib, uni yanada ko'rkam va xashamtli ko'rsatar edi. Bizgacha vayronalarda yetib kelgan binolarning qoldiqlari xanuzgacha o'zining salobati va ulug'vorligi bilan xayratlantiradi. Rim me'morligida I asrning oxiri va II asr boshlarida me'morlik majmualari ko'p qavatli binolar vujudga keldi. Yuliy, Yuliyalar, Flaviylar va Sever kabi imperatorlar davrida qurilgan qoyatda katta saroylar zafar ustunlari, shu davr qoyasini badiyan ifodalovchi yodgorliklar sifatida xarakterlidir. Me'morlik inshoatlaridan 81-yilda qurilgan Tit zafar darvozasidir. Keyinroq Septimiy Sever va Konstantinlarga ham atab shunday zafar darvozalar qurilgan. Markaziy maydonlar arxitekturasi boyishi bilan birgalar yirik inshoatlar kurilishi forumlarga davlat ahamiyati berildi. Rim arxitekturasining keyingi respublika davri imperiya davri arxitekturasiga o'tish davri bo'lib hisoblanali. Eng yirik jamoa inshoatlari tantanaviy xarakterga ega bo'lgan. Sezar forumi ham diktatorni madx etishga bag'ishlangan. Shu maqsadda jumladan, tantanali simmetriya o'qiga esa kompozitsi Y. Yuqorida joylashgan forum ichkarisidagi ibodatxonadan iborat. Respublika arxitekturasi yutuqlarini baholashda shuni aytish kerakka, u realistik xarakterga ega. Inshoatlarni yangi formalari yangi texnikasi, Rimdan imperiya davriga meros bo'lib qolgan. Shaharning markaziy maydonlari forumlari ayniqsa xashamdor bo'lgan. Rimning asosiy yullari shu forumlardan boshlangan uning markazida xaykallar monumental ustunlar o'rnatilgan. Forumlar ichida imperator Troyan forumi alohida ajralib turadi. Uni me'mor Appalador 107-113-yillarda qurdirgan²²³. Bu forumlarning maydoni 116x95 metrlik to'rtburchakni tashkil etgan. O'rtasida 27 metrli ustun joylashgan. Qadimgi Rimning eng katta binolaridan biri Kolizey amfiteatridir. Uni rimliklar-kolossey, ya'ni katta, ulug' deb atashgan.

Kolizey amfiteatri. Gladiatorlar jangi uchun mo'ljallangan bu qurilmaga bir vaqtning o'zida 55 ming tomoshabin kira olgan. Qadimgi Rimdagi me'moriy yodgorlik mil. 75 – 80-yillar) imperator Tit qurdirgan. Keyinchalik Flaviy amfitatri nomi bilan mashhur bo'lgan.

²²³ A World History of architecture. Marian Moffet, Michail W Fario, Lawrence Wodehouse. London . 2003. P-106 (Trajan's Forum (Latin: *Forum Traianum*) was the last of the Imperial fora to be constructed in ancient Rome. The architectApollodorus of Damascus oversaw its construction.)

Kolizey balandligi 57 m., tarhi ellipsis shaklida (524m). 4 qatlamli o'rindiqqa 50 ming tomoshabin joylashgan. Sahna tagida hayvonlar qafasi, omborxon bo'lgan. Imperator o'rindig'i sahna bilan teng (bal. 3,5 m) bo'lgan. 1 qatlamda imperatorning yaqinlari, ikkinchi qatlamda yuqori tabaqali kishilar, 3-4 qatlamda oddiy halq o'tirgan. O'rindiqlar toshdan ishlangan, galereyalarning konstruksiyalari beton va g'isht bilan mustahkamlangan. Kolizeyning ulug'vor old tomon 4 qavatli, har biri 80 ta ravoqlar qatori bilan jozibador ishlangan, pastki qismidan tomoshabinlar kirish va chiqishda foydalanganlar. Kolizey markazidagi sahnada bayram marosimlari, qurbonliklar, gladiatorlar jangi, teatr tomoshalari o'tkazilgan²²⁴. Rim me'morligida paydo bo'lgan yangi tipdagi binolardan biri termlardir. Imperator Karakalla davridagi term (2211-216-yillarda qurilgan ayniqsa, katta xashamatli bo'lgan. 11 gektr yerni egallagan bu saroy dam olish va ko'ngil ochish uchun mo'ljallangan. Rim me'morligining so'nggi me'morligi rim forumidagi Maksensi bazilikasidir. 306-312-yillarda qurilgan bu bino antik davrning eng katta fuqorolik me'morligi namunasi. Turli siyosiy yig'ilishlar o'tkazish savdo-sotiq ishlarini olib borish uchun mo'ljallangan bu bino ichkaridan uch nefga (qismlarga) bo'linadi.

Seminar savollari

1. Qadimgi Rim me'morchilik tarixi necha bosqichni o'ziga oladi?
2. Qanday qurilish ashyolari va konstruksiyalari tarqalgan edi?
3. Qadimgi rimliklarning qanday turar uylari bo'lgan?
4. Muhandislik inshootlar haqida nima bilasiz?
5. Qadimgi rimliklarda qanday o'ziga xos inshoot tiplari bo'lgan?
6. Rim imperiya davri arxitekturasi nimalar bilan xarakterlanadi?

Glossariy

Abaka. ToqY. 1. Ustunning eng yuqori qismi. Asosan tekis to'rtburchak shaklda bo'ladi. Ba'zan unga yanada go'zallashtirib ishlov berilgan. 2. Qadimda binoni salobatliroq qilib ko'rsatish uchun yog'och ustunlarning tepasiga to'rtburchak qatlam o'rnatishgan va u xarini

²²⁴ History of Architecture A.D.F.Hamlin. A. M. Professor of the history of Architecture in the school of Architecture, COLUMBIA, UNIVERSITY, 1998 SEVENTH EDITION. P64 (The amphitheatre was still more distinctively Roman edifice. The commonly know Flavian amphitheatre known as Colosseum, begun by Vespasian. Engaged columns of the Tuscan, Ionic, and Corinthian orders decorated three stories of the exterior)

ko'tarib turgan. 3. Rim me'morchiligida tom devorining yakunlovchi qismi sifatida ishlatilgan marmar. Ba'zan marmar rangi sun'iy ravishda o'zgartirilgan²²⁵.

Additus Maksimus – Katta yo'lak. Qadimiy Rim amfiteatrlarida asosiy kirish qism²²⁶.

Ager – Qadimiy Rimda yer ishlari. Sun'iy tepalik yoki qo'rg'on²²⁷. Toshto'sham. Rim ko'chasining markaziy qismi. Bu ko'cha qatlamlardan iborat bo'lib, mayda toshlar ustidan qum to'shalib tekislangan va ustidan tekis tosh sement bilan terib chiqilgan²²⁸.

Aksenum – Qadimiy Rim hammomlarida issiq suv bilan ta'minlaydigan isitish tizimi. Bunda uchta xumdon issiq o'choq ustiga zinopayadagidek joylanadi. Pastdagi xumda isigan suv ulangan quvur orqali tepadagi sovuq suv bilan almashadi²²⁹.

Album – Peshtaxta. Qadimiy Rim me'morchiligida e'lonlar va yozuvlar bitiladigan oq rangda suvalgan devor yuzasi²³⁰.

Ambitus – Tuynuk. 1. Rim va Gretsiyada qabr joylashgan yer ostidagi kichik tuynuk 2. O'rta asrlarda tobutni kirgizish uchun ochilgan teshik. 3. O'rta asrlarda cherkov atrofidagi muqaddaslashtirilgan joylar²³¹.

Ambivium – Yo'l. Qadimiy Rim ko'chasi. Biror maydonning ichidagi emas atrofidagi yo'l²³².

Amfilatomus – Ayvon. Qadimiy Rim xonadonlarida yotoqxonadan yo'lak bilan ajratilgan ayvon²³³.

Amfiteatr – 1. Aylana, yarim aylana, tuxumsimon ko'rinishdagi tomoshagoh; o'rtasi sahna va atrofidagi tomoshabinlar o'rindiqlari yuqorilab ketaveradi. 2. Qadimiy Rimda shu ko'rinishdagi gladiatorlar va yirtqich hayvonlar o'rtasidagi jang tomoshasi binosi. 3. Grek uslubidagi teatrlar²³⁴.

Analemma – Qanot. Burj. 1. Rim va Grek teatrlari binolarining yoniga cho'zilgan qo'shimcha devori. 2. Har qanday binoga tirab qurilgan qo'shimcha devor, tirgak, yoki poydevor²³⁵.

²²⁵ M.Curil. *The illustrated dictionary of architecture*. Nyu York. 2004. P.1

²²⁶ M.Curil. *The illustrated dictionary of architecture*. Nyu York. 2004. P.6

²²⁷ M.Curil. *The illustrated dictionary of architecture*. Nyu York. 2004. P.7

²²⁸ M.Curil. *The illustrated dictionary of architecture*. Nyu York. 2004. P.7

²²⁹ M.Curil. *The illustrated dictionary of architecture*. Nyu York. 2004. P.8

²³⁰ M.Curil. *The illustrated dictionary of architecture*. Nyu York. 2004. P.9

²³¹ M.Curil. *The illustrated dictionary of architecture*. Nyu York. 2004. P.13

²³² M.Curil. *The illustrated dictionary of architecture*. Nyu York. 2004. P.13

²³³ M.Curil. *The illustrated dictionary of architecture*. Nyu York. 2004. P.14

²³⁴ M.Curil. *The illustrated dictionary of architecture*. Nyu York. 2004. P.14

²³⁵ M.Curil. *The illustrated dictionary of architecture*. Nyu York. 2004. P.15

Andron – 1. Grek banket zali, erkaklar uchun. 2. Rim uylaridagi yo‘lak²³⁶.

Angiportus – Toshko‘cha. Rimda uylar orasidagi tor ko‘cha²³⁷.

Antipagment – 1. Eshik va derazalar atrofini bezatishda ishlatiladigan tosh yoki qotishma. 2. Qadimgi Rimda eshik kesakisi²³⁸.

Antikvariya – Rim dalahovlilarida antikvar buyumlar saqlanadigan xona²³⁹.

Ara – 1. Rim altari. 2. Xudoga atalgan narsalarni qo‘yish uchun mo‘ljallangan har qanday joy²⁴⁰.

Ark tartibi – Rim me‘morchiligida birlashtirilgan ustunlardan hosil bo‘lgan arklar qatori²⁴¹.

Ark qovurg‘asi – Rim me‘morchiligida arklarning qovurg‘asi-ajratib ko‘rsatilgan yo‘li²⁴².

Arkli. Qadimgi Rimda arklar vositasida tashkil etilgan qurilmalar. Masalan akveduklar²⁴³.

Temir ravoq. Qadimgi Rimda temir panjara ustiga keramikalarni yopishtirish usuli²⁴⁴.

Maydon. Hudud. 1. Qadimgi Rim shaharlarida katta ochiq joy. 2. Rim uylari, ibodatxonalari va idoralari oldidagi ochiq yer. 3. Qabristondagi mayyit yoqiladigan yoki ko‘miladigan bo‘sh joy²⁴⁵.

Arena – Maydon. Tomoshagoh. 1. Atrofi o‘rindiqlardan, markazi esa sport maydonidan iborat joy. 2. Oddiy ochiq teatr maydonchasi. 3. Rimdagi qadimgi o‘rindiqlari mavjud bo‘lgan qumli sirk yoki teatr maydoni²⁴⁶.

Arenariya – Qadimgi Rimda amfiteatr, qabriston, yerto‘la-qabriston, qabr, qabrtosh, qumli joy²⁴⁷.

Argel – Rim shahrining maxsus joylari. U yerlarda diniy qissalar o‘qilgan²⁴⁸.

Angora – Rimda yo‘lak ustiga mozaika terishdan oldin chiziladigan xomaki chizmasi²⁴⁹.

²³⁶ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.16

²³⁷ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.16

²³⁸ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.21

²³⁹ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.22

²⁴⁰ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.24

²⁴¹ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.30

²⁴² M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.30

²⁴³ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.30

²⁴⁴ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.30

²⁴⁵ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.30

²⁴⁶ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.31

²⁴⁷ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.31

²⁴⁸ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.31

²⁴⁹ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.32

Baltes – 1. Iona ustunlari tepasidagi aylana bezak; tasmali bezak. 2. Iona ustuni burama bezaklarini birlashtiruvchi qoplama. 3. Rim teatr va amfiteatrlaridagi yuqori va pastki auditoriya qismlarini ajratib turuvchi yo‘lka²⁵⁰.

Bafla – Rimda kiyim quritish joyi²⁵¹.

Bazilika – 1. Rim oliy sudi zali. Odatda yuqorida joylashkan markaziy qism, atrofida pastroq joylashkan yo‘lak va o‘rindiqlar, sudyalar o‘rindig‘i bo‘ladi. 2. Dastlabki xristian cherkovi shakli, markazida baland supa, atrofida yo‘laklar, oxirida yarim doira shaklida joy bo‘ladi. Ko‘pincha dahlizdan kirilgan. Atrium ham bo‘lgan²⁵².

Kaliduk – Qadimgi Rimda g‘isht parchalaridan yoki terrakotadan qurilgan isitish tizimi²⁵³.

Sella – 1. Ibodatxonaning ichki maydoni. Unda iloh haykali bo‘ladi. 2. Yonma yon tushkan xonalarning birortasi; masalan xizmatkorlar xonasi, sayohatchilarning mehmonxonadagi uxlash xonasi, foxishalar xonasi va boshqalar. 3. Qadimgi Rim hammomlaridagi yuvinish sharoitiga ega xona²⁵⁴.

Selarina – Rim yoki Renessans davrida bo‘lgan Tuskan va Doriy uslubida ustunning kallak qismi ostidagi ingichka tumorli chiziq²⁵⁵.

Sellula – 1. Qadimgi Rimda ibodatxona ichida zalning kichik muqaddas qismi. 2. Kichik xona yoki ombor²⁵⁶.

Senatsio – Qadimgi Rimda uydagi ovqatlanish xonasi²⁵⁷.

Seroma – 1. Suvoq, asalari mumi aralashmasi bilan. 2. Yog‘, mum va tuproq aralashmasidan tayyorlangan Rim kurashchilari malhami. 3. Kurashchilar shunday krem suradigan joy²⁵⁸.

Kloka – Rimda suv shimilib yerni quritish uchun o‘rnatilgan yer ostidagi kanalizatsiya²⁵⁹.

Koyenakulum – Ayvon. 1. Qadimgi Rim uylarida ovqatlanilgan joy. 2. Tepa qavatda joylashgan xona²⁶⁰.

²⁵⁰ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.42

²⁵¹ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.44

²⁵² M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.50

²⁵³ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.84

²⁵⁴ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.102

²⁵⁵ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.102

²⁵⁶ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.102

²⁵⁷ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.102

²⁵⁸ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.103

²⁵⁹ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.122

²⁶⁰ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.124

Colosseum, coliseum 1. Kolizey, Rimdagi Flavian amfiteatri. 2. Har qanday ulkan Rim amfiteatri. 3. Bugungi kunda katta sport arenalari²⁶¹.

Kolumna Mayena – Rim Forumida qullar, o‘g‘rilar va boshqa jinoyatchilar bog‘lab qo‘yilgan ustun²⁶².

Konsistoriya – 1. Rimda kardinallar kolleji zali. 2. Qirol, imperator yoki abbatlarning xufyona majlis joyi²⁶³.

Konsistoriya – 1. Rim imperatorining maxfiy uchrashuv xonasi. 2. Rim kardinallari kollejining yig‘ilish joyi. 3. Konsulning uchrashuv xonasi²⁶⁴.

Kartinal – Qadimgi Rimning vino saqlangan yerto‘lasi²⁶⁵.

Krepido – 1. Yerdan balandroq bo‘lgan toshli supa. Ustiga binolar qurilgan. 2. Rimda piyodalarning ko‘chadan balandroq bo‘lgan qatnov yo‘li. 3. Bino bezagining bir bo‘rtma qismi²⁶⁶.

Krusta – Qadimgi Rim me‘morchiligida devoriy qoplama. U yupqa marmar toshdan yoki yog‘ochdan bo‘ladi²⁶⁷.

Krputa – 1. Qadimgi Rim me‘morchiligida har qanday uzun va tor gumbaz. U yer qatlamidan qisman yo butunlay pastda bo‘lishi mumkin. Feraning shunday joylarida don saqlangan. 2. Uzun tor galeriY. U yer ustida bo‘lgan. Bunday joylar teatr, dalahovli va sirklarda bo‘lgan; hayvonlar saqlangan²⁶⁸.

Kubikulum – 1. Qadimgi Rimda yotoqxonona. 2. Cherkov yonidagi vaqtincha jasad saqlanadigan joy; zarurat bo‘lsa tekshirish uchun. 3. Dafn etish joyi. 4. (**Suggestus 2**)²⁶⁹

Kubit – 1. Uzunlik o‘lchov birligi; Misrda 52.4 sm, Rimda 44.4 sm, Gretsiyada 46.2 sm.²⁷⁰

Kuria – Rim shahrida konsullik binosi²⁷¹.

Delibrum – Ibodatxonona. 1. Qadimgi Rim me‘morchiligida ibodatxonona. 2. Ibodatxonaning altar joylashkan eng muqaddas qismi. 3. Cho‘qintirish hovuzi mavjud ibodatxonona. 4. Cho‘qintirish hovuzi²⁷².

²⁶¹ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.126

²⁶² M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.128

²⁶³ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.133

²⁶⁴ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.133

²⁶⁵ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.143

²⁶⁶ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.147

²⁶⁷ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.151

²⁶⁸ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.151

²⁶⁹ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.152

²⁷⁰ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.152

²⁷¹ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.153

²⁷² M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.161

Etrusklar madaniyati – Italiyaning g'arbiy qismida paydo bo'lgan madaniyat. U miloddan avvalgi 281-yilgacha, ya'ni Rimliklar istilosigacha davom etgan. Etrusklar bunyod etkan ko'pgina obidalar bizgacha yetib kelmagan. Asosiylari toshdan qurilgan yer osti maqbaralari va shahar devorlari edi²⁷³.

Vaqf. 1. Qadimgi Rimda diniy tashkilot uchun ajratib berilgan yer. 2. Shunday vaqf yerida qurilgan ibodatxona²⁷⁴.

Gimnaziya – Grek va Rim me'morchiligida katta ochiq mashg'ulot maydoni. Atrofi ustunlar va uqalash xonalari, hamda darsxonalar bilan o'ralgan²⁷⁵.

Adrian villasi – 124-yili Rim yaqinida Adrian tomonidan qurdirilgan dalahovli. Bu bino Rim Imperiyasi uslubiga xos²⁷⁶.

Hastar – Qadimgi Rimda kim oshdi savdosi o'tkazilgan joy, xona²⁷⁷.

Manyaniy – 1. Qadimgi Rimda tomoshabinlar uchun mo'ljallangan balkonli joy. 2. Rim Forumida joylashkan balkon. 3. Rim teatrlarida, amfiteatr yoki sirkalarida o'rindiqlarning butun tizimi. Har bir zina pog'onasida bir qator o'rindiqlar joylashkan. 4. Qadimgi Rim binolarining ikkinchi qavati²⁷⁸.

Malta – 1. Mayda tosh va qora qatron aralash qotishma. Rimliklar tomlarni va quvurlarni yamashda ishlatishkan. 2. Qatronli qotishma²⁷⁹.

Malus – Rim amfiteatrlarida soyabonli chodirni tortib turuvchi kaltak. U devorga qotirilgan bo'ladi²⁸⁰.

Oppodium – Shaharcha. 1. Qadimgi Rim shaharchasi. 2. Rim sirki oldida joylashkan binolar. U joylarda otlar hamda aravalar turgan. Yon tomonlarida minoralari ham bo'lgan. Qishloqda shunday yaxlit joy quriladigan bo'lsa, u shaharcha maqomini olgan²⁸¹.

Panteon – 1. Barcha ma'budlar ibodatxonasi. 2. Rim shahrining Rotunda binosi – xudolar ibodatxonasi, hozirda oddiy cherkov. 3. Parij shahrining Panteon binosi. Hozirda milliy qahramonlar uchun maqbara²⁸².

²⁷³ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.204

²⁷⁴ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.210

²⁷⁵ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.271

²⁷⁶ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.272

²⁷⁷ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.278

²⁷⁸ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.344

²⁷⁹ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.345

²⁸⁰ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.345

²⁸¹ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.387

²⁸² M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.396

Rimliklar turar joyi – Qadimgi rimliklar uyi to‘g‘ri to‘rtburchakli bo‘lib, **atrium** deb atalgan. Ko‘cha eshigidan kirgandagi birinchi xona oila a‘zolari uchrashadigan joy bo‘lgan. Tom o‘rtasida **compluvium** deb atalgan to‘rtburchak joy ochiq qoldirilib, nishablari hovli o‘rtasiga yo‘nalgani uchun suv hovliga tushkan. Lekin hovli tuproqli emas, hovuzli bo‘lib, u **impluvium** deb yuritilgan. Yomg‘ir suvi yig‘ilgan. Ba‘zi hovlilarning yon tomonida bog‘lari ham bo‘lgan. Bino ichi atrofida ustunlar qad rostlagan. Bog‘ yoki bino ortidagi joyga **fauces** – yo‘laklardan o‘tishkan. Kattaroq uylarda **Vestibulum** nomli dahlizi bo‘lgan. Dastlab bir qavatli qurilgan bo‘lsa, keyinroq ikki qavatli uylar, respublika davri oxirlarida uch qavatli uylari ham qurilgan. Yuqori qavat turar joylari **coenaculum** deyilgan. Biroq hammaning ham uyi bunday bo‘lavermagan²⁸³.

Foydalaniladigan asosiy darsliklar va o‘quv qo‘llanmalar

1. M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. 581 r.
2. A World History of architecture. Marian Moffet, Michail W Fario, Lawrence Wodehouse. London . 2003.
3. History of Architecture A.D.F.Hamlin. A. M. Professor of the history of Architecture in the school of Architecture, COLUMBIA, UNIVERSIRY, 1998 SEVENTH EDITION.
4. A textbook of construction. By Dr. B.C. Punmia. New Delhi. 2005 June.
5. Dostmetova Z. Me‘morchilik asoslari. Darslik. – T.: «O‘qituvchi», 2007.
6. Zohidov P.SH. Me‘mor olami. O‘quv qo‘llanma. – T.: «O‘qituvchi», 1998.

Qo‘shimcha adabiyotlar

1. Ubaydullayev X.M. Turar joy va jamoat binolarini loyihalashtirish tipologik asoslari. T.: «O‘qituvchi», 2009.
2. Бартнев И.А. Форма и конструкции в архитектуре. Л., 1998.
3. Бартнев И.А., Батажкова В.Очерки истории архитектурных стилей. М, 2001.

²⁸³ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.465

4. Бунин А.В., Саваренская Т.Ф. История градостроительного искусства. -М., 1999.
5. Килпе Т.Л. Основы архитектуры.- М.; Высшая школа, 1999.
6. Тосунова М.И. Архитектурное проектирование.- М.; Высшая школа, 1998.
7. Сербинович П.П, Орловский Б.Й. Архитектура.- М.; Высшая школа, 2000.

JANUBIY-SHARQIY OSIYO VA UZOQ SHARQ ME'MORCHILIGI

Reja:

1. Buddizm dini va uning me'morchilik san'atiga ta'siri
2. Hindiston, Shri-Lanka, Indoneziya me'morchiligi
3. Yaponiya, Xitoy, Koreya me'morchiligi
4. Shu hududlarga xos asosiy me'moriy inshootlar tahlili

O'rta asr me'morligining o'ziga xos ko'rinishi Buddizm dini bilan bog'liq me'morlik san'atida ham o'z ifodasini topdi. Dastlab Hindistonda paydo bo'lgan, keyin Shrilanka, Indoneziya, Tibet, Xitoy, Koreya, Yaponiya va boshka Sharq davlatlariga tarqalgan bu din ta'sirida Buddizm me'morligi shakllandi. Bu me'morlik uslubi buddizm dinini targ'ib qiluvchi san'at sifatida mashhur. Bu binolar me'morligi avvallari yaxlit toshlardan g'or shaklida o'yilib ishlangan. Bunday binolarda odamlar va hayvonlarning xaykallari bo'rttirib yasalgan va bino qiyofasi budda g'oyasiga moslashgan bo'lib, uni iloxiyash-tirgan²⁸⁴. VII asr hind me'morligi, asosan, Madoras yaqinidagi Mamalapurama shaharchasida to'plangan. Bu yodgorliklar kompleksi katta qoyalarni yo'nish asosida yaratilgan hamda g'orga ishlangan ibodatxonalardan, qoya sathida ishlangan Gangning pastga tu-shishi"

²⁸⁴ A World History of architecture. Marian Moffet, Michail W Fario, Lawrence Wodehouse. London . 2003.P 78(Buddhist religious architecture developed in the Indian Subcontinent in the 3rd century BCE. Three types of structures are associated with the religious architecture of early Buddhism: monasteries (*viharas*), places to venerate relics (*stupas*), and shrines or prayer halls (*chaityas* also called *chaitya grihas*), which later came to be called temples in some places. Viharas initially were only temporary shelters used by wandering monks during the rainy season, but later were developed to accommodate the growing and increasingly formalised Buddhist monasticism. An existing example is at Nalanda (Bihar). A distinctive type of fortress architecture found in the former and present Buddhist kingdoms of the Himalayas are *dzoggs*. The initial function of a stupa was the veneration and safe-guarding of the relics of the Buddha. The earliest surviving example of a stupa is in Sanchi (Madhya Pradesh). In accordance with changes in religious practice, stupas were gradually incorporated into chaitya-grihas (prayer halls). These reached their high point in the 1st century BC, exemplified by the cave complexes of Ajanta and Ellora (Maharashtra). The Mahabodhi Temple at Bodhi Gaya in Bihar is another well known example.)

boʻrtma tasviridan tashkil topgan. Qoyaga yoʻnib ishlangan ibodatxona ratxlar balandligi 14 m dan, gor ichiga ishlangan ibodatxonalarning eni va uzunligi esa 8 m dan oshmaydi. Koʻp hollarda qoyaga yoʻnib ishlangan ibodatxonalarning ichki xonasi yoʻq. Ularning tashqi shakllarida oʻsha davrda mavjud boʻlgan ibodatxonalar shakli qaytariladi. VII-VIII asr memorligida haykaltaroshlik sanʼati muhim oʻrinni egallaydi. Bu xususiyat Elurdagi Kalaysa Natxa ibodatxonasida yaqqol seziladi. Yaxlit qoyani yoʻnib yaratilgan bu ibodatxonaning uzunligi 60 m, balandligi 70 m boʻlib, ramziy xarakterga ega, goʻyo u Shiva yashagan muqaddas TOG ramziy koʻrinnshini bildiradi.

Ibodatxona devorlari boʻrtma tasvirlar (barelyef va gorelyef) bilan qoplangan. Unda Shiva va uning yoʻldoshi Parvati hayotiga bagʻishlangan voqealar, braxmanizm bilan bogʻliq epizodlar tasvirlangan. Ibodatxonaning ichki xonalari hajm jihatdan uncha katta boʻlmay, ularni bezashda ham haykaltaroshlik sanati yetakchi oʻrinni egallaydi. Devoriy rassomlik sanati ikkinchi darajali rol oʻynagan.

VIII asrga kelib, ibodatxonalarning, asosan, ikki tipi odat tusiga kirdi. Bulardan birinchisi, shimoliy Hindiston yerlarida qurilgan boʻlib, bu tipdagi ibodatxonalarning tepa tomoni uchi bir oz qayrilgan baland minorali, ikkinchisi esa, zinali, piramidal shakldagi ibodatxonalar boʻlib, ular koʻproq janubiy Hindiston yerlarida keng tarqaldi. Bxubanesvaredagi Lingardja ibodatxonasi hamda Kadjuraxodagi Kandareya Maxedva ibodatxonasi shu davr hind memorligining birinchi tipiga misoldir Bxubanesvaredagi ibodatxona minorasi mayin egilgan vertikal chiziqlar bilan boʻlib chiqilgan, shakli nilufar mevasini eslatadi. Ibodatxonaning qolgan qurilmalari shu asosiy minora shaklini kichik hajmlarda qaytaradi va butun kompozitsiya dinamikasini oshiradi. Ibodatxona kompleksi 140x160 m maydon oʻrtasida joylashgan boʻlib, uning atrofi devor bilan ajratilib chiqilgan. Ibodatxona toʻrt boʻlimdan iborat boʻlib, ular asosiy oʻq boʻyicha sharqdan gʻarbga qarab joylashadi. Ibodatxona minorasining balandligi 40 m dan ortiq boʻlib, kompozitsiyaning badiiy tugal boʻlishiga xizmat qiladi.

Tanjordagi Shivaning katta ibodatxonasi janubiy) Hindiston oʻrta asr memorchiligining nodir yodgorligi hisoblanadi. Katta maydon oʻrtasiga oʻrnatilgan meʼmorlik ansambli kompozitsiyasining markaziy qismi 63 metrli minora bilan tugallanadi. Minora uchta katta hajmdan tashkil topgan boʻlib, pastdagi hajm kvadrat, undan keyin kesik piramida va dumaloq gumbaz uning kompozitsiyasini tashkil etadi. Bu

hajmlar dekorativ bezakka boy, lekin ular minoraning yaxlit va ulug'vor bo'lib ko'rinishiga halaqit bermaydi.

XIII asrdan boshlab, Hindistonga islom dini kirib kelishi va uning davlat diniga aylanishi tasirida memorlik va tasviriy san'atda o'zgarishlar sodir bo'ldi. Me'morlikning shu din bilan bog'liq qurilmalari kirib keldi. Shimoliy Hindistonda O'rta Sharq memorligi an'analari asosida yaratilgan masjid, minora, maqbaralar yuzaga kela boshladi. Me'morlikda keng ishlatilgan haykaltaroshlik san'ati o'rmini o'yma va chizma naqshlar egalladi, jonli narsalar tasvirini ishlash kamaydi. Shunga qaramay, hind san'ati an'analari o'z umrini yangi davrda ham davom ettirdi. XIII asrda Daxlida qurilgan Quvvatul islom masjidi minorasi bunga misoldir. Hind ustalari yangi davr memorligi kompozitsiyasini qadimgi hind san'ati an'analari bilan boyitdilar. Bu xususiyat minoraning ochiq ayvonchalar bilan bir necha qavatga ajratilishida, minora yuzasining burma qilib bezatilishida va nur-soya o'yining boyligida seziladi. Bu minora o'z prototiplaridan keskin ajralib turadi. Hind ibodatxonalari tipi o'rniga musulmon masjidlari qurildi. Islom dini bilan bog'liq bo'lgan hind masjidlari ham plan hamda tuzilish jihatidan sodda va ratsionaldir. Uch tomoni ustunli ayvonchalar, to'rtinchi tomoni ustunli nomozgox bo'lib uning garb tomonida mehrob joylashgan. Hindistonda qurilgan dastlabki masjidlar badiiy jihatdan sodda bo'lgan. Bobur va uning vorislari hukmronlik qilgan davrda Hindiston o'zining eng gullagan davrini boshidan kechirdi. Markazlashgan boburiylar davlatida yangi shaharlar (Agra, Fatexnur-Sikri) vujudga keldi. Mustahkam devorlar bilan o'ralgan masjid, maqbara, saroy va bog'lari bo'lgan katta qal'alar yaratildi. Bu davrda **bog' park san'atining** ajoiib namunasi yaratildi.

Boburning nabirasi Akbar hukmronlik qilgan yillarda (1556-1605) qurilish yanada rivojlandi. U Agra shahri qurilishiga, ayniqsa katta e'tibor berdi. Zamondoshlarining fikriga ko'ra, bu shahar o'sha davrda dunyodagi eng go'zal shaharlardan biri bo'lgan. XVII asr memorligida serhashamlilikka intilish kuchaydi, oq marmar quruvchilarning sevimli materiali bo'lib qoldi. Shoh jahonning buyrug'i bilan uning marhuma rafiqasi xotirasiga bag'ishlab oq marmardan qurilgan Agradagi Tojmahal masjid - maqbarasi (1632-1650) muhim yodgorlik, hind san'atining nodir durdonasi hisoblanadi. Bu binoni qurishda Hindiston, Turkiya, Eron, O'rta Osiyo va Afg'oniston ustalari qatnashgan. Keng va ko'rkam gumbaz uning atrofiga qurilgan to'rt minora Tojmahalga tugallik va

ko'rkamlik baxsh etadi; uni yengil, go'yo yuqoriga falakka intilayotgandek qilib ko'rsatishga xizmat qiladi. Binodagi arka va ustunlar bu yengillikni yanada oshiradi. Tojmahalning qarshisidagi hovuz suvida uning aksi tovlanib, butun ansambl jozibasini yanada kuchaytiradi. Dehlida shoh Jahon davrida qurilgan **Jome masjidi** ham oq marmardan ishlangan, minoralari esa qizil marmar bilan pardozlangan. Grajdan memorligi ichida Dehlidagi **Qizil Fort qo'rg'oni** mashhurdir²⁸⁵.

Konfusiy haramidagi Dachendian qarorgohi saroyi syufu Xitoydagi Shandun provinsiyasiga qarashli (er. avv.V asr).

Xitoydagi xilma-xil madaniy yodgorliklar, ya'ni qadimgi Xitoy me'morchiligi juda ham muhim o'rin tutadi. Qadimgi Xitoy me'morchiligining eng mashhur namunalaridan "Gugun" saroyi, "Neva harami", "Ixeynan parki", Pekindagi "Yunnan pravinsiyasidagi", "Litszian" qadimiy shahri, Anxuey provinsiyasining janubiy qismida joylashgan qadimgi uy-joylar va boshqalar "Dunyo madaniy yodgorliklari katalogiga kirgan". Qadimgi Xitoy qurilishlari juda ham xilma-xil. Saroylar, machitlar, bog' xiyobonlari, qabristonlar va uy-joylar shular jumlasiga kiradi.

Tashqi ko'rinishlari jihatidan bu qurilishlar tantanavor, ulug'vor, chiroyli, ko'rkam va dinamik bo'lib, shu bilan birga ular bir-biri bilan yaqinligi jihatdan xarakterli xususiyatlarga ega, ya'ni Xitoy millatiga mansub bo'lgan qurilish g'oyalari estetik jihatdan bir-biriga yaqin.

Qadimgi Xitoyda uylar qurilishidagi tipik uslublardan biri – yog'ochlardan foydalanib, karkas ustunlarining ishlatilishi hisoblanadi. Bunda yotiq qo'yilgan sinchlarning ustiga yog'och ustunlar qo'yiladi va ularning tomi cherepitsalar bilan yopiladi. Bizda aytishadiki, agarda devorlar yuvilib ketsa ham vayron bo'lmaydi. Bu shuni belgilab beradiki, uyni ustunlar mustahkam ushlab turadi. Ishning mohiyati ham shunda. Shu kabi Karkasli uslublar uy devorlarini nafaqat yengil proyektlash va shu bilan birgalikda uylarni yer qimirlashidan saqlashda ham Xitoy me'morchiligida asosiy o'rin tutgan. Unga Xitoydagi Shimoliy Shansi provinsiyasida joylashgan yog'och karkasli, balandligi 60 m bo'lgan

²⁸⁵ History of Architecture A.D.F.Hamlin. A. M. Professor of the history of Architecture in the school of Architecture, COLUMBIA. UNIVERSITY, 1998 SEVENTH EDITION. P.202-203 (Mughal architecture is an architectural style developed by the Mughals in the 16th, 17th and 18th centuries throughout the ever changing extent of their empire in Medieval India. It was an amalgam of Islamic, Persian, and Indian architecture. Mughal buildings have a uniform pattern of structure and character, including large bulbous domes, slender minarets at the corners, massive halls, large vaulted gateways and delicate ornamentation. Examples of the style can be found in India, Afghanistan, Bangladesh and Pakistan. The Mughal dynasty was established after the victory of Babur at Panipat in 1526. During his five-year reign, Babur took considerable interest in erecting buildings, though few have survived. His grandson Akbar built widely, and the style developed vigorously during his reign. Among his accomplishments were Humayun's Tomb (for his father), Aggra Fort, the fort-city of Fatehpur Sikri, and the Buland Darwaza. Akbar's son Jahangir commissioned the Shalimar Gardens in Kashmir.)

Budda machitini misol keltirishimiz mumkin. TTTu ko‘rinishida 900 yildan ortiq vaqt mobaynida hozirgacha yaxshi saqlanib kelmoqda. To‘la kompozitsiyaga ega bo‘lgan qadimgi Xitoy me‘morchiligi ko‘pchilik uylar ansamblida ko‘rinadi. Xitoyda yakka tartibdagi uylarni qurishga ruxsat berilmagan. Bu singari qurilishlar saroy va alohida qurilishlar bo‘lib, ular doimo qo‘shimcha qurilishni talab etadi. Asosiy bosh binolar ularni simmetrik holda yoki alohida ajratib turadigan hovli qurilishlari bilan o‘rab olinadi. TTTu bilan birga me‘morchilik ansambllarida qurilishlarni simmetrik holda joylashishi mumkin emas. Misol uchun Xitoydagi tog‘li tumanlardagi qurilish va shu bilan birga bog‘-xiyobonlarda ba‘zan xilma-xil qurilish komponentlarini yaratish maqsadida simmetrik formalarda xatoliklarga yo‘l qo‘yiladi. Qadimgi Xitoy me‘morchiligi uslublarini yaratishda, shu singari xilma-xil uy qurilishlarini yaratish jarayonida turli xil formalar musobaqasini keltirib chiqadi. Lekin bir vaqtning o‘zida ular o‘zini xilma-xilligini namoyish qila olgan. Qadimgi Xitoy me‘morchiligi qurilishlari yana bir xarakterli tomonga ega: ular o‘zida muhim dekorativlik namunasini namoyish etuvchi badiiy ishlanmalarga ega. Misol: uylarning tomlari bir tekis bo‘lmagan, past yoki baland bo‘lgan. Qurilishda binolarni muhim tomonlarini ko‘rsatish uchun quruvchilar odatda ustunlarga, karnizlarga xilma-xil o‘simliklar va hayvonlar rasmlarini o‘yib chizganlar. Bu singari ko‘rinishlar yog‘ochdan ishlangan bo‘lib, asosan eshik va ustunlarda ko‘ringan. Bundan tashqari, Qadimgi Xitoy me‘morchiligida ranglarning o‘zgarib turishi ham xarakterlidir. Odatda uy tomlari yorqin sariq rangdagi cherepitsalar bilan, yorqin karnizlar to‘q yashil bo‘yoqlar bilan, devorlar, stumlar qizil bo‘yoqlar bilan bo‘yalgan. Xonalar esa oq va tim qora marmarlar bilan qoplanganligi uchun ham ko‘k osmon ostida juda ham go‘zal ko‘rinadi. Uylarni bezashda sariq, qizil, yashil bo‘yoqlarning tanlanishi nafaqat binolarning ulug‘vorligini ko‘rsatadi va shu bilan birga ko‘zni ham qamashtiradi. Uy-joy qurilishlarini taqqoslaganda, Xitoyning janubidagi uylar juda ham oddiy. Uylar qora-ko‘kimtir cherepitsalar bilan bo‘yalgan, yog‘och xorkorlar esa qoramtir, jigarrang bo‘yoqlar bilan qoplangan. Uy atroflarida bambuk va banan daraxtlari o‘stiriladi. Shu singari qurilishlar hozirgi davrda ham Xitoyning Anxuey, Chjetszyan, Fuzian provin-siyalarida uchraydi.

Qadimgi davrga mansub Buyuk Xitoy devori ko‘chmanchi halqlar-ning hujumidan himoyalanih uchun er. avv. 4-3 ming yilliklarda yaratildi. U Shimoliy Xitoy chegaralarini avvaliga 750 km ni o‘rab olgan

bo'lib, so'ngra uzunligi 3000 km keladigan, balandligi 5 metrdan 10 metrgacha, kengligi esa 5-8 metr bo'lgan ko'plab qurilishlarni o'z ichiga oldi.

XV–XVII asrlar Xitoy me'morchiligi gullab yashnagan davrdir. Bu davrda saroy ibodatxonalari qurildi. Pekin va Nanxin shaharlari qurilishi davom etadi. XV–XVII asrlarda qurilgan eng ko'zga ko'ringan ansambl Pekin markazidagi Imperator saroyidir. Saroy yirik darvoza va devorlar bilan o'ralgan. Pekin ibodatxonalari ham katta komplekslardan iborat bo'lgan. Ulug'vor Osmon ibodatxonasi (XV–XIX asrlarda qayta qurilgan) bir necha binolardan tashkil topgan.

Qadimiy Xitoy me'morchiligiga xos bo'lgan bo'shliqning beqiyosligi XV–XVI asrlarda Min sulolasi (1368–1644) davridagi podsholar qabristoni ansamblida ko'rinadi. Qabristonga 800 metrli katta alleya orqali boriladi. Bu alleyaning ikki tomoni odamlar va hayvonlarning ulkan figuralari bilan o'ralgan. XV–XVI asrlar me'morchiligida ulug'vorligi bilan ko'zga tashlanadi. XVIII–XIX asrlar me'morchiligida boshqa san'at turlaridagi kabi bezakdorlik, serhashamlik kuchayadi. Ba'zan, dekorativ naqsh, yog'och o'ymakorligidagi ortiqcha serhashamlik namoyon bo'ladi.

Yaponiya me'morchiligi

Yapon me'morchiligining o'ziga xos uslublaridan biri – yog'och qurilmalardir (ya'ni ustunlarni yog'ochdan tayyorlash uslubi). Bularni Paleneziyada ham ko'rish mumkin. U hozirgi paytda ham sintoist ibodatxonalar qurilmalarida, dehqon uylari qurilmalarida va bir qism shahar uy-joy qurilishlarida ham saqlanib qolgan. Qadimiy qurilish namunalari o'ziga xos ko'rinishga ega bo'lib, yengil qurilmadagi ustunlarga yengilgina devorlar bilan birlashtirilgan va xohishga qarab almashtirib turish hamda uy qurilishlarini o'zgartirib turish mumkin. Qurilishlarning tashqi ko'rinishlari tabiat mutanosibligiga qaraganda katta ahamiyatga ega. Qadimiy Yapon me'morchiligi namunalarini Itzumo va Ise sintoist ibodatxonalarida ko'rishimiz mumkin. Xitoy namunalaridagi ko'rinishlar qurilishning tashqi ko'rinishlaridan kelib chiqadi. Qurilishdagi aniq o'lchamlar va simbolik to'ldirishlar qurilishlarni to'g'ri va chiroyli yaratish, qurilish maydonlari va tabiiy landshaftlardan foydalanishni ham o'z ichiga oladi. Bunday me'morchilik namunalariga Kiyotodagi Reyyan ibodatxonasi misol bo'ladi²⁸⁶.

²⁸⁶ History of Architecture A.D.F.Hamlin. A. M. Professor of the history of Architecture in the school of Architecture, COLUMBIA, UNIVERSITY, 1998 SEVENTH EDITION. P.207 (Japanese architecture has traditionally been

Zamonaviy Yapon me'morchiligida an'anaviy va zamonaviy G'arb qurilish maktablarning tahlil muammolari asosiy rol o'ynaydi. Hozirgi yapon me'morchiligi dunyoga kelajak konsepsiyasini taqdim qiladi. Misol tariqasida, buyuk davr olimpiada qurilishlari III asrdan VI asrlarning boshlarigacha yapon tarixchilari "Kofun", ya'ni qo'rg'on ma'nosini ifodalagan. Qo'rg'onlar ajdodlar madaniyati bilan bog'liq bo'lgan. Qo'rg'onlar atrofi paxsa devorlar bilan o'ralgan. Bular shahar tashqarisidagi xondaqlardan keyin joylashgan. Ular 2 ta asosiy himoya vazifasini o'tagan, paxsa devorlari "xaniva" deb atalgan. Ular o'ziga xos uslubiga ega. Haykaltaroshlik odamlarni har xil mashg'ulotlar: chorva, uy ishlari va dala ishlari bilan shug'ullanishga majbur qilgan. Qadimgi davrning eng muhim yodgorliklaridan Isedagi sintoist ibodatxonasi me'moriy kompleksi hisoblanadi, qaysiki yangi eraning 1 asrida yaratilgan. U tog'li hududda joylashgan va 2 ta ibodatxonadan iborat. "Nayka" ichkisi Ameterasu xudosaiga bag'ishlangan. "Geka" tashqisi Toyonke hosilot xudosaiga bag'ishlangan. Ularni har biri ishlov berilgan bo'yoqsiz yog'ochlardan tayyorlangan, xilma-xil qurilishlardan iborat. Binolar yerdan stumlar (ustunlar) bilan ko'tarilgan va 4 ta qator to'siqlar bilan qoplangan. Ularning me'morchilik formalari donlar saqlanadigan qadimiy omborlardan iborat bo'lgan.

VI asrga kelib buddaviylik dinining qabul qilinishi Yaponiya tarixida muhim rol o'ynadi. Buddha ta'limoti bilan mamlakat markaziy, janubi-sharqiy va sharqiy Osiyoda o'zining boy, ko'p asrlik an'analari bilan hissa qo'shadi va shu bilan birga, yangi rivojlanish cho'qqisiga chiqdi. Yaponiyaga Buddizmning Koreya orqali Xitoydan kirib kelishi yangi san'at shakllarini yaratishda asosiy rol o'ynadi. Xitoy va Koreya ustalari ilk budda masjidlari va monastirlarini qurdilar. Hozirgi davrimizgacha 1-chi yetti yuz yillikda yaratilgan, ya'ni Xitoy kanonlari uslubida qurilgan Xoryuzdi ibodatxona ansambli hozirgacha saqlanib qolgan. Umumiy

---

typified by wooden structures, elevated slightly off the ground, with tiled or thatched roofs. Sliding doors (*fusuma*) were used in place of walls, allowing the internal configuration of a space to be customized for different occasions. People usually sat on cushions or otherwise on the floor, traditionally; chairs and high tables were not widely used until the 20th century. Since the 19th century, however, Japan has incorporated much of Western, modern, and post-modern architecture into construction and design, and is today a leader in cutting-edge architectural design and technology. The earliest Japanese architecture was seen in prehistoric times in simple pit-houses and stores that were not adapted to a hunter-gatherer population. Influence from Han Dynasty China via Korea saw the introduction of more complex grain stores and ceremonial burial chambers. The introduction of Buddhism in Japan during the sixth century was a catalyst for large-scale temple building using complicated techniques in wood. Influence from the Chinese Tang and Sui Dynasties led to the foundation of the first permanent capital in Nara. Its checkerboard street layout used the Chinese capital of Chang'an as a template for its design. A gradual increase in the size of buildings led to standard units of measurement as well as refinements in layout and garden design. The introduction of the tee ceremony emphasised simplicity and modest design as a counterpoint to the excesses of the aristocracy.)

kompleks markazi to'g'ri burchakli, hovli janub tomondan bo'lib yopiq galereyali darvozalar bilan o'ralgan va shimol tomondan sajda qilishlari uchun zalda, ya'ni yo'lakdan iborat. Hovli ichkarisida bosh oltin zal (Kondo) joylashgan va 32 m dan iborat 5 yarusli yengil qurilishdan iborat bo'lib, budda ta'limotining ramzini ko'rsatadi. Mehrob haykaltarosh kompozitsiyasi masjid interyerining bosh qadamjosi va uning markazi hisoblangan. U o'ziga xos sahna ko'rinishida qurilgan. Mehrob cho'qqisida ma'lum bir tartib asosida haykalchalar joylashgan. Panteondagi xudolar joyi ko'rinishida markaziy qismda budda joylashtirilgan. Uning atrofida xudosifat haykalchalar joylashgan. Mehrob atrofida ishonch himoyachilari turganlar. Xoryudridagi oltin zalning mehrob markazida Siaka triadasi turadi (Shakiamuna budda strayidsasi) ilk Yaponiya budda haykaltaroshligining namunasi hisoblanadi. Oltin zal va yengil qurilishlar atrofini o'rab turuvchi boshqa komplekslar qismi yumedana 8 burchakli bino (orzular, umidlar zali) markazida joylashgan. Bu yerda Siaka triadasiga yaqin bo'lgan Gyudze kanon xaykalchasi joylashgan. XIV-XV asrlardagi me'morchilik, original asarlari bizning davrimizgacha yetib kelgan. Ular orasida Kin Kakudze yoki oltin Pavelion 1394-yilda qurilgan va Ginka Kudze yoki kumush Pavelion 1489-yilda qurilgan. Asekaga Yosemasa villasi singari va keyinchalik budda ibodatxonasi bo'lib qolgan. Bu kabi asarlarning mohiyati, ularning mazmuni tabiat bilan uyg'unlashib ketadi, me'morchilik va tabiat badiiy obrazlarining xilma-xil qismlari sirasida ko'rinadi. Lekin tabiat bilan uyg'unlikka kira olmaydi. U bog'ning ustalari tomonidan yagona prinsiplar asosida badiiy ifodalanadi, bog' bu me'morchilikning asosiy qismini tashkil etgan.

Shuning uchun ham bu yerda aloqa g'oyalari ichki va tashqi muhitning chambarchasligi muhimdir. XIV–XVI yuz yilliklar o'rta asrlar davrining muhim qismlaridan bo'lgan yapon bog'lari san'atining eng gullagan davri hisoblanadi. XVI asrda o'zining ramziy nuqtai nazari bilan bog'larning har bir muhim elementlarini ishlab chiqish amalga oshirildi. Simvolik bog'larning g'oyasi xitoyliklar tomonidan qabul qilingan, ammo yapon ustalari tomonidan juda ham muhim ifoda kasb etdi. Tosh va qumdan yaratilgan bog' – bu "quruq manzarani anglatadi, quruq manzara Kare Sansuy deb yuritiladi". Toshlarni terish san'ati eng muhim hisoblangan, qaysiki u bog' g'oyasini uning obraziga taalluqli bo'lgan. Bu kabi go'zal bog'larni Kiyotada, ya'ni Dayto Kudze monastiridagi Daysenin bog'ida va Yoadzi bog'ida ko'rish mumkin. XV1-XVP asrlarda Budda haykallari ibodatxonalar uchun mo'ljallangan.

Koreya me'morchiligi

An'anaviy Koreya me'morchiligidagi xarakterli 2 ta asosiy uslublar: kuchli Xitoy kanonlari ta'siridagi hovlili masjidli va halqona madaniy uslubdagi, ya'ni xilma-xil mahalliy ko'rinishdagi oddiy odamlarning uy qurilishlaridan iborat. Qadimgi me'morlar hovli va masjidlarni qurishda Xitoy ustunlari va sinchlari uslubidan foydalanishgan. Oddiy halqning qurilishlari – tomlarni xashaklar bilan yopish, pollarni andol uslubida tayyorlash bilan xarakterlanadi. Boylar esa ulug'vor, chiroyli, go'zal ko'rinishdagi cherepitsalar bilan yopilgan uylar qurishadi. Me'morchilikdagi asosiy muhim tomonlardan biri, tabiiy landshaftdan foydalanilgan. Ko'pchilik budda monastirlari butun mamlakat bo'ylab yoyilgan, ularni tog'li hududlarda ham ko'rish mumkin. Qurilishlar uchun joylar, tog'lar va dengizlarni yaqqol ko'rsatib turadigan joylar tanlangan. G'arb me'morchiligi bilan esa tanishish, XIX asr oxiriga kelib taqaladi. Yaponiyaning siyosiy ta'sirining kuchayib borishi bilan cherkovlar, xorijiy missiyalar uchun binolar qurish boshlangan va bu yerda yaponlarning qurilish usublari asosiy rol o'ynagan. 30-yillardagi eng muhim me'morchiliklardan biri Koreya universitetining bosh binosini yaratgan Pok Tondjin hisoblanadi. Janubiy Koreyada hozirgi vaqtda me'morlardan Kim Djunov va Kim Sigunlar yaqqol ko'zga tashlanadi. Koreya davlatining poytaxtlari – Seul va Pixenyan o'zlarining boy zamonaviy me'morchilik yo'nalish va uslublarini namoyish qilish bilan tez-tez o'rganib turiladi. Bular orasida Seuldagi me'moriy qurilishlar Olimpiya stadioni (muallifi Kim Sigun), madaniy markaz Sech Jon nomidagi madaniy markaz (muallifi Amdoxman) va Seul san'at markazi (muallifi Kim Sochkhol)lar ajralib turadi. Zamonaviy Shimoliy Koreya me'morchiligi namunalariidan biri Mansude teatri, Milliy o'quv saroyi, Mansude serdlar saroyi, Pionerlar va o'quvchilar saroyi, Koreya qo'zg'oloni (revolyusiya) muzeyi va Pixenyandagi 105 qavatli Ryugon mehmonxonasi hisoblanadi.

Dayanta pagodasi. IV asrdan boshlab, budizmning Xitoyga kirib kelishi bilan o'z xarakteri va mazmuni jihatdan hind stupalariga o'xshash pagoda (ibodatxona), g'orlarga monastirlar qurish keng yoyila boshladi. Shunday qurilmalardan mashxuri g'ishtdan qurilgan Dayanta pagodasidir. Pagodaning umumiy balandligi 60 m, tag asosi esa kvadrat shaklida bo'lib, uning tomonlari 25 m dan. U tepaga tomon torayib boradi. Pagoda yetti yarusga ajratilib, uning uch tomoni kichik stupa bilan tugallanadi. Har bir yarus g'isht karnizlar bilan ajratilib, devor yuzasi plyastrlar bilan bo'lib chiqilgan. Yuqoriga qarab kichrayib boruvchi yetti

darcha binoning ko'rinishini yanada monumental, mustahkam va yuqoriga intiluvchi qilib ko'rsatadi.

Temir pagoda. Sun davrida qurilgan pagodalar faqat yog'och, g'isht yoki toshdangina emas, balki temirdan ham qurilib, ularning shakllari ham o'zgardi. Endilikda pagodalar ko'proq olti, sakkiz qirrali qilib qurila boshlandi. Bundan tashqari, mayda detallarga e'tibor berish, haykal, naqsh va relyeflar bilan bezatishga etibor ortdi. Ular endilikda memorlik kompozitsiyasidan ko'ra, ko'proq xaykaltaroshlik yodgorligiga o'xshab bordi. Tan asri pagodalariga xos vazminlik, soddalik va ulug'vorlik yo'qola bordi.

Pekindagi imperator saroyi. Pekindagi imperator saroyi Berk shahar Xitoy memorlik sanatining muhim nodir yodgorligi xisoblanadi. Qator me'morlik komplekslaridan tashkil topgan bu saroy katta maydonni egallagan. Zinalar, yo'llar, suxbat qurish uchun mo'ljallab qurilgan shiyonlar maysa va daraxtlarga boy tabiat qo'ynida uning ajralmas qismiga aylangan. Binolar bo'rtma, o'yma va rang naqshlari bilan bezatilgan.

Ise ibodatxonasi. Yaponiyada feodal munosabatlar shakllanishining ilk bosqichida, asosan, sinto dini xukmron edi. Sintoizm qadimgi yapon diniy-mifologik konsepsiyasi bo'lib, uning tub mohiyatini tabnat kuchlari va avlodlar shaxsiga sajda qilish tashkil etar edi. Feodalizmning dastlabki bosqichida (IV-VII asrlar) shu din bilan borliq bo'lgan yogochdan yasalgan sintoizm ibodatxonalarining shakllari yuzaga kelgan. Sintoizm ibodatxonalarining xarakteri va tuzilishi to'grisida keyingi davrlarda qurilgan va rekonstruksiya qilingan Ise ibodatxonasi tasavvur beradi. Odatga ko'ra, Ise ibodatxonasi har 20 yilda qayta qurilgan va har safar uning aynan shakli, o'lchami va xarakteri saqlab qolingan. Ise ansambli bir qator yorochdan qurilgan binolardan iborat bo'lib, uning markazida asosiy ibodatxona mavjud bo'lgan. Ibodatxona uchun tanlangan sariq rangdagi yapon kiparis daraxtining yog'ochi esa uning ko'rkam bo'lishini taminlagan. VI asrdan boshlab, Yaponiyada budda dini tarqa boshladi va tezda sintoizm bilan aralashib ketdi. Yaponiyaga buddizmning yoyilishida uning Koreya va ayniqsa, Xitoy bilan yaqin aloqada bo'lishi muhim o'rinni egalladi. Yaponiyaning birinchi poytaxti Nara (VIII asr boshlarida shahar qurilishi tugallangan) shahrida qurilgan dastlabki monastir va buddizm bilan bogliq bo'lgan ko'pgina binolar, bevosita Xitoy me'morlik san'atini ta'sirida shakllangan bo'lsa ham yapon san'atiga xos hislatlar ham seziladi.

Xorudzi ibodatxonasi. İlk buddizm ibodatxona ansamblidan dastlabkisi Xorudzi ibodatxonasidir. Bino tosh asos ustiga qurilgan, devorlari qizil lak bilan bo'yalgan, tomining chekka tomonlari esa biroz qayrilgan. Bu majmua o'z prototiplaridan dastlab planirovkasining erkinligi, mashtabining ixchamligi va jiddiyligi bilan xarakterlanadi²⁸⁷.

XII asr so'nggidan Yaponiya me'morligida sodda, intim xarakterdagi binolar yuzaga keldi, devorlarda tokchalar paydo bo'ldi, kitob jovonlari devor sathi ko'rinishini o'zgartirdi. Shahardan tashqarida saroy, rezidensiya va ibodatxonalar ko'plab qurildi.

Sun'iy bog'lar. Yapon san'atining o'ziga xos tomonlaridan yana biri park – bog'larni bezash va tashkil etishda ko'rinadi. Yapon park – bog'lari tabiat ko'rinishini qaytaradi. Sun'iy ravishda sharshara, ariq, ko'l, orol, tepaliklar barpo etilar edi. Shuningdek, muqaddas tabiat burchaklari, kichik hajmdagi bog'lar ham yaratilar edi. Quruq bog'lar faqat yirik va mayda toshlardan tashkil topgan bo'lib, ular ko'p orollarga ega bo'lgan cheksiz okeanning ramzi vazifasini o'tashi lozim edi.

Kiotodagi Katsura ansambli. XVI-XVIII asrlarda saroylarda park-bog ansambllari yaratildi. Ular erkin, assimetrik planda qurilgan. Shunday saroy park-bog ansambli ichida eng mashhuri Kiotodagi Katsura ansamblidir.

Pikkodagi ansambl. XVII asr feodal me'morligi rivojining so'nggi bosqichi nihoyatda jimjimador ibodatxonalar qurilishi bilan xarakterlanadi. Bu o'rinda, so'zsiz, Pikkodagi ansambl diqqatga sazovordir.

Janubi-Sharqiy Osiyoda yashovchi halq va elatlar ham o'ziga xos sanat yaratib qoldirdilar. Bizgacha saqlanib qolgan madaniy-badiiy yodgorliklar shu yerdagi xalqlarning boy o'tmishi haqida qimmatli ma'lumotlar beradi. Bu davlatlar Hindiston, Eron, Uzoq Sharq mam-lakatlari bilan yaqin aloqada bo'lib, ular san'atidan ilhom oldilar, shu bilan birga, ularning sanati va madaniyati xarakteriga ham o'z ta'sirlarini o'tkazdilar.

²⁸⁷ History of Architecture A.D.F.Hamlin. A. M. Professor of the history of Architecture in the school of Architecture, COLUMBIA, UNIVERSITY, 1998 SEVENTH EDITION. P.207 (Hōryū-ji, Temple of the Flourishing Law) is a Buddhist temple that was once one of the powerful Seven Great Temples, in Ikaruga, Nara Prefecture, Japan. Its full name is Hōryū Gakumonji, or Learning Temple of the Flourishing Law, the complex serving as both a seminary and monastery. The temple's pagoda is widely acknowledged to be one of the oldest wooden buildings existing in the world, underscoring Hōryū-ji's place as one of the most celebrated temples in Japan. In 1993, Hōryū-ji was inscribed together with Hokki-ji as a UNESCO World Heritage Site, under the name Buddhist Monuments in the Hōryū-ji Area. The Japanese government lists several of its structures, sculptures and artifacts as National Treasures. A study of its shinbashira, the central wooden column almost suspended inside the Tō in 2001 led to a conclusion about the structure being older than previously thought by a century.)

Borobudur. Janubi-Sharqiy Osiyo xalqlari san'ati va madaniyatida dastlabki davrlarda Hindistonning tasiri sezilarli bo'ldi. Hind badiiy prinsiplari bu yerda o'zining yangi hayotini boshladi. Bu prinsiplar Janubiy-Markaziy Osiyodagi mamlakatlarning xarakteri, tarixiy taraqqiyot jarayoni bilan bogliq holda rivojlandi, o'ziga xos ko'rinish va mazmun kasb etdi. Nihoyat o'z prototipidan butunlay farqlanadigan milliy, o'ziga xos fazilat kashf etgan sanat namunalari yuzaga keldi. Bu xususiyat VI-VIII asrlar Indoneziya, Kampuchiya, Vyetnam, Birma san'atida yaqqol sezila boshladi. Janubi-Sharqiy Osiyo sotsial tarixining muhim tomonlaridan biri, quldorlik formatsiyasining bu yerlarda rivojlanmaganligidadir. Feodal munosabatlarning shakllanishi so'ngi ibtidoiy tuzumning yemirilishi bilan bir vaqtda sodir bo'ldi. Bu so'zsiz, o'rta asr madaniyati xarakterida o'z ifodasini topdi, Janubiy-Sharqiy Osiyodagi mamlakatlar san'ati dastlabki bosqichida yog'och memorchiligi yetakchi o'rinni egalladi. Bu binolarni qurish prinsiplari qadimgi davr ananalariga tayanadi²⁸⁸.

Angkor Vat. Toshidan qurilgan dastlabki me'morlik yodgorliklari VI-VII asrlarga to'g'ri keladi va ular yog'och me'morligi prototipini qaytaradi. Bu binolar o'z xarakteri jihatidan Hindistondagi qoyaga ishlangan ibodatxonalarga yaqinlashib ketadi. Keyinchalik bu mamlakatlarda minorasimon ibodatxonalarning turli variantlari keng o'rinni egallay boshladi. Indoneziyadagi Borobudur, Kambodjodagi Angkor Vat va Bayon me'morlik ansambli jahon me'morligining qaytarilmas, tengi yo'q yodgorligi hisoblanadi.

---

²⁸⁸ A World History of architecture. Marian Moffet, Michail W Fario, Lawrence Wodehouse. London . 2003.P 80-82 (**Borobudur**, or **Barabudur**, is a 9th-century **Mahayana Buddhist Temple** in **Magelang, Central Java, Indonesia**. The monument consists of nine stacked platforms, six square and three circular, topped by a central dome. The temple is decorated with 2,672 relief panels and 504 Buddha statues. The central dome is surrounded by 72 Buddha statues, each seated inside a perforated stupa. It is the world's largest Buddhist temple, as well as one of the greatest Buddhist monuments in the world. Built in the 9th century during the reign of the **Sailendra Dynasty**, the temple was designed in **Javanese Buddhist architecture**, which blends the **Indonesian** indigenous cult of **ancestor worship** and the Buddhist concept of attaining **Nirvana**. The temple also demonstrates the influences of **Gupta art** that reflects India's influence on the region, yet there are enough indigenous scenes and elements incorporated to make Borobudur uniquely Indonesian. The monument is both a **shrine to the Lord Buddha** and a **place for Buddhist pilgrimage**. The journey for pilgrims begins at the base of the monument and follows a path around the monument and ascends to the top through three levels symbolic of **Buddhist cosmology**: **Kamadhatu** (the world of desire), **Rupadhatu** (the world of forms) and **Arupadhatu** (the world of formlessness). The monument guides pilgrims through an extensive system of stairways and corridors with 1,460 narrative relief panels on the walls and the **balustrades**. Borobudur has the largest and most complete ensemble of Buddhist reliefs in the world. Evidence suggests Borobudur was constructed in the 9th century and abandoned following the 14th-century decline of **Hindu kingdoms** in Java and the **Javanese conversion** to Islam. Worldwide knowledge of its existence was sparked in 1814 by **Sir Thomas Stamford Raffles**, then the British ruler of Java, who was advised of its location by **native Indonesians**. Borobudur has since been preserved through several restorations.)

Seminar savollari

1. Buddizm dini va uning me'morchilik san'atiga ta'siri qanday bo'lgan?
2. Hindiston, Shri-Lanka, Indoneziya me'morchiligining asosiy xususiyatlari.
3. Yaponiya, Xitoy, Koreya me'morchiligida diniy inshootlar qurilishi qanday rivojlangan?
4. Shu hududlarga xos asosiy me'moriy inshootlarni tahlil qilib bering.

Glossariy

An – Xitoydagi ruhoniylar binosi²⁸⁹.

Ang – An'anaviy xitoy me'morchiligida burchak bezagi²⁹⁰.

Byodin – Yaponiyaning Kyoto shahrida 1052-yili Fujivara Michinaga uchun qurilgan dala hovli. Asosiy zali Humo zali nomi bilan mashhur. Yaponiyaning eng go'zal obidalaridan biri²⁹¹.

Cha – O'rta hajmli xitoy ibodatxonasi. Atrofi o'ralgan bo'lgan²⁹².

Chaytang – Xitoy diniy inshootlarida vegetarianlar taklif etiladigan maxsus xona²⁹³.

Chayyuan – An'anaviy Xitoy sud zali²⁹⁴.

Chang tang – Xitoy arxitekturasida buddizmga taalluqli xona²⁹⁵.

Chashitsu – Yaponiyada choy marosimini o'tkazish uchun qurilgan kichik xona.²⁹⁶

Chen-xuan – Xitoy me'morchiligida uchburchak ark.²⁹⁷

Chialiang Ananaviy xitoy yog'och to'sinli tomi.²⁹⁸

Chiao – Xitoyda binoni mustahkamlashda ishlatilgan metall yoki yog'och buyum.²⁹⁹

²⁸⁹ M.Curil. *The illustrated dictionary of architecture*. Nyu York. 2004. P.14

²⁹⁰ M.Curil. *The illustrated dictionary of architecture*. Nyu York. 2004. P.16

²⁹¹ M.Curil. *The illustrated dictionary of architecture*. Nyu York. 2004. P.78

²⁹² M.Curil. *The illustrated dictionary of architecture*. Nyu York. 2004. P.103

²⁹³ M.Curil. *The illustrated dictionary of architecture*. Nyu York. 2004. P.104

²⁹⁴ M.Curil. *The illustrated dictionary of architecture*. Nyu York. 2004. P.104

²⁹⁵ M.Curil. *The illustrated dictionary of architecture*. Nyu York. 2004. P.106

²⁹⁶ M.Curil. *The illustrated dictionary of architecture*. Nyu York. 2004. P.107

²⁹⁷ M.Curil. *The illustrated dictionary of architecture*. Nyu York. 2004. P.109

²⁹⁸ M.Curil. *The illustrated dictionary of architecture*. Nyu York. 2004. P.109

²⁹⁹ M.Curil. *The illustrated dictionary of architecture*. Nyu York. 2004. P.109

Shinto ibodatxonasi – tomining ikki yuqori burchagiga o‘rnatiluvchi X shaklli yog‘ochlar.³⁰⁰

Xitoy me‘morchiligi – Binolari simmetrik, to‘rtburchak, bazan pastroq qilib qurilgan. Har bir imperator sulolasi davrining o‘z me‘morchilik uslubi va har bir hududning o‘z qurilish yo‘sini bor. Saroy va maqbaralar, qo‘rg‘on va ko‘priklar bizgacha yetib kelgan. Qurilishda tosh va yog‘och ko‘p ishlatilgan. Ayniqsa, to‘sin terib yopilgan tomlari dunyoga mashhur.³⁰¹

Chin kan chyang – 1. Xitoy tosh ko‘priklari . 2. Har qanday yuk ko‘taruvchi devor.³⁰²

Chin tiyen – xitoy shoxlar qabristonida imperator tobuti qo‘yiladigan joy.³⁰³

Chumon – Yaponiyada budda ibodatxonasiga kiraverishdagi ketma-ket keladigan uch darvozaning o‘rtadagisi.³⁰⁴

Chung lou – turgan joy, ko‘shk yoki minora. Ibodatxonaga kiraverishda o‘ng tomonda joylashgan. Saroy yoki shaharga kirish qismida ham shunday bo‘lgan.³⁰⁵

Dodai – poyustun. Yaponiyada binoning yog‘och asosi.³⁰⁶ Yaponiya me‘morchiligida uying tosh poydevori.³⁰⁷

Yengava – An‘anaviy yapon binolarida balkonga o‘xshash joy. Barcha tomonlari yog‘ochdan qurilgan.³⁰⁸

Fang – xitoy me‘morchiligida mustahkam qurilma. Asosan yog‘ochdan bazan toshdan suv bo‘yida xordiq olish joyi sifatida bunyod etiladi.³⁰⁹

Gegiyo – Ananaviy yapon me‘morchiligida shift uchidan pastga ositirib ishlangan bezak.³¹⁰

Gosho – Yaponiyaning Kioto shahrida joylashgan imperator saroyi. 19-asrda qayta tamirlangan. Asosiy tuzilmalari Shishinden zali, Siyery–oden imperator qarorgohi, Kogosho shoirlar saroyi va malikaning Higyosha nomli saroyi³¹¹.

³⁰⁰ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.110

³⁰¹ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.112

³⁰² M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.112

³⁰³ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.112

³⁰⁴ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.115

³⁰⁵ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.115

³⁰⁶ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.156

³⁰⁷ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.156

³⁰⁸ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.197

³⁰⁹ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.209

³¹⁰ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.248

³¹¹ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.254

Buyuk xitoy devori – 2400 km.ga cho‘zilgan, oraliq masofalarida minoralariga ega dunyodagi eng uzun va eng mashhur devor. U mo‘ng‘uliston hududiga ham o‘tgan. Miloddan avvalgi 3-asrda qurilgan bu ulug‘ devor ko‘chmanchilarning shimoldan bo‘ladigan doimiy hujumlaridan himoyalaniish uchun qurilgan³¹².

Hayden – Ibodat zali. Yaponiyada shinto ibodatxonasida joylashgan³¹³.

Hisashi – Yapon uylari tomining qo‘shimcha soyabonli qismi. U tomining parallel davomi bo‘lib, bino oldi yo‘lkasini yog‘ingarchilikdan pana qiladi³¹⁴.

Xoruyji – Yaponiyada joylashgan ibodatxona. Dunyodagi eng qadimgi yog‘och qurilmali bino hisoblanadi. Ko‘p qismi 670–yili yonib ketgan. 693–yili qayta qurilgan³¹⁵.

Isu jungu – Yaponiyada quyosh mabudiga atab qurilgan eng muqaddas ibodatxona. Har 20 yilda Shimmey uslubida tamirlab turiladi. Mire prefekturasida joylashgan³¹⁶.

Yaponiya me‘morchiligi – Xitoy madaniyati tasirida 5–asrdan boshlab, yaponiyada yog‘ochli uylar qurilishi takomillasha borgan. Taxtali devorlari suvalmagan. Nozik rekali eshiklari yon tomonga surilib ochilishi bilan farq qiladi. Uy qandillari oq qog‘ozdan yasalgan. Tomlari sopol parchinlar bilan qoplangan. Yaponlar toshni faqat poydevor uchun va mudofaa devorlari uchun ishlatiladi³¹⁷.

Kan – xitoy me‘morchiligida qo‘lyozmalar saqlanadigan tokcha. Keyinroq haykal qo‘yish uchun qurilgan. Uning yonlariga ustunchalar o‘rnatilib, atrofi bezatilgan³¹⁸.

Kang – Xitoy va Koreyadagi saroy yoki turar joy. Bino poliga sopol quvur o‘rnatilib, issiq havo orqali uy isitilgan³¹⁹.

Katsuogi – Shin ibodatxonasida tom uchiga terilgan kalta dumaloq yog‘ochlar. Ular o‘ntadan bo‘ladi³²⁰.

Katsura Rikoin – Kyotoda Yaponiya shaxzodalari uchun qurilgan saroy. Saroyda choy ichish va choy marosimlarini o‘tkazish uchun

³¹² M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.266

³¹³ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.276

³¹⁴ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.288

³¹⁵ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.291

³¹⁶ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.306

³¹⁷ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.311

³¹⁸ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.315

³¹⁹ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.315

³²⁰ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.315

alohida muhtasham xonasi bor. Xonalari yoritkichlar bilan jihozlangan. Atrofida go‘zal bog‘lari mavjud³²¹

Kinkauji – Yaponiyada Muromachi sulolasi vakili Ashikaga Yoshimitsu qurdirgan dala hovli. Kyoto shahrida joylashgan bu bino egasining vafotidan so‘ng, Zen ibodatxonasiga aylantirilgan. Kinkaku so‘zi oltin ko‘shk deb tarjima qilinadi. Bu joy Rokuonji deb ham ataladi³²².

Kirizumayani – Yaponlarning nishabli tomi. Nishablar bo‘linishi tomning o‘rta qismidan boshlanadi³²³.

Kumimono – Shift osti va ustun tepasiga o‘rnatiladigan, yuk ko‘tarishga mo‘ljallangan qurilma. Yapon me‘morchiligida ishlatilgan.³²⁴

Konfusiy ibodatxonasi – Ibodatxona ichida ta‘lim berish uchun zal bor. Xitoyning barcha katta shaharlarida shunday ibodatxonalar mavjud.³²⁵

Xoli saroy – Xitoy imperatorining shahar tashqarisidagi saroyi. Doimiy qarorgohi issiq yoki sovuq bo‘lganda ikkinchisiga kochib otilgan. Ovga chiqilgan kunlarda ham shu saroyda xordiq chiqarilgan³²⁶

Xonaqox – Xitoy imperatori maqbarasining xonalari³²⁷

Mado – Yapon binolarida deraza nomi³²⁸.

Minka – Yapon fermalaridagi uylar. Har bir hududda o‘ziga xos bo‘lgan³²⁹

Mizuya – Yaponlarning choy damlash uchun qurgan alohida xonasi³³⁰.

Moya – Yapon yog‘ochli binolarining markaziy o‘zagi. Atrofidagi xonalardan ustunlar bilan ajratiladi. Shuningdek surib ochiladigan eshiklar va osma yog‘och to‘siklar ham bog‘laydi³³¹

Mu – Xitoy tilida kabr ma‘nosidagi soz³³².

Mun – Xitoy tomlarining burchagi³³³.

³²¹ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.316

³²² M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.317

³²³ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.318

³²⁴ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.323

³²⁵ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.323

³²⁶ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.331

³²⁷ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.332

³²⁸ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.344

³²⁹ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.355

³³⁰ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.357

³³¹ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.365

³³² M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.365

³³³ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.366

Nagara uslubi – Yapon ibodatxonalarining eng mashhur uslubi. Uning tomi botik yuzali bo'lib, old nishab orka nishabdan uzunroq bo'ladi³³⁴

Nagaya – An'anaviy yapon me'morchiligida kichik xonalarga bog'langan uzun uy.

Paylov – Xitoycha yog'och darvoza bo'lib, kirish yo'llari bitta, uchta yoki beshta bo'lgan. Saroy va ibodatxonalar hududiga kirish qismida.

Shimmey uslubi – Yaponiyada Buddizm ta'sirida paydo bo'lgan me'moriy uslub. Hech qanday bo'yoksiz kichik to'rtburchak binolari yerdan balandrokda bunyod etilgan. Binoni yog'och ustunlar oyoq kabi ko'tarib turadi. Ustunlar to'g'ridan-to'g'ri yerga qoqiladi. Ostida tosh bo'lmaydi. Tomda ikki tarafga qaragan bo'sh yog'ochlar yaqqol ko'rinib turadi. Bino atrofida, pol balandligida ochik supa joylashgan bo'ladi³³⁵.

Shinden uslubi – Yaponiyada urf bo'lgan me'morchilikdagi yetakchi uslub. Ko'pgina xonalar uzun yo'lak atrofida birlashadi. Bino bir qavatli bo'lib, shaklan to'rtburchakdir. Atrofida xovuz yoki ko'l joylashgan. Bir qismdan ikkinchi qismga o'tish uchun ko'prik qurilgan³³⁶

Shin kabe – Yaponiyada suvoq uslubi bo'lib, devor yuzasida ba'zi qurilish qismlari aks etib qolavergan³³⁷.

Shitomido – Uzoq Sharq mamlakatlaridagi Shinden uslubida eshik turi. U ikki qismga bo'linadi. Tepasi vertikaliga shift tomonga ko'tariladi va ilib qo'yiladi. Pastki qismi esa vaqtincha olib qo'yilishi yoki peshtaxta sifatida ishlatilishi mumkin³³⁸.

Shoro – Yapon ibodatxonalarida qo'ng'iroqli qurilma³³⁹.

To – Yapon pagodasi turi. U ikki qavatli (taxo-to), uch (sanju-no-to), besh (goju-no-to), va yetti qavatli (nana-ju-no-to) turlarga bo'lingan. Har qavatning o'z tomi mavjud bo'lib, xuddi kattarok uy ustiga kichikroq uyni qo'ndirib qo'yganga o'xshaydi. Ikki kavatli pagoda dumalok shaklda, qolgan barchasi to'rtburchak shaklda qurilgan³⁴⁰.

Todaiji – Kadimiy, juda katta diniy inshootlar kompleksi. Eng mashhur binolari Shosoin, Tegaimon, Xokkedo, Kaisando, Nandaimon, Shoro, va Daibutsuden sanaladi³⁴¹.

³³⁴ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.371

³³⁵ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.491

³³⁶ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.492

³³⁷ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.492

³³⁸ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.492

³³⁹ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.493

³⁴⁰ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.535

³⁴¹ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.536

Yaao – Xitoy shimoli tog‘laridagi g‘or ichi turar joylari. Ular uch turli bo‘ladi: 1. Qoya ichini o‘yib ishlanganlari. 2. Qoya ichini o‘yib qoplama bilan o‘ralganlari. 3. Qoya ichida gumbazli qilib ishlangan xona³⁴².

Foydalaniladigan asosiy darsliklar va o‘quv qo‘llanmalar

1. M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. 581 r.
2. A World History of architecture. Marian Moffet, Michail W Fario, Lawrence Wodehouse. London . 2003.
3. History of Architecture A.D.F.Hamlin. A. M. Professor of the history of Architecture in the school of Architecture, COLUMBIA, UNIVERSIRY, 1998 SEVENTH EDITION.
4. A textbook of construction. By Dr. B.C. Punmia. New Delhi. 2005 June.
5. Dostmetova Z. Me‘morchilik asoslari. Darslik. – T.: «O‘qituvchi», 2007.
6. Zohidov P.SH. Me‘mor olami. O‘quv qo‘llanma. – T.: «O‘qituvchi», 1998.

Qo‘shimcha adabiyotlar

1. Ubaydullayev X.M. Turar joy va jamoat binolarini loyihalashtirish tipologik asoslari. T.: «O‘qituvchi», 2009.
2. Бартнев И.А. Форма и конструкции в архитектуре. Л., 1998.
3. Бартнев И.А., Батажкова В.Очерки истории архитектурных стилей. М, 2001.
4. Бунин А.В., Саваренская Т.Ф. История градостроительного искусства. -М., 1999.
5. Килпе Т.Л Основы архитектуры.- М.; Высшая школа, 1999.
6. Тосунова М.И. Архитектурное проектирование.- М.; Высшая школа, 1998.
7. Сербинович П.П, Орловский Б.Й. Архитектура.- М.; Высшая школа, 2000.

³⁴² M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.579

ILK O'RTA ASRLAR VA VIZANTIYA ME'MORCHILIGI

Reja

1. Ilk o'rta asrlar davri tarixi va xristian dini
2. Ilk Vizantiya davri me'morchiligi
3. O'rta Vizantiya davri me'morchiligi
4. So'nggi Vizantiya davri me'morchiligi

Yer yuzida feodalizm formatsiyasining paydo bo'lishidan tortib, uning rivojlanishi va nihoyat, uning inqirozidan keyingi formatsiyaga o'rnini bo'shatib bergungacha bo'lgan davrdagi arxitekturani, odatda, o'rta asrlar arxitekturasi deyiladi.

Bu arxitektura turli mamlakatlarda turli vaqtda boshlangan va davom etgan. Jumladan, Yevropada u Buyuk Konstantin podsholik qilgan davrdan (IV asr) boshlanadi. Uning dastlabki inqirozi esa XIII-XIV asrlardagi Italiyada shahar-davlatlarning vujudga kelishi bilan tezlashdi.

Yevropadagi ayrim mamlakatlarda feodalizm VII-VIII asrlar va undan kech ham boshlanib, XVII asming so'ngigacha davom etgan (masalan Vizantiya, qadimgi Rus). Aksincha, sharq mamlakatlarda (Xitoy, Hindistonda) o'rta asrchilik bir muncha erta boshlangan. Lekin uning inqirozi cho'zilib ketib, XIX asrgacha va undan keyinroq ham davom etgan. O'rta asrlar insoniyat kamolotining muhim davrini ifodalaydi.

Bu davr keyingi jahon halqlari iqtisodiy va milliy madaniyatining rivojlanishida muhim bosqich bo'ldi. Uning taraqqiyotini tezlashtirishda o'zining kuchli hissasini qo'shdi. O'rta asr arxitekturasi o'z xarakteri jihatidan ommaviy arxitektura bo'lib, uning yaratuvchisi esa halqdir. Gap shundaki, o'rta asrlarda arxitektura keng halq ommasiga qaratilgan.

Quldorlik davrida jamiyatning ma'naviy fuqorolik huquqlaridan mahrum bo'lgan qul o'rta asrlarda huquqsiz xo'jayinga qaram bo'lib qolgani holda jamiyat a'zosi deb tan olindi. Natijada o'rta asr dehqonlari yagona jamoa, shaharlarda esa shahar kommunasi atrofida birlashib, feodallarga qarshi chiqa boshladilar. Feodalizmning paydo bo'lishi u bilan bog'liq bo'lgan mahalliy ishlab chiqarish kuchlarining yuzaga kelishini, yirik shahar va qishloqlardan uzoqdagi joylarga ham

madaniyat yutuqlarining kirib kelishi ta'minlandi. Mamlakatning keng omma orasiga sing'ish davri boshlandi. Omma ham shu madaniyatni yaratuvchi kuchiga aylandi. Shu davrdan boshlab, milliy, o'ziga xos arxitektura shakllana bordi. Ikkinchi tomondan, o'rta asrlarda din feodallar ustidan hukmron va shu bilan birga, ularning ximoyachisi bo'lib qoldi.

Ommani hukmron sinfga tobe qiluvchi qurolga aylandi. Shu maqsadda din tarqibotchilari arxitektura imkoniyatlaridan o'z faoliyatlarida foydalanadilar va davrning asosiy buyurtmachisiga aylanib, uning o'ziga xos tomonini belgilashda muhim rol o'ynadilar.

Buni xristian dini tarqalgan yerlarda cherkovlar, islom dini mamlakatlarida masjidlar, buddizm mavjud bo'lgan joylarda budda va uning hayoti bilan bog'liq ziyoratgohlar, ibodatxonalar paydo bo'lishi, uning konstruktiv to'zilishi, xarakteri, badiiy bezatilishida ko'rish mumkin. O'rta asrlarda me'morchilik yetakchi o'rinni egallaydi. Bizgacha o'rta asrlar me'morlik san'atining juda ko'p nodir yodgorliklari saqlanib qolgan. Bu yodgorliklar, ayniqsa, monumental me'morlik san'ati o'rta asrlar ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy hayotini o'rganishda muhim o'rinni egallaydi. Ular davrning diniy, falsafiy kurashlarini aks ettiribgina qolmay, inson aql-zakovatining qudratini ulug'laydi.

Bu davrda qurilgan Yevropadagi ibodatxonalar, musulmon sharqidagi xashamatli masjidlar, buddizm yodgorliklari o'rta asr tafakkurining mahsuli, insoniyat tarixining xaykali sifatida xanuzgacha kishilar qalbini to'qlinlantiradi. Buyuk inson aql-zakovati qudratiga ta'zim etishga da'vat etadi.

O'rta asrning muhim madaniyat o'choqlaridan biri Vizantiya davlatidir. Sharqiy Rim imperiyasida 395-yili vujudga kelgan bu davlat 1453-yilgacha yashadi. Varvarlar xujumidan bir muncha chetda bo'lgan bu davlat uzoq vaqt antik hayoti va madaniyati an'analari saqlagan holda, asta sekinlik bilan yangi farmatsiyaga-feodalizmga o'ta boshladi.

Bu yerda antik arxitektura an'analari e'zozlandi va davom ettirildi. Shu bilan birga, bu an'analarni mustahkamlanib borayotgan feodalizm qoyalari, xristian dini ideologiyasi bilan boyitildi. Vizantiya arxitekturasida ideal obrazga ega bo'lgan munosabat o'z kiymatini saqlab qoldi. Vizantiya

me'morchiligining o'ziga xos tomonlarini IV asrda uning maydoniga xristian dinining kirib kela boshlagan davridan shakllana boshladi³⁴³.

Bu xususiyat Vizantiyaning dastlabki gullagan davri VI-VII asrlarda yaqqol namoyon bo'ldi. Konstantinopol bu davrda, buyuk Vizantiya imperiyasining faqat siyosiy markazi emas, balki madaniy o'chog'iga ham aylandi. «Ikkinchi Rim» deb nom olgan bu shaharda monumental qurilish san'ati rivojlandi.

Bu yerda xashamatli monastir va ibodatxonalar ansambilini yaratish yetakchi o'rinni egallaydi. Bu ansambl tiplari rang-barang. Ayniqsa, Vizantiya uchun antik ijtimoiy ma'muriy binolarni qurish san'ati an'analari asosida qurilgan markaziy gumbazli va cho'ziq bazelika tipidagi ibodatxonalar qurilishi xarakterlidir.

Bu binolarda ichki interyerining fazoviy kengligi xristian ibodati talabi asosida yechilgandir. Bu binolar tashqi ko'rinishidan sodda, vazmin, lekin ichki kenglik nihoyatda nafis va serxashamdir. Shu maqsadda me'mor interyer uchun yorqin, serjilo marmar, oltin va shunga o'xshash qimmatbaho materiallardan keng foydalangan. Nur va soyaning xona ichidagi mosligi unga alohida sirli va sehrlil kuch baxsh etgan.

Ilk Vizantiya ibodatxonasining namunasi - Ravennadagi uch nefli Sant Apollinare Nuovo bazelikasida shu xususiyat o'z ifodasini topgan. Cho'ziq bazelika tipida ishlangan bu ibodatxonaning markaziy keng nefi tepadagi darchalardan tushayotgan nurlar hisobiga yanada tantanavorlik kashf etadi. O'ng neflar ustunlarning ritmini yanada oshiradi. Asosiy diqqatni diniy marosimlar o'tadigan maydonga yunaltirilgan.

Ravennadagi markaziy qubbali San Vitale cherkovi (521-547) ning ichki qismi devor va pollari rangga boy mozayika bilan bezatilgan, rangli marmar bilan pardozlangan. Vizantiya me'morligi uslubi grek va rim me'morligi traditsiyalarining mahalliy traditsiyalar bilan uyg'unlashishidan vujudga keldi³⁴⁴.

Jumladan, Konstantinopoldagi Sofiya ibodatxonasi o'z konstruktiv tuzilishi jihatidan Panteon ibodatxonasi konstruksiyasiga o'xshab ketadi,

---

³⁴³ A World History of architecture. Marian Moffet, Michail W Fario, Lawrence Wodehouse. London . 2003.P131 (Byzantine architecture is the architecture of the Byzantine Empire, also known as the Later Roman or Eastern Roman Empire. This terminology is used by modern historians to designate the medieval Roman Empire as it evolved as a distinct artistic and cultural entity centered on the new capital of Constantinople rather than the city of Rome and environs.)

³⁴⁴ History of Architecture A.D.F.Hamlin. A. M. Professor of the history of Architecture in the school of Architecture, COLUMBIA, UNIVERSIRY, 1998 SEVENTH EDITION. (The "Basilica of San Vitale" is a church in Ravenna, Italy, and one of the most important examples of early Christian Byzantine art and architecture in Europe. The building is styled an "ecclesiastical basilica" in the Roman Catholic Church, though it is not of architectural basilica form.)

lekin bu o'xshashlik bir muncha yashiringan holda talqin etilishi bilan xarakterlanadi³⁴⁵.

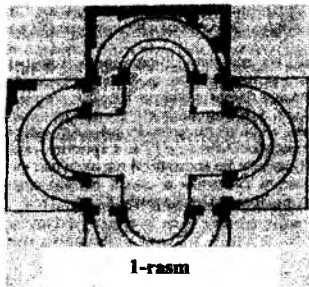
Vizantiyaliklar grek-rim ark-gumbaz sistemasidan ham o'z maqsadlarini ifodalash uchun foydalanganlar. Vizantiya me'morligida xona kengligiga alohida e'tibor berilishini ta'kidlash lozim. Interyer fazoviy bo'shlig'i aktiv, ta'sirchan, xayajonli. Xona ichining kengligi, cheksiz va ulug'vor bo'lib tuyulishi, serhashamliligi bilan kishiga psixologik ta'sir o'tkazishga qaratilgan. Vizantiya me'morligi va madaniyati jahon halqlari me'morligi san'atini madaniyatini rivojlanishiga katta ta'sir o'tkazdi. Jumladan, bu madaniyat janubiy slavyanlarga o'z ta'sirini ko'rsatdi. Qadimgi Rus arxitekturasi va madaniyati taraqqiyotida muhimrol o'ynadi.

Peshtoqsiz cherkovlar

Markaziy mehrobli cherkovlar — Vizantiya imperiyasida xristianlik davrining dastlabki asrlarida markaziy mehrobli cherkovlar plani ma'lum ma'noda umumiydir.

Yevseviy Antioxiyadagi Konstantin cherkovi haqida yozma ma'lumotlar qoldirgan; bu sakkizburchakli binolar bo'lgan.

Avliyo Grigoriyning otasi Nazianzin ham o'z shahrida sakkizburchakli plan asosida cherkov qurgan³⁴⁶.

³⁴⁵ History of Architecture A.D.F.Hamlin. A. M. Professor of the history of Architecture in the school of Architecture, COLUMBIA, UNIVERSITY, 1998 SEVENTH EDITION. (*Hagia Sophia* (from the Greek: *Αγία Σοφία*, "Holy Wisdom"; Latin: *Sancta Sophia* or *Sancta Sapientia*; Turkish: *Ayasofya*) is a former Greek Orthodox Christian patriarchal basilica (church), later an imperial mosque, and now a museum (Ayasofya Müzesi) in Istanbul Turkey. From the date of its construction in 537 until 1453, it served as an Orthodox cathedral and seat of the Patriarch of Constantinople, except between 1204 and 1261, when it was converted to a Roman Catholic cathedral under the Latin Empire. The building was a mosque from 29 May 1453 until 1931. It was then secularized and opened as a museum on 1 February 1935)

³⁴⁶ Auguste Choisy. The World History of Architecture. London, 2009.P-321(The church was conceived as a single unique space, interrupted only by two rows of six columns, in which the interior light would be filtered through scarlet-toned opalescent glass, in memory of the night of Jesus' agony. The mosaics decorating the apses were inspired by the events that took place at Gethsemane: the agony, the arrest with the kiss of Judas, and Ego Sum. The decorations

Ziyoratchilarning xotiralari asosida biz yuqoridagi cherkovlar sirasiga Gefsiman tepaligidagi va X asrda vayron qilingan Konstantin bazilikasi o'rniga qurilgan cherkovni kiritish mumkin

Ko'rsatilgan rasmda rotonda ikki qavatli galereya bilan o'ralgan to'rtburchak zal bilan almashtirilgan. Bu Adrianopoldagi xristianlik davrining dastlabki asrlariga oid cherkovlardan birining plani bo'lib, taxminan XII asrda gumbazli cherkovga aylantirilgan.

Yog'och to'sinli baziliklar — Bazilika uslubidagi sharqiy cherkovlarga o'tamiz. Konstantin tomonidan uning yangi poytaxtida qurilgan cherkovlar uzaytirilgan nefli bo'lib, ularning tez vayron bo'lishi ular konstuksiyasining mustahkam emasligidan dalolat beradi. Hozirgi Avliyo Sofriya cherkovi o'rnida uzoq vaqt oddiy bazilika turgan.

Rasmda ikkita g'arbiy bazilik bilan birga Konstantin davridagi Vifleyemdagi bazilik plani ko'rsatilgan. Uning o'ziga xosligi uchta absidadir.

Kareda (Afon) bazilik plani ajratib turuvchi nefli arkadalar yordamida emas, balki bir-biriga ulangan yagona arkadalar yordamida qurilgan.

Dastlabki arkali cherkovlar. Sharqning varvarlar bosqinidan uzoqda bo'lganligi sababli u yerda mustahkam binolar barpo qilinganligini ko'rishimiz mumkin.

Arkali cherkovlar umumiy xarakteri uchun arkalar sistemasini tanlash ham muhim hisoblangan. Rim arkalarini Vizantiya planlariga moslashtirish harakatlari ham bo'lgan. Kichik Osiyoda Iyerapolis xristian bazilikaning dastlabki alohida namunasi bo'lgan. Arkalar bu yerda yo'nilgan toshdan silindr shaklida ishlangan. Sardada — bazilik xoch shaklidagi arkalardan iborat, u betonning gorizontol usulda yotqizilishning oxirgi qo'llanilishi edi. Efesdagi antik davrning bor hashamati bilan qurilgan Uchlik (Troitsa) cherkovi, fikrimizcha gumbaz markazidan chiqqan savat shaklidagi arkalardan iborat bo'lgan³⁴⁷. Stardadagi Avliyo Georgiy cherkovida sfera shaklidagi gumbaz qo'llanilgan, nef yarim sirkulli parusli, rim arkalari kabi mahobatli g'isht va toshlar

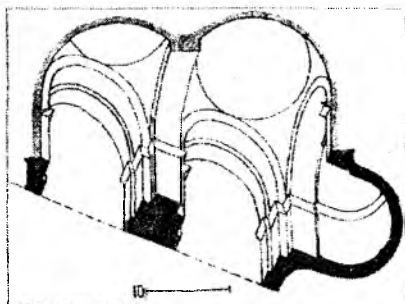
on the vaults and small domes bring to mind the olives in the garden and the starry night, while the golden dome above the presbytery alludes to the heavenly mystery. Everything is conducive to meditation and prayer, with the focal point being the bare rock visible near the altar, testifying to Jesus' suffering prayer in Gethsemane. An innovation was the decision to reproduce the original floor mosaics and to mark the location of the perimeter of the walls of the original church with its drainage channels, cistern and tombs in the atrium. The exterior follows the lines of classical architecture, with a solemn pronaos (inner area of the portico) supported by columns and surmounted by a tympanum; the architect's stylistic choices were a conscious attempt to resist the nationalistic tendencies of the time which led many countries to build their own churches in the Holy Land.)

³⁴⁷ Дюклетман ва бошқаларнинг қабрларида шарқ санъатининг таъсири яққол намоён бўлган. Антик давр шарқ санъатининг Солумидаги Рим ва Византия мезморичилигига оид биноларнинг кўнгина қисми Кичик Осиёда жойлашган.

bilan yopilgan. Yarim sfera shaklidagi gumbaz mehrobni yopib turadi. Xuddi shuningdek, qadimgi Filadelfiyaning Ala-Sher bazilikida Rim imperiyasi arxitekturasi qayta gavalangandek bo'lganini ko'rishimiz mumkin.

Yustinian davri va Vizantiya arkali cherkovlarining yakunlovchi tiplari

Vizantiya arxitektura maktabining arkali binolarini uch guruhga bo'lish mumkin bo'lib, gumbazni doira, sakkizburchak, to'rtburchak shaklidagi plan yopib turganligi bilan farqlanadi.

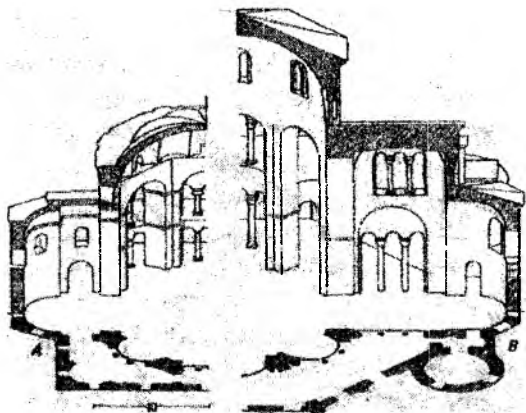
Doira asosli gumbazli cherkov — Bunday binolar xronologik jihatdan Vizantiya va Rim san'ati chegaralarini o'z ichiga oladi. Bu davrga oid binolar Rim Panteoni binolariga yaqin. Ularning hammasi katta tokchalar bilan yengillashtirilgan aylana shaklidagi barabanga ega. Spalatodagi Diokletian maqbarasi gumbazi va avliyo Georgiy cherkovi gumbazi aylana shaklidagi baraban uzra turganligini ko'rish mumkin. Pergamda bazilikka tegib turgan ikkala rotonda, gumbaz bilan yopilgan. Avliyo Petr cherkovi va Avliyo Yelena hamda avliyo Konstansiya maqbaralari ham xuddi shu tipga mansubdir³⁴⁸.

Sakkizburchakli asosli gumbaz — Sakkizburchakli asosli gumbaz Garizma tog'idagi Yustinian cherkovi konstruksiyasidan kelib chiqqan. Bunday gumbazlar bizgacha Yustinian qurdirgan ikkita binoda yetib kelgan: Konstantinopoldagi avliyo Sergiy va Ravennadagi avliyo Vitaliy cherkovlari.

³⁴⁸ The World History of Architecture Auguste Choisy, London, 2009, P321 (Saint Anne Byzantine Catholic Church is a Catholic Christian parish of the Byzantine Ruthenian Tradition located in the City of San Luis Obispo California. It was founded in 1986. It is a parish of the Holy Protection of Mary Byzantine Catholic Eparchy of Phoenix.)

Avliyo Sergiy (A) cherkovidagi gumbazningsakkiz burchakli barabani to'rt tomondan tayanch tokchalar, qolgan to'rt tomondan arkalar bilan ushlab turiladi.

Avliyo Vitaliy cherkovi (V) gumbazi bir-biriga qo'yilgan quvurlardan iborat bo'lib, gumbaz sakkizburchakli barabani bilan paruslar bilan bog'langan. Barabanga tayanch vazifasini o'tovchi 8 ta tokcha qurilgan³⁴⁹. Yon tomondagi neflar Avliyo Sergiy cherkovidagi kabi ikki qavatli. Avliyo Vitaliy cherkovi—Vizantiyaning peshtoqlari tom bilan yopilgan kamyob binolaridan biridir.

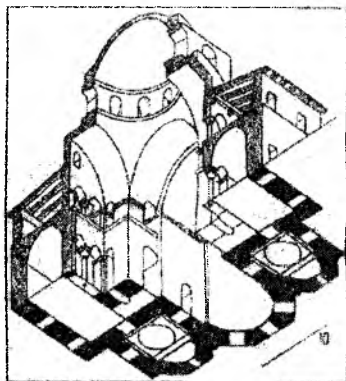
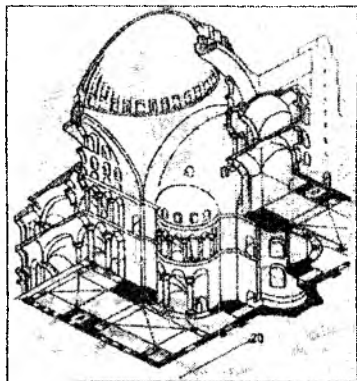
To'rtburchak asosli gumbaz. — binoning markazi bo'lgan gumbaz kompozitsiyaga umumiylik bag'ishlaydi. Rasmda Salonikada taxminan VI asrda qurilgan avliyo Sofiya cherkovi berilgan bo'lib, to'rtburchak asosli gumbaz yaqqol ko'rinishidir. Uning gumbazi sferik uchburchak shaklidagi to'rtta katta parusga o'rnatilgan, butun kompozitsiyaga gumbazga bo'ysundirilgan. Konstantinopoldagi Avliyo Sofiya cherkovi gumbazi juda katta paruslarga ega, uning ikki tomonini absid shaklidagi arkalar ushlab turadi, qolgan ikkitasini kontrforsli mahobatli arkalar ushlab turadi³⁵⁰.

³⁴⁹ The History of Architecture. Auguste Choisy. London. 2009. P.323. (The "Basilica of San Vitale" is a church in Ravenna, Italy, and one of the most important examples of early Christian Byzantine art and architecture in Europe. The building is styled an "ecclesiastical basilica" in the Roman Catholic Church, though it is not of architectural basilica form. The construction of the church was sponsored by Julius Argentarius, a Roman banker and architect, of whom very little is known, except that he also sponsored the construction of the Basilica of Sant'Apollinare in Classe at around the same time. (A donor portrait of the Julius Argentarius may appear among the courtiers on the Justinian mosaic.) The final cost amounted to 26,000 solidi (gold pieces)

³⁵⁰ History of Architecture A.D.F. Hamlin. A. M. Professor of the history of Architecture in the school of Architecture. COLUMBIA. UNIVERSITY. 1998 SEVENTH EDITION P.76. (The two lateral arches under the dome are filled by clearstory walls pierced by twelve windows, and resting on arcades in two stories carried by magnificent columns taken from ancient ruins)

Katta tirgakli absidlarning bittasi kirish oldida, ikkinchisi diniy marosim o'tkaziladigan joyda joylashgan. O'ng va chapda ikki qavatli yon neflar joylashgan.

Avliyo Sofiya cherkovi 530-yilda Yustinian davrida, Miletlik arxitektor Isidor va Trallik Anfimiyem tomonidan qurilgan³⁵¹.

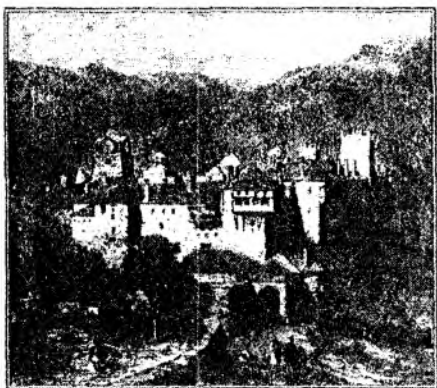
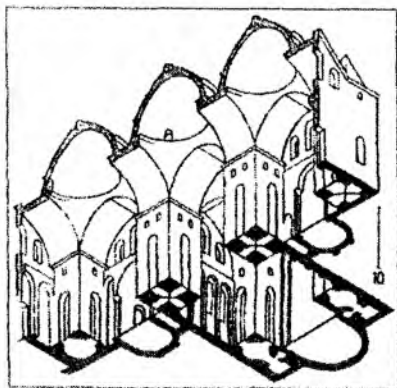
Kontrfors mustahkam bo'lmaganligi, yon tomondan gumbaz tayanchlari yetarli emasdi. Kontrforsni mustahkamlash zarur edi. Buning uchun uning dekorativ tokchalarini to'ldirish va u yerdagi zinapoyalarni yo'qotish kerak bo'ldi. Yon tomon neflarning arkadalari mustahkamlandi. Keyinchalik zilzilalar natijasida gumbaz rekonstruksiya qilindi.

Bino bizgacha mustahkamlangan, to'g'rilangan holda utib kelgan. U 12 asr davomida turdi. Arxitektura yodgorligi sifatida bu bino – she-devr. Arxitektura effektlari, kontrastlardan foydalanish, dekorativ bezaklar bu yerda eng yuqori cho'qqiga ko'tarilgan.

Yustinian davrida Konstantinopolda apostollar uchun beshgumbazli cherkov qurilgan. Bu cherkov saqlanib qolmagan bo'lib, u haqida Prokopiya ma'lumot bergan. Lekin bu binoning XII asrda qurilgan nusxalari saqlangan. Bu bizgacha o'zining bor sharqona go'zalligi bilan yetib kelgan Venetsiyadagi avliyo Mark, Perigdagi hashamatli avliyo Front cherkovlaridir. Amaliy ahamiyatga ega bo'lmagan arkadalarni ko'rsatish mumkin. Ular neflar yonida ketgan bo'lib, yon neflari ikki qavatli bo'lgan namunalarni takrorlaydi. Rasmda avliyo Mark³⁵² va solishtirish uchun avliyo Fronta cherkovlari berilgan.

³⁵¹ 530 yilda vayron bo'lgan gumbaz Isidor tomonidan 562 yilda qayta qurilgan va kontrforslarga ega bo'ldi.

³⁵² History of Architecture A.D.F.Hanlin. A. M. Professor of the history of Architecture in the school of Architecture. COLUMBIA, UNIVERSITY. 1998 SEVENTH EDITION P.77. (The Patriarchal Cathedral Basilica of Saint

Vizantiya cherkovlarining so'nggi tiplari

Beshgumbazli planlar faqat juda katta binolar uchun to'g'ri kelar edi. Vizantiya san'atining so'nggi davrlaridagi cherkovlar hajmining juda kichikligi bilan ajradib turar edi. Oddiyoq bo'lgan tipdagi cherkovlarga ehtiyoj bo'lgan va Afon monastirlarida ana shunday tipdagi binolar paydo bo'lgan. *Gumbazli cherkovlar* — Suriya arxitektursi bazilik va arkadalardan voz kechmagan holda V asrdan boshlab gumbazlar qura boshlaydi, lekin kamdan-kam hollarda ular kvadrat planda quriladi. Evrdagi avliyo Georgiy cherkovi — suriya gumbazli cherkovi namunasidir³⁵³. Gumbaz sakkizburchakli asosda va burchakli toshlar bilan mustahkamlangan. Suriyaliklar ikkita kesishgan neflarni gumbaz bilan bog'lamaslik uchun yopmagan hollari ham bo'lgan.

Mark (officially known in **Italian** as the **Basilica Cattedrale Patriarcale di San Marco** and commonly known as **Saint Mark's Basilica**) is the **cathedral** church of the **Roman Catholic Archdiocese of Venice**, northern **Italy**. It is the most famous of the city's churches and one of the best known examples of **Italo-Byzantine architecture**. It lies at the eastern end of the **Piazza San Marco**, adjacent and connected to the **Doge's Palace**. Originally it was the chapel of the Doge, and has only been the city's cathedral since 1807, when it became the seat of the **Patriarch of Venice**, archbishop of the **Roman Catholic Archdiocese of Venice**, formerly at **San Pietro di Castello**. The basic structure of the building has not been much altered)

³⁵⁵ The World History of Architecture. Auguste Choisy. London. 2009 P-328. (St George's Church is in **Everton**, **Liverpool**, **Merseyside**, England. It is recorded in the **National Heritage List for England** as a designated **Grade I listed building**, and is the earliest of three churches in Liverpool built by **John Cragg**, who used many components in **cast iron** which were made at his Mersey Iron Foundry. The outer shell of the church is built in stone while the interior is in cast iron. Its plan consists of a west tower, a seven-bay nave with aisles, and a short chancel. Porches flank the tower and chancel. The tower has diagonal **buttresses**, an arched west door with a three-light window above. The next stage has a clock on three faces and above this are three-light bell-openings which are partly glazed and partly **louvered**. On the summit is an **embattled parapet** with **pinnacles** at the corners. All the windows have cast iron **tracery**. Internally the nave has **arcades** of cast iron and the aisles have galleries. The roof is of cast iron. The architectural style of the church is **Perpendicular**.)

Antiparabema – Vizantiya cherkovida ikki asosiy zalning birinchisi³⁵⁴.

Savatli kallak – Vizantiya me'morchiligida qo'llanilgan to'rt-burchak savat shaklidagi ustunning yuqori qismi³⁵⁵.

Vizantiya me'morchiligi – Sharqiy Rim imperiyasi bo'lgan Vizantiya me'morchiligi. IX asrda xristian va Rim an'analari asosida gullab yashnagan. 1453-yil Turklar Konstantinopolni egallaguncha Vizantiya mavjud bo'lgan. Ulkan gumbazlari, yarim dumaloq arklari va nafis ustunlari, rang hamda bezak boyligi bilan ajralib turadi³⁵⁶.

Ilk xristian me'morchiligi – Bu so'nggi Rim me'morchiligi davri hisoblanadi. Uning namunalarini asosan cherkovlar misolida ko'ramiz. Mazkur arxitektura Vizantiya me'morchiligiga ham o'z ta'sirini o'tkazgan³⁵⁷.

Gotik uslubdagi me'morchilik – Bu G'arbiy Yevropada o'rta asrlarda mashhur bo'lgan. Dastlab Fransiyada XII asrda Yangi Rim va Vizantiya me'morchilik usullaridan kelib chiqib joriy etilgan. Tik ishlangan arklar, qovurg'ali gumbazlar, burj, devorlarning yupqa ishlangani va bezaklarining boyligi bilan ajralib turadi. Bu uslub XIV asrgacha davom etdi. Undan keyin Uyg'onish davri boshlandi. Fransiya va Germaniyada Gotik uslub Ilk, Oliy va So'nggi davrlarga bo'linadi. Angliyada esa Dastlabki Ingliz, Bezakli hamda Perpendikulyar davrlarga ajralgan. Fransuzchada Rayonnant va Flamboyant deb ham atalgan³⁵⁸.

Avliyo Sofiya – Muqaddas Sofiya. Vizantiya me'morchiligining eng mashhur namunasi deb hisoblangan bu obida Turkiyaning Istanbul shahrida joylashkan. 360-yili Imperator Konstantin tomonidan cherkov sifatida qurilgan va 537-yili, keyinroq 563-yili qayta ta'mir qilingan. 1453-yili Usmoniylar shaharni zabt etkanidan so'ng uni masjidga aylantirishdi. Uning 32.6 diametrli ulkan gumbazi poldan 56 metr yuqorida joylashkan. Ikki yonida ikkita yarim gumbazlar mavjud. Binoning ichki qismi bezaklarga boy qilib ishlangan³⁵⁹. Ilk o'rta asrlar

³⁵⁴ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.24

³⁵⁵ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.57

³⁵⁶ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.88

³⁵⁷ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.196

³⁵⁸ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.276

³⁵⁹ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.294

me'morchiligi 9-12 asrlar orasidagi Yevropa me'morchiligi. Bunda Vizantiya, Roman va Gotik usullar nazarda tutiladi³⁶⁰.

Tempion – Vizantiya cherkovida altar qismi oldida o'rnatilgan ustunlar qatori.³⁶¹

Truma – Ilk o'rta asrlarda qurilgan binolar kirish ostonasida joylashkan markaziy tayanch qurilma³⁶².

Foydalaniladigan asosiy darsliklar va o'quv qo'llanmalar

1. M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. 581 r.
2. A World History of architecture. Marian Moffet, Michail W Fario, Lawrence Wodehouse. London . 2003.
3. History of Architecture A.D.F.Hamlin. A. M. Professor of the history of Architecture in the school of Architecture, COLUMBIA, UNIVERSIRY, 1998 SEVENTH EDITION.
4. A textbook of construction. By Dr. B.C. Punmia. New Delhi. 2005 June.
5. Dostmetova Z. Me'morchilik asoslari. Darslik. – T.: «O'qituvchi», 2007.
6. Zohidov P.SH. Me'mor olami. O'quv qo'llanma. – T.: «O'qituvchi», 1998.

Qo'shimcha adabiyotlar

1. Ubaydullayev X.M. Turar joy va jamoat binolarini loyihalashtirish tipologik asoslari. T.: «O'qituvchi», 2009.
2. Бартнев И.А. Форма и конструкции в архитектуре. Л., 1998.
3. Бартнев И.А., Батажкова В. Очерки истории архитектурных стилей. М, 2001.
4. Бунин А.В., Саваренская Т.Ф. История градостроительного искусства. -М., 1999.
5. Килпе Т.Л Основы архитектуры.- М.; Высшая школа, 1999.
6. Тосунова М.И. Архитектурное проектирование.- М.; Высшая школа, 1998.

³⁶⁰ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.377

³⁶¹ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.527

³⁶² M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.553

ROMAN DAVRI ARXITEKTURASI

Reja:

1. Roman davri diniy inshootlarning qurilishi
2. Fuqaro turar joylar qurilishi
3. Fransiya, Germaniya, Angliya va Italiya me'morchilik maktablari
4. Roman davrining asosiy xususiyatlari va qurilish texnikasi

Buyuk Karl imperiyasi uzoqqa cho'zilmadi. Uning inqirozi inperator hayot vaqtida boshlandi. Vafotidan so'ng uning o'g'il va nabiralari orasidagi nizoning kuchayishi mamlakat osoyishtaligini buzdi. Atrofdan kuchmanchilar hujumi ham halq boshiga oqir kulfatlar keltirdi. Bu davrdan boshlab san'at taraqqiyoti ham susaydi. Ilgari qurilgan binolar xarobaga aylana bordi. Nodir arxitektura yodgorliklari talandi yoki yo'q bo'lib ketdi. Faqat X asr oxirlaridan boshlab, Yevropada hayot iziga tusha boshladi. Ko'pkina yerlarda feodal munosabatlar shakillanib bo'ldi.

San'at arxitektura taraqqiyoti yangi bosqichga ko'tarila boshladi. X-XII asrlarni o'z ichiga olgan bu taraqqiyot bosqichi Roman asri me'morligi deb yuritiladi. Bu davr «Roman arxitekturasi» termini ilmiy manbalarda 1825-yili fransuz arxeologi Arniss Komon tomonidan qarb Yevropa me'morchiligini bildiruvchi omil sifatida qo'llanildi. Bu davr Yevropa ijtimoiy hayotida cherkovning roli katta edi. Ayniqsa, Fransiya, Angliya, Germaniya, Ispaniyada yirik qurilish va u bilan boqliq bo'lgan san'at turlari cherkov buyurtmasi bilan yaratildi. Roman davrida me'morchilik o'rni egallaydi.

Roman uslubidagi bino birmuncha, past ko'rinishi jiddiy va oqir. Uning devorlari ham qalin va mustahkam, eshik, deraza va darvozalari ensiz. FunkSIONAL va dekorativ maqsadda qo'llanilgan ustunlar ham dag'al va yo'g'on bo'lgan. Roman me'morchiligiga mos bo'lgan bu xususiyatlar o'ziga xos ko'rinishga, xarakteri va kishiga beradigan psixologik ta'sirini belgilaydi.

Roman davri me'morchiligining yana bir xususiyati uning ichki devorlarida tekis yuzaning serobligidir. Bu xususiyat esa monumental rang-tasvirning rivojlanishiga imkoniyat yaratadi. XI asrda bu davr o'zining eng gullagan davrini boshidan kechirdi³⁶³.

Vitraj ham me'morchilikning ajralmas qismiga aylandi. Bu davrda xaykaltoroshlik me'morlik bilan boqliq holda rivojlandi. Binoning peshtoq, ustun va kapitellari, devordagi maxsus tokchalar xaykaltoroshlik san'ati bilan bezatilgan. Miniatyura va mayda xaykaltoroshlik ham me'morchilik ta'sirida bo'ldi. Roman me'morchiligi uslubining fuqoro qurilishiga ta'siri katta bo'ldi.

«Roman» iborasi shartli bo'lib, lotincha «rimniki» degan so'zdan olingan, bu davr me'morchiligida rim me'morchiligida keng qo'llanilgan shakllar ishlatilganligini bildiradi deb taxmin qilinadi. Roman me'morchiligi Korolinglar davri yutuqlariga tayangan holda rivojlangan bo'lsa ham lekin uning ko'rinishiga mahalliy sharoit o'rniga qarab antika, Vizantiya hamda arab mamlakatlari me'morchiligining ta'siri bo'ldi.

Feodal tarqoqlik esa roman me'morchiligida juda ko'p mahalliy maktablarning yuzaga kelishi va musobaqasiga sabab bo'ldi. Bu maktablar kanchalik rang-barang bo'lmasin, ularning asosida yagona prinsiplar borligini inkor etib bo'lmaydi. Bu hol plan va konstruksiyada dekorativ shakllar xarakterida ko'rinadi. Bu davr binolari toshdan yaratilgan bo'lib, qurilishda bazilika tipi asosiy o'rinni egallaydi. Lekin Bazilika avvalgi davrdagidan fark qilib, ko'proq ikki transeptli hamda binoning cherkov xizmatkorlari, ruhoniylar uchun ajratilgan sharqiy qismi (xor) kengaytirilgan, qo'shimcha xona va yertulalar qurilgandir.

Roman me'morchiligining o'ziga xos tomoni tomning egri rovoq gumbaz tarzida yopilishi va darchalarning joylashtirilishidir. Bu

³⁶³ History of Architecture A.D.F.Hamlin. A. M. Professor of the history of Architecture in the school of Architecture, COLUMBIA, UNIVERSITY. 1998 SEVENTH EDITION. P.88(Romanesque architecture was pre-eminently ecclesiastical. Civilization and culture emanated from the Church. Romanesque architecture is an architectural style of medieval Europe characterized by semi-circular arches. There is no consensus for the beginning date of the Romanesque style, with proposals ranging from the 6th to the late 10th century, this later date being the most commonly held. It developed in the 12th century into the Gothic style, marked by pointed arches. Examples of Romanesque architecture can be found across the continent, making it the first pan-European architectural style since Imperial Roman Architecture. The Romanesque style in England is traditionally referred to as Norman architecture. Combining features of ancient Roman and Byzantine buildings and other local traditions, Romanesque architecture is known by its massive quality, thick walls, round arches, sturdy pillars, groin vaults, large towers and decorative arcading. Each building has clearly defined forms, frequently of very regular symmetrical plan; the overall appearance is one of simplicity when compared with the Gothic buildings that were to follow. The style can be identified right across Europe, despite regional characteristics and different materials. Many castles were built during this period, but they are greatly outnumbered by churches. The most significant are the great abbey churches, many of which are still standing, more or less complete and frequently in use.)

qurilish texnikasi mukammalashib borishi bilan keng o'rinni egallaydi. Me'morchilikda qo'llanilgan ustunlar va uning kapitellari har xil. Roman arxitekturasining rivojlangan davrida esa kapitel va ustunlar o'ziga xos xaykaltaroshlik ko'rinishiga o'xshab bordi.

Bu asrga kelib, feodal turadigan alohida o'ziga xos uy tipi kasr paydo bo'ldi. Odatda kasrning katta xovlisi, uning o'rta qismida pishiq va baland minorasimon bino qurilgan bo'lib, u bir necha qavatli, feodal yashaydigan ko'p xonalardan tashkil topgan.

Usha davr shahar qurilishi ham feodal qo'rqonga o'xshash bo'lgan. Shahar atrofi kalin devor bilan o'rab chiqilgan. Kurilgan binolar kam va sodda bo'lgan. Roman tas'viriy san'ati ham o'ziga xos va konkretidir. Bu davr san'atida yetakchi o'rinni xaykaltaroshlik birinchi navbatda burtma tasvirlar egallaydi. U bevosita me'morchilik elementlari sifatida qaralgan holda tomashabingga katta mazmun yetkazadi.

Ilk roman davrida X asr xaykallar me'morchilik formalariga qo'shib ishlandilar. Masala kapitel ustun va h. q. XII asrga qilib esa, u mustaqillik kashf eta bordi, hamda me'morchilik ansambli bezagining ma'lum sistemasiga aylandi.

FRANSIY. Mamlakatda feodalizmning klassik vatanidir. O'rta asr san'atining gullagan davrida uning san'ati g'arbiy Yevropada yetakchi o'rinni egallaydi. Fransuz me'morchiligida roman udubining o'ziga xos tomonlari yaqqol namoyon bo'ladi. O'zining dekorativ bezatilishi va konstruktiv to'zilishi jihatdan rang-barang bo'lgan fransuz me'morligi Yevropa qurilishi san'atida muhim o'rinni egallaydi.

Bu yerda yaratilgan me'morchilik tiplari Yevropaning ko'pgina sha-xarqlarida tahlid uchun namuna bo'lib qoldi.

Puatyedagi Notr dam la Grant XI-XII asr ibodatxonasi roman stiliga xos xususiyatlarini namoyon qiladi. Ko'rinishi jihatdan birmuncha past, tosh devorlari qalin va salobatli qilib ishlangan³⁶⁴. Shu davrlarda qoldirilgan kichiq tor darchalar bu devorlar qalinligini yanada burttirib, uning vazminligini oshiradi. Bu ibodatxona uch nefdan iborat o'rtadagi nef ikki yon tomondagi nefdan biroz baland u yerdagi kichiq

³⁶⁴ History of Architecture A.D.F.Hamlin. A. M. Professor of the history of Architecture in the school of Architecture. COLUMBIA, UNIVERSIRY, 1998 SEVENTH EDITION. P.92(The Basilica of Notre-Dame du Port is a Romanesque basilica, formerly a collegiate church, in the Port quarter of Clermont-Ferrand, between Place Delille and the cathedral. From the 10th century to the French Revolution it was served by a community of canons, regular until the 13th century, and thereafter secular. According to tradition, the church was founded by the bishop of Clermont, Saint Avitus, in the 6th century and was rebuilt in the 11th or 12th centuries after being burned down by the Normans. The establishment here of a community of canons took place no earlier than the middle of the 10th century, under bishop Étienne II of Clermont.

The church was formally declared a basilica minor on 3 May 1886.)

darchalardan ichkariga kun tushib turadi. Bino devorlari xaykaltoroshlik asarlari to'ri arxitektura dekorativ elementlari bilan bezatilgan, binoning pastki yarusi tepadagiga nisbatan katta bo'lib, asosan, o'sha naqsh va burtma tasvirlar bilan bezatilgan.

Ikkinchi va uchinchi yarusdagi tokchalar bo'lib, uning ichiga xaykallar o'rnatilgan qo'llanilgan yarim qolonna, yarim aylana shaklidagi ark va hokazolar binoning jiddiy ko'rinishiga latofat kiritgan.

Me'morchilik yodgorligi shu davr siyosiy vaziyatini aks ettiradi.

Burgundiyada qurilgan ibodatxonalarda formalarini o'zgartirishga intilish seziladi. Bu xususiyat ayniqsa, Klyuniydagi cherkovda yaqqol ko'zga tashlanadi. Bu cherkov XI asr oxirlarida bunyod etilgan. O'sha davrda Yevropadagi eng katta ibodatxonalardan biri bo'lgan. XIX asr boshlarida bo'zilib ketgan bu bino prinsiplari ko'pgina cherkovlar uchun asos qilib olinadi. Besh nefli bu ibodatxona tashqi elementlari-ning ritmikasi hajmlarining tugal ko'rinishi hamda mayda bo'laklarining yaxlit yuzaga chiqqanligi va uyg'unligi bilan xarakterlanadi.

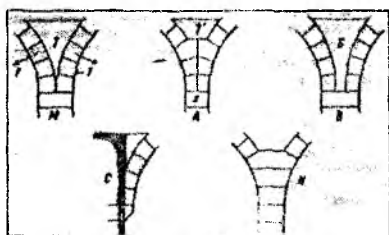
GERMANIYA. Mamlakatda qurilgan roman uslubidagi binolar o'zining kubsimon aniq shakllari hamda ko'rinishining ulug'vorligi bilan xarakterlanadi. Oqir minoralarning serobligi esa uning dinamik ko'rinishini ta'minlaydi. Tekis devor yuzasidagi linzalar bino dinamik ko'rinishiga xizmat qiladi, bu xususda Vermosdagi sobor xarakterlidir.

ITALIYA. Bu mamlakatda me'morchiligida stilistik birlik yo'q. Bunga sabab uning tarqoqligidadir. Shuning uchun uning ayrim oblastlarida Vizantiyaning ta'siri bo'lsa, boshqa birida roman arxitektura an'analari seziladi. Ilqor Toskana va Lombardiya maktablarida mahalliy antika an'analari ta'siri borligi ko'rinadi³⁶⁵.

Pizadagi me'morchilik ansambli bu xususda diqqatga sazovorlidir. Ansambldagi har bir bin mustaqil ahamiyatga ega. Ularning tashqi devorlari nafis arqadalar bilan qator yaruslarga ajratilgan. Bu hol bino ko'rinishiga yengillik va nafis o'ziga xos latofat kiritgan. Natijada ko'rinish jihatdan juda katta Piza sobori ham yengil va jozibali bo'lib

³⁶⁵ History of Architecture A.D.F.Hamlin. A. M. Professor of the history of Architecture in the school of Architecture, COLUMBIA, UNIVERSITY, 1998 SEVENTH EDITION. P.376 (The plans of most of the churches were substantially the same as the basilicas, more especially in Central Italy; in the North the churches are mostly vaulted, modifications being introduced on the lines of German work; in the South, the low lanterns at the crossing, oblong in plan, are marked features, as at Monreale Cathedral The choir was occasionally raised to admit of a crypt beneath, reached by steps from the nave. A number of circular chapels were built mainly as baptisteries, that at Novara being connected to the cathedral by an atrium. There is a fine atrium at S. Ambrogio, Milan. In the North the open arcades of the apses seen in conjunction with the usual arcaded octagonal lantern at the crossing, constitute the charm of the style. Projecting porches were preferred to recessed doorways, and are bold open-arched structures, often of two stories, resting on isolated columns, and placed on huge semi-grotesque lions, having a symbolic character.)

ko'rinadi. Elips shaklidagi gumbaz esa uning garmonik tugal ko'rinishini ta'minlaydi. Roman davri arxitekturasida arkalar alohida ahamiyatga ega. Vertikal tayanch ustunidagi arkaning past (tovon) qismi kvadrat abakadagi arka - eng qadimgi roman arkalari lotin bazilikalaridagi kabi kvadrat abakalarga suyanadi. Joy etarli bo'lmasa arkalar bir-biriga tegib turadi va uning uchi chiqish joyida qisman bosilib qolishi mumkin. Bu masalani hal qilish uchun 1-qator toshlarini gorizantal qo'yib arkaning klinli qismini yetarli maydonda abakani hosil qilish mumkin. Biroq roman quruvchilari bu usulni qo'llashmagan, chunki terish uslubini bilishmagan. Ammo gotika ustalari XIII asrda bu uslubni bilishgan. A,B va C chizmalar roman san'atining ilk davridagi usullarni ko'rsatadi:

.476

A) 2 ta arkaning tovon qismi torayib ketgan vertikal chok Xu hosil qilgan, xuddi T-ning o'tkir uchi kichraygan ko'rinishda;

B) arka tovonni sekin asta torayishi bilan arka tashqi yuzasi o'rtasida interval hosil bo'ladi.;

Q) arkalarning ichki yuzasi kichik konsolga tayanib, asta chiqib turadi, Bu esa terilgan joydagi o'yiq joylarni kamaytirish imkonini beradi va bu joylarga tovon g'ishtlari teriladi.

Ustunli arkalar XI asr oxiriga kelib aniq bir yechimga kelishgan. Arkadan asosiy „gurt“ (nervyura) – (n chizmada) ajralib chiqqan. U nozik arxivolt-m bilan o'ralgan, u asosga tayangan, sekin chiqib turadi, (c chizmada) - yon tomondagi kapitelda 5-chi bo'lib turibdi. Shu tarzda (m chizmadagi) - gurtining tovon toshlarini kichraytish mumkin hamda asos massivini,(n chizmadagi) - nervyurani ushlab turgan ustun, o'z joylashuvi bilan asosning bahaybatligini deyarli ko'rsatmaydi. Bu erda gotika arxeteturalarida keng qo'llanilgan g'oya paydo bo'ladi - ya'ni arkalar asosiy konstruksiyadan ajralib turadi.

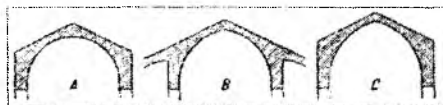
Silindr gumbaz

Qadimgi me'morchilik maktablarida silindr gumbazlar tashqi yuzasiga cherepitsalar bilan tom ishlangan, ayrim Vizantiya me'morchiligida yog'och tomlarni uchratish mumkin. Roman yangiligi- oxirgi usul, materialni tejash, raspo'rni kichraytish; klyunik silindr - bu engil gumbaz, tomi qoplangan.

Shakli (ko'rinishi)

XI asr oxirigacha gumbazlar ko'rinishi yarim sirkul shaklida bo'lgan, tepa qismi nayzasi (uchi)ni katta ko'rsatish zaruriyati bo'lganda, gumbaz tovonni ko'tarilgan.

Nayzasimon gumbaz issyarada (478, B) tom qismi to'g'ridan -- to'g'ri gumbazda, toshlar kattaligini kichraytirib ko'rsatish uchun arka kichraytirish vositasi bo'lgan. Burgundiyada raspo'rni kichraytirish uchun ishlangan.

C) Pare le Monial yoki Sharito na Luare cherkovlari bosh neflarida baland asoslarga silindrsimon gumbazlar ishlangan. Ularning muvozanati chidamsiz bo'lgan shuning uchun raspo'rni kichraytirish muhim bo'lgan. Statik jihatdan ham uchli nayzasimon arkalar afzal bo'lgan, bunday arka muvozanat tizimida yangilik bo'lgan³⁶⁶.

Bajarilishi va yotqizish uslubi

Roman arxitektorlari gumbaz uchun toshdan foydalangan ular krujallarda ko'tarilgan. Gumbaz hech qachon vertikal ketma- ket qatorlar bilan qilinmaydi, Bu usul faqat g'ishtdan qilinadigan uchun qulay krujalsiz, terilgan tosh qatorlar gorizontaal bo'lmaydi, xuddi rim

³⁶⁶ The World History of Architecture. London. Auguste Choisy. 2009. P.377 (Огюст Шуази. Всеобщая история архитектуры. ООО Издательство ЭКСМО. 2009 китобининг рус тилидаги талкинидан фойдаланилган)(The Basilica of Paray-le-Monial is a Romanesque church in Paray-le-Monial, Bourgogne, eastern France. Built from the 12th century, on the site of a 10th-century monastery founded by count Lambert of Chalon, it was a small-scale version of the Abbey of Cluny. It was completed in the 14th century, although some sections were added in the 18th century or renovated in the 19th century. As a priory, it was under the authority of Cluny and was a popular pilgrimage site. The church has a rather short nave and two aisles, crossed by a single-nave transept. The choir includes a semicircular apse with an ambulatory, and three radial chapels. The edifice has an overall length of 63.5 meters, including the vestibule and the eastern chapel, and a width of 22.35 m. The nave (which is 22 m tall) and the aisles are covered by ogival barrel vaults, with, internally, the use of different height levels which was typical of Romanesque architecture. It has pre-Gothic pillars, a blind tribune and a clerestory with small windows. The capitals of the columns are generally decorated with vegetable motifs, although some feature depictions of animals or other figures.)

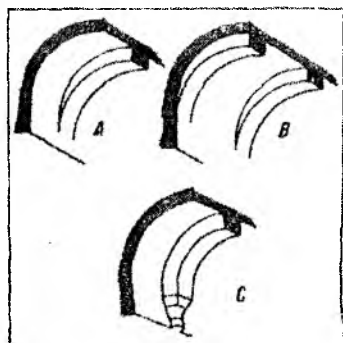
gumbazlaridagi mayda toshli qatorlar kabi bunday usul sun'iy monolit g'oyasi bilan bog'liq, roman gumbazi esa klinli toshlardan ishlangan.

Nervyurali silindr gumbaz

Ko'p hollarda roman gumbazlari orqaliq ayrim masofalar orqali arkalar bilan ishlanadi. Bunday arkalar gumbaz tuzilishiga bog'liq emas. C) ayrim hollarda tovon qismida pastki yuzasi gumbaz ichki yuzasiga parallel bo'lmaydi.

Gohida podpryjali arkalar gumbazni kesib o'tadi. Bu arkalar nozik gumbazlar qattiqligini oshirishga xizmat qilgan. Krujallar sinishidan emas, siqilib qolishiga etiborli bulish kerak bo'lgan.

Gumbazlar krujalarda ishlangan, oldiniga prujallar ostiga arkalar qilingan.

Roman arxitekturası

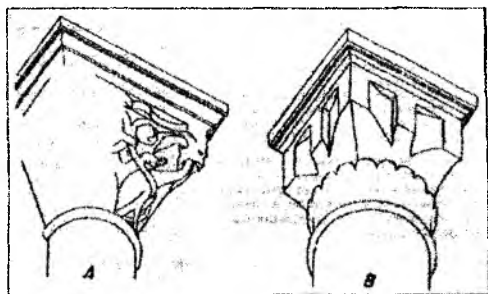
Arkada O'rta asrlar arxitektorlari arkadalardan foydalanishgan. Ustunlar silindrik yoki kesik qovurg'ali kvadrat kesishuvdan iborat bo'lgan. Barcha cherkovlarda arkada alohida turgan ustunlarda joylashgan.

Arkada turi XI asr o'rtasidan A va B kabi; arka- arxivoltli yoki, usiz asos-to'g'ri burchakli yoki silindrik kesishuvli asosga ustun suyangan.

Arka ustunga tayangan, arxivolt esa asosda yoki yon tomondagi kolonka bilan ushlab turiladi, kompazitsiya ko‘rinishi “C” shaklida. Bu gotik uslub roman arxitekturasida ko‘p uchraydi. Normandiyada XI asrdan boshlab, Antik davr klassik arkadasi esa roman san‘atiga begona, uni faqat Omenedagi cherkov triforiyasida uchratish mumkin, yoki Provansda *Sen Pul True Shato* cherkovida ko‘ramiz³⁶⁷.

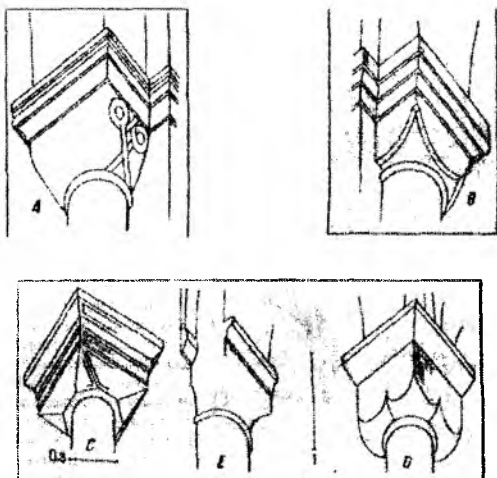
Ustun Ustun tepaga tomon kichrayib ketmagan; u silindrsimon - xuddi shunday gotik ustun – butun o‘rta asrlar davri arxitekturasida. Qadimiy arxitektura ustunlar uchun orderlarga aniq bo‘linishni belgilab berdi. Fransiya o‘rta asrlar arxitekturasi ustunlar diametriga qarab ustunlar proporsiyasini belgilamay qo‘ydi. Yagona order bu – korinf, kapitel -- roman ustunlari asosi va kapitel o‘rta asrlar bezagiga ta’sir etgan³⁶⁸.

Har bir bezak elementi terish (yotqizish) qatorlari soniga mos bo‘lishi kerak edi. Kapitel 1 yoki 2 qatorga to‘g‘ri kelishi kerak edi. Ustun balandligiga kapitel proporsional emas.

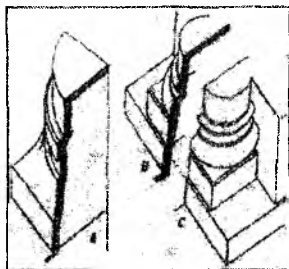
³⁶⁷ The World History of Architecture. London. Auguste Choisy. 2009. P.385 (Ориент Шуази. Всеобщая история архитектуры. ООО Издательство ЭКСМО. 2009 kitobning rus tilidagi talqinidan foydalanilgan) (An arcade is a row of arches, supported on piers or columns. They occur in the interior of large churches, separating the nave from the aisles, and in large secular interiors spaces, such as the great hall of a castle, supporting the timbers of a roof or upper floor. Arcades also occur in cloisters and atriums, enclosing an open space. Arcades can occur in storeys or stages. While the arcade of a cloister is typically of a single stage, the arcade that divides the nave and aisles in a church is typically of two stages, with a third stage of window openings known as the clerestory rising above them. Arcading on a large scale generally fulfils a structural purpose, but it is also used, generally on a smaller scale, as a decorative feature, both internally and externally where it is frequently “blind arcading” with only a wall or a narrow passage behind it.)

³⁶⁸ The World History of Architecture. London. Auguste Choisy. 2009. P.385 (Ориент Шуази. Всеобщая история архитектуры. ООО Издательство ЭКСМО. 2009 kitobning rus tilidagi talqinidan foydalanilgan) (Columns are an important structural feature of Romanesque architecture. Colonnets and attached shafts are also used structurally and for decoration. Monolithic columns cut from a single piece of stone were frequently used in Italy, as they had been in Roman and Early Christian architecture.¹¹¹ They were also used, particularly in Germany, when they alternated between more massive piers. Arcades of columns cut from single pieces are also common in structures that do not bear massive weights of masonry, such as cloisters, where they are sometimes paired.)

Abaka shakli 2 ta vazifani bajaradi: unga arkalar tovonni tayangan, qurilish vaqtida krujal uchun tayanch vazifasini bajargan. Vizantiyalik arxitektorlar abakaning tayanch vazifasi bilan qiziqishgan, shuning uchun ularda abaka arkadalar yuzasidan chiqib turmaydi. Roman arxitektorlari abakani krujal uchun tayanch sifatida ishlatilgan, arka yuzasida turtib chiqqan.

Bu turtib chiqqan joy krujal shakl o'rnatilgan tomonda bo'lgan Kapitell arxaik davrga oid boshqa kapitellar XI asr oxiri XII asr boshidagi inshootlardan olingan.

Kapitel B) rim davri korinf orderiga o'xshaydi. O – va B – kub va shar kesishmasidan hosil bo'lgan shakl reyn provinsiyalarida keng tarqalgan. Vizantiya maktabi an'analari bilan bog'liq. Axenadagi

Klyuni va Overna arxitektura maktablari kapiteli soddalashtirilgan, unga to'ng'arilgan konusga o'xshash shakl berishgan³⁶⁹.

“C va B” xo'rdan va cherkov kriptasidan ko'chirilib olingan. Savatni bezash uchun tabiatdan mavzu olishgan, fantastik o'simliklar va hayvonlar shakli, sun'iy barglar, o'rimlar – bular klyyunsk maktabiga xosdir.

Asos-antik davr arxitekturasi ustunlar gumbazining og'irligini ko'tarib turmagan, u bezak vazifasini bajaragan. Roman uslubida esa u fundament va ustun orasida joylashgan va bosimni katta yuzaga tarqatib turgan.

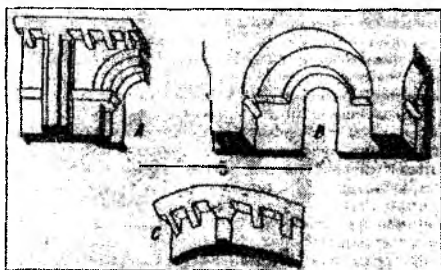
Asos kubik sokolda joylashgan silindr tana va sokol kvadrat shakli o'rtasida oraliq zveno vazifasini bajaradi, kapitel ham tanadan arxivoltga o'tish vazifasini bajaradi. Kapitelni o'girib qo'yilsa, meroving asos hosil bo'ladi. (B va O – 2 ta asos rim uslubida ishlangan; A- Luaradagi Sen-Benua cherkovidan profil- oddiy va aniq asos vazifasini bildirgan).

Kontrfors

Rimliklardan keyin Vizantiyaliklar tayanch massivlarini bino ichida o'rnatish boshlagan. Kontrfors eleron sifatida faqat tayanch devorlar uchun qo'llanilgan. Roman arxitektorlar tashqi kontrforsga shakl berib ishlatishgan, yagona tayanch tizimi yesa arkalar bilan birlashgan turtib chiqqan elementlardadir.

A)- bu kombinatsiyaning bezak ma'nosini bildiradi. Kontrforslar tekis shaklda pilastr ko'rinishida yashirilgan. XII asrda kontrforslarni ratsional profilli asosi kengaygan, tepaga qarab kesishuvi sekin-asta kamaygan shaklda qilingan.

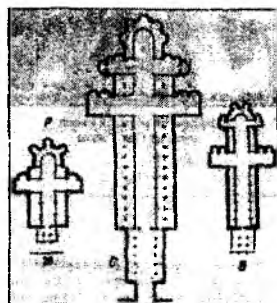
³⁶⁹ The World History of Architecture. London. Auguste Choisy. 2009. P.386 (Отюст Шуази. Всеобщая история архитектуры. ООО Издательство ЭКСМО. 2009 kitobning rus tilidagi talqinidan foydalanilgan) (The foliate Corinthian style provided the inspiration for many Romanesque capitals, and the accuracy with which they were carved depended very much on the availability of original models, those in Italian churches such as Pisa Cathedral or church of Sant'Alessandro in Lucca and southern France being much closer to the Classical than those in England. The Corinthian capital is essentially round at the bottom where it sits on a circular column and square at the top, where it supports the wall or arch. This form of capital was maintained in the general proportions and outline of the Romanesque capital. This was achieved most simply by cutting a rectangular cube and taking the four lower corners off at an angle so that the block was square at the top, but octagonal at the bottom, as can be seen at St. Michael's Hildesheim. This shape lent itself to a wide variety of superficial treatments, sometimes foliate in imitation of the source, but often figurative. In Northern Europe the foliate capitals generally bear far more resemblance to the intricacies of manuscript illumination than to Classical sources. In parts of France and Italy there are strong links to the pierced capitals of Byzantine architecture. It is in the figurative capitals that the greatest originality is shown. While some are dependent on manuscripts illustrations of Biblical scenes and depictions of beasts and monsters, others are lively scenes of the legends of local saints. The capitals, while retaining the form of a square top and a round bottom, were often compressed into little more than a bulging cushion-shape. This is particularly the case on large masonry columns, or on large columns that alternate with piers as at Durham.)

Plan

Cherkovlar dastlabki bazilikalardan farq qilgan, konstruksiv tomondan – olovga chidamli binolar, reja bo‘yicha- cherkov hayotiga moslashgan binolar.

3 ta reja birlashgan roman san’ati taraqqiy etgan davrdan;

C) – Klyunadagi ibodatxona ajoyib roman inshoati;

B) – Luaradagi Sen- Benua,

P) – Par le Manial.

Bu rejalar asosan lotin bazilikasi shaklidan farqli tomoni :

- Xorning kattalashuvi.
- Ko‘ndalang neflarning uzunroq bo‘lishi.
- Mehrobni aylanib o‘tish joyining borligi.

Cherkovlarda ikkinchi darajali kapellalar paydo bo‘lgan, ularga yo‘l ochish zarur bo‘lgan.

Har bir yon tomondagi nefning eshigi mavjud bo‘lgan: kirish va chiqish³⁷⁰.

³⁷⁰ The World History of Architecture. London. Auguste Choisy.2009. P.392 (Ориент Шуази. Всеобщая история архитектуры. ООО Издательство ЭКСМО. 2009 kitobning rus tilidagi talqimidan foydalanilgan) (Many parish churches, abbey churches and cathedrals are in the Romanesque style, or were originally built in the Romanesque style and have subsequently undergone changes. The simplest Romanesque churches are aisleless halls with a projecting apse at the chancel end, or sometimes, particularly in England, a projecting rectangular chancel with a chancel arch that might be decorated with mouldings. More ambitious churches have aisles separated from the nave by arcades. Abbey and cathedral churches generally follow the Latin Cross plan. In England, the extension eastward may be long, while in Italy it is often short or non-existent, the church being of T plan, sometimes with apses on the transept ends

Plan variantlari

Italiya va Normandiyada neflar absidlar bilan tugagan. Planlar bazilika shaklidan chiqib markazi ibodatxonaga yaqin Muqaddas Mariya cherkovida markaziy nef va uni kesib o'tuvchi absida shaklida ikkala uchida tugagan.

Cherkovlar aylana reja bo'yicha qurilgan va muqaddas Gro'b cherkovi rotondasiga o'xshaydi.

Sen – Galle cherkovi plani.

Cherkov reyn tipiga mos, har bir ichida xorli katta absida, mehrob absida markaziga mos holda ishlangan va u Pyotr va Pavelga bag'ishlangan (Rohiblar orderi asoschilariga bag'ishlangan), muqaddas joyga 2 ta taxt olib borilgan. Boshqalar yon tomondagi neflar bo'ylab joylashgan.

Markaziy xor nasihat o'qiydigan joy – amfon, 2 tomonida 2 ta kafedra Kupol nefga kirish joyida joylashgan. Ikkita zalda muqaddas kitoblar va idishlar bor bo'lib, transept va markaziy nefning ko'proq qismi ajratilgan. Cherkovlar oldida 2 ta T- minora bo'lgan tepasida arxangellarga atalgan taxt shakli, taxt atrofida kapellalar bo'lib, ular neflarni to'sib turadi³⁷¹.

Seminar savollari

1. Merovinglar va karolinglar davrlari arxitekturasi qanday bo'lgan?
2. G'arbiy Yevropa ko'shklarining (zamoklarning) tuzilishlari qiyofalariga mos bo'lganmi?
3. Klyuni – 4 monastirining tuzilishi qanday bo'lgan?
4. Fratsiyaning roman davridagi necha me'moriy maktablarini bilasiz? Ularning o'ziga xos jihatlari nimalarda?

---

as well as to the east. In France the church of St Front, Périgueux, appears to have been modelled on St. Mark's Basilica, Venice, or the Byzantine Church of the Holy Apostles and is of a Greek cross plan with five domes. In the same region, Angoulême Cathedral is an aisleless church of the Latin cross plan, more usual in France, but is also roofed with domes. In Germany, Romanesque churches are often of distinctive form, having apses at both east and west ends, the main entrance being central to one side. It is probable that this form came about to accommodate a baptistery at the west end)

³⁷¹ The World History of Architecture. London. Auguste Choisy. 2009. P.393 (Ориент Шлуазн. Всеобщая история архитектуры. ООО Издательство ЭКСМО. 2009 kitobning rus tilidagi talqinidan foydalanilgan) (The Abbey Church of St. Gall, Switzerland, shows the plan that was to become common throughout Germanic Europe. It is a Latin Cross with a comparatively long nave and short transepts and eastern end, which is apsidal. The nave is aisled, but the chancel and transepts are not. It has an apsidal west end, which was to become a feature of Churches of Germany, such as Worms Cathedral, Speyer Cathedral, Germany, also has aisleless transept and chancel. It has a markedly modular look. A typical Germanic characteristic is the presence of towers framing the chancel and the west end. There is marked emphasis on the western entrance, called Westwerk, which is seen in several other churches. Each vault compartment covers two narrow bays of the nave)

5. Germaniyadagi roman ibotxonalarining xarakterli jihatlarini nimalardan iborat?

Glossariy

Ravoqli kator – dastlabki xristian va roman me'morchiligi, katta ark ustida hosil kilingan kichik arklar³⁷².

Batons rampos – kalta va tekis bo'rtma shaklli quyma bo'laklar; Normand va Roman uslubidagi binolar bezagi uchun³⁷³.

Billet – 1. Normand va Roman (IX-XII asrlar) bezagida ko'plab uzun dumalok bo'rtma qismlarning bir necha qatorlarda tasvirlanishi. 2. Uch tomoni arralanib faqat bir tomoni tabiiy dumaloq qoldirilgan to'sin.³⁷⁴

Ilk o'rta asrlar me'morchiligi – V-XV asrlar orasidagi Yevropa me'morchiligi. Bunda Vizantiya, Roman va Gotik usullar nazarda tutiladi³⁷⁵.

Normand me'morchiligi – Normandlar 1066-yili Britaniyani egallagandan so'ng paydo bo'lgan Roman me'morchiligi. U 1180-yilgacha - Gotik uslub davrigacha qo'llangan.³⁷⁶

To'qimali – Roman va keltlarning to'r yoki to'qima ko'rinishli bezagi.³⁷⁷

Roman davrigacha rivojlangan me'morchilik – Rim Imperiyasidan keyin Roman davrigacha bo'lgan me'morchilik: Lombard, Karoling va Otton.³⁷⁸

Roman uslubiga qaytish – XIX asrning ikkinchi yarmida binokorlikda yana qaytadan qo'llangan uslub.³⁷⁹

Rundbogen usuli – Germaniyada XIX asr o'rtalarida paydo bo'lgan usul. Unda Roman va Uyg'onish davri unsurlari, asosan aylana arkli arkada - arklar tizmasi ko'p uchratiladi.³⁸⁰

O'tish uslubi – XII asrda sodir bo'lgan Roman uslubidan Gotik uslubiga o'tish davri nomi³⁸¹.

³⁷² M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.29

³⁷³ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.55

³⁷⁴ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.64

³⁷⁵ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.350

³⁷⁶ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.375

³⁷⁷ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.425

³⁷⁸ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.434

³⁷⁹ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.465

³⁸⁰ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.474

³⁸¹ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.547

Villa – Dalahovli. 1. Roman hamda Uygʻonish davrlarida shahardan tashqarida qurilgan joy. Uning bogʻi va turar joyi boʻlgan. 2. Hozirda dam olish uchun tabiat qoʻynida qurilgan dala hovli.³⁸²

Foydalaniladigan asosiy darsliklar va oʻquv qoʻllanmalar

1. M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. 581 r.
2. A World History of architecture. Marian Moffet, Michail W Fario, Lawrence Wodehouse. London . 2003.
3. History of Architecture A.D.F.Hamlin. A. M. Professor of the history of Architecture in the school of Architecture, COLUMBIA, UNIVERSIRY, 1998 SEVENTH EDITION.
4. A textbook of construction. By Dr. B.C. Punmia. New Delhi. 2005 June.
5. Dostmetova Z. Meʼmorchilik asoslari. Darslik. – T.: «Oʻqituvchi», 2007.
6. Zohidov P.SH. Meʼmor olami. Oʻquv qoʻllanma. – T.: «Oʻqituvchi», 1998.

Qoʻshimcha adabiyotlar

1. Ubaydullayev X.M. Turar joy va jamoat binolarini loyihalashtirish tipologik asoslari. T.: «Oʻqituvchi», 2009.
2. Бартнев И.А. Форма и конструкции в архитектуре. Л., 1998.
3. Бартнев И.А., Батажкова В.Очерки истории архитектурных стилей. М, 2001.
4. Бунин А.В., Саваренская Т.Ф. История градостроительного искусства. -М., 1999.
5. Килпе Т.Л Основы архитектуры.- М.; Высшая школа, 1999.
6. Тосунова М.И. Архитектурное проектирование.- М.; Высшая школа, 1998.
7. Сербинович П.П, Орловский Б.Й. Архитектура.- М.; Высшая школа, 2000.

³⁸² M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.566

ME'MORCHILIGI

Reja:

1. Gotika davri diniy inshootlarning qurilishi
2. Fuqaro turar joylar qurilishi
3. Fransiya, Germaniya, Angliya va Italiya me'morchilik maktablari
4. Gotika davrining asosiy xususiyatlari va qurilish texnikasi

XII asrdan boshlab feodalizm formatsiyasi ichida yangi ijtimoiy kuchlarning paydo bo'lishi va rivojlanib borishi klassik o'rta asr an'analarini inqiroziga sabab bo'ldi. Bu yangi kuchlar shaharning keng taraqqiy etishi bilan boqliq holda o'z kuchini oshirib bordi. Shaharlarda savdogarlar korporatsiyalari va hunarmandchilik sexlari rolining ortib borishi ijtimoiy tuzum xarakteriga ta'sir qila boshladi.

Feodal hukmdorlarida ozodlikka, mustaqillikka erishishga intilish ortib bordi. Bu davrda din hamon hukmronlikda, cherkov esa arxitekturaga o'z talabini quyayetgan bo'lsa ham lekin shahardagi hunarmand va savdogarlarning bilimiga, hayotining yangi qirralarini ochishga intilish orta bordi.

Yevropa shaharlarida dastlabki fan markazlari universitetlarining tashkil topishi esa, bu intilish ravnaqiga zamin yarata bordi.

Dunyoga tanqidiy munosabatda bo'lish tendensiyasi ortdi. Xalq ongining ortib borishi esa jamiyat oldida tenglik, birodarlik masalalarining ijobiy hal etilishini talab qila boshladi.

Hayotiy mavzudagi asarlar yuzaga kela boshladi. Bu davrlarda tasviriy san'at va me'morchilikda ham jiddiy o'zgarishlar yuz berdi.

G'arbiy Yevropa madaniyatidan Vizantiya san'ati an'annalari o'zil-kesil chiqarib tashlandi. Davr ruhini o'zida ifodalovchi realistik shakl va mazmunidagi asarlar, funksional tomoni orta boshlagan me'morchilik binolari yuzaga kela boshladi.

Yevropada feodalizm gullagan XII-XV asrlar me'morchiligi «GOTIKA» me'morchiligi deb yuritiladi.

«GOTIKA» iborasi ham shartli olingan Uning lug'oviy ma'nosi italyanacha so'zidan olingan bo'lib, «Gotlarniki» degan mazmuni bildiradi. (Gotlar german qabilalarining biri). Bu ibora uyg'onish

davrida kiritilgan bo'lib, san'atda got qabilalari san'atning ta'siri kuchli bo'lganligini bildiradi.

Gotika uslubi XII asrning ikkinchi yarmida Fransiyada paydo bo'ladi va rivojlanadi. XIII-XIV asrlarda esa qarbiy Yevropada yetakchi me'morlik uslubiga aylandi va ayrim mamlakatlarda bu uslub XV asrgacha davom etdi.

Gotika uslubi XII asr o'rtalaridan boshlab XIII asrda eng gullagan davrini boshidan kechirdi. Bu usulb turli mamlakatlarda o'ziga xos ko'rinishga ega, lekin bu uning ichki to'zilishi va umumiy tomonini inkor etmaydi. Me'morlik gotika usulbini belgilashda muhim o'rinni egallaydi. Gotika uslubida qurilgan binolari roman uslubida qurilgan binolarga nisbatan uluqvor, katta va serhasham. Ularda ishlatilgan me'morlik shakillari yengil yuqoriga intiluvchan va serjilva³⁸³.

Bu davr soborining funksional mazmuni ham o'zgaradi. U shaharning ijtimoiy markaziga aylanadi. Bu yerda taot-ibodatdan tashqari shahar majlislari o'tkazilar, munozaralar uyushtirililar hamda universitet leksiyalari o'qilar edi.

Endilikda sobor binosini qurishda faqat diniy qoyalarnigina emas, balki ijtimoiy hayot ruhi, katta kollektiv qudrati ham tarqib etiladi. Gotika soborlarining ilgariga intiluvchi shaklida esa davr kishilarining ozodlikka va yorug'likka intilishlari o'z aksini topdi.

Bunday taassurot berishda soborning minoralari muhim o'rinni egallaydi. U soborning yanada baland, yengil bo'lib ko'rinishiga xizmat qiladi. Shu bilan birga, bu minoralarda funksional ahamiyatiga ega bo'lgan, ya'niy ular shaharni kuzatib turish uchun hamda yong'in o'chiruvchilar uchun ham mo'ljallangan. Ba'zi minoralarning uch qismi xuroz tasviri bilan tugallanganligi ham shu mazmunni-ziyrak bo'lib turish lozimligini bildirgan.

---

383 History of Architecture A.D.F.Hamlin. A. M. Professor of the history of Architecture in the school of Architecture, COLUMBIA, UNIVERSITY. 1998 SEVENTH EDITION. P.99 (Gothic architecture is a style of architecture that flourished during the high and late medieval period. It evolved from Romanesque architecture and was succeeded by Renaissance architecture. Originating in 12th-century France and lasting into the 16th century, Gothic architecture was known during the period as *Opus Francigenum* ("French work") with the term *Gothic* first appearing during the later part of the Renaissance. Its characteristics include the pointed arch, the ribbed vault and the flying buttress. Gothic architecture is most familiar as the architecture of many of the great cathedrals, abbeys and churches of Europe. It is also the architecture of many castles, palaces, town halls, guild halls, universities and to a less prominent extent, private dwellings, such as dorms and rooms. It is in the great churches and cathedrals and in a number of civic buildings that the Gothic style was expressed most powerfully, its characteristics lending themselves to appeals to the emotions, whether springing from faith or from civic pride. A great number of ecclesiastical buildings remain from this period, of which even the smallest are often structures of architectural distinction while many of the larger churches are considered priceless works of art)

Me'morchilikda gotika usulubining yaratilishi davr zakovati, texnika tarraqqiyoti yutug'i asosida yuzaga keldi. Buning ahamiyati roman me'morchiligida qo'llanilgan arka va egri ravoqlarning yangicha talqin etilishi va eng muhimi, binoning mustahkam sinchlar (karkaslar) sistemasining nayzasimon ark, ichki ustun va kontroforlar asosida yechilishi edi.

Me'mor mustahkam sinchlar sistemasidan foydalanib, iloji boricha devor va ayniqsa, ravoqlardagi oqirlikni kamaytirishga harakat qiladi. Shu maqsadda ravoqlardan tushadigan oqirlik taksimiga e'tibor beradi. Asosiy nef bir qator to'rtburchaklarga ajratib, ularning har biri bir-biri bilan kesishgan nayzasimon arkalar bilan yopildi. Bu ravoqlardan tushadigan va yon tomonga tortuvchi og'irlik kuchini kamaytirishga xizmat qiladi. Nervyurdan foydalanish esa ravoq og'irligini yanada kamayishini taminlaydi. Nervyurali ravoqlarni mustahkam qilib ishlangan ustunlarga o'rnatiladi.

Bunday konstruksiyalarda devorlar o'z funksiyasini yo'qotadi. Uning vazifasi sinchlar og'irligidagi bo'shliqni to'ldirish bilan chegaralanadi. Bunday ochiq qismlarni deraza darchalar bilan to'ldirish mumkinligi ham bu uslubning imkoniyatlarini ko'rsatadi³⁸⁴.

Me'morchilikda sodir bo'lgan bu yangiliklar endilikda baland va keng hajmdagi binolarni ham qurish imkoniyatini yaratdi.

Devorlarning tayanch funksiyasini bajarishdan kutilish esa keng miqyosda darcha, deraza, peshtoq, galereya, ayvonlardan foydalanib binoning ichki qismini nurga to'ldirish imkonini beradi. Kurilgan binolarning yengil va nafis bo'lib ko'rinishini ta'minlaydi.

Gotika me'morchiligida nayzasimon arka muhim o'rinni egallaydi. Bu shakl egik deraza, ravoq va galereya, ayvon va peshayvonlarda qaytarilib, gotika me'morligida o'ziga xos qaytarilmas ruh va yengillik kiratadi. Arkalar tortib chiqib ketmoqchidek tuyuladi. Bu xususiyatni

³⁸⁴ History of Architecture A.D.F.Hamlin. A. M. Professor of the history of Architecture in the school of Architecture, COLUMBIA, UNIVERSITY, 1998 SEVENTH EDITION. P.100 (The Gothic vault, unlike the semi-circular vault of Roman and Romanesque buildings, can be used to roof rectangular and irregularly shaped plans such as trapezoids. The other structural advantage is that the pointed arch channels the weight onto the bearing piers or columns at a steep angle. This enabled architects to raise vaults much higher than was possible in Romanesque architecture. While, structurally, use of the pointed arch gave a greater flexibility to architectural form, it also gave Gothic architecture a very different and more vertical visual character than Romanesque. In Gothic architecture the pointed arch is used in every location where a vaulted shape is called for, both structural and decorative. Gothic openings such as doorways, windows, arcades and galleries have pointed arches. Gothic vaulting above spaces both large and small is usually supported by richly moulded ribs. Rows of pointed arches upon delicate shafts form a typical wall decoration known as blind arcading. Niches with pointed arches and containing statuary are a major external feature. The pointed arch lent itself to elaborate intersecting shapes which developed within window spaces into complex Gothic tracery forming the structural support of the large windows that are characteristic of the style.)

gotika me'morligida keng ishlatilgan vertikal to'g'ri chiziklar(kontrast) yanada oshiradi.

Me'morlik konstruksiyasida sodir bo'lgan bu o'zgarishlar binoning ichki va tashqi tomoni ko'rinishida ham o'z ifodasini topdi. Gotika interyerlari keng, bahavo, yorug'. Transept va asosiy nef orasidagi keskin chegarasi namoyishi ham bu xususiyatini yanada orttiradi. Soborning old tomoni gavjum, keng maydonga qaratib quriladi.

Uning bezatilishiga esa alohida e'tibor beriladi. Xaykaltaroshlik hamda me'morlikning dekorativ elementlari bino old tomonining yanada serjilva va nafis bo'lib ko'rinishiga xizmat qiladi.

Gotika interyerlari devorlarida yaxlit tekis yuzalarning kamligi, monumental devoriy rangtasvirlarning rivojlanishiga sabab bo'ldi. Uning o'rmini vitraj san'ati egalladi. Gotika binolarning katta-katta derazalarini vitraj kompozitsiyalari egalladi.

Bu davrda xaykaltaroshlik hamon yetakchi o'rinda bo'lib. insoniylik, oliyanoblik, hamkorlik uluqlanib, o'z ifodasini topa bordi.

Donatorlarga atab yodgorliklar o'rnatish, xaykallar qo'yish (masalan, Ekkegart va uning kayligi Uta Germaniya, XIII asr) odati paydo bo'lganligi ham san'atning tarqibotchilik roli ortib borayotganligini ko'rsatadi. XII-XV asrlarda gotika uslubini deyarli hamma mamlakatlar o'z boshidan kechirdi. Lekin bu uslub mahalliy sharoit va davr talabidan kelib chiqib, o'ziga xos ko'rinishni kashf etdi.

FRANSIYA. Gotika vatani hisoblangan Fransiyada bu uslubda ishlangan asarlar nisbatining nafisligi bilan xarakterlanadi.

Parijdagi Bibi Mariyam sobori (Notr Dam, de Pari, 1163-yili boshlanib ayrim qismlari 1314-yilda tugallangan) ilk gotikaga mansubdir. Besh nefli, kichiq transeptli bazilika tipidagi bu binoning old tomonida ikki minora mavjud. U soborning baland va «falakka intilayetgandek» bo'lib ko'rinishiga xizmat qiladi. Peshtoq, darcha, deraza va eshiklar tepasiga nayzasimon arkalar uning yengil va dinamik ko'rinishini ta'minlaydi.

Reyemdagi sobor (XIII asrda boshlanib, XIV asrda tugallangan) gotikaning eng rivojlangan davriga mansub. Uning uzunligi 150 m, minoraning balandligi 80 m. Bu sobor o'z vaqtida halq birligini tarannum etuvchi ramziy belgi sifatida qabul qilingan. Bu binoda gotika uslubi o'zining klassik ko'rinishini namoyon qildi.

Amyendagi sobor gotikaga xos nisbatlar go'zalligi, umumiy ko'rinishi yaxlitligi buzula boshlaydi. Dekorativ bezaklarning mulligi esa binoning, konstruktiv aniqligiga salbiy ta'sir qilgan.

GERMANIYA. Mamlakatda gotika uslubi fransuzlar ta'sirida rivojlandi. Lekin nemis gotikasida yaxlitlik yetishmaydi va unga xos bo'lgan dramatism, roman me'morligi an'analari bilan qo'shilib ketadi.

Bundan tashqari, nemis gotikasida bir minorali soborlar ham keng uchraydi. Binolarning tashqi tomoni sodda kam bezatilgan.

Kelndagi sobor (1248-1880) Amyen soboriga o'xshatib qurilgan.

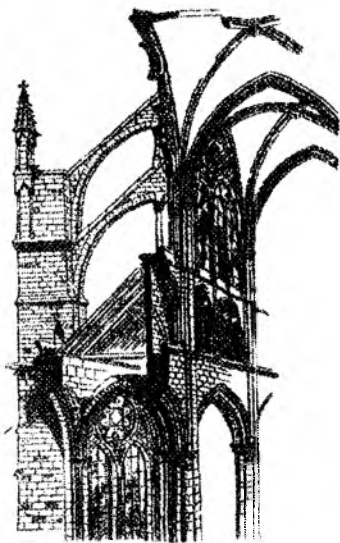
ITALIYA me'morchiligida gotika uslubi XIII asrning oxirida kirib kela boshladi. Lekin dastlabki paytlarda roman me'morligi prinsiplariga ta'sir qilmadi. XIV asrda gotika uslubi prinsiplari to'liq ko'rina boshladi. Ispaniya gotikasi musulmon me'morligi prinsiplaridan boyigan. Angliya gotikasi og'ir, konstruksiyada xaddan ortiq detallar ko'payib ketganligi va arxitektura bezagining mo'lligi bilan xarakterlanadi.

Materiallar va ularni ishlatish usullari

Materiallar – roman arxitekturasi kabi: barcha Fransiya soborlari silliqlangan mayda toshlardan qurilgan. Toshlar tanqisligi tufayli mustahkam bo'lmagan toshlarni ham ishlatishga majbur bo'linardi. Lekin qurilishlar juda baland bo'lganligi sababli katta og'irlik tushishiga sabab bo'lardi. Shuning uchun elastik kladkalarini izlash lozim bo'lardi. Albatta qoniqarsiz materiallar og'irliklarni tarqatishga konstruksiyalarning buzilishiga arxitektorlarni chuqurroq fikrlashga majbur etardi.

Poydevorlar

Barcha cherkovlar uchun bo'lgan fundamentlar hozirgi kungacha saqlanib kelgan afsonalarga qaraganda ayniqsa Amen soborida poydevor asosan tosh shag'al yirik blokli oblitsovkalar qorishma pastga kengayib ketgan katta tomni egallagan bosim pastga tarqagan. Bunday kengaytirilgan poydevor bino ko'rinishini mustahkamlagan. Bino og'masligi uchun poydevor qurilgan. Bu qimmatbaho usul har doim ham qo'l kelmagan. Shu tariqa binolar poydevorlari mustahkam bo'la

olmagan. Mo va Trua cherkovlari hozirda deformatsiyaga yuz tutgan, lekin konstruksiya mustahkamligi sababli olti asrdan beri yashab kelingan.

Gotik g'isht terish usullari

Tosh tarashlash - gotika davrida fransuz arxitektorlari qat'iy ravishda roman davridagi silliqqlanmagan toshlarni terish qoidasiga amal qilinmagan. Toshlarni tarashlash uchun zubilar, tosh yoruvchi asboblari, bu usul ayniqsa, xavfli bo'lib, faqatgina granit toshlar uchun ishlatilgan.

Qorishma qatlamlari

Tekis qalin tarqatilgan qorishma qatlami unga tushgan og'irlikning meyorini ko'paytiradi. Roman arxitektorlari qatorlar oradagi qorishmalar qalinligini ko'pincha kamaytirganlar. Lekin gotik arxitektorlari hech qachon bu xatoni takrorlamaganlar. Gotik qurilishlarda metallskreplar yumshoq qo'rg'oshindan foydalanganlar. Bibi Maryam soborida turli o'lchamlardagi kladka qatorlarini tekislovchi ularni o'zaro bog'lash uchun temir skobali qo'rg'oshin ishlatganlar³⁸⁵.

Toshlarni ko'tarish

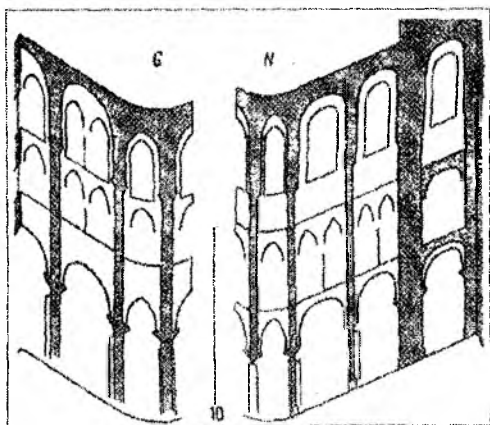
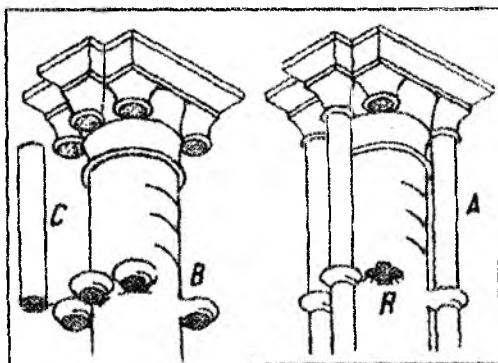
Bu usullarni qo'llashda Villara de Gonnekur va birqancha miniatyura vitrajlarda tasvirlanishicha zamonaviy ko'tarma kranlar lebetkalar mexanik qo'llanmalari o'z navbatida antik davridan yetib kelgan. Yodgorliklardan ko'rinib turibdiki, gotik arxitektorlari o'zlarining qurilmalarini hamda qurilish maydonlarini qanchalik kengaytirishga harakat qilganlar. Toshlarning yengilligi

385 The World History of Architecture. London. Auguste Choisy. 2009. P.426 (Ориент Шуази. Всеобщая история архитектуры. ООО Издательство ЭКСМО. 2009 китобининг рус тилидаги талкинидан фойдаланилган). (In 1160, because the church in Paris had become the "Parisian church of the kings of Europe", Bishop Maurice de Sully deemed the previous Paris cathedral, Saint-Étienne (St Stephen's), which had been founded in the 4th century unworthy of its lofty role, and had it demolished shortly after he assumed the title of Bishop of Paris. As with most foundation myths, this account needs to be taken with a grain of salt; archeological excavations in the 20th century suggested that the Merovingian cathedral replaced by Sully was itself a massive structure, with a five-aisled nave and a facade some 36m across. It seems likely therefore that the faults with the previous structure were exaggerated by the Bishop to help justify the rebuilding in a newer style. According to legend, Sully had a vision of a glorious new cathedral for Paris, and sketched it on the ground outside the original church. To begin the construction, the bishop had several houses demolished and had a new road built to transport materials for the rest of the cathedral. Construction began in 1163 during the reign of Louis VII, and opinion differs as to whether Sully or Pope Alexander III laid the foundation stone of the cathedral.)

hisobga olinib, qimmatbaho qo'llanmalar ishlatilmagan. Faqatgina yengil yog'ochlar bilan kifoyalanib qolishgan. Hattoki Bibi Maryam soborida qush uyasi shakli yog'ochdan o'yilib, bu uyalar qurilish davrida keyinchalik esa qayta tiklash ishlarida kerakligi inobatga olinib qoldirilgan.

G'isht terish detallari

Roman davri shuni ko'rsatdiki, burchak chiqarib g'isht terishlar silliq toshlarning asosiy shakllari klinlar, arkalar, zubilalar bilan qiyshiq olib ishlangan. Bu qimmatbaho shuningdek, mustahkam bo'lmagan usul arxitektorlarga qarshi chiqdi. Shuning uchun bunday g'isht terish usuli qat'iy man qilindi.

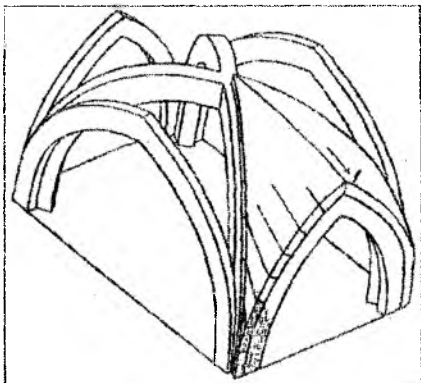

Bir tomonli g'isht terish gotika arxitektorlari yupqa plitalari yordamida ko'pincha oblitsovka qilingan. Bu davrda bunday ishlov berish usuli ko'rinishni juda kam uchragan. Lekin ichkari tomondan bir xil balandlikni namoyon qila boshlaganlar. Katta toshlardan bosh bloklar bilan ishlanganda bino deformatsiyaga uchramagan. Asta-sekin bu usul yo'qola borib bir xillikka o'tilgan. Bu yerda qurilmaning pastga tushgan og'irligi hisobga olinadi. Poydevor og'irligi hisobga olinib bo'linadi. Kichkinagina notekis cho'kish jarayonida ham albatta yoriqlar paydo bo'ladi. Bu esa barcha tomoni foydasiz holatga keltiradi. Bunday xavfdan holi bo'lish uchun Amen sobori poydevori yirik tosh bo'laklari bilan biriktirilgan. Bu bloklar boshqa kladkalar qaranganda siqilgan. Bibi Maryam soborida katta og'irlikni to'g'ri taqsimlash uchun shunday usul qo'llanilgan. Arxitektura nazariyotchisi Violle-le-Dyuk qayta tiklash ishlari detallarini o'rganishda unga mustahkamlovchi perpendikulyar gorizontal tomonga asosga kuch beruvchi kladkalar qo'yilganligi aniqlagan. Lekin bu tayanch usullari ko'pgina binolarda qo'llanilmagan. Siqib terilgan bu kolonnalar o'ziga katta yukni oladi. Vertikal sharoitda esa barcha og'irlikni o'zida ushlab turadi. Lekin kuchli va kam joyni egallaydigan tayanchni qanday uslub bilan barpo etganliklarini ko'ramiz. Albatta bunda juda ehtiyotkorlik talab qilinadi. Bir biriga bog'lovehi toshlarni to'g'ri o'tqizgandagina ular sinib ketmay maqsadga muvofiq xizmat qiladi. Gorizontal ravishda g'isht terilib, vertikal qatorlarni muvofiq xizmat qiladi. Gorizontal ravishda g'isht terilib, vertikal qatorlarni ham to'ldirish zarur bo'lgan. Ustunlar esa keyinroq joylashtirilgan. Bunday ehtiyotkorlikka qaramay ustunlar deformatsiyaga uchray boshlagan. O'rta asr me'morchiligi o'rganilishi davrida, gotik san'at asoslariga ham yondashildi. Ko'p vaqt mobaynida roman san'atida yarim doira arkalar bir o'qli arkalar xarakterli hisoblandi. Asosan ilk davrdan boshlab roman arxitektorlari keng miqyosda o'q yoyli arkalarini qo'lladilar. Sen Jermen de Precherkovi xorida ikkita asosiy qavatida dekorativ tasavvurlar pastki qavatida baland oynali o'q yoyli arka dumaloq shaklda tayanchlarga birlashtirilgan. Bunda yagona sabab paydo bo'lishiga arklarning dumaloq balandligi qasrlarning tekis bo'lishi deb hisoblanadi³⁸⁶.

³⁸⁶ The World History of Architecture. London. Auguste Choisy. 2009. P.428-429 (Оттост Шуази. Всеобщая история архитектуры. ООД Издательство ЭКСМО. 2009 kitobning rus tilidagi talqinidan foydalanilgan). (The Benedictine Abbey of Saint-Germain-des-Prés (French pronunciation: [sɛ̃ ʒɛʁmɛ̃ də pʁɛ]), just beyond the outskirts of early medieval Paris, was the burial place of Merovingian kings of Neustria. At that time, the Left Bank of Paris was prone to flooding from the Seine, so much of the land could not be built upon and the Abbey stood in the

Zodagonlar xochsimon qurilmalarni strelkali arklarni, diagonalli arkalarini barpo etishda strelkali arkalar asosiy o'rinni egallaydi. Bunday ko'rinishlar XI asrgacha davom etgan. Boshqa arxitektorlik elementlari ikkinchi darajali bo'lib ular bino iqtisodiga o'z ta'sirini ko'rsatadi deb hisoblagan.

Yonlama terish mustahkam jarayon bo'lgan. Lekin bu qiyinchilik bilan amalga oshgan. Agar yonlatib terish jarayonida diagonal qo'yilgan arklar faqat toshdan terilgandagina yoriqlari ulangan joylari bilinmagan bo'lardi hamda bu qiyinchilik yo'qolgan bo'lardi. Ko'rsatilgandek, silliqlangan va mayda toshlar deformatsiyaga sabab bo'lmagan. Rimliklar esa g'ishtdan terilgan karkaslarni ular bilan solishtirib bir xil emasligini tasdiqlaganlar. Lekin og'irlikni qay darajada ko'tara olishini ham isbotlaganlar. Karkasli qurilmalarning og'irlikni katta qismini siqish kuchi bilan vertikal yo'nalish bilan amalga oshganini isbotlaganlar. Bu jarayonni to'g'ri yo'l bilan nazariy va amaliy jihatdan aniq amalga oshirishni bosh vazifa hisoblaganlar. Keyinchalik esa solishtirish jarayonida ikkinchi darajali yo'nalish paydo bo'lgan. Kuzatuvlar natijasi yangiliklarni baholashni asosiy sabab tayanch to'sinlarni to'g'ri joylashtirishda deb bildi. Krestli tizim nihoyatda og'ir shuning uchun yonlama toshlarni terish yetarli bog'liqlikni ta'minlaydi shuningdek, uning aniq eni, bu esa butun burilishini ta'minlaydi.

Tizimlar to'la to'kis bajarilgandagina yengillik og'irlik kamayib tayanch elementlari baquvvatroq bo'lishi mumkin. Hamma tomoni o'zaro bog'liq bo'lgan to'g'irlab bo'lmaydigan yoriqlar albatta binoning cho'kishiga asosiy sabab bo'ladi. Tekislash metodi - gotik davrda krestli klyunik to'qnashuvlarni tashkil etgan. O'rta asrdagi diagonal arkalar har doim mashhur bo'lgan. Ularning balandligi taxminan tekis balandlikda olish uchun harakat qilingan. Agar A B S D to'g'ri burchak bo'lsa

likda olish uchun harakat qilingan. Agar A B S D to'g'ri burchak bo'lsa

middle of fields, or *prés* in French, thereby explaining its appellation. Close by the church a monastery was erected. Its abbots had both spiritual and temporal jurisdiction over the suburbs of Saint-Germain)

bunda burchaklar berkitiladi. Yon tomonlari strelkali AYE hisoblanadi. Endi A S YE tomonini kuzatamiz.

Aylana usuli

Turli tomonlarga yo'naltirilgan murakkab burchaklar haqiqatdan o'zining soddaligi bilan ajralib turgan. Fransuz xaykaltaroshlarining malakalariga tayanib aylanma shakllar yordamida turli tayanchlarni qo'yish aniq yoritilgan. Bu oqilona usul o'rta asrda ham ko'p qo'llanilgan. Ko'pgina qurilishlarda, masalan Profenne qabr toshlarida ham saqlanib qolingani lekin ko'pincha sektorlarda haddan ziyod ko'p aylanma naqshlarning ko'rinishi tasvirlangan. Nihoyat bitta vertikal silliq yerga joylashgan, oddiy yog'ochli shakllar ham uchraydi. Bunga misol tariqasida joylashgan ko'rinishni olish mumkin. Burji soborida esa aylana shakldagi gallereya V planda ko'rinadi.

Roman davri me'morchiligidagi rivojlanayotgan o'tkir burchakli tomlarni gotik uslubi to'liq qabul qildi. Haqiqatdan og'ma tomlar kichikroq $\frac{1}{2}$ (45gradus) umuman u uchburchak bo'lib (60gradus) yoki hattoki undan balandroq bo'lgan. Keyinchalik bunday tomlarga ehtiyoj bo'lmagan. Shuning uchun bunday qiya tomlarga cherepitsalar ishlatilgan. Bir qiyali tomlar – biz yuqorida ko'rdikki, gotik arxitektorlari tomlarda juda qirrali va qiyali tomlarni ma'qul ko'rdilar. Kuchli og'ma tomlar hech qanday qiyinchilik yaratmaydi, uni yopishga kelsak har qanday balandlikda noqulay bo'ladi. Lekin bir qiyali tomlarda ularni yon tomondan yopish ham boshqacha ko'rinish beradi. Bu tomlarga qiyali og'ish berish uchun uy balandligini yanada ko'tarish kerak shuning uchun ko'pincha cherkovlarning barchasida baland tomlar markazida esa juda silliq og'ishlikni ko'rish mumkin. Bunday jarayonlarni markaziy to'sinlar juft o'rnashtirilganda ko'rish mumkin. Larzikor soborida shunday qurilmalarning ilk namunasini ko'rish mumkin. Bunda tomlar qoplamasiz yon tomonlarida mustahkamlovchi elementlar mavjud. XIII asrda ham qurilishning shunday turlari ko'p qurilgan. Bitta tomda bir necha qoplamasiz – ba'zida bitta tom bir tom yordamida hamma burchaklar yopilgan. Bunday shaklni Puatye soborida ko'rish mumkin. Faqatgina fuqarolik arxitekturasida bu ko'rinish yo'q. Valmovli tomlar: kupburchakli va doira shaklli tomlar. Gotika arxitektorlari murakkab shakllarni yaratganlar. Ko'pburchakli va dumaloq piramidali tomlarda tomlar valmali ular burchakli strapilalar bular o'zaro materiallarni bir biriga bog'lash vazifasini bajargan. Kafedral soborlar. Roman cherkovlari dindorlar uchun xizmat

qiladigan muqaddas joy hisoblangan. Monastirlar esa xorlar uchun yopiq uzun shaklli bo'lgan. Cherkovga yo'l to'g'ridan to'g'ri ochiq bo'lgan. Cherkovning ichki tomonidan markaziy zalga yo'l to'g'ridan to'g'ri markaziy mexrobgga yo'nalgan. Roman arxitekturasi uzoq transept shaklida ko'ndalang krest yo'nalishida saqlanib narteksni eslatgan. Laon ham xuddi shunday krestli uzun ko'rinishda bo'lgan. Bibi Maryam sobori 1163- yilda boshlanib uning ko'ndalang markaziy qismi tugallangan. Burj soborida esa ko'ndalang nef umuman yo'q cherkov esa to'g'riburchakli zalga qarab tugab boradi. 1200- yillarda asosiy neflar ikki qavatdan iborat bo'lgan. Binolarning markaziy qismlarida joylashgan tayanch ustunlari ko'pligi tufayli Burj soborining ikkinchi qavati yo'q qilib tashlandi. XIII asrga kelib faqatgina pastki qismigina ajratilib qolindi. 1212-yilda asos solingan Reyn sobori, Amen sobori 1215-yildagi o'ylab topilgan yangi reja asosida ko'pgina cherkov qurilishlari amalga oshirildi. Reyn soborlari o'sha davr an'analari amal qildi lekin krest shaklini olib qayta tiklangan bu qurilmalar yagona bo'lib qoldi. Damniko atalgan kapella boshqa tevarak atrofdagi kapellalardan ajralib turdi. Kapellalar soni kundan kunga orta bordi. Har qaysi korporatsiya o'z kapellalariga ega bo'lishga intildi. Avvalo, ularni galereyalarda ijro etildi. Keyinchalik XIII asr o'rtalarida yangi kapellalar 1240-yilda qurilgan Parij Bogomateri sobori I – kapellalaridan bu yangilik real texnik progress endilikda binolarga birlashtirilgan hamda rimliklar va vizantiyaliklar zallariga qo'shib qurilgan. XIII asr II yarmida o'ziga yarasha o'zgarishlar jarayonida xudoga sig'inishlar, batamom tugal ko'rinish oldi.

Bu cherkovlarning barchasi yepiskopat hokimligiga bo'ysunib, arxitektura kafedral soborlar qatoriga kiradi. Bu yerda gotik arxitektura o'zining butun aniqligi tufayli kamtarona manbalarini taqsimlaydi. Ko'pincha iqtisodiy tomonidan xor yo'nalishi yopib turadi. Uning uchun qimmatbaho arkbutan yordamida xor uni qamraydi. Bu ko'rinishlar oddiy aniq binolar ham boshqa binolarga nisbatan oddiy miniatyurali takroriy ko'rinishni beradi.

Gotik neflar

Barcha binolarda neflar seksiyalarga bo'linadi, keyigilari esa anfilada bo'lib ketma-ketlikka yuz tutadi. Bu vaqtda Vizantiya yodgorliklari kabi ularning alohida qismi markaziy gumbazlar atrofiga guruhlanadi. Gotika cherkovlari roman kabi qator seksiyalarga: seksiya – bu asosiy element: uni barcha ansamblidan fikran ajratib olish mumkin.

Birinchi navbatda kombinatsiyalar bular arkbutandan foydalanuvchi uni egallovchi ko'rinishlarni mustahkamlovchi yagona tayanch hisoblanadi.

Seminar savollar

1. Gotika uslubidagi binolar nimalari bilan boshqa davr me'morchiligidan keskin ajralib turadi?
2. Fransiya gotika davri me'morligining necha davrlari mavjud? Ular o'zaro qanday farqlanadilar?
3. Fransiyada qaysi soborlar gotika davrlari me'morligini xarakterlab beradi?
4. Gotik dunyoviy inshootlar to'g'risida nima bilasiz?
5. Nemis gotikasining qanday o'ziga xos xususiyatlari bor?
6. Anliyada qanday soborlari gotika davrlari me'morligini aks etdiradi?
7. Italiyaning protoressans arxitekturasi qanday sifatlari bilan ajralib turadi?

Glossariy

Apsida zali – Yarim aylana oldidagi ibodat qiluvchilar joyi. Fransuz Gotik usulida ko'p qo'llangan³⁸⁷.

To'rpanjara – Gultoqi. Gotik uslubida tosh parchalari bilan bezatilgan **deraza panjarasi**³⁸⁸.

Bog'lamli ustun – Yuzasi to'liqsimon qiyshiq yoki siniq ko'rinishda bo'lgan **Gotik ustun** – Bu kabi ustunlar qirg'oq maydonchasi ostida, ko'prik ostida va deraza arki ostida tayanch qilib ishlatilgan³⁸⁹.

Bezakli uslub – Ingliz Gotik me'morchiligi uch davrining ikkinchisi. (1280-1350) Bejirim bezaklarga boyligi, qovurg'alarining ko'pligi, hamda ichki aylanalik arklari bilan ajralib turadi. Dastlabki rivojlanish davri **Geometric**, keyinchalik **Curvilinear** deb atalgan³⁹⁰.

Ilk ingliz uslubi – Ingliz Gotik me'morchiligining uch uslubidan biri bo'lib, 1180-1280-yillarda Normand va Fransuz me'morlari

³⁸⁷ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.24

³⁸⁸ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.48

³⁸⁹ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.77

³⁹⁰ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.158

tomonidan joriy qilingan. Uning asosiy farqi panjarasiz (gulqoisiz) va bezaksiz ishlangan uzun ingichka derazalari³⁹¹.

Fleur-de-lys, fleur-de-lis Gulsapsar. So'nggi Gotik me'morchilik davrida qo'llanilgan gulsapsar shaklli bezak³⁹².

Gulqoqi – Gotik uslubda qurilgan deraza bezagi. Unda boshidan oxirigacha burchakli uzun bezaklar bo'ladi³⁹³.

Gumbaz burji – Gotik uslubga xos cherkov binosining bir qism devori. U ikkinchi qavat balandligiga to'g'ri kelib, tik tom yoki gumbazni ko'tarib turuvchi toshli tirgak qurilma hisoblanadi³⁹⁴.

Gotik uslubdagi me'morchilik - Bu G'arbiy Yevropada o'rta asrlarda mashhur bo'lgan. Dastlab Fransiyada 13 asrda Yangi Rim va Vizantiya me'morchilik usullaridan kelib chiqib joriy etilgan. Tik ishlangan arklar, qovurg'ali gumbazlar, burj, devorlarning yupqa ishlangani va bezaklarining boyligi bilan ajralib turadi. Bu uslub 13 asrgacha davom etdi. Undan keyin Uyg'onish davri boshlandi. Fransiya va Germaniyada Gotik uslub ilk, Oliy va So'nggi davrlarga bo'linadi. Angliyada esa Dastlabki Ingliz, Bezakli hamda Perpendikulyar davrlarga ajralgan. Fransuzchada Rayonnant va Flamboyant deb ham atalgan³⁹⁵.

To'sinli uy – Ostki qismi toshdan, usti esa yo'gochdan qurilgan uy. Bunday binolar markaziy Yevropa shaharlarida Gotik uslubida qurilgan³⁹⁶.

Gulqoqi – Deraza bezagi. Gotik derazalar yuzasida tosh yoki yog'och qismlardan ishlangan nozik bezak. U derazaning ustki qismida bo'lib, panjaraga ham o'xshab ketadi.³⁹⁷

Tyudor guli – Gotik uslubdagi binolar bezagida qo'llangan uch foyilli gul shakli.³⁹⁸

Foydalaniladigan asosiy darsliklar va o'quv qo'llanmalar

1. M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. 581 r.

³⁹¹ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.181

³⁹² M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.217

³⁹³ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.219

³⁹⁴ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.220

³⁹⁵ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.254

³⁹⁶ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.535

³⁹⁷ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.545

³⁹⁸ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.554

2. A World History of architecture. Marian Moffet, Michail W Fario, Lawrence Wodehouse. London . 2003.
3. History of Architecture A.D.F.Hamlin. A. M. Professor of the history of Architecture in the school of Architecture, COLUMBIA, UNIVERSITY, 1998 SEVENTH EDITION.
4. A textbook of construction. By Dr. B.C. Punmia. New Delhi. 2005 June.
5. Dostmetova Z. Me'morchilik asoslari. Darslik. – T.: «O'qituvchi», 2007.
6. Zohidov P.SH. Me'mor olami. O'quv qo'llanma. – T.: «O'qituvchi», 1998.

Qo'shimcha adabiyotlar

1. Ubaydullayev X.M. Turar joy va jamoat binolarini loyihalashtirish tipologik asoslari. T.: «O'qituvchi», 2009.
2. Бартнев И.А. Форма и конструкции в архитектуре. Л., 1998.
3. Бартнев И.А., Батажкова В.Очерки истории архитектурных стилей. М, 2001.
4. Бунин А.В., Саваренская Т.Ф. История градостроительного искусства. -М., 1999.
5. Килпе Т.Л Основы архитектуры.- М.; Высшая школа, 1999.
6. Тосунова М.И. Архитектурное проектирование.- М.; Высшая школа, 1998.
7. Сербинович П.П, Орловский Б.Й. Архитектура.- М.; Высшая школа, 2000.

UYG'ONISH DAVRI ME'MORCHILIGI

Reja:

1. Uyg'onish davri san'atiga ta'rif
2. Uyg'onish davrining asosiy taraqqiyot bosqichlari
3. Uyg'onish davrida rivojlangan uslublar va qurilish konstruksiyalari
4. Shu davrga xos yirik me'morlar ijodi va ular tomonidan loyihalashtirilgan binolar tahlili

Uyg'onish davri me'morchiligi o'z taraqqiyotini XV–XVI asrlar boshidan kechirgan, yangi madaniyat tarixida «Uyg'onish» deb nom oldi. Bu iborani italiyalik rassom va san'atshunos Jorjo Vazari Italiyada uzoq o'rta asrdan so'ng yana qaytadan uyg'onganligi sababli ishlatgan va asosan Jotto ijodiga nisbatan qo'llanilgan edi. Keyinchalik esa keng mazmuni kasb etib Italiyada, so'ngra Yevropaning boshqa mamlakatlarida vujudga kelgan, o'rta asrlar davridan farq qiladigan san'atni ta'riflash uchun qo'llanila boshlangan. Uyg'onish davri me'morligi qadimgi an'analarni o'zlashtirib, uni yangi mazmun bilan boyitdi, yangi me'moriy qurilmalar vujudga keldi, ko'p qavatli uylar, yangi qiyofadagi jamoat binolari qad ko'tardi. Binoni tashqi va ichki tomonlarini bezash, kenglikni tashkil etish borasida ham muayyan yutuqlarga erishildi. Bu o'zgarishlar Italiyaning Florensiya, Piza, Siyena, Genuya, Milan, ayniqsa, Venetsiya shaharlarida juda sezilarli bo'ldi³⁹⁹. Ulkan binolar, goyat katta gumbazli va bir nechta ustunli saroy va ibodatxonalar qurildi, ayniqsa, florensiyalik me'morlar antik me'morlik an'analari va order tizimidan umumli foydalandi. Bu an'analarni o'rta asr Italiya me'morlik texnikasi yutuqlari, mahalliy kurilish xom ashyolari va konstruksiyalari bilan uyg'unlashtirib,

³⁹⁹ History of Architecture A.D.F.Hamlin. A. M. Professor of the history of Architecture in the school of Architecture, COLUMBIA, UNIVERSITY, 1998 SEVENTH EDITION. P.146(Renaissance architecture is the architecture of the period between the early 15th and early 17th centuries in different regions of Europe, demonstrating a conscious revival and development of certain elements of ancient Greek and Roman thought and material culture. Stylistically, Renaissance architecture followed Gothic architecture and was succeeded by Baroque architecture. Developed first in Florence, with Filippo Brunelleschi as one of its innovators, the Renaissance style quickly spread to other Italian cities. The style was carried to France, Germany, England, Russia and other parts of Europe at different dates and with varying degrees of impact. Renaissance style places emphasis on symmetry, proportion, geometry and the regularity of parts as they are demonstrated in the architecture of classical antiquity and in particular ancient Roman architecture, of which many examples remained. Orderly arrangements of columns, pilasters andlintels, as well as the use of semicircular arches, hemispherical domes, niches and aedicules replaced the more complex proportional systems and irregular profiles of medieval buildings)

renessans me'morligi uslubini yaratdilar. Devor sathi tekisligining yaxlitligiga e'tibor kuchaydi, me'morlik mujassamotining chiziqli ritmi va mutanosibligiga, xonaning kengligiga, uning yaxlit va ko'rkamligiga ahamiyat berila boshlandi; turar joy va ibodatxonalar qurilishi ham yangilandi. Shaharning ijtimoiy ma'muriy markazi tarhi va tuzilishi bilan bog'lik bo'lgan yangi tipi paydo bo'ldi. Florensiyada shakllangan yuksak Uyg'onish davrining mumtoz uslubi Rimada, keyinroq Venetsiyada monumental yodgorliklar (monumental san'at) yaratilishiga sabab bo'ldi. Yirik me'moriy ansambllar vujudga keldi, «ideal» shaharlarning loyihalari yaratildi. Uyg'onish davri arxitekturasi va san'ati o'z harakatini Italiyada to'liq namoyon etib, qator taraqqiyot bosqichlarini boshidan kechirdi. Bular asosan quyidagilardan iborat:

1. Uyg'onish arafasi davri – proto-nessans (XIII – XIV asrlar).

2. Ilk uyg'onish davri – kvatrachento (XV asr). Uyg'onish davri haqidagi adabiyotlarda asrlarning italyancha atamasi: XIII asr – duchetto, XIV asr – trachento, XV asr – kvatrachento, XVI asr – chinkvachento ishlatiladi.

3. Yuqori uyg'onish davri (XV asrning 90 yillari – XVI asrning 20-30 yillari).

4. So'nggi uyg'onish davri (XVI asrning ikkinchi yarmi). Uyg'onish davri taraqqiyoti hamma mamlakatlarda bir xil bo'lmaydi.

Masalan, Germaniyada so'nggi uyg'onish davri, Niderlandiyada esa yuqori uyg'onish davri taraqqiyotini boshidan kechirmagan. Uyg'onish davri insoniyat taraqqiyotidagi muhim bosqich edi. Bu insoniyat shu davrgacha o'z boshidan kechirgan hamma o'zgarishlar ichida eng buyuk progressiv o'zgarish edi.

XIV asrning oxiridan boshlab Florensiya Italiyadagi siyosiy va madaniy markazlardan biriga aylana boshladi va butun Italiya badiiy madaniyati hamda san'atning keng ko'lamda qayta yangilanishi va rivojlanishiga turtki bo'ldi. XV asrda Florensiyada yashab ijod etgan buyuk san'atkorlar Mazachcho, Donatello, Brunellesko va ularning izdoshlari o'z ijodlarida uyg'onish davri san'ati prinsiplarini namoyon etdilar. Bu san'atkorlarning asarlari gumanizm g'oyalari bilan sug'orilgan bo'lib, ular o'z asarlari markaziga inson obrazini qo'yidilar. Ilk uyg'onish davri san'atkorlari proto-nessans san'ati yutuqlarini davom ettirgan holda, uni ilmiy jihatdan boyitdilar, realistik san'atning yangi qirralarini ochdilar. Ilk uyg'onish davrida antik san'atga qiziqish yanada ortdi. Hayotni chuqur o'rganish asosida san'atkorlar fikr doirasini

yanada kengaytirdilar. Bu davrda ulkan binolar, g'oyat katta gumbazli va qator ustunli sobor, saroy va ibodatxonalar qurildi. Florensiyalik me'morlar antik me'morlik an'analari hamda order sistemasidan unumli foydalandilar va bu an'analarni o'rta asr Italiya me'morlik yutuqlari, mahalliy qurilish materiallari va konstruksiyalari bilan uyg'unlashtirib, renessans me'morligi uslubini yaratdilar. Bu uslub rivojiga gotika hamda Vizantiya me'morligi uslubi ham samarali ta'sir qildi.

XIV asr oxiri XV asr boshlari Italiya me'morligida paydo bo'lgan yangi tendensiyalar davrining buyuk me'mori Filippo Brunellesko (1377-1446) ijodida o'z ifodasini topdi. Brunellesko Florensiyada notarius oilasida dunyoga keldi, shu yerda gumanitar fanlardan chuqur bilim oldi, lekin uning san'atga bo'lgan qiziqishi dastlab zargarlik asoslarini egallashga, so'ng badiiy ijodiyotning boshqa turlarini ham qiziqish bilan o'rganishga da'vat etdi. U 1401-yili Florensiyadagi baptisteriya bronza eshiklari uchun konkursa qatnashib, relyef ishlaydi va hay'at a'zolarining olqishiga sazovor bo'ldi. Uning relyefi yaxshi baholandi, lekin amalda konkurs qatnashchisi Lorenzo Gibertining ishi qabul qilindi. Shundan keyin Brunellesko o'z faoliyatini me'morchilikka bag'ishladi. U me'morlar asosida birinchi bo'lib katta gumbazli bino qurish muammosini hal qildi. Uning ilk asari Florensiyadagi Mariya del Fiore sobori tepasiga ishlangan diametri 42 m bo'lgan 8 qirrali gumbaz bo'ldi⁴⁰⁰. Brunellesko karkas uslubidan foydalanib, o'sha davrda eng katta bo'lgan gumbazni qurishga erishdi. Soborning ulug'vor aniq ko'rinishini ifodalagan bu gumbazning qirralari, eng tepasiga o'rnatilgan me'morlik bezagi binoga alohida salobat va fayz baxsh etib, o'zida uyg'unish davri madaniyatining xarakterli tomonini aks ettirdi hamda inson aql-zakovati tantanasining xaykali sifatida namoyon bo'ldi. Davrning gumanistik intilishlarini ko'z-ko'z qiladi. Bu gumbaz Italiya va Yevropa me'morligi taraqqiyotida muhim o'rin egallaydi. Muhim asarlaridan yana biri Florensiyadagi 1419-yilda qurila boshlagan tarbiya uyi binosidir.

⁴⁰⁰ The World History of Architecture. Auguste Choisy. London. 2009. P. 595(Относ Шлуэн. Всеобщая история архитектуры. ООО Издательство ЭКСМО. 2009 kitobning rus tilidagi talqinidan foydalanilgan)(The *Cattedrale di Santa Maria del Fiore* (Italian pronunciation: *katte'drale di 'santa ma'ria del 'fiore*): in English "Cathedral of Saint Mary of the Flowers") is the main church of Florence, Italy. Il Duomo di Firenze, as it is ordinarily called, was begun in 1296 in the Gothic style with the design of Arnolfo di Cambio and completed structurally in 1436 with the dome engineered by Filippo Brunelleschi. The exterior of the basilica is faced with polychrome marble panels in various shades of green and pink bordered by white and has an elaborate 19th-century Gothic Revival facade by Emilio De Fabris. The cathedral complex, located in Piazza del Duomo, includes the Baptistery and Giotto's Campanile. The basilica is one of Italy's largest churches, and until development of new structural materials in the modern era, the dome was the largest in the world. It remains the largest brick dome ever constructed. The cathedral is the mother church of the Roman Catholic Archdiocese of Florence, whose archbishop is currently Giuseppe Betori.)

Uygʻonish davri meʼmorchiligining yuksalgan davri ilk uygʻonish davri oʻzining umrini tugatib, yuqori uygʻonish davriga asos yarata boshladi. Bu davr Florensiyaning hukmdori «Ajoyib-gʻaroyib Lorenzo» deb nom chiqargan Lorenzo Medichi qoʻzgʻolon va noroziliklarni qattiqqoʻllik bilan bostirib, oʻz hukmronligini saqlab qoldi. U oʻz davlatini tinch va osoyishta koʻrsatish maqsadida mashhur sanʼatkorlarni toʻpladi, ularning ijodidan oʻz davlatining obroʻsini oshirishda foydalandi. Lekin bu davrda tashqi tomonidan farovon va osoyishta koʻringan Florensiyada pessimist, ertangi kunga umidsizlik bilan qarash kayfiyati hukm surar edi. XV asrning ikkinchi yarmida Venetsiyada ham uygʻonish sanʼati prinsiplari rivojlana boshladi. Italiya ilk uygʻonish davrining yuqori uygʻonish davriga oʻtish chegarasini belgiladi. Vizantiya Gʻarbiy Yevropa davlatlari bilan yaqin aloqada boʻlgan boy savdogarlar respublikasi boʻlgan Venetsiya sanʼatkorlari Sharqning boy, serjilo va erkin sanʼati hamda gotika anʼanalarini oʻzlashtirgan holda, oʻziga xos jozibador sanʼat maktabini yaratishga muvaffaq boʻldilar. Venetsiyaning yuqori uygʻonish davri sanʼati oʻz prinsiplarini shakllantirishda keyingi Venetsiyaning buyuk koloristlari uchun zamin yaratdi. Yuqori uygʻonish davri nisbatan qisqa, yaʼni XV asrning 90-yillaridan XVI asrning 30-yillariga qadar boʻlgan davrni oʻz ichiga oladi. Lekin mazmunan bu davr juda ulugʻ va Italiya sanʼati taraqqiyotining «Oltin asri» hisoblanadi.

Shu davrda yashab ijod etgan buyuk titanlar Leonardo da Vinchi, Rafael Santi, Mikelanjelo, Titsianlar har tomonlama oʻtkir va bilimdonliklari bilan ham oʻz davrlarining ideal kishilari timsoliga aylandilar.

Yuqori uygʻonish davri meʼmorligining asosiy prinsiplari Rimda shakllandi va rivojlandi. Leonardo da Vinchi (1452–1529) notarius oilasida dunyoga keldi. Leonardo 17 yoshlik vaqtida otasi Florensiyaga koʻchib oʻtadi. Shu yerda Leonardo Andrea oʻz ustoz Verokkioga yordamlashib, uning «Isoni choʻqintirish» asarining chap tomonidagi farishta rasmini ishlaydi va ustozidan ham mohirligini koʻrsatadi. Yuqori uygʻonish davri uslubining asoschisi va tipik vakili Leonardo da Vinchi sanʼatning koʻpgina turlarida oʻz kuchini sinab koʻrdi, matematika, mexanika, fizika sohasida ilgʻor fikrlarni ilgari surdi. Leonardo uchun sanʼat hayotni bilish boʻldi. Leonardo Milanda yashagan kezlari 1482–1499-yillari u oʻzini olim, rassom, injener sifatida namoyon etish imkoniyatiga erishdi. Meʼmor sifatida Leonardo Milanda bir qator surat va proyektlar ishladi.

«G'ordagi madonna» (1483-1499), «Sirli oqshom» (1495-1497) kabi mashhur asarlarini yaratdi. Milandagi Santa-Mariya de la Gratsiya monastiri uchun ishlangan mashhur «Sirli oqshom» devoriy surati Leonardo da Vinchini novator rassom darajasiga ko'tardi. U Injildan olingan an'anaviy syujetni erkin va asosan, obrazlarning his-tuyg'u va kechinmalarini ishonarli talqin etish hisobiga ochadi.

Leonardo da Vinchi umrining oxirida ilm, kuzatish va ularni sistemalashtirish ustida ish olib bordi. Uning chiziq, rang, perspektiva, rangshunoslik haqida yozib qoldirgan fikrlari hanuzgacha o'z qiymatini yo'qotmagan.

Rafael Santi (1483-1520) Uyg'onish davrining titanlaridan biri bo'lib, bu davr Rafael Santi ijodida o'zining tugal talqinini topdi. XVI asr boshlariga kelib, Rim Italiyaning muhim siyosiy va madaniy markaziga aylandi. Uning mavqeini orttirish maqsadida Rim papalari yetuk san'atkorlarni shaharga taklif eta boshladilar. Shu davrda Mikelanjelo, Bramantelar qatori Rafael ham papalar diqqatini o'ziga tortdi va 1508-yili ularning taklifiga binoan Rimga keldi. Shu paytdan Rafael ijodining eng gullagan davri boshlandi, shu yerda u o'zining eng yetuk asarlarini yaratdi. Dastlab unga Vatikandagi papalar shaxsiy xonalarining devorlarini bezash ishlari topshirildi. Rafael bu suratlar ustida 1511-yilgacha mehnat qilib, uni muvaffaqiyatli bajardi. Bundan xursand bo'lgan papalar unga yana xonalarni bezash va ularga devoriy suratlar ishlashni davom ettirishni topshirishdi. Rafael me'mor sifatida ham ijod qildi. U Bramante vafotidan keyin Avliyo Pyotr soborini qurish ishlariga rahbarlik qildi, villa hamda cherkovlar uchun kerton va chizmalar ishladi, qalamda suratlar chizdi. Rafael 37 yoshida vafot etdi⁴⁰¹.

Mikelanjelo Buonarroti (1475-1564) 1475-yili 6-martda Florensiya yaqinidagi Kapreze shaharchasida dunyoga keldi, 13 yoshida u Florensiyalik Domeniko Girlyandayo ustaxonasiga o'qishga kirdi. Uni Medichilar saroyi qoshidagi badiiy maktabga o'qishga qabul qilishdi. Bu yerda u o'z bilim va mahoratini oshirdi.

⁴⁰¹ The World History of Architecture. Auguste Choisy. London. 2009. P.596(Оригос Иллюзии. Всеобщая история архитектуры. ООО Издательство ЭКСМО. 2009 kitobning rus tilidagi talqinidan foydalanilgan)(The Papal Basilica of St. Peter in the Vatican, or simply St. Peter's Basilica(Latin: *Basilica Sancti Petri*; Italian: *Basilica Papale di San Pietro in Vaticano*), is an Italian Renaissance church in Vatican City, the papal enclave within the city of Rome. Designed principally by Donato Bramante, Michelangelo, Carlo Maderno and Gian Lorenzo Bernini, St. Peter's is the most renowned work of Renaissance architecture and one of the largest churches in the world. While it is neither the mother church of the Catholic Church nor the cathedral of the Diocese of Rome. St. Peter's is regarded as one of the holiest Catholic shrines. It has been described as "holding a unique position in the Christian world and as "the greatest of all churches of Christendom)

Mikelanjeloning yirik me'morlik asarlari – Florensiyadagi San Lorenzo cherkoviga qo'shimcha qilib qurilgan Medichilar kapellasi, unga ishlangan qabr toshi va xaykallardir. Kapellaning uncha katta bo'lmagan kvadrat shaklidagi xonasining oq devorlari to'q kul rang bo'lib, marmardan ishlangan pilyastrlar bilan ajratilgan. Ijodkorning me'morlik iste'dodi Rimda bir muncha rivojlandi. Bu yerda u Avliyo Pyotr soborini qurishda shahar ansambllarini rekonstruksiyasida qatnashdi.

XV asr o'rtalarida Venetsiya yuqori uyg'onish davriga qadam qo'ydi. Konstantinopolni turklar tomonidan bosib olinishi Italiya shaharlarida avvalgi savdo-sotiq ishlarining kamayishiga olib keldi. Lekin o'z qo'lida juda ko'p boylik to'plab olishga ulgurgan Venetsiya aristokratiyasi uzoq vaqt o'z mustaqilligini saqlab qola olish imkoniyatiga muyassar bo'ldi. San'at va madaniyatda yuqori uyg'onish davri prinsiplari o'z ifodasini topdi. Bu yerda yetuk me'mor, xaykaltarosh hamda rassomlar ijod qilib, Italiya obro'sini dunyoga tarqatdilar.

XVI asr o'rtalarida mamlakatning iqtisodiy va siyosiy jihatdan zaiflashishi so'nggi uyg'onish davri me'morligida ham o'z ifodasini topdi. Palatso villasi qurilishi sohasida ko'zga ko'rinarli ishlar qilindi. Bir qator ilmiy asarlar yaratildi. XVI asr o'rtalaridan boshlab Italiya shaharlarida paydo bo'la boshlagan maxsus o'quv yurtlari, akademiyalarning paydo bo'lishi va ularda me'morlikka oid ta'limlarning o'tilishi muhim voqea bo'ldi. Bularning hammasi keyingi Yevropa me'morligi taraqqiyotida o'zining ta'sirini ko'rsatdi.

Andrea Palladio (1518-1580) ham so'nggi uyg'onish davri yirik me'mori va nazariyotchisi hisoblanadi. Uning 1571-yilda nashr etilgan «Me'morlik to'g'risida 4 risola» kitobida antik me'morlik va order sistemasi haqida to'xtalib, ularni o'zgartirib bo'lmaydi deb hisoblaydi⁴⁰². U o'z idealini antik me'morlikda ko'rdi va shu idealni o'z ijodida qaytarishga harakat qildi. Me'mor bino uchun yaxlit klassik

⁴⁰² The World History of Architecture. Auguste Choisy. London. 2009. P.597(Отюст Шуази. Всеобщая история архитектуры. ООО Издательство ЭКСМО. 2009 kitobning rus tilidagi talqinidan foydalanilgan)(Первый опыт в архитектуре получил в родном городе, с 1521 года став учеником резчика по камню в мастерской скульптора Бартоломео Каватца из Совано. печально известной скверными условиями работы. Дважды пытался отсюда сбежать — вторая попытка, в 1524 году, была удачной, и Палладио перебрался в Виченцу. В Виченце Палладио начал работать в камнерезной и скульптурной мастерской Сан-Бьяджо в квартале Педемуро, считавшейся ведущим предприятием подобного рода. Ее владельцы, Джованни ди Джакомо из Пордены и Джироламо Питтони из Думиньяно, были знаменитыми в Виченце скульпторами. Андреа делал работу, обычно поручаемую подмастерьям: капители, рельефы, фризy. По протекции ди Джакомо был принят в гильдию каменщиков)

normadagi shakllardan qat'iy simmetriyadan foydalangan holda ulardan dekorativ effekt topadi. U feodal saroylarni shahar uylariga aylantiradi. Uning qurgan binolari shahar ansamblining ajralmas elementiga, ko'chalarning ajralmas qismiga aylandi.

Dojlar (rahbar) saroyi. Saroy Venetsiyaning Italiya gotika arxitekturasi buyuk yodgorligi bo'lib, shaharning sayyohlarni etiboridagi maskandir. U Avliyo Mark maydonida shu nomdagi ibodatxona yonida joylashgan. Dojlar (rahbar) qasri IX asrda qad ko'targan bo'lishiga karamay, uning hozirgi ko'rinishi taxminan 1309 – 1424-yillarda arxitektor Filippo Kalendario boshchiligida qurilgan. Qasrning bir qismi 1577-yildagi yong'inda yo'q bo'lib ketgan, uning qayta qurilishini Rialto ko'prigi arxitektori Antonio de Ponti amalga oshirgan. Venetsiyaning bu bosh binosi respublika dojlari (yetakchi) ning rezidensiyasi bo'lgan. Saroyda Katta Kengash, Oliy sud va maxfiy politsiya faoliyat olib borgan, shuningdek, saroyning birinchi qavatida yuristlar idorasi, devonxona, senzurachilar va dengiz idoralari joylashgan. Qasrning balkoni tantanalar minbari vazifasini o'tagan, undan doj, yani yetakchi halqqa ko'rinish bergan. Ajablanarlisi Pyatsetti maydoni tomonidan qayiqlarda kelgan mehmonlar shu yo'sinda Respublika rahbari idorasidan yaqqol ko'ringan. Aytish mumkinki, Avliyo Mark ibodatxonasi, San-Marko kutubxonasi va boshqa binolar bilan birgalikda dojlar saroyi shaharning bosh arxitektura ansamblini tashkil qilgan. Saroyning bunday nomlanishiga sabab u Venetsiya Respublikasi boshligi, dojlarning rezidensiyasi bo'lganligidir. Avliyo Mark ibodatxonasi singari dojlar saroyi ham asrlar davomida kurilgan, qayta ta'mirlangan va bezatilgan. Saroyning 810-yilda qurilgan birinchi binosi hamma tomonidan suv bilan o'ralgan qala devorlari va minoralaridan iborat bo'lgan. 976-yili ayonlarning bir qismi va oddiy halq o'sha paytdagi respublika rahbari P. Kandiani IVra qarshi qo'zg'olon ko'targan va uning rezidensiyasini yoqib yuborgan. Saroyning o'rniga venetsiyaliklar yangi qala qurishgan, lekin u ham 1106-yili yonib ketgan. XII asrda venetsiyalik ustalar yangi saroy barpo etishgan, bu vaqtga kelib saroyni qala sifatida qurishga ehtiyoj bo'lmagan. XII asrda Venetsiyada o'rta asr Yevropasiga xos bo'lgan mustahkam saroy va qala devorlari qurilishi to'xtagan, shaharda dengiz himoya vazifasini o'taganligi sabab kala vazifasini endilikda respublikaning kuchli dengiz floti bajargan. Shuning uchun bu vaqtga kelib qala devorlari va minoralar qurilmagan, saqlanib qolgan xandak

va chuqurlar ko'mib tashlangan. Saroyning hozirgi binosi taxminan 1301 – 1424-yillarda arxitektorlar Filippo Kalendario, Pyetro Bazeyo va usta Enriko tomonidan qurilgan. 1400-1404-yillar saroyning ko'rfazga qaragan qismi, 1424-yilda Avliyo Mark maydoniga qaragan fasadi qurilishi yakunlangan. Qurilishini tugallashga Florensiya va lombardiyalik ustalar ham jalb qilingan bo'lishiga qaramay binoning katta qismining gotika uslubidagi bezaklarini venetsiyalik marmarga ishlov beruvchi mutaxassis ustalarga oilasiga mansub bo'lgan Boni oilasi azolari bajarishgan. Saroy 1577-yil 20-sentyabrdagi yong'inda katta talofat ko'rgan. Saroyni qayta ta'mirlash jarayonida o'sha davrning zamonaviy bezaklaridan foydalanilmay, o'zining avvalgi ko'rinishi, yani gotika uslubida qayta tiklashgan. O'sha davrda saroy rahbarlar rezidensiyasi vazifasini o'tashi bilan birga unda Respublikaning siyosiy kuchlarining idoralari ham joylashgan. Bu holat shahar Napoleon armiyasi tomonidan bosib olinguncha davom etgan. Hozirda saroy muzeyga aylantirilgan. Arxitekturaning barcha qonunlariga qasdma-qasd Rahbarlar saroyining yuqori massiv qismi yengil, nafis arkalaridan iboratdek ko'rinadi. Bino poydevorini tepaga yoki pastga aylantirib qaragandagi ko'rinishi bir qarashda uning fasad tuzilishi hech qanaqangi mantiqqa to'g'ri kelmaydigandek ko'rinadi, yani pastga qaragan ikkita kuchsiz tayanch lenta va balandga o'rlagan devordan iboratga o'xshaydi. 1577-yilgi yongin saroyning bir qismini shikastlagan. Yongindan keyin Rialto ko'prigi arxitektori Antonio de Ponti binoni ilk ko'rinishini qayta tiklaydi.

Bir qarashda saroy fasadida qo'llanilgan arxitektura uslubi bir-biri bilan mantiqsiz, kutilmaganda yoki tasodifiy bog'langanga o'xshaydigandek taassurot uyg'otadi. Sinchiklab nazar tashlansa saroy judayam jozibador, g'aroyib, yorug, quvonch va hayotga boy, badiiy boyitilgan, oxir oqibat chuqur bilim bilan qurilganligi ko'zga tashlanadi. Saroy birinchi qavatining ochiq ark galereyalari qurilishi badiiy inijlik emas, balki janub quyoshidan saqlaydigan g'aroyib to'siqlar ekanligi ko'zga tashlanadi. Bu yer har qanday kishi uchun yoqimli dam oladigan maskan bo'lishi bilan birga dunyo arxitekturasi eng go'zal hamda tabiat peyzajining go'zalligidan bahramand bo'ladigan joydir. Ikkinchi qavat galereyasi bu hashamdor balkonlar bo'lib, ular asosiy xonalarga janub va g'arb tomonlardan soya berib turadi. Dojlar saroyining nafis galereyalar uyg'unligi va silliq devorlari binoning fasadini yanada boyitib ko'rsatishi bilan birga, uning jozibador tuzilishi, baland tashqi

ko'rinish Pyatsetta arxitektura ansambli va Venetsiya ko'rfazi kengliklarini yanada mahobatli ko'rsatadi. Saroy fasadining oxirgi ko'rinishi XV asrning o'rtalari va ikkinchi yarmida qayta qurilgan, shuningdek, uning oldingi ananaviy gotika uslubidagi ko'rinishi venetsiyaliklarning yangi urfga kirayotgan anchayin jozibador Renessans shakllariga intilishi natijasida o'zgarib bordi. Venetsiyaliklarning gotika uslubidan voz kechishining asosiy sababi, ularning arxitekturaning yumshoq aylana shakllari, marmarning xilma-xil navlarining betakror jilvalanishiga intilishidan kelib chiqqan. Shunga qaramay dojlar saroyining Psetti maydoniga qaragan qismi anchayin qayg'uli detallardan tuzilganga o'xshaydi. Binoning ikkinchi yarusdagi 9-chi va 10-ustunlar marmarning to'q kulrang va qizg'ish tuslardan ishlangan bo'lib, kishida ular orasida xuddi dahshatli jazo hukmi o'qilgandek taassurot o'yg'otadi. Saroyning markaziy fasadi balkonlari Sansovino o'quvchilari tomonidan 1536-yilda qurilgan. Balkonda yoysimon deraza va Venetsiya timsoli oldidagi doj (rahbar) Andrea Grittining xaykali o'rnatilgan. Shuningdek, balkon ustida xaykaltarosh Allessandro Vittoria tomonidan Adolatli sud xaykali (yodgorligi) qad roslagan. Aynan mana shu balkondan 1865-yili Venetsiya va Italiya qirolligining birlashganligi elon qilingandi. Avliyo Mark maydoniga qaragan bino fasadining chap qismidan «Porta della Karta», ya'ni «Qog'oz eshik» nomli dojlar saroyi hovlisiga yo'l ochiladi. Bu saroy Jovanni va Bartolomeo Bon tomonidan barpo etilgan. Saroyning yoysimon arkalari ustki qismi gotika uslubidagi dekoratsiya elementlari bilan bezatilgan, past qismida doj Franchesko Foskari xaykali oldida Venetsiya timsoli bo'lgan qanotli sher xaykali o'rnatilgan. Arkaning ustki qismida esa Adolat sudi xaykali o'rnatilgan.

Saroyning «Qogoz eshik» deb nomlanishini olimlar ikki xilda talqin qilishadi. Birinchi talqin bu uncha uzoqda joylashmagan arxiv hujjatlar bilan bog'liq bo'lsa, ikkinchi variant bu yerda qachonlardir hattotlar (mirzalar) o'tirishgan bo'lib, ular halqqa shikoyatlar, arizalar va boshqa hujjatlarni yozishda yordamlashgan. «Qog'oz eshik» orkali Foskari arkalari galereyasiga, undan esa ikki qavatli marmar arkalar bilan o'ralgan va 8ta qadimgi grek haykaltaroshlari uslubida ishlangan haykallar bilan bezatilgan Dojlar saroyining hovlisiga o'tish mumkin. Bu yerda kishining diqqatini asosan general M. della Roveri, yani gersog Urbinskiy sharafiga o'rnatilgan haykal kishi diqqatini o'ziga tortadi (xaykaltarosh D. Bandini yasagan). Hovlining o'rtasida

hozirgacha saqlanib qolgan ikkita bronzadan yasalgan suv saqlashga mo'ljallangan quduq - hovuzga duch kelinadi. Ularga Venetsiyaning turli joylaridan eng yaxshi va mazali suvlar keltirilgan. Ko'plab suv sotuvchilar ularni har kuni yangi suv bilan to'ldirishgan, keyinchalik esa shu yerdan o'zlarining muzday va mazali suvlarini Venetsiya shahrining uzoq dahalarigacha yetkazib berishgan. Binoning sharqiy qismiga qaragan fasadiga XV asr oxirlarida Antonio Ritsso ishlov bergan bo'lsa, uning janubiy va sharqiy tomonlari XVII asrda Bartalameo Monopole tomonidan ishlab chikarilgan qizil g'ishtlardan qurilgan. Foskari galereyasining shimoliy qismi fasadi ustida soat millari o'rnatilgan. Bu fasadda ikki qavatli arkalar joylashgan. Ular yarim aylana va yoysimon shakldagi peshayvonlardan iborat. Arkalar galereyasida restavratsiya qilingan qadimgi haykallar ko'zga tashlanadi. Bu fasadga ham Monopole tomonidan ishlov berilgan. Hovlining o'ng tomondagi baland supaga 1587-yili xaykaltarosh Jovanni Bandini tomonidan ishlangan urbinskiy gersogi Franchesko Mariya della Rovere haykali o'rnatilgan. Hovlining ichki tomonidan karrar marmaridan ishlangan «Ulkan kishilar zinapoyasi» orqali saroyga kirib boriladi. 1554-yili zinapoyaning ustki maydonida xaykaltarosh Yakopo Sansovinning Venetsiyaning ma'juziy ma'nodagi harbiy va dengiz himoyachilarii hisoblangan Mars va Neptun sharafiga ulkan marmardan ishlangan xaykallar o'rnatilgan. Shu sababli zinapoya hozirgi nomiga ega bo'lgan. Bu yerda Venetsiya Respublikasining barcha tantanali marosimlari o'tkazilgan. Ularning eng asosiylari qatoriga dojning yani rahbarning nikoh yoki toj kiyish marosimlarini qo'shish mumkin. Bu marosimda zinapoya ulkan taxtga aylangan. Kengashning eng yoshi ulug azosi yangi rahbarga, yani doj boshiga kimmatbaho bosh kiyimini (toj) kiygizgan - bu dojlar hokimiyatining timsoli hisoblangan. Zinapoya orqali saroy ikkinchi qavatning yopiq galereyasiga chiqilgan. Galereya bo'ylab va saroyning ichki qismida sherlarning ogzi katta ochilgan xaykallari joylashtirilgan. Ularning katta ochiq og'ziga o'sha paytda ish olib borgan har xil maxfiy idoralarning chaquv xatlari va shunga o'xshash boshqa nomalar qo'yib ketilgan. Saroyning tantanalar zallariga «Oltin zinapoya» orqali borilgan. Zinapoya Yakopo Sansovino tomonidan loyihalangan va boshlangan, u 1559-yili Skarpanino tomonidan tugallangan⁴⁰³. Mazkur oltin suvi bilan ishlangan

⁴⁰³ History of Architecture A.D.F.Hamlin. A. M. Professor of the history of Architecture in the school of Architecture. COLUMBIA, UNIVERSIRY, 1998 SEVENTH EDITION. P.151 (The Doge's Palace (Italian: Palazzo Ducale) is

zinapoyalar o'sha davda asosan hurmatli mehmonlar va katta amaldorlarga mo'ljallangan. Keyinchalik ularning nomi «Oltin kitob»ga yozib qo'yilgan. Bu kitob Venetsiyada 1315-yildan yuritilgan bo'lib, unga 200ga yaqin oila azolarining nomlari kiritilgan. Keyinchalik kitobga nomlari kiritilgan shaxslar Venetsiya Respublikasi tugatilgunga qadar davlatning etiborga molik vamuhim lavozimlarini egallashlari mumkin bo'lgan. «Oltin kitob» Respublikaning 1180-yilgi rahbari Sebastiano Dzianni tomonidan «Oltin zinapoya»ning tagida qurilgan maxsus xonada saqlangan. «Oltin zinapoya» orqali Katta Kengash zaliga chiqilgan. Bu zal o'sha davrda nafaqat Venetsiyada balki butun Italiyaning eng katta zali bo'lgan. Uning uzunligi 54 metr, eni 25 metr, balandligi esa 15 metr bo'lgan. Katta Kengash zali saroyning butun janubiy qismini egallagan. Zal Titsian, Veroneze, Tintoretto va boshqa buyuk rassomlarning noyob asarlari bilan bezatilgan, biroq ular 1577-yilgi yonginda yo'q bo'lib ketgan. Keyinchalik zal Antonio de Pontining loyihasi asosida qayta tamirlangan. Katta Kengash zalining sharqiy devori oldidagi supada Rahbar taxti va kengashning 6 azosining yumshoq o'rindiqlari (kreslo) o'rnatilgan. Ularning ortidagi devorning butun qismini 1590-yilda Yakopo Tintoretto va uning o'gli Domeniko tomonidan chizilgan dunyodagi eng kata rasmlardan biri «Ray» ya'ni «Jannat» rasmi bezab turgan. Shiftdan Paola Veroneze tomonidan chizilgan «Venetsiyaning g'alabasi» nomli rasmi o'rin olgan. Zalning derazalaridan keng o'tloqlar ko'zga tashlanadi. Shuningdek, zalning ulkan tekis potoloklari oltin suvi yuritilgan ko'plab noyob rasmlar bilan bezatilgan. Katta Kengashzali orqali «Saylovlar zali»ga yoki «Taqdirlar zali» o'tiladi. Zalning bunday nomlanishiga sabab Respublika davrida amaldor shaxslar omma oldida kengashga o'z nomzodlarini qo'yishgan

---

a palace built in Venetian Gothic style, and one of the main landmarks of the city of Venice in northern Italy. The palace was the residence of the Doge of Venice, the supreme authority of the former Republic of Venice, opening as a museum in 1923. Today, it is one of the 11 museums run by the *Fondazione Musei Civici di Venezia*. In 1438–1442, Giovanni Bon and Bartolomeo Bon built and adorned the Porta della Carta, which served as the ceremonial entrance to the building. The name of the gateway probably derives either from the fact that this was the area where public scribes set up their desks, or from the nearby location of the *cartabum*, the archives of state documents. Flanked by Gothic pinnacles, with two figures of the *Cardinal Virtues* per side, the gateway is crowned by a bust of St. Mark over which rises a statue of *Justice* with her traditional symbols of sword and scales. In the space above the cornice, there is a sculptural portrait of the Doge *Francesco Foscarini* kneeling before the *St. Mark's Lion*. The north side of the courtyard is closed by the junction between the palace and *St. Mark's Basilica*, which used to be the Doge's chapel. At the center of the courtyard stand two well-heads dating from the mid-16th century. In 1485, the Great Council decided that a ceremonial staircase should be built within the courtyard. The design envisaged a straight axis with the rounded Foscarini Arch, with alternate bands of Istrian stone and red Verona marble, linking the staircase to the Porta della Carta, and thus producing one single monumental approach from the Piazza into the heart of the building. Since 1567, the Giants' Staircase is guarded by Sansovino's two colossal statues of *Mars* and *Neptune*, which represents Venice's power by land and by sea, and therefore the reason for its name. Members of the Senate gathered before government meetings in the Senator's Courtyard, to the right of the Giants' Staircase.)

bo'lsa, ayrim paytlar ularni xuddi shu zalda omma oldida sud qilishgan. Shu joyning o'zida ularga nisbatan jazo qo'llanilgan, lekin hech kim zalga qurol bilan kiritilmagan. Potolokning ko'p qismiga tilla suvi yuritilgan ganch solingan, bundan tashqari, unga oval shaklida uchta katta rasm ishlangan. Shuningdek, potolokdagi ikkita kvadrat va o'n ikkita noto'gri uchburchaklar rassom Padovanino tomonidan ishlangan allegoriya syujetli rasmlar bilan bezatilgan.

«Kompas zali» binoning «O'nlik Kengashi» zalining oldingi kismida joylashgan. U bir vaqtning o'zida «inkvizitsiya» zali hisoblangan. Bu yerda hibsga olinganlar titrok va qo'rquv bilan o'zlariga chiqariladigan jazoni kutishgan. Shuningdek, zalda barchaga mashhur «Sher og'zi» haykali ham joylashgan bo'lib, unga xabarlar va chakuv xatlari tashlab ketilgan. Kompas zalining potologi uchta katta oval shaklidagi va o'n ikkita to'rtburchakli hovuzlardan iborat bo'lib, ular zalning burchaklarini to'ldirib turgan. Katta oval shakllarning biriga rassom Paolo Veroneze tomonidan «Triumpf Venetsiya» rasmi ishlangan, unda Xudoning bulutlarda parvoz qilayotgan ko'rinishi, uning atrofida esa Shuhrat, Kuch va Boylikni ifoda etuvchi har xil shakllar tasvirlangan. Hozirgi kunda esa oval shakllarning biri bo'sh turibdi. Ilgari unda «Avliyo Mark - avliyolar orasida» rasmi joylashgan. 1797-yili bu rasm Parijga olib ketilgan va Luvr muzeyidan joy olgan. «O'nlik Kengashi» zalida tribunal ish olib borilgan va ular davlatga qarshi jinoyat sodir etgan siyosiy jinoyatchilar ustidan tergov olib borgan. Tribunalni Rahbar boshqargan uning tarkibiga Katta «Yomonliklarning chaqmoq bilan mahv etayotgan Zevs» rasmi joylashgan. Rasm 1797-yili Parijga olib ketilgan, hozirda rasm Luvr muzeyidan joy olgan. Hozirda rasmning o'rnida Yakopo di Andrey tomonidan chizilgan nushasi o'rin olgan. Bugungi kunda Unlik Kengashi zalida Venetsiya Respublikasini barcha davrlarda boshqargan rahbarlarining portretlari joylashtirilgan. Biroq, doj yani rahbar Marino Falyero portreti osilishi kerak bo'lgan joyda oval shakldagi bo'sh portret ramkasi osig'liq turibdi, uning ostida shunday yozuvlar bor «Bu joy sotqinligi uchun qatl qilingan Marino Falyeroniki». Bulardan tashqari, zaldan maxsus yashirin zina orqali saroyning ustki qismida joylashgan «Qo'rgoshin pol», «Qo'rgoshin tomli», «Qo'rg'oshinli» yoki sodda qilib aytganda «Pyombami» qamoqxonasiga o'tilgan. Zalning quyuq biridan-biriga o'tiladigan xonalar devorlarida g'aroyib san'at asarlari va go'zallik namunalari, rassomlarning o'zgacha fantaziyalari asosida

ishlangan rasmlar joy olgan. Shuncha ulug'vorlik bilan birga plafonlar ustidagi mis xonalarda asrlarning mungli ingrashlari eshilib turgan. Tor koridorlar devorlarida hozir ham o'n yoshli bolakay engashsa bazo'r sig'adigan yo'laklar qorayib ko'rinib turadi. Qalin temir to'siqlar va panjaralar ancha ilgari olib tashlangan, lekin devorlarda yog'ochdan ishlangan, qamoqdagilarni zaxdan himoya qilishga mo'ljallangan taxta o'rinlarning kuygan joylari hozir ham ko'zga tashlanib turadi. «Skarlatti zali»da to'q qizil rangli halatlar(rido)ga o'rangan diniy amaldorlar yigilishib navbatdagi rasmiy tantanani o'tkazish uchun Rahbarni kutishgan. Juda hashamdor ushbu zal Pyetro Lombardo boshchiligida ta'mirlangan va jihozlangan. Qimmatbaho yog'och potolok XVI asr boshlarida ishlangan. Nozik qilib ishlangan marmar kamin ustiga Rahbar (doj) Agostino Barbarigoning gerbi o'rnatilgan.

«Xaritalar zali» ning bunday nomlanishiga uning geografik xaritasi sabab bo'lgan. 1540 yili Jovanni Battista Ramusio tomonidan devorga chizilgan va keyinchalik, Franchesko Grisellini va Justino Menneskardi tomonidan 1762-yili qayta ta'mirlangan xarita devorga o'zgacha bezak berib turadi. Zalning markazida XVII asrda ishlangan ikkita katta globus joylashgan.

Zalda Rahbar, olti maslahatchi, oqsoqollar, O'nlik Kengashi boshlig'i va Oliy Kanslerdan iborat kollegiya yig'ilgan. Bu yerda Respublika hukumatining muhim qarorlari qabul qilingan. Zal 1574-yili Antonio Ponti tomonidan barpo etilgan. G'aroyib oltin suvi yuritilgan naqshinkor yog'och shifrlarga Franchesko Bellotomonidan ishlov berilgan, bu o'z navbatida Veroneze ishlagan polotnning allegoriyasi hisoblanadi. Ularning orasida «Venetsiya taxtda» polotnosi alohida ajralib turadi.

Bu zal ham Antonio de Ponte tomonidan qayta tamirlangan. Yog'och shiftdagi g'aroyib rasmlar Kristoforo Sorte tomonidan ishlangan. Zaldagi panno va rasmlar turli rassomlar, xususan Tintoretto tomonidan ishlangan.

Saroyning Qonunlar va Jinoyat ishlari boshqarmalari joylashgan zalidan koridor(yo'lak)ga o'tilgan. Io'lak o'z navbatida saroy bo'ylab o'tgan kanalga qurilgan «Mungli ko'prik» orqali Antonio de Ponte tomonidan loyihalashtirilgan yangi qamoqxonaga olib borgan. Ko'prik orqali ikkita yo'lak o'tgan, yuqoridagi olib borsa, pastkisi rahbarlar saroyining birinchi qavatiga olib chikqan. Bu yerdagi «Qo'rg'oshin xonalar» yoki Pyombi qamoqxonasi eski qamoqhonalarga hamda

Potssi qamoqhonasiga qarashli bo'lgan. Chunki saroyning qo'rgoshin tomlari kanalning suv sathi bilan teng qilib qurilgan. Ularda eng xavfli jinoyatchilar saqlangan. Potssi qamoqhonasining kameralariga taxta bilan ishlov berilgan.

Proporsiya va me'moriy unsurlar Italiya me'morchiligi bilan taqqoslaganda ancha o'zgargan. Antik shakllarni berishdagi ko'chirmakashlik holatlari XVI asr Niderlandiyaning boshqa binolarida ko'p uchraydi. Bundan shuni anglash mumkinki, Niderland me'morchiligi antik obrazlar bilan aloqada bo'lmagan, ular faqat gravirovkalangan tasvirlar va amaliy san'atdagi tugallanmagan chizgilar bilan ma'lum bo'lgan.

Italiya, Fransiya, Niderlandiya me'morchiligi milliy o'ziga xos qurilishlardan darak beradi. Shu bilan birga me'morchilikda bir qator belgilar - bino qurilishining umum kompozitsion simmetriyasi, kavatlarida fasadlarning tyagalar bilan bo'linishi, antik me'moriy motivlarning ishlatilishi va asosiysi binolarda orderlarning qo'llanilishidir. Bu belgilarning barchasi Yevropa me'morchiligida bu davrlarda yagona uslub- Uyg'onish uslubini aniqlab beradi.

Seminar savollari

1. Uyg'onish davri san'atiga ta'rif bering.
2. Uyg'onish davrining asosiy taraqqiyot bosqichlari qanday bo'lgan?
3. Uyg'onish davrida rivojlangan uslublar va qurilish konstruksiyalarini aytib bering.
4. Shu davrga xos yirik me'morlar ijodi va ular tomonidan loyihalashtirilgan binolarni tahlil qilib bering.

Glossariy

Qatlamli ustun – Rennsans davri arxitekturasida bezaklar va naqshlarga boy bo'lgan ustun. Bu ustun boshdan oyoq bir tekis bo'lmaydi. Diametrik keng va tor bo'lgan toshlar navbatma-navbat o'rnatiladi⁴⁰⁴.

Yelizaveta davri me'morchiligi – Angliyada gotik uslubdan uyg'onish davriga o'tishdagi me'morchilik. Qirolicha Yelizaveta

⁴⁰⁴ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.43

sharafiga shunday nomlangan (1558-1603). Bu uslub binolari derazalarida panjarasimon bezaklar ko'p bo'lgan⁴⁰⁵.

Renesans me'morchiligi – XV asrda rivoj topib, XVI asrda butun Yevropaga tarqalgan. Undan oldin Gotik uslubi ustuvor bo'lgan. Renesansdan keyin Barokko va klassitsizm paydo bo'lgan. Uyg'onish davri deganda Rim va Gretsiyada bir vaqtlar bo'lganidek yana yuzaga chiqqan madaniy yuksalish nazarda tutilgan⁴⁰⁶.

Uyg'onishning Richard uslubi – Genri Richard nomi bilan atalgan XIX asrdagi AQShning mashhur uslubi. Bino kalin bo'lsa ham mustahkamlikka e'tibor berishgan⁴⁰⁷.

Balkon – Italiya uyg'onish davri balkoni. U shahar markaziy binosining katta balkoni bo'lib, qator va e'lonlar shu yerda halqqa ma'lum qilinib, nutq so'zlashgan⁴⁰⁸.

Ronbogen usuli – Germaniyada XIX asr o'rtalarida paydo bo'lgan usul. Unda roman va uyg'onish davri unsurlari asosan aylana ravoqli arkada-arklar ko'p uchraydi⁴⁰⁹.

Styuart me'morchiligi – Angliyada so'nggi uyg'onish davri me'morchiligi. (1603-1688)⁴¹⁰.

Tempetto – kichik ibodatxona. Ular ko'pincha shahar tashqarisida, uyg'onish davrida qurilgan⁴¹¹.

Uchburchak gumbaz – Uyg'onish davrida qurilgan bunday gumbaz tomida yaxlit o'zi joylashmagan. U asosiy gumbaz atrofida chetki qismi sifatida qurilgan⁴¹².

Foydalaniladigan asosiy darsliklar va o'quv qo'llanmalar

1. M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. 581 r.
2. A World History of architecture. Marian Moffet, Michail W Fario, Lawrence Wodehouse. London . 2003.

⁴⁰⁵ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.119

⁴⁰⁶ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.450

⁴⁰⁷ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.458

⁴⁰⁸ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.458

⁴⁰⁹ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.474

⁴¹⁰ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.512

⁴¹¹ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.523

⁴¹² M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.551

3. History of Architecture A.D.F.Hamlin. A. M. Professor of the history of Architecture in the school of Architecture, COLUMBIA, UNIVERSIRY,1998 SEVENTH EDITION.
4. A textbook of construction. By Dr. B.C. Punmia. New Delhi. 2005 June.
5. Dostmetova Z. Me'morchilik asoslari. Darslik. – T.: «O'qituvchi», 2007.
6. Zohidov P.SH. Me'mor olami. O'quv qo'llanma. – T.: «O'qituvchi»,1998.

Qo'shimcha adabiyotlar

1. Ubaydullayev X.M. Turar joy va jamoat binolarini loyihalashtirish tipologik asoslari. T.: «O'qituvchi», 2009.
2. Бартнев И.А. Форма и конструкции в архитектуре. Л., 1998.
3. Бартнев И.А., Батажкова В.Очерки истории архитектурных стилей. М, 2001.
4. Бунин А.В., Саваренская Т.Ф. История градостроительного искусства. -М., 1999.
5. Килпе Т.Л Основы архитектуры.- М.; Высшая школа, 1999.
6. Тосунова М.И. Архитектурное проектирование.- М.; Высшая школа, 1998.
7. Сербинович П.П, Орловский Б.Й. Архитектура.- М.; Высшая школа, 2000.

BAROKKO VA ROKKOKO USLUBI ME'MORCHILIGI

Reja:

1. Barokkoning uslubiy jihatlari
2. Shaharsozlik me'morchiligida yangiliklar
3. Barokko davrining asosiy xususiyatlari va qurilish texnikasi
4. F.Borromini, K.Moderna, L.Bernini ijodi

XVII asr XIX asrning birinchi choragida Yevropa mamlakatlarida uch asosiy uslub yuzaga keldi. Ular Renessans, Borokko, klassitsizm uslublaridir. Bizga ma'lumki uygonish arxitekturasi XVI asrdan XVII asrning birinchi yarmigacha g'arbiy Yevropa mamlakatlarining

kattagina qismini qamrab oldi, yani o'rtas asr me'morchilik an'analari asosida rivojlandi va o'ziga xos milliy uslub yuzaga keltirdi. Shu bilan bir qatorda bu vaqtda Italiyada yangi g'oya Rim maktabi asosida XVII asr Barokko uslubi rivojlandi. Barokko so'zining etimologiyasi aniq emas. Dastlabki tushuncha mantiqan normadan aniqlik va to'g'rilikdan chetga chiqish ma'nolarini anglatadi. Bizga ma'lumki XVI asr o'rtalarida iqtisodiy va siyosiy krizislar jarayonida Rim papasining obro'si ortib brogan va natijada bu davr katolik cherkovi oldingi qatordan o'rin oldi. Shu tufayli bu davrda paydo bo'lgan barokko uslubi mafkuraviy kurashning quroli sifatida xizmat qilgan. XVII asrning I yarmi XVIII asrda Yevropa arxitekturasi barokko usulida rivojlandi⁴¹³. Yevropa davlatlaridan Italiya, Fransiyada iqtisodiy va siyosiy munosabatlar arxitekturaning stilistik o'zgarishga qisman sabab bo'ldi. Barokkoning asosiy belgisi: buklangan, murakkab shakllar, fasad qurilmalari, binoning ichki va tashqi tomonidan bezakdor dekoratsiya motivlari bilan ishlangan, yuqori-emotsional arxitektura effekti berib ishlangan dinamik arxitektura shakllaridan iboratdir. Ko'pgina cherkov fasadlari ko'p hollarda ichki va tashqi qurilishlari o'zaro to'g'ri kelmasdi. Italyan va rim cherkovlari mahobatli gumbazlari bilan ajralib turardi. Barokko inshoati o'zining ulug'vor me'moriy ko'rinishi, chiroyli xaykaltaroshlik bezakdorligi bilan ajralib turadi. Renessans arxitekturasida devor va shiftlardagi plafonlar unga ko'rk berib boyitib turadi. Xaykaltaroshlikda ham shunday o'rin egallaydi. Qo'yilgan plafon kompozitsiyalari go'yo shiftni fazoviy bo'shlig'ini ta'minlaganday tuyulardi. Tomoshabin boshi tepasida ko'm-ko'k osmonni, rangli polixromli marmar, oq marmar, tilla rang bronza va boshqa yorqin rangdagi ko'rinishlar ajoyib manzara kashf etardi. Barokko arxitektorlari tomoshabinni lol qoldirish bilan birga ko'pqiraligi bilan ajralib turardi. Ayniqsa, bu uslub italyan arxitekturasida rivojlandi. Aniq, vazminda, uyg'unlashgan renessans uslubi me'morligi o'rniga bezakdor, jimjimador ko'rinishga ega

⁴¹³ History of Architecture A.D.F.Hamlin. A. M. Professor of the history of Architecture in the school of Architecture, COLUMBIA, UNIVERSITY, 1998 SEVENTH EDITION. P 159(Baroque architecture is the building style of the Baroque era, begun in late 16th-century Italy, that took the Roman vocabulary of Renaissance architecture and used it in a new rhetorical and theatrical fashion, often to express the triumph of the Catholic Church and the absolutist state. It was characterized by new explorations of form, light and shadow, and dramatic intensity. Whereas the Renaissance drew on the wealth and power of the Italian courts and was a blend of secular and religious forces, the Baroque was, initially at least, directly linked to the Counter-Reformation, a movement within the Catholic Church to reform itself in response to the Protestant Reformation. Baroque architecture and its embellishments were on the one hand more accessible to the emotions and on the other hand, a visible statement of the wealth and power of the Church. The new style manifested itself in particular in the context of the new religious orders, like the Theatines and the Jesuits who aimed to improve popular piety.)

bo'lgan, Barokko uslubi yuzaga keldi. Barokko uslubi konstruktiv aniqlikni, orderlar sitsemasining tektonikasini inkor etadi. Yani order sistemasi monumental dekorativ bezak sifatida haykaltaroshlik bino me'morligini bezash kerak holos degan g'oyani keltirib chiqardi. Italiya XVII-XVIII asrlarda boshqa Yevropa davlatlar qatorida ichki siyosiy va tashqi iqtisodiy ahvoli juda qiyin, mamlakatda me'morchilik sohasi og'ir ahvolda edi. Xarakterli qurilmalardan biri San Karlo cherkovi Rimda XVII asr o'rtasida qurilgan.

Me'mor Borromini avvalo, inshoatning bir-biriga funksional jihatdan to'g'ri kelmasligini ifodalaydi, ichki tomonda fasad, tashqi tomonda esa cherkov. Qurilma burchakda qad ko'targan bo'lib o'zining asosi bilan murakkablashgan, ikki tomondan deformatsiyaga uchrab, ajralish natijasida binoning ichki tomoni "bo'shliqqa" aylangan. Cherkovning asosiy fasadi ochiq "dekoratsiya" holatida bo'lib, devorlarga applikatsiyalar yopishtirilgan edi.

Italyan arxitekturasida barokko tez-tez qo'llaniladi. Undan tashqari kollonalar yon qismi bukilgan forma kashf etib, markaziy tomoni chiqib qolgan bo'lib katta oval shakli paydo bo'lgan. Kolonnalar o'rtasida dekorativ felenkalar, xaykalchalar, hamda oval shaklidagi oynalar mavjud. Umuman fasad chiroyli ulug'vorlik va oddiylik kashf etgan. Ilk davr arxitektura kompozitsiyalari ko'rk berib turibdi. Fasad sxemasi barokko cherkovlari uchun Italiya, Fransiya, Ispaniya, Belgiya kabi davlatlar uchun xarakterli. Barokkoning vatani Italiya bo'lib, bu mamlakatda nafaqat uslub paydo bo'ldi, balki uning yorqin ifodasi nomoyon bo'ldi. Biz agar shu davr g'arbiy Yevropadagi me'morchilikni rivojlanish jarayoniga e'tibor bersak, injener qurilish fani shiddatli rivojlanganligini guvohi bo'lamiz. Yangi nazariy va amaliy mexanika qonuniyatlari asosida zamonaviy hisob-kitob yo'li bilan bu usuldagi binolar qurila boshladi. Texnikaviy taraqqiyotning omili fizika va matematika fanning rivojlanishi bilan ham bogliq. Leybenets, Nyuton diffrensial va integral hisoblashning muhim qiziq holatlarini kashf etgan bo'lsa, Bernuli va Eymer tabiatning tabiiy muvozanati orqali binolarning tom yopmasi usullarini yuzaga chiqardilar, yani ularning "qiyshiq, qayishuvchanlik" asarlarida materiallar qarshiligi tom yopmasida bu usul qanday amalga oshirilishi lozimligini ochib berdilar. Shu va shunga o'xshash yangiliklar asosida yuzaga kelgan barokko uslubidagi jimjimador bezaklar, fasaddagi

to'liqinsimon chiziqlar, usunlarning mukammaligi, muqaddas shahslarning uylari va bino arxitekturasi hayajonli obrazlari faqat bitta maqsadga, g'oyaga xizmat etishi kerak, ya'ni odamlarni hayratga solishi, ajablantirishi tomoshabinni o'zini diniy, falsafiy ko'rinishi bilan o'yg'a solishi kerak edi. Bu kabi binolarni tahlil qiladigan bo'lsak, me'morlik kompozitsiyalaridagi mutanosiblikni bir oz yo'qolganligini ko'rishimiz mumkin. Garmonik chizgilar muvozanati yo'qoldi. Markazlashgan simmetriya o'zgardi. Aylana, elips, kvadrat kabi ritmik holat bino tektonikasidagi aniq va ravshan, vazmin ko'rinishlarini inkor etdi. Bu uslubdagi dastlabki bino sifatida 1575 – yilda Rimda qurilgan "Il Jezu" (Iusus) cherkovini olish mumkin. Bu bino me'mori Vineola loyihasi asosida Jakomo de Porto tomonidan qurilgan⁴¹⁴.

Cherkov ichki bo'shligi bosh fasadga o'xshamaydi. Bosh fasaddagi markaziy orderlar shaklini qo'lash orqali yorug soya qarama – qarshiligi hosil qilinadi. Yon fasadlar bezaklardan biroz chetda qolgan, lekin shunga qaramay cherkov o'zining tantanavor ko'rinishiga ega. Barokkoning yorqin misoli sifatida 4 fantonli San Karlo cherkovini ham aytilish mumkin. U 1538 – 1640-yillarda qurilgan. Bu bino yana bir me'mor Fransisko Borromini tomonidan amalga oshirilgan. Uning hashamatli, serjilva bosh plani fasadi kuchli egilgan, yani to'liqinsimon yuzali bo'lib, 2 yarusli orderlar o'zining markazlashgan asosida o'tkir ta'sirchanlikni hosil qiladi.

XVII asr Rimda birinchi bor uch nurli ko'cha sistemasi vujudga keldi. Bu ko'chalar Del Popolo maydonidan tarqalar edi. Rimga kirib keluvchi Flaminiya ko'chasi shu uch Ripetta, Karso, del Babuino ko'chalariga bo'linadi. Bu uch ko'chning nuqtasi Fontano tomonidan o'rnatilgan obelisk mavjud.

---

⁴¹⁴History of Architecture A.D.F.Hamlin. A. M. Professor of the history of Architecture in the school of Architecture, COLUMBIA, UNIVERSITY, 1998 SEVENTH EDITION. P 159-160 The Church of the Gesù (Italian: Chiesa del Gesù; Italian pronunciation: [ˈkʲeːza del ˈdʒeːzu]) is the mother church of the Society of Jesus (Jesuits), a Catholic religious order. Officially named Chiesa del Santissimo Nome di Gesù all'Argentina (English: Church of the Most Holy Name of Jesus at the "Argentina"), its facade is "the first truly baroque façade", introducing the baroque style into architecture. The church served as model for innumerable Jesuit churches all over the world, especially in the Americas. The Church of the Gesù is located in the Piazza del Gesù in Rome. First conceived in 1551 by Saint Ignatius of Loyola, the founder of the Jesuits Society of Jesus, and active during the Protestant Reformation and the subsequent Catholic Reformation, the Gesù was also the home of the Superior General of the Society of Jesus until the suppression of the order in 1773. The church having been subsequently regained by the Jesuits, the adjacent palazzo is now a residence for Jesuit scholars from around the world studying at the Gregorian University in preparation for ordination to the priesthood. The main architects involved in the construction were Giacomo Barozzi da Vignola, architect of the Farnese family, and Giacomo della Porta. The church was built on the same spot as the previous church Santa Maria della Strada, where Saint Ignatius of Loyola had once prayed before an image of the Holy Virgin. This image, now adorned with gems, can be seen in the church in the chapel of Ignatius on the right side of the altar.)

Me'morlar ushbu markaziy o'q yo'nalishi bo'ylab ikki gumbazli cherkov qurdilar. Bu bilan uch o'qli ko'cha belgilandi. Maydon esa shaharga oriyentatsiya qilindi. Uchta maydondan boshlanib, Porto del Popolo shahar darvozasigacha davom etgan. Rimga keluvchilarni asosiy shoh ko'chalarga taqsimlab, shimoliy uchta asosiy yo'nalish shaharning turli hududlariga olib boradi.

Barokko davrida inshootlarda badiiy bezakga katta ahamiyat berila boshlandi. O'sha davrdagi Rim saroylari ulug'vor, tantanavor ko'rinishi barokko davri me'morlarining goyalari yaratgan buyurtmachilarning boyligini, ulug'ligini aks etirishga bag'ishlangan. Lekin saroy kompozitsiyalari ancha xarakterga ega.

JOVANI LORENZO BERNINI (1598 – 1680). Barokko san'atining yirik vakili me'mor haykaltarosh Bernini Neopol shahrida tug'ilgan. Shu yerda otasidan san'at sirlarini o'rgandi. 9 yoshida marmardan odam boshi xaykalini ishlab, ko'pchilikni xayratlantirdi. 25 yoshda esa Rimning mahobatli binosi – Avliyo Pyotr ibodatxonasining bosh me'mori darajasiga ko'tarildi. U ko'plab me'morlik va xaykaltaroshlik asarlarini yaratdi.

Bernini ijodida asosiy o'rinni egallagan av. Pyotr saborining gumbaz osti bo'shlig'iga gigant bronza, baldaxin, spiral ko'rinishidagi kalonna, mehrob osti yoki apsidada effektli xaykaltaroshlik asarlari bilan bezatib, ibodatxona markazi, yani interyerni qoq o'rtasidan bo'lib aniqlik kiritdi. Cherkovga kirgan tomoshabinni shu vaqtning o'zida gumbaz osti bo'shlig'iga olib boruvchi intiluvchan harakatni his qiladi. Uning eng yirik asarlaridan **SKALAREDJA** hisoblanadi. U 1663 – 1666-yillarda qurilgan. Vatikan qasri bilan av. Pyotr soborini tutashtirib turuvchi zinapoya hisoblanadi. Bernini sun'iy perspektiva qo'llash usulidan foydalandi. Sekin qisqarib boruvchi zinapoya undagi kolonnalar ham o'z o'rnida yuqoriga qarab kichrayib boradi. Zinapoya har xil kattalikda, bu esa uning uzundan – uzoq va ulkan masshtabga ega ekandek taassurot qoldiradi.

DOMENIKO FONTANO (1543 – 1607). Yirik me'morlardan biri. Uning ishlaridan Rimdagi Lotarenskiy saroyi ahamiyatga molikdir. Me'mor unga fontan va kvadrat shakdagi hovli qismlarini qo'shgan. 1580 – yil Rim shahrini qayta qurilishida papa tomonidan Fontanoga uni loyihalash va badiiylash yuklatildi., chunki Rim katolitsizmi dunyoviy markaziga aylangan edi. Fontano mavjud bo'lgan eski shaharni alohida bo'lak inshootlarini yashirib ixcham bir holatga keltirib, bir –

biri bilan bog'radi. Bir shahar qurilishida uch o'qli sistemasini amalga oshirdi. Dela Porto maydoni bo'lgan poytaxt markazi va uning asosiy ansambllari markaz bilan bog'lanib turadi. Ko'chalariga keng, ko'rkam ko'inishi uchun unga o'q chizig'i belgilab, o'ng tomonga qarab yo'naltirib, obelisk va fontan bilan yakunlandi. Fontanoning shahar loyihasi butun Yevropada amalga oshirila boshlandi⁴¹⁵.

Rokoko uslubi. Rokoko so'zi fransuzcha *rocaille* so'zidan olingan bo'lib, taroshlangan tosh, chig'anoq, bezakli chig'anoq degan ma'nolarni bildiradi. San'atda uslub sifatida ilk bora Fransiyada XVIII asrning birinchi yarmida vujudga kela boshlaydi. Dastavval Rokayl deb atalgan bu uslub XIX asr o'rtalaridan boshlab rokoko deb yuritila boshlanadi. Uning xarakterli xususiyatlari nafislik, interyer va kompozitsiyaning bezakka boyligi, naqshlar ritmining latifligi va mifologiyaga murojatning ko'pligida seziladi. Yaxshilab nazar solinsa barokko va rokoko butunlay bir biridan farq qiladi. Bu uslub asosan zodagonlar qatlamiga xizmat qilgan⁴¹⁶.

Barokkoda maxobatli xashamdorlikka qiziqish kuchli bo'lgan bo'lsa, rokokoda asosan yengillik va nafislikka intalishgan. Barokkoda farqli o'laroq rokokoda och, yorqin ranglar. Masalan, pushti, moviy ranglar qo'llanilgan. To'g'ri liniyalar egiluvchan naqshlar bilan yopib yuborilgan. Ornamentida esa asosan chig'anoq va gullar o'rin olgan. Meemorchiilikda karniz texnikasi keng yoyilgan. Me'moriy yechimda esa rokoko o'zining burchakda joylashgan yarimaylana, kichikkina xonalari bilan xarakterlidir. Devorlar qator joylashgan pannolarga bo'linadi, kolonnalar bir tekisda bo'lmaydi, goh yo'g'on, goh ingichka.

⁴¹⁵ ⁴¹⁵History of Architecture A.D.F.Hamlin. A. M. Professor of the history of Architecture in the school of Architecture, COLUMBIA, UNIVERSITY, 1998 SEVENTH EDITION. P 160(Domenico Fontana (1543 – 28 June 1607) was an Italian architect of the late Renaissance, born in today's Ticino. He worked primarily in Italy, at Rome and Naples. Among profane buildings his strong restrained style, with its suggestion from Jacopo Barozzi da Vignola, is best exemplified in the Lateran Palace (begun in 1586), in which the vigorous application of sound structural principles and a power of co-ordination are undeniable, but also the utter lack of imagination and barren monotony of style. It was characteristic of him to remain satisfied with a single solution to an architectural problem, as shown in the fact that he reapplied the motif of the Lateran Palace in the later part of the Vatican containing the present papal residence, and in the additions to the Quirinal Palace. Fontana also designed the transverse arms separating the courts of the Vatican)

⁴¹⁶ THE VISUAL ARTS: A HISTORY Hugh Honour, John Fleming. In memory of John Calmann Copyright ©1982, 1991, 1995, 2000 Fleming – Honour Ltd. Prentice Hall Inc. A Division of Person Education Upper Saddle River, New Jersey 07458p-199-200. P 624(Rococo, less commonly rococco, or "Late Baroque", is an 18th-century artistic movement and style, affecting many aspects of the arts including painting, sculpture, architecture, interior design, decoration, literature, music, and theatre. It developed in the early 18th century in Paris, France as a reaction against the grandeur, symmetry, and strict regulations of the Baroque, especially of the Palace of Versailles. Rococo artists and architects used a more jocular, florid, and graceful approach to the Baroque. Their style was ornate and used light colours, asymmetrical designs, curves, and gold. Unlike the political Baroque, the Rococo had playful and witty themes. The interior decoration of Rococo rooms was designed as a total work of art with elegant and ornate furniture, small sculptures, ornamental mirrors, and tapestry complementing architecture, reliefs, and wall paintings.)

Ko'p hollarda kolonna va pilyastrlar o'rniga lenta o'rimini eslatuvchi ganchkor bezak ishlatilgan. Kapitell qismida esa gajakdor relyeflar, niqoblar, qalqon tasviri, girlyand va festondan foydalanilgan. Darvoqe, mitti gajakdor o'rimlar rokokoning asosiy elementi hisoblangan. Rokoko uslubining etaloni sifatida Sharlottenburg saroyini, Kichik Trianonni va Nansi shahridagi uch maydon ansamblini keltirib o'tish mumkin⁴¹⁷.

Seminar savollari

1. Barokkoning uslubiy jihatlarini ta'riflab bering.
2. Shaharsozlik me'morchiligida qanday yangiliklar yuzaga kelgan?
3. Barokko davrining asosiy xususiyatlari va qurilish texnikasi qanday bo'lgan?
4. F.Borromini, K.Moderna, L.Bernini ijodi haqida nimalarni bilasiz?
5. Rokoko uslubini asosiy ko'rinishlari.

Glossariy

Barokko – XVII asrda Yevropa me'morchiligida taraqqiy topgan Barokko usuli. Uyg'onish davrining oxirida Germaniya, Avstriya va Italiyada cherkov, monastir va saroylar qurishda shu usulga ko'p murojaat etilgan. Unda tuxumsimon yuzalar, burama yuzalar, hamda bezak, xaykal, shuningdek, ranglarning keng ishlatilishi o'ziga xos xususiyatdir. Bu usul keyinroq Rokoko deb atalgan⁴¹⁸.

---

⁴¹⁷ THE VISUAL ARTS: A HISTORY Hugh Honour, John Fleming. In memory of John Calmann Copyright ©1982, 1991, 1995, 2000 Fleming – Honour Ltd. Prentice Hall Inc. A Division of Person Education Upper Saddle River, New Jersey 07458p-199-200. P 624 (**Charlottenburg Palace** (German: *Schloss Charlottenburg*) is the largest palace in Berlin, Germany. It is located in the Charlottenburg district of the Charlottenburg-Wilmersdorf borough. The palace was built at the end of the 17th century and was greatly expanded during the 18th century. It includes much exotic internal decoration in baroque and rococo styles. A large formal garden surrounded by woodland was added behind the palace, including a belvedere, a mausoleum, a theatre and a pavilion. During the Second World War, the palace was badly damaged but has since been reconstructed. The palace with its gardens are a major tourist attraction. The original palace was commissioned by Sophie Charlotte, the wife of Friedrich III, Elector of Brandenburg in what was then the village of Lietzow. Originally named Lietzenburg, the palace was designed by Johann Arnold Nering in baroque style. It consisted of one wing and was built in 2 ½ storeys with a central cupola. The façade was decorated with Corinthian pilasters. On the top was a cornice on which were statues. At the rear in the centre of the palace were two oval halls, the upper one being a ceremonial hall and the lower giving access to the gardens. Nering died during the construction of the palace and the work was completed by Martin Grünberg and Andreas Schlüter. The inauguration of the palace was celebrated on 11 July 1699, Frederick's 42nd birthday.)

⁴¹⁸ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.52

Churrigar me'morchiligi – XVIII asrda Ispaniyada Barokko yo'nalishi bezagi. Me'mor Jose Churriguera sharafiga nomlangan. Janubiy Amerika qit'asida ham bu usul tarqalgan edi⁴¹⁹.

Mumtoz madaniyat – Grek ellin madaniyati va Rim Imperiyasi madaniyati. Bular asosida Barokko va uyg'onish davri madaniyati shakllangan⁴²⁰.

Mumtozlikka qaytish – XIV asrda AQSH va Angliyada qayta urf bo'lgan sof mumtoz me'moriy madaniyat. Rim va Grek me'morchiligining yana yuzaga chiqishi. Biz ularni Rokoko va Barokko usullarida ko'ramiz. Faqat bunda Yunon va Rim me'morchiligi ajralib turgan⁴²¹.

Jorj me'morchiligi. XVIII asrda Buyuk Britaniya va shimoliy Amerika koloniyalarida amalda bo'lgan Jorj I, Jorj II va Jorj III nomlari bilan atalgan me'moriy uslub. Unda Klassik, Uyg'onish va Barokko belgilarini ko'ramiz⁴²².

Kvadratur – Barokko binolari ichki qismida hosil qilingan uch o'lchamli bezaklar: uzunlik, balandlik va kenglikka ega shakli. Ular ranglar bilan bo'yalgan⁴²³.

Rokoko uslubi – XVIII Fransiyada vujudga kelgan Barokko usulining davomi. Bezaklar yengil, och ranglarda ishlangan. Tasvirlarda ko'p tushunchalar mavhum qolgan⁴²⁴.

Foydalaniladigan asosiy darsliklar va o'quv qo'llanmalar

1. M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. 581 r.
2. A World History of architecture. Marian Moffet, Michail W Fario, Lawrence Wodehouse. London . 2003.
3. History of Architecture A.D.F.Hamlin. A. M. Professor of the history of Architecture in the school of Architecture, COLUMBIA, UNIVERSIRY, 1998 SEVENTH EDITION.
4. A textbook of construction. By Dr. B.C. Punmia. New Delhi. 2005 June.
5. Dostmetova Z. Me'morchilik asoslari. Darslik. – T.: «O'qituvchi», 2007.

⁴¹⁹ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.127

⁴²⁰ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.131

⁴²¹ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.131

⁴²² M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.270

⁴²³ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.476

⁴²⁴ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.496

6. Zohidov P.SH. Me'mor olami. O'quv qo'llanma. – T.: «O'qituvchi», 1998.

Qo'shimcha adabiyotlar

1. Ubaydullayev X.M. Turar joy va jamoat binolarini loyihalashtirish tipologik asoslari. T.: «O'qituvchi», 2009.
2. Бартенеv И.А. Форма и конструкции в архитектуре. Л., 1998.
3. Бартенеv И.А., Батажкова В. Очерки истории архитектурных стилей. М, 2001.
4. Бунин А.В., Саваренская Т.Ф. История градостроительного искусства. -М., 1999.
5. Килпе Т.Л. Основы архитектуры.- М.; Высшая школа, 1999.
6. Тосунова М.И. Архитектурное проектирование.- М.; Высшая школа, 1998.
7. Сербинович П.П, Орловский Б.Й. Архитектура.- М.; Высшая школа, 2000.

KLASSITSIZM, AMPIR USLUBI ME'MORCHILIGI

Reja

1. Klassitsizm me'morchiligi haqida ma'lumot.
2. Angliyada klassitsizm davrining me'morchilikda namoyon bo'lish.
3. Klassitsizmning Germaniya davlatida yetakchi o'rinni egallashi.
4. Fransiyada klassitsizm davrining rivojlanishi. Versal va Luvr saroylari tahlili.
5. Ampir uslubi.

XVII asrga xos yirik badiiy uslub – klassitsizm uslubidir. Klassitsizm so'zi lotinchadan olingan bo'lib, «klassikus», ya'ni «namuna» ma'nosini bildirib, dastlab Fransiyaning yagona monarxiya davrida, XVI asrda paydo bo'ldi va shakllandi. Klassitsizmning o'ziga xos jihatlari dastlab XVII asrning ikkinchi yarmida me'morlar Vinyola va Palladio ijodida sezila boshlandi. Klassitsizmga xos xususiyatlar me'morlikdagi shakllarning geometrik aniqligi va ritmi, mantiqiy

rejalashtirilishi va keng ko'lamda antik me'morlik shakllaridan foydalanishda namoyon bo'ldi. Klassitsizm uslubida ishlangan me'morlik kompozitsiyalarida order tizimi muhim rol o'ynaydi. Me'mor ko'pincha order va ularning nisbati hamda shakllarini antik davrdagiga xos ifodalashga harakat qiladi. Bu usul asosan qirol saroylarida talab va didlarini qondirish uchun xizmat qildi. U o'zida ilg'or realistik qarashlarni mujassamlashtirdi. Bino fasadlarida simmetrik holda joylashtirilgan. Bu bino me'morchiligida qat'iylik va salobatlikni beradi. Bunda interyer ham xarakterli bo'lib, unda ham yaxlitlik va ulug'vor tantanavorlik mavjud bo'lishi kerak. Ustunlar qatori va devor yuzasi tekisliklari ritmi bu yaxlitlik va tantanavorlik ko'rinishiga halaqit bermasligi lozim. Mahobatli rangtasvir esa me'morlik yechimining yetakchiligiga halaqit bermasligi, mayin va nafis ranglar gammasi xonaning ulug'vor va bahavo ko'rinishiga xizmat qilishi lozim. Klassitsizm shahar qurilish san'atida ko'proq ko'rinadi⁴²⁵. Renessans va barokko uslubi tamoyillarini ijodiy o'zlashtirgan tarzda ko'rindi va rivojlandi. Tabiat ko'rinishlari me'morlik kompozitsiyalarida, majmualarida hisobga olinib, klassitsizmning talablari asosida o'zlashtirildi. XVIII asrda yunon va Rim tarixi bo'yicha qilingan kashfiyotlar, Pompey, Gerkulanum kabi qadimiy shaharlarning ochilishi, nemis olimi va san'atshunoslari Gyote va Vinkelmanlarning ilmiy nazariy faoliyatlari klassitsizm uslubi rivojlanishiga turtki bo'ldi. Antik san'atga qiziqish yanada ortdi. XVIII asr oxiri XIX asrda esa bu uslub jahon san'atida yetakchi badiiy uslublardan biriga aylandi. Nafaqat Yevropa, balki Osiyo, Amerika qit'alarida ham shu uslubda asarlar yaratildi. Albatta, yukoridagi badiiy-uslub yo'nalish o'z-o'zicha emas, balki boshqalari bilan uzviy munosabatda bo'ldi. Birining ta'siri boshqa birida o'z aksini topdi. Bu o'zgarish va ta'sirlar, eng avvalo, u yoki bu mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy tuzum, tarixiy sharoit bilan uzviy bog'liq bo'ldi. XVII asrda Italiya, Ispaniya, Flamandiya, Gollandiya va Fransiyada milliy badiiy maktablar mavjud edi,

⁴²⁵ History of Architecture A.D.F.Hamlin. A. M. Professor of the history of Architecture in the school of Architecture, COLUMBIA, UNIVERSITY, 1998 SEVENTH EDITION. P.182(Classicism in architecture developed during the Italian Renaissance, notably in the writings and designs of Leon Battista Alberti and the work of Filippo Brunelleschi. It places emphasis on symmetry, proportion, geometry and the regularity of parts as they are demonstrated in the architecture of Classical antiquity and in particular, the architecture of Ancient Rome, of which many examples remained. Orderly arrangements of columns, pilasters and lintels, as well as the use of semicircular arches, hemispherical domes, niches and aedicules replaced the more complex proportional systems and irregular profiles of medieval buildings. This style quickly spread to other Italian cities and then to France, Germany, England, Russia and elsewhere. In the 16th century, Sebastiano Serlio helped codify the classical orders and Palladio's legacy evolved into the long tradition of Palladian architecture. Building off of these influences, the 17th-century architects Inigo Jones and Christopher Wren firmly established classicism in England.)

Skadinaviya mamlakatlari, Angliya, Germaniya, Avstriyada esa hali yuzaga kelmagan edi. Bu mamlakatlardagi notinchlik, turli urushlar (30 yillik urush) bunga asosiy sabab bo'ldi. XVIII asrga kelib vaziyat birmuncha o'zgarib, yangi munosabatlar yuzaga kela boshladi. Me'morchilik iqtisodiy hayotning dolzarb muammolari bilan uzviy bog'liq holda rivojlana boshladi. Shu asrda milliy maktablar ham ko'paya boshladi. Ular orasida Fransiya badiiy maktabi Yevropa san'atida yetakchi o'ringa chiqdi. Angliyada san'at rivojlandi. Italiyada Venetsiya badiiy maktabi, Germaniyada o'ziga xos nemis san'ati ravnaq topib, ular jahon madaniyati taraqqiyotida o'z o'rniga ega bo'ldi.

Angliya san'ati taraqqiyotidagi yangi bosqich XVII asr ikkinchi yarmidan me'morlikda namoyon bo'la boshladi. Me'mor Inigo Jons (1573-1620) mumtoz me'morlikni dastlab A.Palladio ijodini targ'ib etishdan boshladi va bu bilan ingliz klassitsizmi prinsiplari shakllanishida muhim rol o'ynadi. Bu xususiyat binoning funksional tomoni qulayligi hamda uning badiiy bezatilishini uyg'unlashtirib yuborishga, klassik shakllarni aniq va erkin ishlatishga intilishda namoyon bo'ldi. Jons boshlagan ishni keyin mashhur me'mor Kristofer Ren (1632-1723) davom ettirdi. U mumtoz shakllarga milliy, o'ziga xoslik kiritishga harakat qildi. Uning mashhur va yirik asarlaridan biri Londondagi ulug'vor va tantanali Avliyo Pavel ibodatxonasi binosidir⁴²⁶. Uning interyerlari, kompozitsiyasi o'rta asr me'morligiga yaqin. U lotin butiga o'xshaydi. Lekin bino konstruksiyasi va ayniqsa, undagi orderlar, katta gumbaz ishlanishi jihatdan mumtoz me'morlik tamoyillarini eslatadi va ingliz klassitsizmining o'ziga xos xususiyatini namoyon qiladi. Klassitsizm XVIII asr Angliya me'morligida yetakchi o'rinni egalladi. U shahar va uning chekkasida qurilgan shaxsiy imoratlarda ham o'z ifodasini topdi. Klassitsizmning ratsionalistik qat'iy uslublarda chekkaga chiqishga intilish dastlab ingliz bog'-park yaratish, past-baland joylar, soy va jarliklarda erkin rejalashtirilgan parklar yaratishga harakat qildilar. Bu so'qmoq yo'llar, daraxtlardan

⁴²⁶ History of Architecture A.D.F.Hamlin. A. M. Professor of the history of Architecture in the school of Architecture, COLUMBIA, UNIVERSIRY, 1998 SEVENTH EDITION. P.183 (The task of designing a replacement structure was officially assigned to Sir Christopher Wren on 30 July 1669. He had previously been put in charge of the rebuilding of churches to replace those lost in the Great Fire. More than 50 City churches are attributable to Wren. Concurrent with designing St Paul's, Wren was engaged in the production of his five *Tracts* on Architecture. Wren had begun advising on the repair of the *Old St Paul's* in 1661, five years before the Fire in 1666. The proposed work included renovations to interior and exterior to complement the Classical facade designed by Inigo Jones in 1630. Wren planned to replace the dilapidated tower with a dome, using the existing structure as a scaffold. He produced a drawing of the proposed dome which shows his idea that it should span nave and aisles at the crossing. After the Fire, it was at first thought possible to retain a substantial part of the old cathedral, but ultimately the entire structure was demolished in the early 1670s.)

foydalandilar. Ana shunday parkning yuksak namunasini Uilyam Kent (1684-1748) yaratdi. XVIII asr o'rtalaridan esa park ko'rinishiga romantik notalar kiritila boshlandi. Parklarda qadimiy me'morlik yodgorliklarini eslatuvchi, turli kompozitsiyalar, masalan, ustunli ibodatxona, kolonnalar, maqbaralar, pagoda va boshqalar qurila boshlandi.

XVIII asr I yarmida barokko, II yarmida esa klassitsizm uslubi ustuvor bo'ldi. XVIII asr ikkinchi yarmida klassitsizm Germaniya me'morligida yetakchi o'ringa chiqq boshladi. Berlindagi Brandenburg darvozasi (me'mor K.Langgans) o'zining jiddiy ko'rinishi va tantanavorligi bilan keyinchalik nemis me'morligining o'ziga xos uslubiy ko'rinishini belgilashda muhim o'rin egalladi⁴²⁷.

XVII asrda bo'lgan 30 yillik urush (1618–1648) Germaniyani yanada tarqoqlashtirib, uning iqtisodiy zaiflashuviga olib keldi. Ana shu ijtimoiy–tarixiy sharoitda yangicha san'at o'ziga yo'l ochib bordi. Bu dastlab adabiyot va musiqada o'zini namoyish etdi. Me'morlik va tasviriy san'atdagi jonlanish yuz berdi.

XVII asrga kelib, monarxiya tuzumi mustahkamlandi. Viloyatlar markazga bo'ysundirildi. Absolyutizm o'zining mumtoz ko'rinishini namoyon etdi. Bu mamlakatda burjua munosabalarining rivojlanishi, uning iqtisodiy mustahkamlanishini ta'minlab, Fransiyani Yevropaning qudratli davlatlaridan biriga aylantirdi Bu davr "buyuk asr" (Volter) nomi bilan tarixga kirdi. Monarxiya dvoryan va burjua guruhlariga tayangan holda shakllanib kelayotgan burjua jamiyatini feodalizm bilan kurashishida kuchli qurol vazifasini o'tadi. Milliy madaniyatda ko'tarilish yuz berdi. Dekart, Gassend kabi ijodkorlar yetishib chiqdi. Karnel, Rasin, Molyer kabi yozuvchilar Fransiyani dunyoga tanitishdi. Musiqa, tasviriy san'at, me'morchilik borasidagi yutuqlar keyinchalik

⁴²⁷ History of Architecture A.D.F.Hamlin. A. M. Professor of the history of Architecture in the school of Architecture, COLUMBIA, UNIVERSITY, 1998 SEVENTH EDITION. P.183 (The Brandenburg Gate (German: *Brandenburger Tor*) is an 18th-century neoclassical triumphal arch in Berlin, and one of the best-known landmarks of Germany. It is built on the site of a former city gate that marked the start of the road from Berlin to the town of Brandenburg an der Havel. It is located in the western part of the city centre of Berlin within *Mitte*, at the junction of *Unter den Linden* and *Ebertstraße*, immediately west of the *Pariser Platz*. One block to the north stands the Reichstag building that houses the German parliament (*Bundestag*). The gate is the monumental entry to Unter den Linden, the renowned boulevard of *linden* trees, which led directly to the royal *City Palace* of the *Prussian* monarchs. It was commissioned by King *Frederick William II of Prussia* as a sign of peace and built by architect *Carl Gotthard Langhans* from 1788 to 1791. Having suffered considerable damage in *World War II*, the Brandenburg Gate was fully restored from 2000 to 2002 by the *Stiftung Denkmalschutz Berlin* (Berlin Monument Conservation Foundation). During the post-war *Partition of Germany*, the gate was isolated and inaccessible immediately next to the *Berlin Wall*. The area around the gate was featured most prominently in the media coverage of the tearing down of the wall in 1989, and the subsequent *German reunification* in 1990. Throughout its existence, the Brandenburg Gate was often a site for major historical events and is today considered a symbol of the tumultuous history of Europe and Germany, but also of European unity and peace.)

Yevropa san'ati rivojida muhim rol o'ynadi. 1648-yili Rassomlik va xaykaltaroshlik qirol akademiyasi, 1671-yilda esa Me'morchilik akademiyasining tashkil etilishi san'at ravnaqida katta ahamiyatga ega bo'ldi. Klassitsizmning rasmiy badiiy-adabiy uslub sifatida e'tirof etilishi san'atning ravnaq topishida muhim rol o'ynadi. Bu uslub rivojlanishiga Dekart falsafasi, Gassend qarashlari tasir etdi. XVII asr shahar va shahardan tashqarida qurilgan me'morlik majmualari, qirol va zodagonlarning qarorgoh va saroylari, burjua boylarining uylari klassitsizm uslubining rivojlanishida muhim omil bo'ldi. Mashhur Luvr saroyining sharqiy tomoni ko'rinishi, Versal saroy-bog' majmuasi, ko'plab tantanavor arklar, ko'priklar hamda jamoat binolari qurildi.

XVII asr fransuz me'morchiligining nafis yodgorligi Versal saroyi majmuasi (1603-1689) Lyudovik XIV ning qarorgoxi edi. Lui Levo (1604-1670) xiyobon-bog' san'ati ustasi Andre Lenotr (1613-1700) tomonidan boshlangan va me'mor Jyul Andruen Mansar (1646-1708) tomonidan tugallangan bu majmua absolyutizm g'oyalari – qirol hokimiyatining abadiyligini aks ettiradi⁴²⁸. Bu g'oya majmua kompozitsiyasining yechimida namoyon bo'ladi. Ansambl markazida qirol qarorgohi–saroyi joylashgan bo'lib, u tevarak atrofdagi maydonni o'ziga bo'ysundiradi va yaxlitlashtiradi. Uning atrofidagi tabiat aniq simmetrik reja asosida tashkil etilgan. Saroyning old tomoni serjilo va sodda, binolari esa tantanavor va sipo qilib ishlangan. Saroyning markaziy binosida qabulxona va bal o'tkazishga mo'ljallab qurilgan xonalar dekorativ bezakka boy. Saroyning markaziy xonasi – qirolning yotoqxonasi bo'lib, unga boradigan zallarga nihoyatda jozibali bezaklar bilan ishlov berilgan. Bezatilishiga alohida e'tibor berilgan. Xiyobon – bog' rejaga muvofiq qat'iy yagona o'q atrofiga qurilgan, uning asosiy xiyoboni atrofiga favvora va xaykallar simmetrik asosida

⁴²⁸ History of Architecture A.D.F.Hamlin. A. M. Professor of the history of Architecture in the school of Architecture, COLUMBIA, UNIVERSITY, 1998 SEVENTH EDITION. P.184. (The Palace of Versailles, or simply Versailles, is a royal chateau in Versailles in the Île-de-France region of France. It is also known as the Château de Versailles. When the chateau was built, Versailles was a country village; today, however, it is a wealthy suburb of Paris, some 20 kilometres (12 miles) southwest of the French capital. The court of Versailles was the centre of political power in France from 1682, when Louis XIV moved from Paris, until the royal family was forced to return to the capital in October 1789 after the beginning of the French Revolution. Versailles is therefore famous not only as a building, but as a symbol of the system of absolute monarchy of the Ancien Régime. Begun by Louis XIII in 1623, the chateau began as a hunting lodge in brick and stone. It was enlarged into a royal palace by Louis XIV. The first phase of the expansion (c. 1661–1678) was designed and supervised by the architect Louis Le Vau. It culminated in the addition of three new wings of stone (the *enveloppe*), which surrounded Louis XIII's original building on the north, south, and west (the garden side). After Le Vau's death in 1670, the work was taken over and completed by his assistant, François d'Orbay. Charles Le Brun designed and supervised the elaborate interior decoration, and André Le Nôtre landscaped the extensive Gardens of Versailles. Le Brun and Le Nôtre collaborated on the numerous fountains, and Le Brun supervised the design and installation of countless statues)

joylashtirilgan. Markazdagi katta hovuz esa unga tugallik bergan. Bronza va marmardan ishlangan haykaltaroshlik asarlari xiyobonga ko'tarinki ruh kiritgan. Bu haykallar dekorativ maqsadda ishlangan.

Me'morchilik san'ati bir necha yillar, asrlardan buyon turli yo'nalish va usullarni boshdan kechirib kelmoqda. Bu narsa me'moriy qurilmalarning qurilishida katta ta'sir ko'rsatadi. Yevropa mamlakatlari XVII-XVIII asrlarda vujudga kelib, rivoj topgan Klassitsizm uslubi ham o'z ta'sirini o'tkazmay qolmadi. Bu uslub asosan Fransiyada vujudga kelgan bo'lib, o'zida antik an'analarni mujassamlashtirgan. Ya'ni qadimgi Gretsiyada mil.avv.V-IV asrlarda paydo bo'lgan Klassika uslubi an'analarni yangi yo'nalishda o'zlashtirgan. Bu borada ayniqsa, Klassika orderlarini Klassitsizm uslubida yaqqol uchratishimiz mumkin. Shunday ekan, Klassitsizm lotincha "namuna" ma'nosini bildirishi bejiz emas. Antik an'analarga tayangan holda vujudga kelgan ushbu uslub Barokko uslubi an'analarni butkul rad etar edi. Klassitsizm binolarining tashqi ko'rinishi qanchalik bahaybat va jiddiy bo'lsa, interyeri shunchalik jimjimador va bezakdor bo'lgan. Klassitsizm binolariga Versal qasri va Luvr saroyi yaqqol namuna bo'lishi mumkin.

Versal qasri. Klassitsizm uslubining yorqin namunasi sifatida Versal qirol qarorgohi asosiy o'rin egallaydi. Unda me'mor Lui Levo Sharl Lebren va Andre Lenotr bilan hamjihatlikda ish olib borishdi. Bu yerda katta park, shahar, qasr ansambli me'moriy qiymatga va ulug'vorlikka ega. Volter Versal haqida shunday yozgan edi: "Agar Lyudovik XIV Parijga Versal kabi e'tibor berganda edi, bu shahar dunyodagi eng go'zal shaharlardan biri bo'lar edi". Erkin va katta kompleks poytaxti shahar qurilish ishi muhim va ustun bo'lgan. Lyudovik XIII kichik qasrini qayta qurishni kardinal Mazarin hamda arxitektor Levoga topshirgan va u 1668-yil qurilgan. Levo Lyudovik XIII ning qasrini 3 tomonidan yangi korpuslar bilan to'ldirdi. Marmarli hovli yonida qurilgan bino P ko'rinishini tashkil etadi. Bu narsa Versalda yana bir ikkinchi hovlini tashkil etib, qasr bir necha martaga kattalashdi. Qasrning park tomonidagi fasadida Levo Klassitsizmning asosiy omili bo'lmish kolonnadalarini qo'llagan. Ioney ustunlari va pilyastr (devorning silliq to'g'ri burchakli bo'rtiq chiqqan joyi. Kolonna, kapitel va baza bilan bezatilgan)lar binoning ikkinchi bayramona qavatining fasadida joylashtirilgan. Birinchi qavat devori fransuz rusti (devorni katta to'rt burchak toshlar bilan bezatish) bilan bezatilib, yonida orderlarni ko'tarib turadigan poydevori bezak sifatida

joylashtirilgan. Levo uchinchi qavatni esa shu orderlarni to'ldirib turish maqsadida antik ko'inishni qo'llagan. Fransiya binolariga uncha xos bo'lmagan bu bino fasadi armaturali parapet (uncha baland bo'lmagan devor. Tomni chegaralash uchun ishlatiladi) bilan tugatilgan. Fransiya binolari baland bo'lgan, bu bino esa past bo'lib parapet ortiga berkingan. Tashqi fasadida Klassitsizm tendensiyalari yaqqol seziladi. Fransiya mahobatli binolarining eksteryeri, ya'ni tashqi ko'inishidan farqli o'laroq, interyeri jimjimador, bayramona va o'ta did bilan bezatilgan. Bu borada Versalning park tomonga qaratilgan fasadining burchaklarida joylashgan Urush va Tinchlik zallari e'tiborlidir. Klassitsizm eksteryeri va interyerlar bu davr Fransiya me'morchiligida bir-biriga qarama-qarshi qo'yilgan. Janubiy va Shimoliy fasad ikkita jozibador formaga ega bo'lgan korpuslar hisobiga uzunlashgan. Shimoliy qismida Elchilar zinasi, Janubiy qismida Qirolicha zinasi mavjud. Levo old qism bezagini tugallamasdan olamdan o'tdi. Uning ishini Fransua d'Orbe davom ettirib, binoning Sharqiy yon tomondan chiziq bo'yicha ikkita pavilyonli panjaralarni to'g'ri chiziq bo'ylab joylashtirdi. Shunday qilib, Qirol qasri vujudga keldi⁴²⁹.

Mazarinning o'limidan so'ng, Versal o'z qiymatini yo'qota boshladi. Versalni qayta tiklash maqsadida 1678-yili mashhur me'morlardan biri Jyuli Ardu Mansarni (1646-1708) taklif etishdi. Bu Versal qasri qurilishi va o'zgartirilishining keyingi bosqichi edi. J.Arduen-Mansar park fasadini butkul o'zgartirib yubordi. Ikkinchi qavatidagi terrasani buzdirib, o'rniga qasrning markaziy zali qilib Oynali galereyani qurdirdi. Bu galereya Urush va Tinchlik zallarini tutashtirib turadi. Svod bilan yopilgan galereyaning tepa qismi mifologik, fransuz monarxiyasining va qirolning qanchalik buyukligini

⁴²⁹ History of Architecture A.D.F.Hamlin. A. M. Professor of the history of Architecture in the school of Architecture, COLUMBIA, UNIVERSITY, 1998 SEVENTH EDITION. P.184-185. (As a result of *Le Vau's enveloppe of Louis XIII's château*, the king and the queen had new apartments in the new addition, known at the time as the *château neuf*. The *grands appartements* (Grand Apartments, also referred to as the State Apartments¹) are known respectively as the *grand appartement du roi* and the *grand appartement de la reine*. They occupied the main or principal floor of the *château neuf*, with three rooms in each apartment facing the garden to the west, and four facing the garden parterres to the north and south, respectively. Le Vau's design for the state apartments closely followed Italian models of the day, as evidenced by the placement of the apartments on the next floor up from the ground level—the *piano nobile*—a convention the architect borrowed from 16th- and 17th-century Italian palace design. The king's apartment consisted of an enfilade of seven rooms, each dedicated to one of the then known planets and their associated titular Roman deity. The queen's apartment formed a parallel enfilade with that of the *grand appartement du roi*. It served as the residence of three queens of France—Marie-Thérèse d'Autriche, wife of Louis XIV, Marie Leszinska, wife of Louis XV, and Marie-Antoinette, wife of Louis XVI. Additionally, Louis XIV's granddaughter-in-law, Princess Marie-Adélaïde of Savoy, as duchesse de Bourgogne, occupied these rooms from 1697 (the year of her marriage) to her death in 1712. After the addition of the Hall of Mirrors (1678–1684) the king's appartement was reduced to five rooms (until the reign of Louis XV, when two more rooms were added) and the queen's to four.)

bildiradigan mavzulardagi tasvirlar mavjud. Pilyastr va relyeflar oltin va bronzadan yasalgan. Urush va Tinchlik zallaridan keyin bir-biri bilan eshiklar orqali ulanadigan, bir o'qda joylashgan xonalar boshlanadi.

Park tomonidagi arkali derazalarga ro'para bo'lgan katta derazalar monand qilingan. Galereya devorlari pilyastr bilan bezatilgan bo'lib, ularda ko'kish-pushti rangli marmorlar qo'llangan. Galereya mahobatli ko'rinish kasb etadi.

Mansarning Versaldagi e'tiborli me'moriy islohotlaridan biri, u asosiy binoga qo'shimcha ravishda ikkita Shimoliy va Janubiy qanotni qo'shadi. Ikkala bino fasadlari ham markaziy fasad kabi bezatildi. Endi bino uch barobariga yiriklashdi.

Park tomondan qaralsa binoning umumiy ko'rinishi go'yo katta kamizga o'xshaydi. Uning fasadlari och sariq rangli ohaktoshda bo'yalgan. Fasad tuzilishi va bezagi jihatidan bitta mavzu, ya'ni orderlar sistemasi mavzusiga bo'ysungan holda bajarilgan. Devorni ishlab chiqish jarayonida plastik detallar – relyef va ornamentlar, parapetdagi armatur – bularning hammasi binoning jiddiy va bahaybatligini to'ldirib turadi. Versal kompozitsiyasi qirol hukumatining fikrlariga ma'qul kelar edi: markazda qirol rezidensiyasi butun atrofda landshaftni o'ziga bo'ysundirgan qasr.

VERSAL PARKI. Versal qasri yonida katta hajmdagi park bo'lib, uning rejasi qasrga qarama-qarshi holatda, bir chiziqda joylashgan. Latona hovuziga olib tushadigan zinapoya mavjud. Qasr ro'parasida ikkita favvora mavjud. Latona hovuzidan sal nariroqda esa "yashil gilamcha" deb nomlangan o'rtasida gazonlar bo'lgan markaziy alleya bo'lib, u Apollon hovuziga olib boradi. Hovuz yonida aravada onasi Latonani kutib olish uchun chiqayotgani tasvirlangan. Hovuz ortida esa xoch shaklida bo'lgan Katta kanal boshlanadi. Xuddi shu yerda Katta Trianon pavil'onli Trianon rayoni J.Arduen-Mansar tomonidan joylashtirilgan. Quyosh ham Katta kanal ortiga botgan. Shunday ekan, Versal joylashuvi tabiat bilan bog'liq. Versal qasrida quyoshga e'tibor berilishi tabiiy. Sababi qirolni quyosh deb nomlashgan. Quyosh xudosi Apollonga bag'ishlab qurilgan basseyn parkning markazida joylashtirilgan.

Alleyalar atrofida kesib, chiroyli qilib qo'yilgan o'tlar ekilgan. Park planirovkasida "yulduz" usuli ham e'tiborlidir, ya'ni radional yo'nalishida joylashtirilgan yo'laklar. Parkda ko'pgina marmor va bronzadan ishlangan haykaltaroshlik namunalari joylashtirilgan. Ular kesilgan o'tlar fonida joylashtirilgan. Versal qasrining xaykaltaroshlik

asarlari plastik va kompozitsion jihatdan barochnmy va ular geometrik abrislar bilan uyg'unlashgan.

Versal parki bir chiziqda joylashishi, markazlashganligi, terrasa va alleyalari, geometrik shaklda kesilgan o'tlari, xaykaltaroshlik namunalari va fontanlarning joylashuvi bilan Yevropaning XVI – XVIII asrdagi boshqa parklarga namuna bo'ldi.

LUVR SAROYI. Lui Levo 1661-yil Luvrni tugatishga kirishib, 1664 yil Luvrning "to'rtburchagi"ni qurib bitkazgan. G'arbiy Lesko va Lemersiya fasadlarining ko'rinishida Levo 3ta yangi qasr fasadlarida ham takrorlagan. Luvrning ko'chaga qaragan (sharqiy) fasadi uchun, shu qasr ro'parasida joylashgan Sen-Jermen-Lokserrua cherkov fasadini namuna qilib olgan. Levoning proyeksi mukammal deb topilmagan va Kalber Italiya arxitektorlariga murojaat qilib, konkursda qatnashishlarini taklif qilgan. Bernining loyihasidan tashqari boshqa arxitektorlarning loyihalari qatnashib, Klod Perro loyihasi g'olib deb topilgan. Ko'pchilik izlanuvchilar Luvrning arxitektori deb Dorbeni hisoblashadi. Albatta bu haqiqatdan yiroq. Perro fasadi (sharqiy) masshtab jihatdan kattaligi, ulkan va sokinligi, qismlarning bir-biri bilan uyg'unligi va kompozitsiyasining bayramona va jozibadorligi bilan ajralib turadi. Luvrning xuddi shu sharqiy bahaybat qasri ansamblning asosiy qismiga aylangan. XVII asrning 2-yarmidagi fransuz klassizimida yetuk, mukammal, boy va ko'zga ko'ringan, plastik jihatdan tugatilgan qurilmalarni uchratish qiyin. XVIII asrning 2-yarmida klassitsizm aql va idrokka tayangan sobitqadam bo'lib, XVII asrning ikkinchi yarmida qurilgan binolarga qaraganda sovuqroqdir. Perro o'z fasadini yaratayotganda Levoning qurilmalariga bo'ysunmagan. Perroning fasadi haqiqiy binodan 15 m baland qurilgan. Bu narsa Janubiy front tomonida yangi, aniq dekorativ fasadli devorning qurilishiga sabab bo'ldi. Lekin bu devor shirma kabi Sena tomonidan Levoning fasad qurilmasini to'sib qo'ygan. Bu barokko usuliga mos keladi va XVII asr klassitsizmi va barokkoning uyg'unligidan dalolat beradi. Bu usulni Levo ham To'rt millat nomli kollejda qo'llagan. Ko'pincha Luvr kolonnadasi deb nomlanadigan asos, ya'ni sharqiy fasadni klassitsizm prinsiplari asosida qurilgan. Ulkan korinfi portik, 2

yarusli peshayvon bilan chegaralangan rizament bilan markazlash-tirilgan va franton bilan tugatilgan. Luvr fasadida Versal fasadiga qaraganda ko'proq orderlarga e'tibor berilgan⁴³⁰.

Ampir uslubi XVIII-XIX asr oxirlarida Napoleon xukmronligi davrida, Fransiya revolyutsiyasidan so'ng yuzaga kela boshladi. Ampir so'zi fransuzcha "empire" so'zidan olingan. Bu uslubning asosiy vazifasi imperator oilasiga, kiborlar davrasiga, harbiy tantanalarga xizmat qilish bulgan. Napoleonning buyukligi va g'alabalari arxitekturada, jumladan zafar arkalarida, kolonna va kapitellarda namoyon bulgan. San'at tarixchisi va rassom Igor Grabarning ta'kidlashicha, "Fransiyada klassitsizmning yoyilishini ampirning sovuq diktaturasi uzib quyadi". Ampir uslubi san'atga tubdan burulish olib kirmaydi, shunchaki klassik uslub an'analarini biroz o'zgargan holda davom ettiradi. Bu ko'prok badiiy uslubdan ko'ra dekoratsiyani eslatgan. Ushbu uslub san'atning barcha sohalarida bo'lgani kabi, me'morchilikda ham yorqin namoyon bo'lgan. Ampir uslubini yorqin misollarini fransuz rassomi Jak Lui David o'z asarlarida boshlab bergan. Uning Napoleon portretlarida maxsus imperator va uning oilasi uchun ishlangan mebellarni, dekorlarni kurish mumkin. Ampir uslubida Kadimgi Rim va Misr an'analarini ko'rish mumkin. Bu ikki buyuk davlat an'analari birgalikda uygunlik kasb etgan. Buni biz bino va inshootlar dekoridagi antik davrga xos kolonnalarda, uning kapitelidagi ramziy bezaklar va grifonlarda, mebellarning oyoklaridagi hayvon panjasini eslatuvchi elementlarda ko'rishimiz mumkin. Ampir uslubida kurilgan binolar jiddiy, simmetrik formaga ega. Me'morchilik va maxobatli

⁴³⁰ History of Architecture A.D.F.Hamlin. A. M. Professor of the history of Architecture in the school of Architecture, COLUMBIA, UNIVERSITY, 1998 SEVENTH EDITION, P.165 (the *Louvre Palace*, which houses the museum, was begun as a fortress by *Philip II* in the 12th century, with remnants of this building still visible in the crypt. Whether this was the first building on that spot is not known; it is possible that Philip modified an existing tower.¹⁵¹ According to the authoritative *Grand Larousse encyclopédique*, it derives from an association with wolf hunting den (via Latin: *lupus*, lower Empire: *lupara*). In the 7th century, St. Fare, an abbess in Meaux, left part of her "Villa called *Luvra* situated in the region of Paris" to a monastery, this territory probably did not correspond exactly to the modern site, however. The present-day Louvre Palace is a vast complex of wings and pavilions on four main levels which, although it looks to be unified, is the result of many phases of building, modification, destruction and restoration. The Palace is situated in the right-bank of the *River Seine* between *Rue de Rivoli* to the north and the *Quai François Mitterrand* to the south. To the west is the *Jardin des Tuileries* and, to the east, the *Rue de l'Amiral de Coligny* (its most architecturally famous facade, created by *Claude Perrault*) and the *Place du Louvre*. The complex occupies about 40 hectares and forms two main quadrilaterals which enclose two large courtyards: the *Cour Carrée* ("Square Courtyard"), completed under *Napoleon I*, and the larger *Cour Napoléon* ("Napoleon Courtyard") with the *Cour du Carrousel* to its west, built under *Napoleon III*. The *Cour Napoléon* and *Cour du Carrousel* are separated by the street known as the *Place du Carrousel*. The Louvre complex may be divided into the "Old Louvre": the medieval and Renaissance pavilions and wings surrounding the *Cour Carrée*, as well as the *Grande Galerie* extending west along the bank of the Seine; and the "New Louvre": those 19th-century pavilions and wings extending along the north and south sides of the *Cour Napoléon* along with their extensions to the west (north and south of the *Cour du Carrousel*) which were originally part of the *Palais des Tuileries* (Tuileries Palace), burned during the *Paris Commune* in 1871.)

xaykaltaroshlik uyg'unlashgan. Dekorida antik dunyo harbiy ramzlari hisoblangan xanjarlar, ikki boshli burgut yoki bo'lmamam dafna yaprog'idan yasalgan gulchambarlar o'rin olgan. Bunga sabab, g'alaba ruxi inshootlarga ko'chadi. Umuman olganda, ampir uslubi xuddi klassitsizm uslubi kabi orderlar sistemasini birinchi o'ringa chikaradi va dekorida Kadimgi Misr simvolikasidan foydalanadi. Ampir uslubi xaybatli portiklar, baryelefli frontonlar bilan xarakterlidir. Ushbu uslubning asosiy elementlari relyeflardagi burgut, sher, qalqon, bolta, gulchambar, sfinks kabilardir.

Yuqorida aytib o'tganimizdek, ampir uslubi Napoleon saroyida vujudga kelgan. Ushbu uslubning bosh me'morlari Sharl Persye (Percier, Charles. 1764–1838) va Pyer Fonten (Fontaine, Pierre. 1762–1853) kabilar hisoblanishgan. Ular imperator Napoleon saroyida xizmat qilishgan. Bu me'morlar tomonidan Parijdan 20 km uzoqda joylashgan Napoleon Bonapart va Jozefina Bogarnening shaxsiy qarorgohi **Malmezion** qasri qurilgan. Ushbu qasr 1610-yilda qurilgan. Bu uslubning yana bir muhim jihati unda "Zafar arklari" ga alohida e'tibor qaratilganidir. Ushbu arkalar ma'lum bir jangdagi g'alaba va zafarlar sharafiga qurilgan. Arkning kapitel va pilyastrlarida Qadimgi Rim va Misr an'alariga xos elementlarni ko'ramiz. Bu kabi arkalarning eng yuqori qismida ko'pincha Qadimgi Rimning afsonaviy qahramonlari xaykallarini uchratish mumkin.

Napoleon Bonapart bu uslubni o'zi bosib olgan yurtlarga ham tadbiq qilishga harakat qilgan. Ammo bu harakatlar unchalik natija bermagan. Fakatgina birgina ulkan imperiya – Rossiya imperiyasi ampir uslubidan keng miqyosda foydalangan. Bu davrda Rossiyada ko'plab bino va inshootlar qurilgan. Ampir uslubi shu qadar keng yoyilganki, hattoki tarixga "Rus ampiri" termini kirib kelgan. Ushbu davr va uslubga xos eng mashhur inshootlardan biri me'mor Andrey Voronixin tomonidan qurilgan Kazan soboridir. Sobor Neva prospektiga qaratib qurilgan. Undagi maxobatli ustunlar dunyoni lol qoldirgan. Xullas, ampir uslubi uzok davom etmagan bo'lsada, ammo san'at asariga teng ishlar qilindi va ular bugungi kungacha dunyo sayyohlarini lol qoldirib kelmoqda⁴³¹.

⁴³¹ History of Architecture A.D.F.Hamlin. A. M. Professor of the history of Architecture in the school of Architecture, COLUMBIA, UNIVERSITY, 1998 SEVENTH EDITION. P.185(The Arc de Triomphe honours those who fought and died for France in the French Revolutionary and the Napoleonic Wars, with the names of all French victories and generals inscribed on its inner and outer surfaces. Beneath its vault lies the Tomb of the Unknown Soldier from World War I. The Arc de Triomphe is the linchpin of the Axe historique (historic axis) – a sequence of monuments and grand thoroughfares on a route which runs from the courtyard of the Louvre to the Grande Arche de la Défense. The

Seminar savollari

1. Klassitsizm me'morchiligi haqida ma'lumot bering.
2. Angliyada klassitsizm davrining me'morchilik qanday namoyon bo'ldi?
3. Klassitsizmning Germaniya davlatida qanday o'rin egallaydi?
4. Fransiyada klassitsizm uslubi qanday rivojlangan? Versal va Luvr saroylarini tahlil qilib bering.
5. Ampir uslubining asosiy xarakterli jihatlarini sanab o'ting.

Glossariy

Klassitsizm – memorchilikda Rim va Yunon an'analari bilan birga Italiya uyg'onish davri unsurlarini ham qo'llovchi yo'nalish.⁴³²

Kompozit order – Klassik usullarning bittasi. Unda ayiqtovon bargi bezaklari Korinf va Iona usuli detallarini uchratamiz.⁴³³

Ampir uslubi – Birinchi Fransuz imperiyasi davrining neoklassik me'morchilik uslubi (1804-1815). Napoleon davri arxitekturasi.⁴³⁴

Jorj memorchiligi – XVIII asrda Buyuk Britaniya va shimoliy Amerika koloniyalarida amalda bolgan Jorj I, Jorj II, Jorj III nomlari bilan atalgan memoriy uslub. Unda Klassik Uyg'onish va Barokko belgilarini ko'ramiz⁴³⁵.

Luis XV uslubi – Bu Klassik va Rokoko uslubi bo'lib 1715-1774 yillarda Fransiyada qirol bo'lgan Luis XV nomi bilan atalgan. Hattoki mebellar rangi va shakl-shamoili binoga moslashtirilgan⁴³⁶.

Manerizm – XVI asrda Italiyada mavjud bo'lgan noan'anaviy uslub. U klassik unsurlarni o'zida aks ettirgan⁴³⁷.

Neoklassitsizm – Yevropa mumtoz memorchiligining oxirgi davri: XVIII-XIX asrlar. Uslublarga qat'iy amal qilib xotiralarni singdirishga ye'tibor qaratilgan unsurlarini ham qo'llovchi yo'nalish⁴³⁸.

---

monument was designed by Jean Chalgrin in 1806 and its iconographic program pits heroically nude French youths against bearded Germanic warriors in chain mail. It set the tone for public monuments with triumphant patriotic messages.)

⁴³² M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.119

⁴³³ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.130

⁴³⁴ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.195

⁴³⁵ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.250

⁴³⁶ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.338

⁴³⁷ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.346

⁴³⁸ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.373

Noiblik uslubi - Rangli neoklassik uslub bo'lib Angliyada qirol Jorj IV davrida mashhur bo'lgan⁴³⁹.

Venetian window, Palladian window, Diocletian window Venetsiya derazasi. Neoklassik usulga xos katta rom. Romlar oralarida ustunlar shiftga tayanch bo'ladi. O'rtada joylashgan deraza ikki chetidagiga nisbatan kattaroq bo'lib bazan arkli ishlangan⁴⁴⁰..

Foydalaniladigan asosiy darsliklar va o'quv qo'llanmalar

1. M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. 581 r.
2. A World History of architecture. Marian Moffet, Michail W Fario, Lawrence Wodehouse. London . 2003.
3. History of Architecture A.D.F.Hamlin. A. M. Professor of the history of Architecture in the school of Architecture, COLUMBIA, UNIVERSIRY, 1998 SEVENTH EDITION.
4. A textbook of construction. By Dr. B.C. Punmia. New Delhi. 2005 June.
5. Dostmetova Z. Me'morchilik asoslari. Darslik. – T.: «O'qituvchi», 2007.
6. Zohidov P.SH. Me'mor olami. O'quv qo'llanma. – T.: «O'qituvchi», 1998.

Qo'shimcha adabiyotlar

1. Ubaydullayev X.M. Turar joy va jamoat binolarini loyihalashtirish tipologik asoslari. T.: O'qituvchi, 2009.
2. Бартнев И.А. Форма и конструкции в архитектуре. Л., 1998.
3. Бартнев И.А., Батажкова В.Очерки истории архитектурных стилей. М, 2001.
4. Бунин А.В., Саваренская Т.Ф. История градостроительного искусства. -М., 1999.
5. Килпе Т.Л Основы архитектуры.- М.; Высшая школа, 1999.
6. Тосунова М.И. Архитектурное проектирование.- М.; Высшая школа, 1998.

⁴³⁹ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.449

⁴⁴⁰ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.564

EKLEKTIZM. MODERN. KONSTRUKTIVIZM. POSTMODERNIZM USLUBI ME'MORCHILIGI

Reja:

1. Eklektizm. Modern. Konstruktivizm. Postmodernizm atamalariga ta'rif.
2. Yangi tipdagi binolarning funkcionalligi va konstruktiv mustahkamligi.
3. Me'morchilikda qo'llanilgan yangi xom ashyolar.
4. Bu uslubiy yo'nalishlarga xos maktablar va me'morlar ijodi.

Eklektika me'morchilikdagi bir yo'nalish bo'lib, Rossiya va Yevropada 1830-1890-yillar oralig'ida hukmronlik qilgan. Eklektika uslubu o'z ichiga bir nechta uslublarni jamlaydi. Misol uchun neorenessans, neobarokko, neorokoko, neogotika, neorus uslubi, neovizantiya uslubi, indo-saratsin uslubi, neomavritan uslubi kabilar shular jumlasidandir⁴⁴¹. Eklektika orderlarni o'zida saqlab qoladi, ammo ulardagi an'anaviylik o'zgaradi. Birgina binoda ko'plab me'moriy maktab uslublari baravar qo'llaniladi va uyg'unlashtiriladi. Eklektika nafaqat me'morchilikda, balki dizayn va modada ham keng qo'llaniladigan uslub. Eklektika termini ba'zi mamlakatlar terminologiyasida "romantizm" tarzida ham uchraydi. Sababi aynan romantik an'analar ushbu uslubga asos qilib olingan. Alohida mustaqil oqim sifatida eklektika XIX asrda shakllandi. Bunga asosiy sabab ko'plab tarixiy uslublarning mavjudligi va yangilarini paydo bo'lishi edi. Dastlabki eklektika me'moriy inshootlari salbiy qabul qilingan va ular uslub va an'analarni rad qilgan. XX asrga kelib eklektika uslubu mashhur bo'la boshladi. Eklektikaga alohida e'tibor bilan qarala boshlandi, u me'morchilikdagi tipiklik va bir xilikka nuqta qo'ydi. Rossiyada bu uslubning tarafdorlari ko'p bo'lgan. Ular qatoriga

⁴⁴¹ A World History of architecture. Marian Moffet, Michail W Fario, Lawrence Wodehouse. London . 2003. P.177 (Eclecticism is a nineteenth and twentieth-century architectural style in which a single piece of work incorporates a mixture of elements from previous historical styles to create something that is new and original. In architecture and interior design, these elements may include structural features, furniture, decorative motives, distinct historical ornament, traditional cultural motifs or styles from other countries, with the mixture usually chosen based on its suitability to the project and overall aesthetic value.)

Shtakenshneyder A.I., Bikovskiy M.D., Ton K. A., Kaminskiy A. S., Kleyn R. I., Parland A. A., Pomeransev A. N., Chichagov D. N., Shreter V.A kabilarni kiritish mumkin. Bugungi kunga kelib eklektikada uslublar kombinatsiyasiga cheklov yo'k. Orderlar va elementlarning qo'llanilishi ularning ma'lum bir funksiyasidan kelib chiqqan holda qo'llanilaveradi. Shunday ekan, umuman qarama - qarshi uslublarni kombinatsiyasini ham uchratish mumkin. Eklektika paydo bo'lishi bilan, orderlar sistemasi asosiy me'moriy mezon sifatida mavqe'ini yo'qotdi. Eklektikaning eng yaxshi afzalligi – ijod erkinligiga keng yo'l ochib berganligidadir. Eklektikaga Rossiya misolida qaraydigan bo'lsak, bu uslubda etalon hisoblangan Garnye opera binosi qurilgan. Bino nafaqat tashqi ko'rinishi bilan, balki ichki interyeri bilan ham kishini xayratda koldiradi. Muxtasham arkalar, pilyastrlar, katta gumbaz va interyeridagi oltindek tovlanuvchi zinalar ajoyib ko'rinish kasb etgan. Yana bir me'moriy obyekt Berlindagi Reyxstag binosidir. Tashqi tomondan klassik ko'rinishga ega bo'lgan binoning gumbazi shishadan bo'lib, uning ichki qismida tomosha yo'lakchalari mavjud. Skandinaviyada ham eklektikaga yorqin misol bo'la oladigan binolar bor. Bunga misol qilib Oslodagi opera teatri binosini keltirib o'tishimiz mumkin. Dengiz bo'ylab joylashgan bu bino o'zgacha ko'rinishga ega. Ayniqsa uning tom qismi nixoyatda g'ayritabiiy. Amerikada esa eklektikaning eng ajoyib namunasi sifatida Nyu Yorkdagi "Vulvort" binosini aytib o'tish joiz⁴⁴². Bino vertikal seksiyalarga bo'lingan bo'lib, yaruslarga ajratilgan. Yuqori qismi esa minoradan iborat. Bino XX asrda qurilgan bo'lishiga qaramay, hozirgacha Nyu Yorkning ramzi hisoblanadi. Rossiyadagi K.A.Ton tomonidan qurilgan Rus-vizantiya uslubidagi Xaloskor Iso ibodatxonasi eklektikaning yorqin misolidir.

---

⁴⁴² A World History of architecture. Marian Moffet, Michail W Fario, Lawrence Wodehouse. London . 2003. P177-178 (The Woolworth Building, at 233 Broadway, Manhattan, New York City, designed by architect Cass Gilbert and completed in 1913, is an early US skyscraper. The original site for the building was purchased by F. W. Woolworth and his real estate agent Edward J. Hogan by April 15, 1910, from the Trenor Luther Park Estate and other owners for \$1.65 million. By January 18, 1911, Woolworth and Hogan had acquired the final site for the project, totaling \$4.5 million. More than a century after the start of its construction, it remains, at 241.4 meters (792 ft), one of the 100 tallest buildings in the United States as well as one of the 30 tallest buildings in New York City. It has been a National Historic Landmark since 1966, and a New York City landmark since 1983. The Woolworth Building was designed in the neo-Gothic style by the architect Cass Gilbert, whom Frank Woolworth commissioned in 1910 to design a 20-story office building as the F. W. Woolworth Company's new corporate headquarters on Broadway, between Park Place and Barclay Street in Lower Manhattan, opposite City Hall. Originally designed to be 420 feet (130 m) high, the building was eventually elevated to 792 feet (241 m). At its opening, the Woolworth Building was 60 stories tall and had over 5,000 windows. The construction cost was US\$13.5 million. With Irving National Exchange Bank Woolworth set up the Broadway-Park Place Company to finance the building, but by May 1914, had purchased all of the shares from the bank, thus owning the building outright. On completion, the Woolworth building topped the record set by the Metropolitan Life Insurance Company Tower as the world's tallest building)

Ibodatxonada 36 ta ichki kolonna, 20 ta arka, 60 ta deraza va 12 ta tashqi eshiklari bor. Yuqoriga intiluvchan tillarang gumbazlari esa sakkiz qirrali. Fransiyada bu uslubni "ikkinchi ampir" deb atashdi. Eklektika qirol Lui Filipp davrida keng yoyildi. Tillarang dekorlar o'rnini og'ir baxmal va duxoba matolari egallay boshladi. Buyuk Britaniyada bu jarayon 1840-1900-yillarga to'g'ri keladi. Asosan rokoko, gotika, ingliz uslubi, afrika uslubi, hind uslubi motivlari bilan uyg'unlashadi. Neogotika va barokko elementlari qo'shilmasidan tashkil topgan yana bir eklektika uslubidagi bino Qrimdagi Qaldirg'och ini qo'rg'onidir. Eklektika uslubidagi interyerga to'xtaladigan bo'lsak, uning o'ziga yarasha qonun qoidalari mavjud. Misol uchun ranglar kontrast bulishi, dekorativ elementlarning takrorlanib turishi, geometriklik va liniyalarning aniqligi bu uslubga xosdir. Bu uslubda xonani jihozlash alohida san'at hisoblanadi. Mebellar shunday joylashtirilishi kerakki, ular noan'anaviy bo'lgani holda, betartiblik ham olib kelmasligi kerak.

Eklektizm me'morchilikda kelajakdagi rivoji uchun oxiri berk yulga boshladi. Shu bilan birga XIX asr kurilish materiallari va konstruksiyalarini qurilish ishlarida foydalanishda asosiy texnik jarayon bo'lib nom olgan. Bularning hammasi me'morlarni yangi kompozitsion va badiiy jihatlarini izlashga majbur qilgan. Ularning oldidagi vazifasi yengil emas edi. O'sha davr me'morlarining me'morchilikdagi haqqoniy tashqi va dekorativ tushunchasi ularning yechimini murakkablashtirgan.

1890-yillarda Yevropa me'morchiligida alohida bir oqim shakllana boshlaydi va "modern uslubi" deb nom oladi. 1910-yillargacha mavjud me'moriy amaliyotga ta'sir qilib sekin-asta rivojlangan, ammo me'morchilikda u umumiy eklektik yo'nalishni o'zgartira olmagan.

"Modernist" -me'morlar yangi zamonaviy uslub ishlab chiqishga harakat qiladilar. Binolarni haqiqatan funksional, qulay joylashtirish istagi ularni o'z o'rnida asimmetrik hajmli kompozitsion rejalar asosida shunday binolar yaralishiga turtki bo'ldi. Modern me'morlari deraza va eshiklarning joylashishida rang baranglikka intildilar. Ular fasadlar shishalarini ustki qismini qayta ishlab, yangi yirik umumiy va ishlab chiqarish binolarda yangi aktiv qurilish va yuza qismlar uchun mo'ljallangan materiallardan foydalanishgan. Devorlar tekisligi ichki va tashqi tomondan har xil turdagi "bezaklar" - yengil bukilgan chiziqlar kabi ko'rinishlarga ega bo'lgan. Ornamentlarda dengiz o'simliklari, sochlari yoyilgan holdagi ayollar bosh qismi, turli

geometrik shakllarni ko'rish mumkin bo'lgan. Motivlarning paydo bo'lishi, shu bilan birga o'simlik va boshqalar ham Uzoq Sharq va Yaponiya davlatlarining modern uslubidan foydalanishining natijasi edi. Bu o'rinda oxirgi bo'lib Yevropa san'atiga ta'sir etadi⁴⁴³.

Sip-silliq shakllar modern me'morchiligi va amaliy san'atida asosiy omil bo'lmagan. Mana shu belgilar binolarning gumbazlarida, karnizlarida, turar joy binolarinig burchaklarida ko'rish mumkin bo'lgan.

Modernda foydalaniladigan yuza qismlar uchun mo'ljallangan materiallar orasida – glazurlangan g'isht, oq, yashil, ko'k va boshqa turli ranglar, mozaika va smal'talar quyma keramikalar ana shunday nomlanar edi.

Me'morchilikda modern uslubidagi asosiy bino Vitebs va Leningraddagi Kshesinsk binolari misol bo'lgan. Bu ikkala bino ham 1900-yillarning boshlarida qurilgan. Vitebs vokzalida modern uslubining asosiy belgilarini aniq shakllarda ko'rish mumkin, bular – simmetrik bo'lmagan umumiy kompozitsiyasi, katta vitraj oynalar ornamentlarni tashkil qilgan.

Kshesinsk qasrida ham xuddi shu belgilarni ko'rish mumkin, ular assimetriya va boshqalar. Ayniqsa, burchaklari sip –silliq metall qoplamali katta shishalangan erker katta ahamiyatga ega.

Modern uslubida yangi qurilish materiallari qatorida beton va temirbeton keng qo'llanilgan. Bularda estetik ma'no berishga intilganlar. Shu bilan birga bu yerda ham modern vitrajlarning metall qoplamasi, metall konstruksiyalardek bezaklardan va boshqa binolar uslublashtirilgan modern ornamentlarga ega bo'lgan.

---

⁴⁴³ THE VISUAL ARTS: A HISTORY Hugh Honour, John Fleming. In memory of John Calmann Copyright ©1982, 1991, 1995, 2000 Fleming – Honour Ltd.Prentice Hall Inc.ADivision of Person EducationUpper Saddle River, New Jersey 07458p-199-200. P.857(Modern architecture or modernist architecture is a term applied to an overarching movement, with its exact definition and scope varying widely. The term is often applied to modernist movements at the turn of the 20th century, with efforts to reconcile the principles underlying architectural design with rapid technological advancement and the modernization of society. It would take the form of numerous movements, schools of design, and architectural styles, some in tension with one another, and often equally defying such classification. The term Modern architecture may be used to differentiate from Classical architecture following Vitruvian ideals, while it is also applied to various contemporary architecture styles such as Postmodern, High-tech or even New Classical, depending on the context. In art history, a revolutionary and neoclassical styles that evolved around 1800 are also called modern. The concept of modernism is a central theme in the efforts of 20th century modern architecture. Gaining global popularity especially after the Second World War, architectural modernism was adopted by many architects and architectural educators, and continued as a dominant architectural style for institutional and corporate buildings into the 21st century. Modernism eventually generated reactions, most notably Postmodernism which sought to preserve pre-modern elements, while "Neo-modernism" has emerged as a reaction to Post-modernism. Notable architects important to the history and development of the modernist movement include Ludwig Mies van der Rohe, Le Corbusier, Walter Gropius, Erich Mendelsohn, Frank Lloyd Wright, Joseph Eichler, Richard Neutra, Louis Sullivan, Gerrit Rietveld, Bruno Taut, Gunnar Asplund, Arne Jacobsen, Oscar Niemeyer and Alvar Aalto.)

Modern amaliy san'atga katta ta'sir o'tkazgan. Modernistik shakllar mebellar, metall buyumlar va farfor buyumlarda ko'rish mumkin bo'lgan.

Rus me'morchiligida modern turli xil eklektik uslublar, ayniqsa, barokko, murakkab dekorativ shakllar bilan har doim ham chiqisha olmagan. Moderning mazkur ko'rinishini me'morchilikda XX asrning birinchi yillarida qurilgan Leningraddagi Kitoblar uyi misolida ko'rish mumkin.

1890-1900-yillardagi ko'pgina eklektik binolarda modern uslubi yaqqol sezilmaydi, oddiy an'anaviy me'moriy ustalarda modernistik tomonlarini anglash mushkul bo'lgan.

Vaqtlar o'tishi bilan modern murakkab dekorativlikka qiziq boshlaganlar – bino fasadlari ornamentlardan uzoqlasha boshlagan va me'morchilikning konstruktiv asosi birinchi planga chiqa boshlagan. Modern o'zining so'nggi, anchagina oddiyroq bo'lgan konstruktivizm bilan chegaralangan ratsionalistik o'rniga o'tib olgan. Bu jarayon har yerda bir xil kechmagan va murakkab bo'lgan, lekin umumiy uslubiy o'zgarishlar shu tariqa kechadi. Venadagi avstriyalik yirik me'mor Otto Vagner tomonidan yaratilgan yashash uyi so'nggi modernga misol bo'la oladi.

1920-yillarda turli davlatlarda qurilgan binolarda endi biz umuman boshqa uslubni ko'ramiz, ya'ni konstruktivizmga yaqinlasha boshlangan. Konstruktivizm me'moriy konstruksiyalarni aniqlash tomonlariga yaqin bo'lgan.

Konstruktivizmning vujudga kelishi yangi materiallar – beton, temirbeton, yirik qurilish texnikalarining paydo bo'lishi bilan bog'liq bo'lgan. Buning natijasida quruvchi va me'morlar eng murakkab konstruktiv ishlarni bajarish imkoniyatiga ega bo'lishadi. Ular og'ir va katta hajmli konstruksiyalarni nozik va yengil, lekin mustahkam temirbeton kolonnalar bilan almashtirishga muvaffaq bo'lishadi. Taxtali yopish usullarini o'rniga kichik hajmli juda qattiq, mustahkam temirbetonlardan foydalana boshlashgan. Bundan tashqari shu xomashyolar yordamida oldingilari bilan taqqoslaganda ancha katta binolarda ishlatish qulayligi tug'ilgan. Ular bir necha metrgacha yengil konstruksiyada amalga oshirilgan.

Konstruktivizm me'morchilik amaliyotiga binolarning karkas konstruksiyali usulini olib kiradi. Tekis tomli, shishalangan katta tekis qismlar shular jumlasidandir. Eski me'morchilikda mavjud bo'lgan

binolar pastki qavatlarining devor va ustunlarini yirik shaklda ishlash yuqori qavatlardagiga nisbatan orqada qoladi. Endi birinchi qavatni yengillashtirish yoki umuman eski usuldan voz kechib, yangi usul bilan almashtirishga erishganlar.

Yangi konstruksiyalarda binolar qurilishi anchagina qisqarib, ularning narxi ham sezilarli darajada arzonlashadi .

Shu davrda bino turlari almashinib, ularning hajmlari ham o'sib borgan. Amerikada mahsus sharoitlarda osmono'par baland binolar qurilishiga imkoniyatlar tug'ilgan va ular bir necha o'n qavatdan iborat bo'lgan. Aksariyat hollarda yirik univermaglar, mehmonxonalar, vokzal va aerovokzallar , portlar va boshqa binolar qurila boshlagan. Tabiiyki, endi ularni XIX asr o'rtalaridagi binolari kabi kompozitsion yechimini topish mumkin bo'lmagan . 70 -80-100 qavatli binolarni ustunlar, karnizlar bilan bezash umuman kerak bo'lmagan. Bunday ulkan binolardagi turli bezaklar umuman ko'zga tashlanmaydigan sharoitga tushib qolgan.

Bularning barchasi XX asrdagi yaratilgan binolarning yangi shakllarini, yangi zamonaviy me'moriy uslub, konstruktiv –geometrik shakllarni aniqlab bergan .

Konstruktivizm hozirgi davrda ham G'arbda mavjud. Qurilish texnikasi rivojlanishda davom etib, u me'morni yangi me'moriy konstruktiv usullarni qo'llashga olib keladi. Har bir shaxs o'zining sof maqsadiga muvofiq bo'lib, o'z uchastkasida hohlagan bino turini va turli qavatli qilib qurish huquqiga ega bo'lgan. Masalan, Nyu – Yorkdagi yetti - besh qavatli eski tipdagi uylar qatorida qurilgan yirik zamonaviy osmono'par binolarni ko'rish mumkin⁴⁴⁴.

---

⁴⁴⁴ THE VISUAL ARTS: A HISTORY Hugh Honour, John Fleming. In memory of John Calmann Copyright ©1982, 1991, 1995, 2000 Fleming – Honour Ltd. Prentice Hall Inc. A Division of Person Education Upper Saddle River, New Jersey 07458p-199-200. P.858(Constructivist architecture was a form of modern architecture that flourished in the Soviet Union in the 1920s and early 1930s. It combined advanced technology and engineering with an avowedly Communist social purpose. Although it was divided into several competing factions, the movement produced many pioneering projects and finished buildings, before falling out of favour around 1932. It has left marked effects on later developments in architecture. Constructivist architecture emerged from the wider constructivist art movement, which grew out of Russian Futurism. Constructivist art had attempted to apply a three-dimensional cubist vision to wholly abstract non-objective 'constructions' with a kinetic element. After the Russian Revolution of 1917 it turned its attentions to the new social demands and industrial tasks required of the new regime. Two distinct threads emerged, the first was encapsulated in Antoine Pevsner's and Naum Gabo's Realist manifesto which was concerned with space and rhythm, the second represented a struggle within the Commissariat for Enlightenment between those who argued for pure art and the Productivists such as Alexander Rodchenko, Varvara Stepanova and Vladimir Tatlin a more socially-oriented group who wanted this art to be absorbed in industrial production.)

Keyinchalik rus me'morchiligi rivojlanadi. O'tgan davr bilan taqqoslaganda boshqa turdagi me'morchilik paydo bo'ladi. Eklektizm va bu bilan bog'liq oqimlarga ham oxirgi nuqta qo'yiladi. Keng ommaga xizmat qiluvchi yirik massivlar – mehnatkashlar uchun turar joy binolari, madaniyat uy va saroylari, tumankengash binolari, maktab va maktab – internatlari, dam olish maskanlari, o'nlab yangi kolxoz va sovxoz inshootlari va boshqalar paydo bo'la boshlaydi. Hattoki ilgari qurilgan inshootlar ham o'zgara boshlagan. Turar joylar ilgarigidek katta bezaklarga boy qilib emas, balki shinam holda qurila boshlagan. Teatrlarning tomoshabin uchun zallari yarus sistemasida emas, balki yanayam demokratik asosda – tomoshabinlar uchun spektaklni yaxshi qabul qilishi uchun sharoiti qulay, amfiteatr shaklida qurila boshlagan. Ishlab chiqarish sex inshootlarida madaniy xizmat qilish joylari, ya'ni qizil burchaklar, garderoblar, dushxonalar, oshxona va bufetlar tashkil etilgan.

Rus me'morchiligining yaxshi rivojlanishida shaxslarning yer egalik huquqi katta o'rin tutgan. Me'morlar yer va turar joy egalarining qiziqishlari bilan eski shaharlar territoriyalarini qayta ishlash, katta maydonlarda yangi shaharlar qurish huquqiga ega bo'lganlar .

Rus me'morchiligi paydo bo'lgan davrdan boshlab u davr kishilari uchun qulay va dam olishga mo'ljallangan inshootlar qurish vazifasini olgan edi. Rus me'morlari har doim qulay, yaxshi va aniq reja asosidagigi, mustahkam, zamonaviy konstruktiv ahamiyatga ega tejamkor, maftunkor va chiroyli binolar qurishga harakat qilganlar. Rus me'morchiligining yo'li yengil kechmagan. 1920-yillarda va so'nggi vaqtlarda san'atda turli xil fikrlar bilan to'qnashuvlar vujudga kelgan .

Rus me'morchiligi paydo bo'lgan birinchi yillarda ijodiy izlanishlar inshootlar me'morchiligida va kompozitsiyalardagi garmoniya , oddiylikning ko'p uchrashini kuzatish mumkin .

Shu davr me'morchiligining rivojlanish asosiy yo'lini aniqlash, qurilish texnikasi rivoji bilan, tezkor materiallari - har xil turdagi beton, temirbeton, metall va boshqalarga bog'liq edi.

Hozirgi davrdagi qurilishlar o'tgan davr va horij me'morchilik uslublari, zamonaviy qurilish – konstruktiv asoslari va iqtisodiy talablari, umumiy belgilari ko'pgina shakllari bilan o'xshashdir . Shu bilan birga rus me'morchiligi va kapitalizm me'morchiligi orasida katta farq bo'lgan. G'arb davlatlari me'morchiligi har doim ham turli firmalarning reklama yo'llarida yoki qurilayotgan binolar yoki mavjudlarining buyurtmachilari sifatida xizmat qilmagan. Me'morlar ko'pincha o'ziga

xos kompozitsiyalar, shakliy jihatdan o'tkir, tashqi tomonlari binolarining iqtisodiy talablari jihatdan qarama – qarshiliklarga uchrab turadi .

Lekin shuni anglash kerakki, kapitalistik davlatlarda ko'pgina qiziqarli masalan, Chikagoda turar joy binosi, Braziliya va Mexikodagi davlat inshootlari. Nyu –Yorkdagi OON binolari kabilar yaratilgan. O'ziga xos binolarni qurish ko'pincha me'morchilikning yuqori sifati darajasida bo'lgan .

Rus me'morchiligida topshiriqlarga real yondashish, oddiylik va shu bilan birga kompozitsiyalarni aniqligi o'ziga xos tomonlarga ega bo'lgan. U tashqi effektlardan qochadi. Yangi binolarda rus odamlari o'zini yengil va yaxshi his qilishlari kerak edi .

Zamonaviy qurilish texnikasi me'mor ustalarga katta ijodiy erkinlik beradi. Qurilishda yashash inshootlari yetakchi o'rinda turadi. O'sha davrda yashash joylarni qurilishida ulkan ishlar bajarilgan. 1980-yillargacha 86 million kvartira qurilib, ko'pgina odamlar yangi zamonaviy, qulayliklarga ega bo'lishi kerak edi. Uy-joy qurilishlari yillar davomida yig'ilgan tajribalar asosida olib boriladi. Shu davr me'morchiligi bir vaqtlar mavjud bo'lgan "donali qurilish" usulidan voz kechadi. Unda turar joylar kichik hajmda bo'lib, me'moriy jihatdan va reja bo'yicha ham bir-biri bilan umuman yaqin bo'lmagan. O'sha davr qurilishlari kompleks kvartalli uslubda olib borilgan. Asosiy reja birligi va turar joy qurilishlarida asosiy modul, yirik yashash kvartali - mikrorayon bo'lgan. Uning hududi 25-30-40 va undan ko'proq gektarni tashkil qiladi. Mikrorayonda hamma binolar bir-biridan kichik yo'lakchalar orqali ajralib turgan. Transport mikrorayon hududiga kirishi, uning funksiyasidan ham bo'ladi. Mikrorayon nafaqat butun me'moriy kompleks, balki funksiyalar asosida birlashadi. Unda halq madaniy-maishiy xizmatlarining asosiy turlari bilan ta'minlanadi. Mikrorayonlar o'zaro va shaharlar bilan aloqa sistemasi – bularning barchasi shahar qurilish teoriya va amaliyotining vazifasiga kiradi. Me'moriy – kompozitsion aloqalarda mikrorayon turli tuman bo'lishi mumkin va eng yaxshi namunalar bularning hammasini tasdiqlaydi. Cheremushekda 9 va 10 kvartallarini misol qilish mumkin. Moskvadagi Xoroshevo – Mnevnik rayoni, Avtovadagi turar joy kvartallari, Leningraddagi Moloy Oxta va boshqalarni ham misol qilish mumkin.

Mikrorayonlarning me'moriy yechimi uchun uylarning turli qavatli qurilishi keng qo'llaniladi, besh – yetti – to'qqiz – o'n ikki qavatlar. Ularning turli joylanishi – uchastkaning perimetriga qarab, binolarning

intervali o'zgarishi va bolalar markazlarining qurilishlari, kvartal hovlilari daraxt va turli o'simliklar bilan kvartallar oralig'ida sport va bolalar o'yinchoqlari, cho'milish havzalari, gazon va gullar – mikrorayon me'morchiligini jonlantiradi.

Hozirgi vaqtda badiiy-kompozitsion qulayliklar me'morlar uchun ko'p marotaba kengaytirilgan. Ilgarilari me'mor yashash joylarini qurib, asosan ornamental detallar bilan binoning tekis devorlariga, ko'chaga qaragan qismlariga lepka bilan ishlov bergan. Ayni vaqtda quruvchi – me'mor ko'p turdagi shu bilan birga hajmli kompozitsion jihatlardan va tekis, to'g'ri devor yuza qismlarida kontrast bezaklardan foydalanishi mumkin. Bundan tashqari yangi qurilish materiallari, yorqin ranglarni bino yon tomonlari, balkonlar uchun foydalaniladi. Binolar siluetini turli balandlikda ishlashi mumkin. Me'morning yangilik yarata olishi va ijodiy izlanishlaridan yakuniy natija chiqarish mumkin. Zamonaviy me'morchilik bu borada o'zining qulayliklari jihatidan o'tgan davr me'morchiligidan ustunroqdir. Hech qachon va hech qayerda bunday – turli-tuman, industrial asosda ishlash qulayliklari bo'lmagan.

Shu davr me'morchiligida yashash joylarining interyerlari muhim o'rin tutgan. Zamonaviy interyerning asosiy shakllari – katta oynali derazalar, devorlarning och rangliligi, yengil rang-barang drapirovkalar, akvarel yoki estamp, turli xil qattiq va yumshoq zamonaviy uslubdagi kontrast rangli, nozik metall va taxta oyoqchali mebellaridan iborat. Zamonaviy interyerda yuza qismlari uchun, plastmassa, temir, daraxtlarning turli ishlovlilari, keramika katta ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy intnryer narsalar bilan to'lib ketishi kerak emas. Buning uchun kam hajmda mebel turlari, amaliy san'at namunalari va ularni ajoyib qilib joylashtirish muhimdir.

Shu davr turar joy qurilishi o'zi bilan birga shisha buyumlari, farfor, turli metall buyumlari, badiiy ishlab chiqarishni jadallashtiradi. Tabiiyki mebel va boshqa tashkilotlar shu davr me'morchiligi va odamlarining didiga to'g'ri kelishi kerak. Tekstil ishlab chiqarish korxonalari dekorativ matolarning zamonaviy turlarini ishlab chiqarishi shart edi.

Shu davr odamlari poligrafik ishlab chiqarishga ham katta talab qo'yishgan. Bu bilan san'atda yanada katta xarakterga ega bo'lishga intilgan.

Me'morchilikning rivojlanishi "san'at turlari aralashmasi" bilan bog'liq va faqat ajoyib san'at asarlarining yaratilishi qurilish tarkibining o'sishi va odamlarda, hayotda san'atning mavjudligi muhimdir.

G'arb me'morchiligi XIX va XX asrlarning asosiy qismlarida qarama-qarshiliklar yo'lini bosib o'tgan. XIX asrning 30 yillaridan boshlab klassitsizm, retrorespektivizm va eklektizm bilan almashinadi. Bezakdor, taqlidiy me'morchilik bilan parallel asrning 2-choragidan boshlab G'arbiy Yevropa me'morchiligida boshqa ratsionalistik, progressiv qurilish materiallariga, metall va shisha ishlatishga asoslangan oqim rivojlandi. Bu oqim asosan katta jamoat joylarni qurishga mo'ljallangan edi. Yangi qurilish materiallari, yangi konstruktiv yechimlar me'morlarning yangi g'oyalarini hayotga tadbiq qilishga sabab bo'lgan. Bu esa matematika va mexanika kabi fanlarning rivojlanishini kuchaytirdi, mustahkam qurilish materiallari, konstruksiyalarning aniq hisob-kitobi, qurilmalarning pishiq va mustahkam, yengil bo'lishiga olib keldi.

Me'morchilikdagi birinchi metall karkaslarning keng qo'llanilishi Anri Lyabrust tomonidan 1843-1850-yillarda Parijda qurilgan avliyo Jenevyeva nomli kutubxonaning o'quv zali edi. Uning shiftini cho'yan kolonnalarga tayangan yassi gumbazlar tashkil qiladi. Bu konstruksiya yangi bo'lib, lekin an'ana ta'sirida me'mor bir xil elementlarga arxaik forma berdi: yupqa cho'yan kolonnalar korinf kapitelli antik kolonnalar shaklida ishlangan.

Asr o'rtalarida boshqa original g'oya me'moriy konstruktiv munosabatdagi binolar: transport qurilmalari, ko'rgazma va muzey zallari, magazinlar paydo bo'lgan. 1850-1860-yillarda shisha ishtirokidagi metall konstruksiyalar asosidagi Parij va Londonning katta vokzallari qurilgan. Misol bo'lib G.Eyfel va P.Bualo tomonidan 1876-yilda Parijda qurilgan «O Bon marshe» magazini, tektonik yechimi asosida — metall konstruksiyalarning, ustunlar va gumbaz karkasining ko'rinishi edi.

Qurilish texnikasi va ko'p progressiv qurilmalar borligiga qaramasdan, retrorespektiv — eklektik oqim me'morchilikda yaqqol edi va qurilmalarning asosiy massasi hali ham me'morchilikning an'anaviy oqimlarining aralash formasida qurilar edi. Texnikaning progressivligi shu vaqtning o'zida san'atda qarama-qarshi reaksiyani tug'dirdi. «Prerafaelitizm» oqimi ingliz san'atining nazariyotchisi D.Reskin boshchiligida asosiy rolni o'ynadi. Uning ta'kidlashicha,

mashina asl go'zallikni yo'q qiladi. D.Reskin oliy san'at yo'nalishidagi kurashning asosiy quroli deb "hunarmanchilikni qaytadan tiklamoqlik" deb bilgan. Uning nazariyalari rassom U.Morris, me'mor D.Uebb va boshqalarning birlashib, guruh tuzishlariga sabab bo'ldi. U.Morris uchun D.Uebb tomonidan qurilgan Qizil uy nomli kottej keyinchalik ko'pgina qurilmalarga namuna bo'lgan. Uning ichki qismiga ishlov berishda ko'pgina yangiliklar bor, ammo u milliy gotik mavzusini qayta ishlashga asoslangan.

XIX asr o'rtalarida qurilishning keyingi texnik progressi kuzatiladi. Metallar yanada ko'proq ishlatiladi. 1840-yildan praktikaga svarkalangan temir kiritiladi. 1856-yili po'latning qurilishda ishlab chiqarish protsessi kashf etildi⁴⁴⁵.

• XIX asrning oxirida 1889-yili Xalqaro ko'rgazma munosabati bilan Gustav Eyfel loyihasi bo'yicha Parijning o'rtasida katta minora qad ko'tardi, keyinchalik u Eyfel nomi bilan ataldi. Uning balandligi 312 metr bo'lib, po'lat elementlardan yasalgan bu qurilma me'morchilikning keyingi rivojlanishini ta'minladi.

Metall karkaslarning ishlatilishi AQShda juda katta va baland binolarni qurishga imkon yaratdi.

Bunday qurilmalarning qurilish sababi, kapitalizm paytida markazdagi yerlarning narxi oshishi edi. Bu esa yerni kam egallab, butun massaning balandlikka bo'y cho'zib, osmon o'par imoratlarning qurilishida ko'rishimiz mumkin. XIX asrning ikkinchi yarmida metallardan tashqari boshqa progressiv materiallar: beton, temir beton dunyo me'morchiligining keyingi rivojlanishiga katta ta'sir o'tkazdi. Bunga shart-sharoit bo'lib yangi qattiq material – sementning kashf qilinishi bo'ldi. 1850-yilda Uilkinson va Kuanye temir beton konstruksiyalarini yaratishga harakat qilishgan (bunda beton massasini mustahkamlash uchun unga temir armaturaning kiritilishi bo'ldi). Betonning o'zi katta siqilish nagruzkalariga chidashi mumkin, ammo cho'zilishga yaxshi qarshilik ko'rsata olmaydi. Temir armatura uning bu kamchiligini mustahkamlash uchun ishlab chiqilgan. 1867 yilda Jozef Monye temir beton ashyolar ishlab chiqarishga patent oldi. Bu temir beton asrini ochib bergan. G'ishtdan ko'ra temir beton katta nagruzkalarga chidamli hamda unga har xil shakl berish imkoniyatiga ega edi.

⁴⁴⁵ A World History of architecture. Marian Moffet, Michail W Fario, Lawrence Wodehouse. London . 2003.P.185 (18th century industrial production of cast and wrought iron so increased its availability that iron replaced wood in the frame of any building where heavy loads or the danger of fire were of concern. Cast iron was favored for columns while the superior tensile qualities of wrought iron made it recommended material for beams.)

- Temir beton qurilishga asosan 1890-yildan kiritila boshlandi. Temir beton konstruksiyali imoratlar an'anaviy ko'rinishda bo'lib, oldin qurilishda metall qanday qo'llanilgan bo'lsa shu betonda ham qaytarildi. Ammo me'morchilik formalariga o'zining aktiv ta'sirini u 1900-yilda o'tkaza boshladi.

1890-yilda me'morchilikda yangi stil, yangi oqim – modern paydo bo'ladi. Germaniya va Avstriyada u – yugendstil yoki setsession, Fransiyada – ar nuvo deb atalgan. Modern Yevropa me'morchiligini egallab olgan eklektizm oqimini yengish vositasi bo'ldi. U zamonaviy, yangi, har tomonlama yuksak stil yaratish maqsadini oldiga qo'ygan edi.

Modernning Yevropa va Amerikada tarqalish payti 1890 va 1900-yilarga to'g'ri keladi.

Modern 1890 yilda paydo bo'lgan bo'lsa, ammo uning kelib chiqishi XIX asrning o'rtalariga to'g'ri keladi. Modernistlar o'tgan vaqt me'morchilik formalarning rivojlanmasligini tushunib, unga yangi original me'morchilikni qarshi qo'yishdi. Ularning asosiy diqqatini yangi materiallarga: temir beton, shisha, tashqi tomondan ishlov berishda keramika ishlatishga qaratildi. Modernning erta paytida hali rivojlanmagan va ko'proq eklektik qurilmalarda dekorativ va ornamental shaklda edi.

- Modern oqimining me'morlari plan va kompozitsiyalar tuzishda, eshik va oynalarni joylashtirishda, hajmlarni guruhlashtirishda assimetrik yechimlarga ko'proq e'tibor berishgan. Uylarning bir xil qismlariga va dekorativ elementlarga dumaloqlashgan shakllarni berishgan. O'simlik mavzusi ko'p ishlatilgan, u asosan uzoq sharq san'atidan, avvalo Yaponiya san'atidan olingan edi.

Modern stilining Yevropada ko'zga ko'ringan me'morlaridan: venalik Otto Vagner va Yozef Olbrix, Belgiyalik Van de Velda, angliyalik Charlz Makintoshdir.

Bu me'morlarning asarlarida qarama-qarshiliklar uchraydi, kompozitsiyadagi ratsionallik va konstruktiv yechimlarning borligiga qaramasdan, ularda yuzaki dekorativlik qirralari uchraydi. TTTu vaqtning o'zida ularning ishlarida hayoliy va murakkab formalardan ko'proq, aniq va sodda tendensiyaga o'tish kuzatiladi. Bu tendensiya Otto Vagner ham yaqqol, uning ilk ishlaridan Vena metropolitenining «Karlplats» stansiyasi dekorativligi bilan xarakterlidir, Venadagi Neyshtift ko'chasidagi uyda esa ko'proq geometrik hajm va chiziqlarga ko'proq ahamiyat berilgan.

Olbrixning mashhur asariga Venadagi Setsession ko'rgazmalar binosi misol bo'ladi. Unda ko'proq modernning erta bosqichidagi dekorativ formalar ishlatilgan. Avstriyaning urushdan keyingi ahvoli yomon bo'lgan. Tiklanish ishlari odam ko'p yig'ilgan joyda, ya'ni Venada boshlangan edi. Har xil oqimlarning ta'siri kuchli, ammo me'morlar endi ko'proq estetik taraflariga ahamiyat berishdi.

• XIX asr oxiri XX asr boshlarida Belgiyada ishlab chiqarish va savdo-sotiq ishlari rivojlanib, 1890-yilda Belgiya Yevropa me'morchiligidagi asosiy o'rinlarni egallab, klassitsizm va eklektika (milliy romantizm bilan ham) an'analari bilan kurashuvchi markazga aylandi. Anri van de Velda Yevropa modernning ko'zga ko'ringan me'morlaridan. U kanonga va fasadlarning bezakdorligiga qarshi chiqqan, hajmli kompozitsiyalar va interyerga yangicha yondashuv uchun kurashgan. Har bir bino individual ko'rinishga ega bo'lishi kerak deb ta'kidlagan.

Jahon urushi paytida qurilish to'xtab, ko'pgina shaharlarda katta vayronagarchiliklar bo'ldi. Urushdan keyingi davrda me'morchilikda katta o'zgarishlar seziladi.

• Me'morlarning diqqati, asosan, kam qavatli beton binolar qurishga qaratilgan edi. Ammo iqtisodiy taraflar qurilish ishlari hajmini chegaralab qo'ydi. Qurilishning ko'tarilishi 1924-yilda kapitalistik mamlakatlarning iqtisodiy tomondan barqarorlashi natijasida bo'ldi.

Germaniya me'morchiligining klassik funksionalizm asari Bauhaus imorati hisoblanadi, u Dessauda shu davrning ko'zga ko'ringan me'morlari Valter Gronpius tomonidan qurilgan.

Me'morchilikning tashqi hajmlari va interyerlari formalarning geometrizatsiyasi va devor yuzasining oynalar bilan kontrastligi asosida qurilgan. Germaniyada ijod qilgan me'morlardan Erix Mendilson bo'lib uning Pastamdagi astronomik observatoriya binosi keyinchalik Eynshteyn minorasi deb atalgan.

Berxauz me'morlari uyning funksional rolini ko'rsatib berib, o'zlarining ijodlarida me'moriy estetik ifodaga erishdilar.

Fransiya me'morchiligida mashhur bo'lgan Le Korbuzye Perri qo'lida ishlagan. U juda original, o'ziga xos go'zallika ega bo'lgan binolar qurgan. Ammo ularda formalizm elementlari uchrab turadi.

Yangi me'morchilikning zamonaviy stilini Le Korbuzye beshta tezis yordamida ifodalab bergan:

1. Ustunlar (ustunlarda turgan imorat, ustunlar 1 qavat o'rnida).
2. Yassi tom (uning bog' sifatida ishlatilishi).

3. Planning erkin bezatilishi (shiftgacha bo'lgan karkas sistema devorlarning kutilmagan joylarda bo'lishini ta'minlaydi).

4. Uzunlashgan deraza (karkas konstruksiyalari derazaning butun fasad bo'ylab joylashtirishga imkon beradi).

5. Fasadning erkin bezatilishi.

Le Korbuzye asosiy diqqatini shaharsozlik muammolariga qaratgan. U o'zining «Urbanizm» kitobida zamonaviy shaharlardagi ahvolni tanqid qilgan.

XIX asr oxirisida AQSH dunyoda katta sanoat mamlakatiga aylanib, qisqa vaqt ichida qurilayotgan imoratlar Amerika me'morchiligida o'z izini qoldirdi. Chuqur me'morchilik an'alariga ega bo'lmagan Amerika me'morchiligi, boshqa kapitalistik mamlakatlarga qaraganda binoning savdo-sotiq obyekt deb, tashqi ko'rinishini esa reklama sifatida qabul qilingan.

L.Salliven zamonaviy Amerika me'morchiligining asoschisi bo'lgan. Chikago maktabining birinchilardan bo'lib, u eklektizm bilan kurashgan, sekin-asta Salliven ilk dekorativ modern formalarini yengib, oddiy va aniq oqimni ishlab chiqadi. Uning ishlarida birinchi planda me'morchilikning funksional va konstruktiv tomonlari chiqadi.

XX asr boshida modern sekin-asta o'zining kechki bosqichiga konstruktivlikka o'tadi. Binoning fasadidagi dekorativlik ahamiyati pasayadi, asosiy diqqat konstruktiv elementlarning fasad proporsiyalari, deraza, devor, ajralib turgan ustunlarning estetik ifodasiga qaratiladi. Me'morchilik qurilmalarida tejamkorlik va sodda kompozitsion estetik vositalarga intilish yaqqol namoyon bo'ladi. Qurilayotgan davridan birinchi jahon urushigacha zamonaviy me'morchilik asosiy prinsiplari aniqlangan. Bu davrda fransuz Ogust Perre va Amerikalik Frank Lloyd Rayt ijod qilishgan. Ularning ijodiy faoliyati birinchi jahon urushigacha hamda uning tamom bo'lishidan keyin davom etgan. Ikkalasi ham ilk modern ta'sirini yengib, zamonaviy texnik vositalarga asoslangan me'morchilikni rivojlanishga intilishgan.

F.L.Rayt Sallivenning davomchisi edi. Dekorativ stilizatsiyadan kechib, Rayt me'morchilikni uch hajmli fazoviy san'at deb hisoblaydi. U tabiat bilan me'morchilik o'rtasida uzviy bog'liqlikni rivojlantirish tarafdori edi. Uning ilk asarlariga Illinoysdagi Martin uyi misol bo'ladi. Unda modern me'moriy formalari bilan aloqa seziladi. Aniqlik va ratsionallikka intilgan Rayt shu bilan birga binolarning hajmiy yechimini murakkablashtirgan.

Birinchi va ikkinchi jahon urushlari o'rtalarida F.L.Rayt faoliyat ko'rsatib, 1920-1930-yillarda mashhurlikka erishadi. F.L.Rayt Pensilvaniyadagi Sharshara uy, Nyu-Yorkdagi Gugenxeym muzeyining muallifidir. Katta shaharlarda osmono'par binolarning ko'payishi 1921 yilda bunday binolar o'rtasida musobaqa uyushtirilishiga olib keldi. 1930-yil boshida «Impayr steyt bilding» binosi quriladi. U hamma rekordlarni yengib, Amerikada eng katta va baland bino bo'ldi.

• Ko'p qavatli binolarning ilk rivojlanish davrida, fasad bezatilishida retrorespektivizm qirralari uchraydi, ammo keyinchalik geometrizatsiya va konstruktivizm qirralari paydo bo'ldi. Ikkinchi jahon urushidan keyin shaharlarda qayta tiklash ishlari olib borilib, asosiy qurilish joylari shahar chetlari bo'ldi. Bu davrda qurilish ishlarining konstruktivlik qirrasini ko'proq AQShda namoyon bo'ldi. Osmono'par binolarning yengil karkasli sistemalari ba'zilarida butunlay oynalar bilan ishlangan. Nyu-Yorkdagi OON Sekretariat binosi bunga yaqqol misol bo'ladi (me'mor U.Garrson).

Me'morchilik yo'nalishlaridan «organik stil» oqimi ajralib chiqadi. Organik stil oqimi me'morlari o'zining asosiy prinsiplari deb – murakkab va ko'p burchakli formal binolarning konstruktiv yechimi deb hisoblashgan. Praktikada «organik me'morchilik» formalizm bilan uzviy bog'liq bo'lgan.

Ikkinchi jahon urushidan keyin milliy maktablarda kuchli differensiyasi kuzatiladi. Skandinaviya va Angliyada o'ziga xos oqim – «yangi empirizm» paydo bo'ladi, an'anaviy me'morchilikdagi g'isht va daraxt materiallarining qo'llanilishida ko'riladi. Bu oqimda ijod qilgan finlyandiyalik me'mor A.Aaltoning Xelsinkidagi katta madaniyat uyi misol bo'ladi. Milliy me'morchilik maktablari orasida asosiy diqqatga Braziliya va Meksika maktablari sazovor. Meksikada monumental yechimlarda an'anaviy bo'lgan qadimgi rangtasvir namunalari, rospis va mozaika ishlatilishi bilan xarakterli. Bino fasadlarida gilam sifat rangtasvir kompozitsiyalarini ko'rishimiz mumkin.

Braziliyadagi davlat imoratlari Lyusio Kosta va Oskar Nimayerlar loyihasi bo'yicha qurilgan. Bu qurilmalarda tabiiy shart-sharoitlar nazarda tutilib, fasadning ishlovida quyoshdan saqlovchi plastinalar hamda qisman an'anaviy rangtasvir namunalari ishlangan.

Texnikani keyingi rivoji, italiyalik P.Nervining qiziq injenerlik g'oyalarini amaliyotda bajara oldi. U o'zining temir beton konstruksiyalarini minimal darajasigacha qisqartirish sistemasini ishlab

chikdi. 1960-yilda 17-olimpiya o'yinlari munosabati bilan Rimdagi sport saroyi shu sistema bo'yicha qurilgan.

Zamonaviy G'arb me'morchiligida ko'plab o'ziga xos va yuqori sifatli binolar qurilgan. Bu yerda ko'proq assimetrik kontrast kompozitsiyalarning original yechimlariga ahamiyat berilgan. G'arb me'morchiligi o'zining kapitalizm yo'lidagi qarama-qarshiliklarni yengishda shaharsozlikda aniq chora-tadbirlar ko'rilishiga qaramasdan, samarali natija bermadi.

G'arb me'morchiligidagi progressiv oqimlar XIX asr o'rtalarida zamonaviy material va konstruksiyalarning aktiv ishlatilishi, me'morchilik va bino interyeriga ta'sir ko'rsatmadi. 1880-yillargacha interyer tarixiy stillarda ishlanar edi. 1890-yillarda modern stilining rivojlanib kelishi, interyerlardagi eshik, deraza, kamin, mebel va har xil bezatish predmetlari shu stilda ishlanishini talab qilar edi.

Xonalar och, yengil ranglarda ishlangan, bu ranglar bilan mebelning yangi formalari mos bo'lgan. Ba'zilarida interyerda devorlarning pastki qismi mebel qaysi daraxt turidan qilingan bo'lsa, uni panel shaklida dekorirovka qilish, mebelda esa har xil metallardan ornamental shakldagi dekor qo'llanilishi keng tus olgan edi. Keramika, shishadan ishlangan buyumlar juda original bo'lib, interyerda ko'p ishlatiladi. Interyerda katta o'rin chinni buyumlarga – vazalar, haykalchalar, o'zining rangli koloriti bilan xona kompozitsiyasini to'ldirib turuvchi predmetlarga berilgan.

1920-yillarda me'morchilik stilining evolyutsiyasi natijasida interyer ham o'zgarib boshladi. Bu ko'proq zamonaviy binolarda: kechki konstruktiv modern oqimi xonalarning yangicha tarzda ishlanilishini talab qilgan. Ammo ko'p qavatli uylarning xonalarida haligacha eski mebel va buyumlar bo'lib, yangi narsalar bilan to'ldirish maqsadida kiritilgan.

Ammo keyingi o'n yilliklarda yangi uylardagi interyer ko'proq konstruktiv, zamonaviy, «dizaynerlik», funksional ahamiyatga ega bo'ldi. Bu tendensiya amalda bizning davrimizgacha saqlanib kelinmokda. **Funksionalizm va konstruktivizm.** Bu uslubda qurilgan binolar qiyofasi yangicha ko'rinishda bo'lib, konstruktiv hayolparastlik avj oldi, hamda funksionalizm va konstruktivizm uslublari paydo bo'ldi. Yevropada inqilobiy uyg'onish, birinchi jahon urushi va Oktabr to'ntarishi natijasida har xil siyosiy, mafkuraviy va badiiy qarama-qarshiliklar paydo bo'ldi. Bular ta'sirida g'arb me'morligida funksionalizm, sobiq rus saltanati o'rnida paydo bo'lgan sho'ro

arxitekturasida konstruktivizm uslublari rivojlandi. Kostruktivizm uslublari g'oyasining xarakterli tomonlari shundan iboratki, unda bino konstruksiyasi bino arxitekturasini bilan uyg'unlashib ketishi va bir vaqtning o'zida estetik sifatga ega bo'lishi kerak. Funktsionalizm XX asrning 20-30-yillarida keng tarqaladi. Ko'p qavatli jamoat va savdo binolari qurildi. Bu binolar konstruksiyasi temirbeton sinchlardan va ustunlardan tashkil topgan bo'lib, devorlari silliq bir tekis va har xil shakl va ko'rinishlarda qilingan⁴⁴⁶. Funktsionalistik me'morlar an'anaviy order sistemasi tektonikasidan umuman voz kechishib, geometrik shakllarning abstrak formalarini yaratishadi. Bu uslublarning mashhur ustalari **Le Korbyuzye, V.Gropius va Mis Van der Roelar** eklektizmga qarshi kurash jarayonida yangi uslubning ratsional tamoyillarini yaratdilar. Bora-bora funksionalizm va konstruktivizm butun dunyoga moda kabi tez tarqaldi. Natijada quruq korobkadan iborat geometrik hajmga ega bulgan binolar paydo buldi. Bu bir xillikka kurash jarayonida dastlab "organik arxitektura" uslubining variantlari (asoschisi injener F.R.Rayt) keyinroq esa arxaik uslub - neoklassitsizm paydo bo'ldi.

Minimalizm so'zi lotincha *minimus* so'zidan olingan bo'lib, eng kam, eng qisqa degan ma'nolarni bildiradi. Ushbu uslub XX-XXI asrlarda shakllangan. Me'morchilikda bu uslub dekor va xashamlarni rad etadi. Minimalizmning eng gullagan davri XX asrning 60-yillariga to'g'ri keladi. Hozirda ham minimalizm eng ommabop uslublardan hisoblanadi. Ideallikka intilish ortiqcha narsalardan voz kechishni talab qiladi. Shu sababli ham minimalizm me'morchilikdan tortib, musiqa sohasigacha eng talab ko'p uslubdir. Minimalizmning o'ziga xos xususiyatlari:

- Iloji boricha soddalik
- Kompozitsiyaning asosiy qoidalariga rioya etish
- Iloji boricha tabiiy xomashyolardan foydalanish

⁴⁴⁶ THE VISUAL ARTS: A HISTORY Hugh Honour, John Fleming. In memory of John Calmann Copyright ©1982, 1991, 1995, 2000 Fleming - Honour Ltd. Prentice Hall Inc. A Division of Person Education Upper Saddle River, New Jersey 07458p-199-200. P824. (In architecture, Functionalism is the principle that architects should design a building based on the purpose of that building. This statement is less self-evident than it first appears, and is a matter of confusion and controversy within the profession, particularly in regard to modern architecture. Functionalism had the strongest influence in Germany, Czechoslovakia, the USSR and the Netherlands. The place of functionalism in building can be traced back to the Vitruvian triad, where 'utilitas' (variously translated as 'commodity', 'convenience', or 'utility') stands alongside 'venustas' (beauty) and 'firmitas' (firmness) as one of three classic goals of architecture. Functionalist views were typical of some gothic revival architects. In particular, Augustus Welby Pugin wrote that "there should be no features about a building which are not necessary for convenience, construction, or propriety" and "all ornament should consist of enrichment of the essential construction of the building". The debate about functionalism and aesthetics is often framed as a mutually exclusive choice, when in fact there are architects, like Will Bruder, James Polshek and Ken Yeang, who attempt to satisfy all three Vitruvian goals.)

- Har bir detalga katta etibor
- Jiddiy liniyalar va geometriya
- Yagona ranglar gammasi
- Nur tushadigan qismlarga katta etibor
- Yorqin tonlardan foydalanish

Minimalizmning bosh g'oyasi – asosiy elementdan tashqari, qolgan hammasidan voz kechish. Yuqorida aytib o'tganimizdek, minimalizm uchun faqat tabiiy xomashyolardan, yani, tosh, yog'och, shisha, marmardan foydalaniladi. Soddalik, jiddiylik interyerda ham muhim o'rin tutadi. Mebellar soni ham keragidan ortiq bo'lmashligi kerak. Rang borasida esa kuli rang va oq ottenkalar maqsadga muvofiqdir.

Umuman olganda minimalistlar kompozitsiyaning yaxlitligini saqlab qolishga harakat qilishadi, ushbu uslub kenglikni xush ko'radi. Devorlarda ham serbezak naqshlardan ko'ra, bir xil tonni afzal ko'rishadi. Hozirgi zamon dunyo arxitekturasida umumiy yagona me'morlik uslubi haqida gapirish qiyin. Erkin demokratik davlatlar rivojlangan sari muhit, ehtiyoj va talab asosida yangi davr texnika va texnologiyasi mahalliy sharoit va an'ana ta'sirida yaratilgan me'morlik yodgorliklarida milliy va umuminsoniy qadriyatlar mujassamlashib bormoqda.

Seminar savollari

1. Eklektizm. Modern. Konstruktivizm. Postmodernizm atamalariga ta'rif bering.
2. Yangi tipdagi binolarning funktsionalligi va konstruktiv mustahkamligi nimalardan iborat edi?
3. Me'morchilikda qo'llanilgan yangi xom ashyolar qanday ijobiy holatlarni kashf etdi?
4. Bu uslubiy yo'nalishlarga xos maktablar va me'morlar ijodi haqida ma'lumot bering.

Glossariy

Sarrov – 1. Devor g'ishti yoki toshi terilishi yakunlangandan keyin ustiga yaxlit qilib qo'yiladigan to'sin yoki quyma beton. Bu usul so'nggi neoklassik davrda yevropada ishlatilgan⁴⁴⁷.

⁴⁴⁷ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.43

Binokorchilik – 1917-yilda Moskvada paydo bo‘lgan haykaltaroshlik va me‘morchilikdagi harakat. Bu davr texnika inqilobi davri bo‘lgani uchun binoda texnik buyumlar shaklidagi bezaklarni ko‘ramiz. Vladimir Tatlin loyihasi bo‘yicha 1920-yili qurilgan Moskvadagi Uchinchi xalqaro monumenti bunga misol bo‘ladi⁴⁴⁸.

Eklektizm – XIX asrning ikkinchi yarmida Yevropa va AQSHda me‘morchilikda mavjud bo‘lgan turli xil aralash bo‘lgan bezaklar jamlanmasi⁴⁴⁹.

Funksionalizm – Omilkorlik. XX asrda paydo bo‘lgan arxitektura dizayni falsafasi. Unga ko‘ra qurilayotkan bino o‘z vazifasiga ko‘ra mustahkam bo‘lishi kerak⁴⁵⁰.

Modernizm – Ispaniya va Kataloniyada rivojlangan yangi san‘at turi⁴⁵¹.

Neoklassitsizm – Yevropada mumtoz me‘morchilikning oxirgi davri: 18-19 asrlar. Ushublarga qat‘iy amal qilib, xotiralarni singdirishga e‘tibor qaratilgan⁴⁵².

Foydalaniladigan asosiy darsliklar va o‘quv qo‘llanmalar

1. M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. 581 r.
2. A World History of architecture. Marian Moffet, Michail W Fario, Lawrence Wodehouse. London . 2003.
3. History of Architecture A.D.F.Hamlin. A. M. Professor of the history of Architecture in the school of Architecture, COLUMBIA, UNIVERSIRY, 1998 SEVENTH EDITION.
4. A textbook of construction. By Dr. B.C. Punmia. New Delhi. 2005 June.
5. Dostmetova Z. Me‘morchilik asoslari. Darslik. – T.: «O‘qituvchi», 2007.
6. Zohidov P.SH. Me‘mor olami. O‘quv qo‘llanma. – T.: «O‘qituvchi», 1998.

⁴⁴⁸ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.134

⁴⁴⁹ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.186

⁴⁵⁰ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.239

⁴⁵¹ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004. P.357

⁴⁵² M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004y. P.373

A

Aaron's rod Aron ustuni. Masofalari bir xil oraliqda bo'lgan barg yoki o'rama qog'oz shaklidagi bezaklar va qoplamalar bilan bezatilgan tik ustun.

Abaciscus Abasis. 1. Tessera, mozaika ishlarida qo'llanilgan. **Abaculus** deb ham ataladi. 2. Kichik abaka.

Abacus Abaka. Toqya. 1. Ustunning eng yuqori qismi. Asosan tekis to'rtburchak shaklda bo'ladi. Ba'zan unga yanada go'zallashtirib ishlov berilgan. 2. Qadimda binoni salobatliroq qilib ko'rsatish uchun yog'och ustunlarning tepasiga to'rtburchak qatlam o'rnatishkan va u xarini ko'tarib turgan. 3. Rim me'morchiligida tom devorining yakunlovchi qismi sifatida ishlatilgan marmar. Ba'zan marmar rangi sun'iy ravishda o'zgartirilgan.

Abamurus Abamur. Devorni mustahkamlash uchun qo'shilgan ikkinchi devor yoki qurilma.

Abated O'yma. Naqshni ko'rsatish uchun o'yilgan yuza.

Abat-jour Lang. Qiyalatilgan qirrali har qanday darcha. U devor yoki shiftda bo'lib, yorug'lik tushishiga mo'ljallanadi.

Abaton Abaton. Oddiy odamlar kirishi man etilgan joy. Ulug'lar ulug'i uchun mo'ljallangan.

Abat-vent Chiyo'tsiq. Tashqi derazalar bo'lib, shamolni to'sib qolgan, lekin yorug'lik va havoni o'tkazgan.

Abat-voix Yarim gumbaz. Cherkov mehrobidagi tovushni qaytarib yuborishga mo'ljallangan yarim gumbazli devor.

Abbey Abbatlik. Monastir. Cherkov turidagi bino.

Abbevoir (abrevoir) Chok. Devor toshlari orasidagi bo'shliq, sement va qorishmalar o'rni.

Abutment Uvat. Ark, gumbaz va ustunlarni ustidan birlashtirgan katta qatlam.

Acaina, Akaina Akaina. Qadimiy grek uzunlik o'lchov birligi. (3,086 sm)

Acanthus Ayyiqtovon. Akanta. Korinf va kompozit usulidagi ustunlarning yuqori qismini o'z shakli bilan bezagan, O'rtayer dengizi bo'yida o'suvchi o'simlik. Ularni devor bezaklarida ham ko'rishimiz mumkin.

⁴⁵³ M.Curil. The illustrated dictionary of architecture. Nyu York. 2004 y. 543 p. (Kiril Manton Harris (1917, 20-iyun - 2011, 04-yanvar) Ingliz tilida "Illustrated dictionary of Historical architecture" nomli Me'morchilikka doir izohli va tasvirli lug'at muallifi bo'lgan Kiril Harris shu sohada mutaxassis bo'lishi bilan birga aniq fanlarni ham chuqur o'zlashtirgan hamda kitoblar, ilmiy maqolalar chop ettirgan edi. Kiril hatkasbi Vern Oliver bilan birgalikda "Binolarning akustik tuzilmasi" nomli kitob nashr etkan. Undan tashqari "Tovush nazorati bo'yicha qo'llanma", "Zarb va zilzila haqida qo'llanma", "Me'morchilik va qurilishga oid atamalar", shuningdek "Amerika me'morchiligi: Tasviriy ensiklopediya" singari ilmiy asarlarini omma ehtiyojiga havola etkan. Ulkan bilim va iste'dodga ega Kiril Harris amalda yuzdan ortiq binolar tuzilmasi va bezatilishida ishtirok etkan. San'at asarlari namoyishi uchun Jon Kennedy markazi, Minesota Orkestr zali. Metropolitan Opera uyining Linkoln markazi, Abravanel zali, Benaroya zali, Konrad Prebis Konsert zali va boshqalar shular jumlasidandir. Harris bir qancha ilmiy jamiyatlar faxriy a'zosi bo'lgan. Fanlar akademiyasi, Milliy Muhandislik akademiyasi, Amerika Falsafa jamiyati a'zosi bo'lishi bilan bir qatorda "Amerika Akustik jamiyati" prezidenti ham bo'lgan. 1993-yili Nyu York Fanlar akademiyasi Prezidenti bo'lib ishlagan. Kiril Harris uzoq yillik samarali mahnatlari uchun davlat tomonidan beshta turli medallar va doktorlik unvoni bilan taqdirlangan. Ungacha Harris matematika, fizika, hamda boshqa texnik fanlarda nomzodlik va Professortik unvonlariga erishkan edi.) Ilmiy adabiyotdan tarjima va matn L.T.Jabborova tomonidan tayyorlangan.

Accolade Ark qoshi, eshik yoki derazalarning yuqorisini ziynatlovchi bezak. Ikki chetdan boshlangan S ko'rinishli bezak o'rtada tutashib yakunlanadi. Asosan shohona bezak usuli bo'lgan.

Accouplement Juftlatish. Yarim ustun va ustunlarning juft tarzda yaqin joylashtirilishi.

Acrolith Akrotosh. Bosh va qo'l-oyoqlari toshdan, qolgan joyi asosan yog'ochdan bo'lgan haykal.

Acropodium Toshupa. Haykal ostidagi uzun ustun. Haykalni ko'tarib turgan tosh.

Acropolis Akropol. 1. Tepalikda joylashkan yunon qal'a shahri. Ibadatxonasi ham bo'lgan. 2. Afina shahri akropolisi. 3. Shahar tusini beruvchi tepalikdagi binolar.

Acroterion, acroter, acroterium Toshupa. 1. Tom cheti yoki tepasidagi haykal poyi. 2. Haykalsiz bezak uchun o'rnatilgan tosh.

Actus Akt. Qadimiy uzunlik o'lchov birligi (116,4 ft), (35,49 sm)

Acuminated Bo'y cho'zgan. Gotik uslubida baland qilib tom yopilganligi.

Acute arch, lancet arch Tiktoq. Bo'yi enidan uzun bo'lgan, simmetrik, tutashkan qismlari o'tkir burchakli ark.

Adam style Odam uslubi. Robert Adam va ukalarining me'morchilik usuli (1728-1792) Angliyada XVIII asrda mashhur bo'lgan. AQSh, Rossiya va boshqa davlatlarga yoyilgan usul. Shaklining aniqligi, ranglar ishlatilishi, puxta bichimi, ichki dizaynning uyg'unligi bilan xarakterlanadi. Asosan Neoklassik, Neogotik, Misr va Etrusk an'analari seziladi.

Additus maximus Katta yo'lak. Qadimiy Rim amfiteatrlarida asosiy kirish qism.

Adorsed, adorsed O'girilgan. Jonzotlar va turli shakllarning juft holda bir biriga orqamacha tasvirlashga aytiladi.

Adit Yo'lak, kirish qism.

Adytum, adyton Adita. 1. Ruhoniylarning ibodatxonadagi ichki dargohi. 2. Ibadat joyining eng muqaddas qismi.

Aedes Yeda. 1. Rasman muqaddas deb hisoblanmaydigan kichikroq ibodatxona. 2. Hozirda har qanday kichik ibodatxona.

Aedicula Aydikula. 1. Haykal uchun soyabon bo'lib turgan joy. 2. Chetlari ustunlar bilan bezatilgan, usti esa uchburchak peshtoqli eshik yoki deraza ko'rinishida. 3. Kichik ibodatxona.

Aerarium G'azna. Qadimgi Rimda jamoat g'aznasi.

Aes Bronza. Qadimgi Rim yoki Gretsiyada mis, qalay, yoki boshqa metall aralashmasi.

Aethonsa Yetuza. 1. Grek hovlilarining quyosh tushadigan tomondagi yozgi shiyponi. 2. Musofirlar tunagan boshpanali joy.

Aetoma Uchburchak peshtoq. Uchtoq.

Aetos (aetoma) peshtoq, ark.

Affronted, affronte Yuzlangan. Jonzotlar yoki turli shakllarni juft holda bir-biriga yuzlantirib tasvirlanganligi.

Agalma Agalma. Qadimiy Yunonistonda tangri uchun bag'ishlab ishlangan har qanday san'at asari.

Agger Ager. Qadimiy Rimda yer ishlari. Sun'iy tepalik yoki qo'rg'on.

Agora Agora. Guzar. Qadimgi Gretsiyada bozor va yig'ilishlar joyi.

Agrafe, agraffe Tojkor. Arkning o'rtasidagi bezatib o'rnatilgan toshi.

Aguilla Agvila. Cherkov minorasining uzun cho'qqisi yoki shu ko'rinishdagi balandda o'rnatilgan haykalning ostki qismi.

Agyieus Agiya. Apolonning altari yoki haykali, ko'chalar va jamoat joylari qo'riqchisi sifatida. Asosan Grek uylari darvozasi yonida o'rnatilgan. Grek teatrlarining markaziy darvozasi yaqinida ham o'rnatilgan.

Ahenum Humpech. Go'lax. Qadimgi Rim hammomlarida issiq suv bilan ta'minlaydigan isitish tizimi. Bunda uchta xumdon issiq o'choq ustiga zinopayadagidek joylanadi. Pastdagi xumda isigan suv ulangan quvur orqali tepadagi sovuq suv bilan almashadi.

Aileron Yakkanihab tom. Binoning chetidagi xona tomini yopuvchi bir tomonlama nishabli tom qismi.

Ailure (alure)

Aisle Alis. 1. Cherkov va auditoriyalardagi zal o'rtasida uzana joylashkan o'tish yo'lagi. 2. Cherkov asosiy zalining ikki yonidagi ustunlar bilan ajratilgan, o'rindiqlarga ega galeriya.

Aiwan Ayvon. Markaziy Osiyo xalqlari binolaridagi ochiq yoki yopiq joy.

Ajaraca Ajarak. Ispaniya janubidagi binolarda g'ishtli devorlarning bezaklari.

Ajimez Qo'shrom. Periney yarim orolidagi binolarga va Islom me'morchiligiga xos bo'lgan qo'sh deraza. Ustun yoki ingichka devor bilan ajratiladi.

A jour, ajoure Ochma. Yog'och yoki toshni teshib bezak hosil qilinganlik.

Aksaray Oqsaroy. Shahrisabzda joylashkan hashamatli saroy. Hozirda peshtoq osti va saroyning bir qismigina saqlanib qolgan. U ko'p qavatli bo'lib, yuqori qavatlarda osma bog'lar, hovuz va ariqchalar, hamda favvoralar mavjud bo'lgan. Taxtaqoracha tog'idan erigan suv quvur orqali Oqsaroyga yo'naltirilgan. Yoz jazirasida o'ta tiniq va muzdek suv saroy zallarini salqinlik bilan ta'minlagan. Oqsaroy Amir Temur qurdirgan yirik inshootlardan hisoblanadi.

Ala Ola. Qadimgi Rim binolarida atriumga tutashkan kichik xona.

Alabaster Ganch. Oq rangli, maydalangan, suvoqda ishlatiluvchi alebaster.

Alameda Almida. Usti yopiq qatnov yo'lagi.

Alatoria, alatorium Yo'lak. 1. Koridor, atrofi yopiq yo'lak. 2. Binoning yon tomoni.

Albanega Islom me'morchiligida qo'llanadigan ark atrofidagi to'rtburchak hoshiyali bezak.

Albani stone Qoratosh. Rim me'morchiligida marmarlardan oldin ishlatilgan qoramtir tosh.

Albarium Albar. Suvoqda ishlatilgan kuydirilgan marmar kukuni. Gips kabi modda.

Albarium opus Rangsiz oppoq marmar kukunli qoplama.

Album Peshtaxta. Qadimgi Rim me'morchiligida e'lonlar va yozuvlar bitiladigan oq rangda suvalgan devor yuzasi.

Alcala Qal'a. Ispaniyadagi musulmon hukmdorlari qal'asi.

Alcazaba Kazaba. Ispaniyadagi musulmon hukmdorlari qo'rg'oni.

Alcazar Kazar. Ispaniyadagi musulmon hukmdorlari saroyi.

Alcoran Minora

Alcove Alkava. Katta xona devorining bir qismini ichkariroqqa kirgizib hosil qilingan joy.

Aleaceria Qasr, saroy.

Aleatorium O'yinxona. Qadimgi Rim binolaridagi o'yin uchun mo'ljallangan xona.

Alhambra Al Humro. Ispaniyadagi arablar qurdirgan Al Humro saroyi. Al Humro so'zi arab tilida qizil degani bo'lib, g'ishtlarning rangiga nisbat berilgan. O'z davrida mustahkam bo'lgan minora, devor va darvozalardan hozirda faqat xarobalar qolgan. Qasr zalining shiftini muqarnasli gumbaz bezatib turardi. Qasrda ikki hovli mavjud bo'lgan; birida katta hovuz, atrofida kalta ustunli ravoqlar bo'lgan. Ikkinchi hovlida o'n ikki sher haykali qad rostlab turardi. Saroy ichida ko'plab turar joylar, mehmonxona, masjid, haram, hammom, va boshqa joylar bo'lgan.

Alicatado Parchin qoplash, devor va yerga terib bezatish uchun material ishlatish.

Aliform Qanotli. Qanot shakliga yoki kenglikka ega bo'lish.

Alignment Chizma. Binolarning nazariy chizmalari.

Alinda Ayvon. Hind binolaridagi ochiq ayvon.

Alipterium, alipterion, aleipterion Alipteriya. Qadimgi Rimdagi yuvinuvchilarning muqaddas suv ishlatadigan xonasi.

Allee Yo'l. Ikki tomoni daraxtzor bo'lgan keng yo'l.

Allege Deraza tokchasi. Deraza ostidagi ingichkaroq devor qismi.

Allegory Allegoriya. Ramziy ma'nolarga ega shaklli tasvir.

Alley Xiyobon

Allover Naqsh tizmasi. Butun yuzani qoplagan takrorlanuvchi naqshlar to'plami.

Almariol Libosxona. Xristian ruhoniylarining maxsus kiyimlari turadigan xona. (ambry)

Almehrabh Masjid mehrobi.

Almena Toshtaxta. Devor bezagida ishlatiladigan uzun taxtasimon tosh bo'laklar.

Almimbar Minbar, masjiddagi imom so'zlashga chiqadigan balandroq joy.

Almonry Langar. Xayriya ulashiladigan joy.

Almorrefa Al morrefa. Ispaniya janubida sirli yaltiroq parchindan terib ishlangan to'shama.

Altar Altar. 1. Qurbonlik keltirish va diniy qissalar o'qish uchun tayyorlangan to'rtburchak yoki dumaloq yuzali tosh kursi. 2. Cherkovda marosim stoli.

Altar frontal Altar oldi bezagi.

Altar of repose Qo'shimcha altar kursi. Rim katolik cherkovida payshanbadan jumagacha non qo'yiladigan altar.

Altarpiece Altar qismi. Altar ortidagi surat yoki haykal.

Altar rail Altar panjarasi. Ruhoniyni ziyoratchilardan ajratib turuvchi altar oldidagi to'siq.

Altar screen Altar to'sig'i. Altarni ortidagi joydan ajratib ko'rsatuvchi tosh, metal yoki yog'ochdan bo'lgan bezakli to'siq.

Altar slab, altar stone Altar toshi. Altar ustidagi tosh yoki boshqa material.

Altar tomb Altar shaklidagi qabr tosh.

Ambitus Tuynuk. 1. Rim va Gretsiyada qabr joylashgan yer ostidagi kichik tuynuk 2. O'rta asrlarda tobutni kirgizish uchun ochilgan teshik. 3. O'rta asrlarda cherkov atrofidagi muqaddaslashtirilgan joylar.

Ambivium Yo'l. Qadimgi Rim ko'chasi. Biror maydonning ichidagi emas atrofidagi yo'l.

Ambo, ambon Minbar. 1. Dastlabki cherkovlarda ma'ruza va diniy qissalar o'qiladigan minbar 2. Hozirgi Bolqon yoki grek cherkovlarida kitob o'qiladigan kursi yoki joy.

Ambry, almery, almary, aumbry Ombor. 1. Tokcha; idishlar qo'yish uchun. 2. Ro'zg'or buyumlari uchun xona.

Ambulatory church Salib cherkov. Markaziy zallning uch tomonida shifti yarim gumbazli maydon qismlari bo'lgan cherkov. Bu cherkovning umumiy ko'rinishi yuqoridan xochga o'xshaydi.

Amortizement Mortizman. Ustun yoki devor tepasidagi tik nishabli cho'qqi.

Amphiprostyle Uzana uslub. Faqat old va orqa tomonda ustunlar mavjud bo'lgan bino. Yon tomonlarda bo'lmaydi.

Amphistylar Yondosh uslub. Klassik cherkovlarda faqat ikki yon tomonda ustunlarning mavjud bo'lishi.

Amphithalamos Ayvon. Qadimgi Rim xonadonlarida yotoqxonadan yo'lak bilan ajratilgan ayvon.

Amphitheatre, amphitheater Amfiteatr. 1. Aylana, yarim aylana, tuxumsimon ko'rinishdagi tomoshagoh; o'rtasi sahna va atrofidagi tomoshabinlar o'rindiqlari yuqorilab ketaveradi. 2. Qadimgi Rimda shu ko'rinishdagi gladiatorlar va yirtqich hayvonlar o'rtasidagi jang tomoshasi binosi. 3. Grek uslubidagi teatrlar.

Amphi-antis Amfi-antis. Peshayvon devori ichida ustunlari bo'lgan cherkov.

Amussis Toshkursi. Nimaningdir yuzasi tekisligini tekshirish uchun mo'ljallangan tekis Rim marmar kursisi.

Anabathra Anabatra. Sirk va teatrlarda bo'lganidek yuqoriga eltuvchi zina.

Anacampteria Anakampteriya. Vaqf yerlaridagi boy va obro'li odamlarga mo'ljallangan hashamdor xona va omborxona.

Anaglyph Bitik. Binoning quyi qismidagi o'yib ishlangan bezak yoki tasvir.

Analmaktos Xontaxta. Qadimgi Gretsiyada meva va tansiq yeguliklar uchun mo'ljallangan kursi.

Analemma Qanot. Burj. 1. Rim va Grek teatrlari binolarining yoniga cho'zilgan qo'shimcha devori. 2. Har qanday binoga tirab qurilgan qo'shimcha devor, tirgak, yoki poydevor.

Analogion, analogium Analog. 1. Dars partasi. 2. Sharqiy cherkovlarda xo'r ijrochilari tinim oladigan o'rindiq.

Analoï Minbar. Rus cherkovlaridagi minbar.

Anamorphosis Anamorfos. Biror burchak tomonidan ko'rsatib tasvirlangan chizma.

Ancon, ancone Ankon. 1. Eshik yoki deraza ustidagi soyabonni ko'taruvchi burama bezakli qoplama. 2. Ustun ustidagi shunga o'xshash mustahkamlovchi qism. 3. Toshlarini bir-biriga ulovchi temir.

Anda Anda. Hind me'morchiligidagi yarimshar gumbaz.

Andron, andronitis Andron. 1. Grek banket zali, erkaklar uchun. 2. Rim uylaridagi yo'lak.

Ang Ang. An'anaviy xitoy binokorligida burchak bezagi. (A kung)

Angel light Farishta chirog'i. Britaniyada derazalar arklari oraliqlarida joylashgan uchburchak chiroqlar.

Angiportus Toshko'cha. Rimda uylar orasidagi tor ko'cha.

Angkor Watt Ankor Vat. Kambodjada Suryavarman II tomonidan 1113-1150 yillarda qurdirilgan ibodatxona. Ilohlashtirilgan shohga maqbara sifatida qurilgan. Angkor Tom poytaxt shahrining janubida joylashgan. Tog'day ibodatxona deb ataluvchi joy dunyodagi eng katta diniy inshoot bo'lgan. Ibadatxonaga kirish qismida afsonaviy mavjudotlar devorlarda tasvirlangan. Atrofi suv bilan o'ralgan. Maxsus ko'priki o'tish yo'li bor.

Antepagmentum superius Tepador. Eshik tepasiga devorni ko'tarish uchun o'rnatiladigan to'sin.

Antependium Antependiya. O'rta asr cherkovlarida altar ustida osilib turadigan qurilma.

Antepodium Antepodium. Cherkovdagi qo'shiqchilar guruhining ortidagi joy. Ruhoniy uchun.

Anteport Tashqi toq. Kirish peshtoqi, tashqi darvoza. Go'ri Amir Maqbarasida bo'lganidek.

Anteportico Toqli yo'lak. Klassik ibodatxonalar eshigiga eltuvchi usti yopiq yo'lak.

Anterides Tayanch devor. Binoning qaysidir qismini mustahkamlashga, ushlab turishga mo'ljallab qurilgan devor.

Apsidal Apsidali. Yarim doirali cherkov zaliga ulanganlik yoki zal shaklini bildiradi.

Apsidirole Apsida zali. Kichik yarim doirali cherkov zali.

Apsis Apsiz. Cherkov va sud zallarida to'rtburchak bino ichida yarim doirali auditoriya. Sudda sudyalar o'rindig'i turgan joy va cherkovda haykal o'rnatilgan joy.

Apsis gradata Yepiskoplar o'rindig'i.

Apteral Apteral. Ustunsiz bo'lgan dastlabki ibodatxonalar. Lekin ikki tomonida peshayvonlari bo'lgan.

Apyrol Apirol. Qurbonlik qilingan altar.

Aquaminarium (benitler)

Aqueduct Akveduk. Ko'priki ko'rinishidagi suv o'tkazuvchi inshoot. Bir yoki bir necha qavatli bo'lgan. Asosan Rimda.

Aquila Akvila. Uchburchak shaklli peshtoqning bezatilgan qismi. Bu joyda Greklar burgutni tasvirlashgan. Etrusklar yengil bo'lishi uchun tosh emas yog'ochdan foydalanishkan.

Ara Ara. 1. Rim altari. 2. Xudoga atalgan narsalarni qo'yish uchun mo'ljallangan har qanday joy.

Arabesque Naqsh. 1. Musulmon o'lkalarida me'morchilikda turli o'simliklar va geometrik shakllarning go'zal uyg'unlikdagi tasviri. 2. Qushlar, jonzotlar va odamlarning dekorativ tasviri. Rim va uyg'unish davrida. 3. Devorda o'yib, yopishtirib, yoki chizib ishlangan bezak.

Arabic arch Arabcha ravoq. Taqa shaklli ark.

Araeosystyle, areosystyle Oraliq usul. Ustunlar oraliq'idagi qurilma usuli. 2-4 diametr bo'ladi.

Aarakabe Xomaki suvoq. Yaponiya binolari devoridagi birinchi qatlam suvog'i.

Ara turicrema Ifor altari. Xushbo'y o'simlik maydalab yoqiladigan altar.

Arbor Manzara yoki to'siq hosil qilish uchun buta va daraxtlarni qurilmaga taqab ekib o'stirilgan tuzilmasi.

Arboretum Keng bo'g'. Daraxtlari asosan manzara uchun yoki ilmiy maqsadlarda ekiladi.

Arca custodiæ Qadimgi Rimda mahbuslar xonasi.

Arcade Arkada. 1. Ustunli arklardan iborat tuzilma. 2. Shunday tuzilmali yo'l. Yo'lakning bir cheti yoki ikki tomonida. 3. Yonida shunday tuzilma mavjud bo'lgan do'konlar va idoralar tizimi.

Arcading Ustunli tizim. Ba'zan tagida o'rindiqlar va saylgohlar bo'lgan.

Arcæ Nov. Qadimgi Rim me'morchiligida katta binolarning tarnov va ariqchalari.

Arcature Arkatura. 1. **Arcading**. 2. Arkalar tizmasidan iborat bino bezagi.

Arc-boutant Ark, ravoq.

Arc de triomphe G'alaba arki

Arc doubleau Gumbaz arki. Gumbazga tayanch bo'luvchi katta ark.

Arcella Pishloqxonona. O'rta asrlar pishloqxonasi.

Arc formeret Devoriy ark. Binoga kirish yo'laging devoridagi arklar.

Arch Ark, toq, ravoq, peshtoq. Devor orasida qoldirilgan bo'shliq. G'isht yoki toshlarning yuqori qismi pastki qismidan kengroq bo'lgani uchun mustahkam turadi. Arklar turli xil bo'ladi. Lekin hammasining o'rta qismi ikki yoniga nisbatan balandroqda bo'ladi.

Arched corbel table Rafaqli qator. Dastlabki xristian va roman me'morchiligi, katta ark ustida hosil qilingan kichik arklar.

Architectural terra-cotta Me'moriy parchin. Devor bezaklarida ishlatiluvchi qattiq pishirilgan, sirlangan yoki sirlanmagan sopol parchin; tekis yoki bezatilgan, qolipda quyilgan bo'lishi mumkin.

Architecture Me'morchilik. Arxitektura. 1. Binolarni estetik didga monand qurish va bezatishdagi ilm, san'at. 2. Mana shu tamoyillar asosida bunyod etilgan inshootlar.

Architrave Arxivrav, sarrov, xari. 1. Ustunlar ustidagi devorning eng ostki qismi. Ustunlar ustidagi to'sin. 2. Eshik yoki darcha ustidagi to'sin. U bezatilgan ko'rinishda ham bo'ladi.

Area Maydon. Hudud. 1. Qadimgi Rim shaharlarida katta ochiq joy. 2. Rim uylari, ibodatxonalari va idoralari oldidagi ochiq yer. 3. Qabristondagi mayyit yoqiladigan yoki ko'miladigan bo'sh joy.

Armarium Qurolxona. 1. **Ambry.** 2. Aslida qurolxona, keyinchalik buyumlar javoni, keyinroq kiyim, kitob, pul, taqinchoq, va boshqa qimmatbaho narsalar saqlangan joy. 3. Rim kutubxonasi bo'linmasi.

Armory 1. Harbiy mashg'ulot o'tkaziladigan joy yoki harbiy aslahalar saqlanadigan joy. 2. Qurol ustaxonasi.

Arris, aris I. Burchak. Ikki yuza kesishmasi. Doriy usulidagi ustunlarning ikki burama yuzasi, yoki Iona, Korinf uslubidagi o'ramasimon bezaklar kesishmasi. 2. G'ishtning o'tkir burchagi.

Aris gutter Nov. Tom chetidagi yog'och. V shaklida bo'ladi. Yomg'ir suvi uchun tarnov.

Arris rail Uchburchak reka. Uch qirrali uzun yog'och. To'siq mustahkamligi yoki bezak uchun ishlatiladi.

Art Deco Art Deko. 1925-yili Parij xalqaro ko'rgazmasidan keyin paydo bo'lgan bezak usuli, 30-yillar me'morchiligida keng ishlatilgan. Unda o'tkir burchakli chiziqlar, zigzaklar bezak asosini tashkil etkan.

Artemision Artemida. 1. Artemida ibodatxonasi. 2. Buyuk Aleksandr davrida qurilgan Artemida ibodatxonasi. Grek ibodatxonolari ichida eng hashamdori va mashhuri bo'lgan. Dunyoning yetti mo'jizalaridan biri.

Art Nouveau Yangi san'at. XIX asrda Fransiya va Belgiyada rivij topgan me'morchilikdagi amaliy san'at va bezak usuli.

Arts and Crafts San'at va hunar. XIX asr ikkinchi yarmida Angliyada noodatiy amaliy san'at yo'nalishi. Hunarmandchilikka katta urg'u berishkan.

Assyrian architecture Ossuriya me'morchiligi. Miloddan avvalgi IX-VII asrlarda Mesopotamiya va yondosh yerlarda mavjud bo'lgan Ossur hukmdorlari davlati binokorligi. Saroylari asosan xom g'ishtdan qurilgan. Toshlar faqatgina bezak beriladigan qismlarda va monumental dekorativ ustunlar uchun ishlatilgan. Gumbaz qurish katta ahamiyat kasb etkan. Ossur, Kala (Nimrud), Nineva va Dur Sharruk shaharlarida ularning saroy va ibodatxonalari qazib o'rganilgan.

Astragal Munchoq. Tumor. 1. Nozik bezaklar yaratish uchun ishlatiladigan munchoqlar yoki ingichka chiziq. 2. Quyma xalqali tumor. Uni ustun kallagida uchratamiz. 3. Devordagi bo'shliqlarni yopish uchun ishlatiladigan ingichka bezakli material.

Atebe Toshto'sham maydon. Musulmon me'morchiligida uylar oldidagi tosh terilgan yo'l yoki maydon.

Atelier 1. Ustaxonasi. 2. Usta hunarmandlar ish joyi. 3. San'at asarlari va haykallar yaratish o'rgatiladigan darsxona.

Athenaeum Afina. 1. Afinaga bag'ishlangan ibodatxona. 2. Rimda Adrian tomonidan adabiyot va boshqa fanlarni o'rgatish maqsadida qurdirilgan inshoot.

Atrium Tuscanicum Tuskan atriumi. Atriumlarning eng eskisi va soddasi. Bu kichik atrium Etrusklar davrida ishlatilgan. Shiftida ikkita katta to'sini qolgan mayda to'sinlarni va tomni ko'tarib turgan.

Atrium Corinthium Korinf atriumi. Bu zal boshqalaridan hajmining kattaligi va ustunlarining ko'pligi bilan farqlanadi.

Atrium displuviatum Benishab atrium. Tomning nishabi tashqariga yo'naltirilgan atrium. Bunda yomg'ir suvi ichkariga emas, tashqaridagi ariqqa tushadi.

Aztec architectura Atsteklar me'morchiligi. XIV asrda topib o'rganilgan me'morchilik obidasi. Atsteklar piramidasi. O'zlarining ilohlariga bag'ishlangan ibodatxona. Paraller zinapoyalar bino tepasiga – ibodat joyiga olib chiqadi. Meksikaning Malinalko hududida joylashkan butxonaga ilon og'zi shaklidagi ochiq joydan kiriladi. Ichkaridagi aylana qism toshlardan o'yib tozalangan va burgut, qoplon haykallari ijod qilingan. Ispanlar keltirgan vayronagarchiliklardan so'ng bir qancha xarobalar saqlanib qolgan. Atsteklar poytaxti Tenoktitlan Yangi Mexiko shahri ostida ko'milib ketkan.

B

Bab Eshik. Arab tilida eshik yoki darvoza.

Babylonian architecture Bobil me'morchiligi. Qadimgi Bobilda asosan xom g'ishtdan qurilgan binolar. Devor chiroyli ko'rinishi uchun ustun shakllari qisman bo'rttirib ishlangan. Ba'zan pishkan va sirlangan g'ishtlar ishlatilgan. Tor xonalar qalin to'sinlar va lo'mbozli tommlar bilan yopilgan. Miloddan avvalgi 2000-1600 yillarda qurilgan Bobil saroylari va ibodatxonalari qazib o'rganilgan. Yangi Bobil imperiyasi poytaxti bo'lgan Bobil miloddan avvalgi 605-562 yillarda hukmronlik qilgan Nebuchadnazar II tomonidan bunyod etilgan. Shahar to'rtburchak, sakkiz darvozali, ikki qator qo'rg'onli; markazida Marduk ibodatxonasi joylashkan. Ishtar deb atalgan darvozasi devori oltin rangli farizalar, sirlangan ko'k g'ishtlar; sher, buqa va ajdar tasvirlari bilan bezatilgan. Bobilda Semiramida sharafiga bunyod etilgan gumbazli osma bog'lar dunyoning yetti mo'jizalaridan biri hisoblanadi.

Back Ort. 1. Bino, buyum yoki obyektning orti. 2. Biror unurning tayanch qismi. 3. Parchinning yopishtirilgan tomoni. 4. Balanddagi to'sin yoki tomning tepasi. 5. Tom tagidagi to'sin. 6. Arkning tepa qismi.

Back arch Orqa ark. Ichki yuzasi devor yuzasidan farqli bo'lgan ark. Fransuz me'morchiligida XVII-XVIII asrlarda ishlatilgan.

Back choir (retrochoir)

Backdrop Sahna ortidagi bo'z; to'sib turish uchun.

Back fillet Qaytgan bezak. Eshik va deraza kesakisining qaytarma bezagi.

Backfilling, backfill Qora qoplama. 1. Devor bezaklari ichidagi haqiqiy tayanch toshi. 2. Ark tepasini ko'tarish. 3. To'sinlar orasiga g'isht terish.

Back gutter Nov, tom uchidagi oqadigan suv yig'iladigan uzun ariqsimon qurilma.

Back hearth, inner hearth O'choq maydonchasi. Xonadagi o'choq oldi joyi.

Backing Orqalash. 1. Tom to'sinining orqa yuzasi. 2. Pol qoqishdan oldin tagiga pona qo'yib tekislash. 3. Devorga birlitiradigan narsaning ortini tekislash. 4. Hali qurilishi tugallanmagan devorning ichki yuzasi. 5. Ark ustidagi yo'nib ishlangan tosh. 6. Devor ichidagi bo'shliqqa solib yuboriladigan mayda tosh. 7.

Backing brick.

Backing brick Past sifatli g'isht (devor ichida ishlatib yuboriladigan)

- Backjoint** Mo'rining ichki devoridagi tosh.
- Back to back house** Teskari uylar. Orqama orqa qurilgan ikki uy.
- Bada Bada.** Hind ibodatxonasi poydevori.
- Badigeon** Yelim. Tosh va yog'ochlarni yopishtirishda ishlatiladigan modda.
- Bagnio** Bagnio. 1. Hammom. 2. Foxishaxona. 3. Turk qamoqxonasi.
- Bahut** Bahut. 1. Bino burchagida dumaloq, kengroq qilib qurilgan sahn. 2. Shiftdan keyin tomgacha qurilgan past devor.
- Baignoire** Xos o'rindiqliq. Teatr tomosha zalining oldida o'rindiqlarga ega alohida joy. Masalan komissiya uchun.
- Bailey** Baylak. 1. Qo'rg'on ichidagi ochiq hudud. 2. Bir necha devorlar orasidagi bo'sh yer. 3. Feodal qasrining tashqi devori.
- Balanced step, dancing step, dancing winder** Mos zinapoya. Kengligi yonidagi boshqa pog'onalar yuzasi bilan bir xil bo'lgan zinapoya.
- Balaneion** Hammom. Grekcha nomi.
- Balconet** Yolg'ondakam balkon. Bu balkonnning yuzasi devordan tashqariga chiqmaydi. Faqat derazaga (eshikka) qapishkan panjarasi bo'ladi. Deraza osti eshik kabi polgacha bo'ladi.
- Balcony** 1. Rafaq. 2. Katta zallar ichidagi balkon. 3. Teatrda devor qavatlaridagi balkonlar.
- Balcony stage** Rifaqli sahna. Elizaveta teatridagi balkonli sahna.
- Baldachin, baldacchino, baldaquin, ciborium** Choyshab. Altar, qabrtosh yoki taxt tepasida tortilgan bezakli chodir.
- Balection molding (bolection molding)**
- Balinea (balnea)**
- Balistraria** Ola tuynuk. 1. O'rta asr janglarida kamon o'qi uchib chiqadigan devor og'zi. 2. O'q saqlanadigan joy.
- Balk, baulk** 1. To'rtburchak to'sin. 2. Yerdagi pakana chegara tizmasi.
- Balk tie** Sinch. Chordoq pardevorini bino devori bilan birlashtirish uchun ishlatiladigan to'sin.
- Ballflower** To'pgul. To'p shaklli uchta devoriy bezak; Angliyada mashhur bo'lgan.
- Ballistraria (balistraria)**
- Ballium** Hovli. O'rta asr qo'rg'oni ichidagi ochiq maydon.
- Balloon** Shar, to'p; ustun va panjara ustiga bezatib qo'yiladi.
- Balloon framing, balloon frame** Yog'ochli qurilma. Yog'ochdan quriladigan uying to'sinlarini vertikal joylashtirish tizimi.
- Balnea** (ko'pligi **balneum**) Rim jamoat hammomlari.
- Balnarium, balneum** Rimliklarning shaxsiy hammomi.
- Balteus** Baltas. 1. Iona ustunlari tepasidagi aylana bezak; tasmali bezak. 2. Iona ustuni burama bezaklarini birlashtiruvchi qoplama. 3. Rim teatr va amfiteatrlaridagi yuqori va pastki auditoriya qismlarini ajratib turuvchi yo'lka.
- Baluster, banister** Panjara. 1. Bitta panjara. Panjaraning bitta oyog'i. 2.
- Balustrade.** 3. Iona usulidagi ustun tepasining ikki yoni burama bezagi.
- Baluster column** Panjara ustun. 1. Panjara shaklli kalta ustun. 2. Italiyada deraza yoniga o'rnatilgan kalta ustun.

Baluster shaft. (baluster column)

Baluster side Botiq qism. Ustunning bir bo'rtma joyidan keyingi bo'rtma joyigacha bo'lgan botiq aylanma yuzasi.

Balustrade Panjara. To'liq panjara tizimi.

Balustrum Chancel screen so'zining lotincha atamasi.

Bamli Hind hovlisi - maydoni.

Band Tasma. Devorda gorizontal ishlangan uzun naqshlar tizimi. U devorning yuqori va quyi qismini ajratib turadi. Bezak gulli, geometrik shaklli yoki oddiygina tekis bo'lishi mumkin.

Bandage Tasma. Qurilma atrofini o'rashda va bezashda ishlatiladigan bog'ich, tasma, zanjir.

Band course 1. Stringcourse. 2. Band

Banded architrave Sarrov. 1. Devor g'ishti yoki toshi terilishi yakunlangandan keyin ustiga yaxlit qilib qo'yiladigan to'sin yoki quyma beton. Bu usul so'nggi neoklassik davrda yevropada ishlatilgan.

Banded column, ringed column, rusticated column Qatlama ustun. Renessans davri arxitekturasida bezaklar va naqshlarga boy bo'lgan ustun. Bu ustun boshdan oyoq bir tekis bo'lmaydi. Diametrik keng va tor bo'lgan toshlar navbatma navbat o'rnatiladi.

Banded impost Bo'gin. Arknlarning bir ustunda kesishkan joyi. Ustun kengligi bilan ark kengligi, hamda ularning yuzalari bir xil bo'ladi.

Banded pilaster Qatlama pilustun. Banded column kabi ustun qatlamidagi toshlarning biri katta, biri kichik qilib devorda bo'rttirib ishlangan surati.

Banded rustication Dag'al. Renessans davrida toshlarning dag'al qilib ishlanganiga aytiladi.

Bandelet Banderole. 1. Annulet 2. Kichik tekis qoplama.

Banderol, banderole, bannerol Gajak. Tasmaning nafis burama tasvirlangan ko'rinishi.

Banner vane, banneret Bayroqdor. Bayroq shaklidagi metall. Antenna kabi o'rnatilib shamol yo'nalishi topiladi.

Bargeboard, gableboard, vergeboard Kokil. Tom yoniga qoqiladigan yog'och. Chiroyli bezaklar o'yib tushirilgan bo'ladi.

Barbican, barbican Barbikan. Shahar yoki qasrda tashqi mudofaa ishlari. Darvoza yonidagi kuzatuv minorasi.

Barge couple Sinch. 1. Uchburchak ko'rinishli simmetrik tomga tayanch qilib o'rnatiluvchi to'sin. 2. Suvoq yoki taxtalar orasida qolib ketadigan mustahkam to'sin.

Barge course Qiya tizma. 1. Tom nishabligi bo'yicha terilgan g'isht. 2. Tomda sopol parchinlarning to'sindan chetqoqqa tushkan qismi.

Baroque Barokko. XVII asrda Yevropa me'morchiligida taraqqiy topgan Barokko usuli. Uyg'onish davrining oxirida Germaniya, Avstriya va Italiyada cherkov, monastir va saroylar qurishda shu usulga ko'p murojaat etilgan. Unda tuxumsimon yuzalar, burama yuzalar, hamda bezak, haykal, shuningdek ranglarning keng ishlatilishi o'ziga xos xususiyatdir. Bu usul keyinroq Rokoko deb atalgan.

Barrel vault, barrel roof, cradle vault, tunnel vault, wagonhead vault, wagon vault Egma shift. Ikki tomondagi tekis devor ustiga yarim aylana shaklda yopilgan gumbaz. Gumbazning bir tomoni tekis bo'lgani uchun uning uzunligi istalgancha bo'lishi mumkin.

Barstone Panjara toshi. O'choq ichidagi tik o'rnatilgan tosh; o'tin turadigan metal panjarani ko'tarib turadi.

Bartizan Rafaqli minora. Qal'a burchagidagi balandroq ensiz, kuzatuv tuynuklariga ega bo'lgan minora.

Bascule Richag. Rasadxona kvadrantida bo'lganidek, tepadan pastga buralib harakatlanadigan qurilmaga ega bino. Peterburgdagi ko'prik kabi ko'prikni ko'tarib tushiradigan yer osti mexanizmi joylashkan o'rin.

Base Poy. Ul. 1. Poydevor. Eng quyi va eng keng devor qismi. Yarmi yer tagiga kirgan qatlam. 2. Devor pastidagi qalinlashtirilgan qism. 3. Ustunning eng pastki qismi. U asosiy qismdan kengroq bo'ladi.

Base block Poyqatlam. 1. Har qanday material bo'lagi; to'g'ri burchakli, kubsimon material. Poydevor ostida va poydevor singari ishlatilgan. Eshik ostonasi vazifasida ham qo'llangan. 2. Ustun asosi bo'lgan to'rtburchak tosh.

Base court, basse cour Asosiy maydon. 1. Qasrning tashqi hovlisi. 2. Fermadagi ish maydoni. 3. Binoning xizmat ko'rsatish joyi.

Basement Yerto'la. 1. Qisman yoki butunlay yerdan past bo'lgan bino qavati. 2. Har qanday binoning yer ostidagi devor qismi. 3. Ustunning yerga kirgan qismi.

Base molding Poybezak. 1. Poydevorning yerdan tepa qism bezagi. 2. Poydevorga yaqin bo'lgan devor qismida yopishtirilgan bezak.

Base shoe, base shoe molding, floor molding, shoe molding Poybezak. Pol ustidagi devor osti bezagi.

Basilica Bazilitsa. 1. Rim oliy sudi zali. Odatda yuqorida joylashkan markaziy qism, atrofida pastroq joylashkan yo'lak va o'rindiqlar, sudyalar o'rindig'i bo'ladi. 2. Dastlabki xristian cherkovi shakli, markazida baland supa, atrofida yo'laklar, oxirida yarim doira shaklida joy bo'ladi. Ko'pincha dahlizdan kirilgan. Atrium ham bo'lgan.

Bastard ashlar, bastard masonry Toshparchin. 1. Yupqa tosh bo'laklari; g'ishtli devorni qoplashga ishlatiladi. 2. Tosh konidan ajratib olingan toshlar.

Bath Hammom. 1. Vanna, tosh, yuvinish jihozi. 2. Hammom. 3. Gretsiya va Rimdagi jamoat hammomlari. Rimda keyinroq uch xonali hammomlar paydo bo'ldi; tepidarium – terlamaslik uchun iliq havoli xona, caldarium – issiq suvli hovuz joylashkan xona, frigidarium – sovuq suvli hovuz joylashkan xona. Erkak va ayollarga alohida bo'lgan.

Batons rampus Kalta va tekis bo'rtma shaklli quyma bo'laklar; Normand va Roman uslubidagi binolar bezagi uchun.

Batoon (batten)

Batted work, broad tooled Tosh yuzasining qo'lda taroshlangani. Har 3-4 santimetr oraliqda parallel chiziqlar tortilgan bo'ladi. Chiziqlar vertikal yoki og'ma bo'lishi mumkin.

Batten Reka. 1. Ikki parallel yog'ochning chetini yopish uchun ishlatiladigan ingichka yog'och. 2. Parallel yog'ochlarni bir-biriga birlashtirish uchun ishlatiladigan yog'och. 3. Uzun ingichka yog'och.

Batten door, ledged door, unframed door Seryog'och eshik. Ingichka yog'ochlarni vertikal birlashtirib, ularni ikki gorizontal yog'och bilan qotirib yasalgan eshik.

Battened column Birikma ustun. Ikki uzun yog'ochdan birlashtirib ishlangan ustun.

Battened wall, strapped wall Birikma devor. Yog'ochlar birlashtirib mustahkamlangan devor.

Battening Devorni suvashda ishlatiladigan uzun ingichka yog'och.

Batten seam Birlashtiruvchi temir. Tomda tunuka va yog'ochlarni ustini yopib birlashtirishda ishlatiladigan metall.

Battered Vertikal qurib ko'tarilgan devorga aytiladi.

Battered wall Eni kalta bo'lgan tik devor.

Battlement, embattlement Istehkom. 1. Mudofaani mustahkamlash uchun qurilgan tik devorlar. 2. Post vazifasidagi tom yoki maydoncha.

Bauhaus Bavhas. 1919-yili Germaniyaning Weimar shahrida qurilgan dizayn maktabi. Hozir bu so'z arxitektura va amaliy san'atda o'quv uslubi sifatida ishlatiladi.

Bawn Asosan Irlandiyada bo'lgan ferma yoki qasming paxsa yoxud tosh qo'rg'oni.

Bay Bo'rtiq. 1. Devor oraliqlarida to'sin o'rnatilgan joylar yoki qovurg'a bo'lib chiqqan joylar. 2. Devordan tashqariga chiqazib qurilgan deraza. 3. Ikki to'siq orasidagi bo'shliq. 4. Bo'g'da o'simliklardan ark qilib hosil qilingan kirish yoki o'tish yo'li.

Bayle Ikki qator qo'rg'on orasidagi bo'sh joy.

Bay leaf Dafna bargli bezak.

Bayt Uy. Arab tilida uy, xonadon, bir oila istiqomat joyi.

Bay window Burun deraza. 1. Devordan tashqariga turtib chiqqan deraza. 2. Odatda bir yoki ikki qavatga cho'zilgan deraza o'rni.

Bead 1. **Bead molding**. 2. Ingichka reka; deraza o'rtasida yopilish chegarasi bo'lgan yog'och. 3. Oyna atrofidagi uni ushlab turuvchi ramka; metall yoki yog'ochli. 4. Ustunni bezab turgan ingichka tumor.

Bead and butt, bead butt, bead butt work Deraza ramkalari.

Bead and reel, reel and bead Yarim shar va disk shaklli bo'rtma bezak.

Bead, butt, and square. Bead and butt kabidir. Lekin u bo'rtma yuzaga ega bo'ladi.

Beadflush panel, bead and flush panel Atrofi ramka yoki hoshiya shaklida bo'rttirib ishlangan parchin.

Bead house Cherkov yonida joylashgan kambag'al dindorlar uchun joy.

Beading Bead turidagi parchinlar tayyorlash.

Bead molding Yarim dumaloq shaklli ingichka uzun bo'rtma bezak.

Beakhead Soqolli boshlar. Normandlar me'morchiligida bo'lgan odam ham, hayvon ham bo'lmagan xayoliy maxluqotlarning bo'rtma tasviri.

Beak molding Tumshuq. 1. Qush tumshug'i shaklidagi bezak. 2. Qushlar boshi yoki tumshuqlari tasvirining devordagi ifodasi.

Beam To'sin; qavatlar polida va shiftida ishlatiladigan uzun baquvvat yog'och.

Beam anchor, joist anchor, wall anchor To'sinni devorga birlashtirishda ishlatiladigan metall.

Beam ceiling To'sinli shift. 1. To'sinlari ko'rinib turgan shift. Bu to'sinlar randalangan, loklangan yo bo'yalgan bo'ladi. Toqili shift to'sinlari ham shunga misol bo'ladi. 2. Pol osti qismi. To'sinlari ko'rinadigan joy.

Beam fill, beam filling To'sinlar orasini tosh, g'isht, yoki sement bilan to'lg'izish. Yong'indan himoyalash uchun.

Beaumontage Yelim. Yog'ochlar va metallar orasidagi teshik hamda yoriqlarni yopishga ishlatiladigan yelim.

Beaux Arts architecture Go'zal san'atlar me'morchiligi. XIX asrda Parijda o'qitilgan tarixiy va eklektik dizayn.

Bed chamber Yotoqxona, dam olish xonasi.

Bed molding. Korona va fariza orasida joylashkan qatlam.

Bed place Niderlandiya uylaridagi yotog'i devor ichida joylashkan xona; tokcha kabi.

Beehive tomb, tholos tomb Uyasimon maqbara. Ko'rinishi asalari uyasiga o'xshaydigan monumental yer osti daxmasi.

Beggin, begging 1. Kottejdan kattaroq bo'lgan turar joy. 2. Shimoliy Angliya va Shotlandiyadagi kulba uy.

Beit hilani Hilan saroyi. 1. Miloddan avvalgi I- ming yillikda qurilgan Suriyadagi saroy. Old tomonda ikki katta xonasi, ustunli yo'lak va taxt joylashkan zal bo'lgan. 2. Qadimgi Ossuriyada ustunli binoga kirish yo'li.

Belfast truss, Bowstring truss. Belfast to'sini. Tomga tayanch bo'lgan shiftdagi ark shaklidagi to'sin va yog'ochlardan iborat qurilma. To'sin gorizontal yotqiziladi. Osmo ko'prik ko'rinishi kabi tekis to'sin ustiga vertikal va diagonal yog'ochlar panjara ko'rinishida o'rnatib chiqiladi.

Belfry Qo'ng'iroqxona. 1. Minora ustidagi qo'ng'iroq chalinadigan joy. 2. Qo'ng'iroqli minora.

Bema Supa. 1. Cherkov asosiy zalidagi bir necha zinapoya balandroq bo'lgan joy. 2. Tavrot o'qiladigan balandroq joy. 3. Grek cherkovidagi altar turgan joy.

Berliner, palladiana Tosh-suvoq. Mayda marmar tosh parchalarini sementga qorib poygak yoki devorni suvash usuli.

Berm Berm. 1. Qo'rg'on devori va xandaq orasidagi gorizontal yuza. 2. Tosh devor oldidagi yo'lka. 3. Uzun tuproq uyumi. Yerga o'rnatilgan ustunlarni, simyog'ochlarni ushlab turgan.

Bestiarium Qafas. Rim amfiteatrlarida saqlangan yirtqich hayvonlar joyi.

Bestiary Bestiariy. O'rta asr cherkovlarida o'yilgan yoki chizilgan suratlar to'plami.

Bethel Ibodat o'ri.

Beth-knesset Ibodat uyi. Yahudiylarning yig'ilish va ibodat binosi.

Bibikhanum mosque Bibixonim Jome masjidi. Sohibqiron Amir Temur tomonidan insho ettirilib malika Bibixonimga hadya etilgan. Qurilishda Osiyoning

eng mahoratli ustalari ishtirok etishkan. 403 gumbazi, 480 ustuni, baland minoralari, muqarnas bezaklari, xattotlik san'ati va boshqa ko'pgina sirli parchinlari binoni ulug'vor qilib ko'rsatkan. Samarqandda joylashgan ushbu obida dunyoning eng yirik masjidlaridan biri bo'lib, hozirda fasad qismlari saqlab qolingan. Qur'oni karim uchun marmar lavh mana shu masjidida turadi.

Binding rafter Bog'lovchi to'sin. Tom to'sinlarini pastki nishab tomonidan ko'tarib turuvchi gorizontal yog'och to'sin.

Binding stone Bezakli tosh parchasi yopishtiriladigan tosh.

Blank door Eshik o'rni. 1. Devordagi bo'shliq, kirish o'rni. 2. G'isht terib yopib yuborilgan devordagi eshik o'rni.

Blank wall, blind wall, dead wall. Yopiq devor. Ochiq qoldirib qurilmagan devor. Eshik, deraza o'rnatish o'rinlari bo'lmaydi.

Blank window, blind window, false window Deraza o'rni. 1. Tashqi devordagi deraza kabi ochiq deraza o'rni. 2. G'isht terib yopib yuborilgan deraza o'rni.

Blind arcade Yopiq arkada. Rim binolarida devor yuzasida arklar qatorining bo'rtma tasviri. IX-XII asrlar.

Blind door 1. (blank door 2) 2. Chiypardali eshik. Oralari biroz ochiq qoldirib qoqib chiqilgan gorizontal yog'ochlardan iborat eshik. Bunda havo aylanishi hisobga olinadi.

Blind joint Yopiq bo'g'in. Materiallarning qo'shilgan qismlari ko'rinmaydigani.

Blind pocket Quti. Deraza tepasida o'rnatilgan metal tasmasi chiypardaning yig'uvchi qutisi.

Blindstory Yopiq qavat. 1. Tashqi derazasi bo'lmagan qavat. 2. Gotik cherkovida arkli galeriya.

Blocking course Bo'rtma qarnas. Devorning eng tepa qismidagi tekis qatlam.

Block modillion Qosh, qalamqosh. Devor va shift tutashkan burchak bezagi.

Blue brick, Staffordshire blue Pechkada kislorod tanqis olovda pishib ko'karib chiqqan g'isht.

Blunt arch Ravoqli ark, yarim aylana bo'lmagan uchi burchakli ark. Uning shakli sirkulda chizib chiqarilsa, ikki sirkul markazidan iborat bo'ladi.

Brattishing, brandishing, bretisement Panjara va boshqa qurilmalarning yuqori qismidagi bezakni yaratish. Ko'pincha xoch yoki gulli shaklida.

Bread room Non xonasi. Non, pishiriqlar, shirinliklar kabi yeguliklar saqlanadigan tokchali xona.

Breast Izora. 1. Devorning loyihadagi qismi, masalan mo'ri. 2. Devorning deraza balandligidagi qismi. 3. To'sinning ostki qismi. Panjaraning quyisi.

Breast molding Izora naqshi. 1. Devor o'rtasidagi quyma naqsh. 2. Deraza ostini qoplam bilan berkitish.

Breastwork 1. Mo'ri atrofidagi toshli bezak. 2. Binoning bosh ko'rinadigan kalta devori. 3. Shu balandlikdagi mudofaa devori.

Breccia Yerga bezak berib terilgan marmar.

Brick Pishiq g'isht. Kirpich. (*Kirpich asli eski turkiycha so'z*)

Brick and brick G'ishtlarni bir biriga bog'lab terish usuli; ikki g'isht ustiga qo'yilgan g'isht ochiq joyni yopib ketadi.

Brick nogging, brick and stud work, brick nog Sinch yoki to'sinlar orasiga g'isht terib chiqish.

Bridgeboard Yog'och zinaning zinapoyalarini ko'taruvchi uchburchak uzun yog'och.

Brise soleil Oyna o'rnida o'rnatilgan, ochiq oralatib qoqilgan, quyosh nuridan qisman yoki to'liq asrovchi material. U qotirilgan yoki ko'tariladigan bo'ladi.

Broach 1. Uskuna bilan tosh yuzasini diagonal parallel chiziq tushirib o'yish. 2. To'rtburchak minora usti sakkiz burchak bilan davom ettiriladigan bo'lsa, ularning moslashuv joyida hosil bo'lgan piramidaning yarim ko'rinishi. 3. Minora. 4. Har qanday tik ishlangan bezak.

Broached spire To'rtburchak minora ustidagi sakkizburchak minora, ularning birikkan joyi.

Brob Pona shaklda bo'lgan o'tkir metall, to'sin qotirishda ishlatiladi.

Broken arch Markaziy qismi ulanmay ochiq qoldirilgan ark. Oldidagi monument tanho ko'rinib turishi uchun orqasida hech narsa qurilmaydi. Bunday arklar yuk ko'tarmagani uchun ulanmay qoldirsa bo'laveradi.

Broken pediment Uchuq peshtoq. Xuddi **broken arch** kabi bo'ladi. Farqi **arch** deb aylana gumbazga aytiladi, **pediment** deb uchburchak shaklli, tom kabi nishabli peshtoqqa aytiladi. O'rtasi ochiq peshtoq.

Broken rangework Devorga terilgan turli o'lcham va balandliklardagi tosh. Sababi toshlar bir necha bo'laklarga ajralib singan bo'lishi mumkin.

Brontenm Gretsiya va Rim teatrlarida momaqaldiraq ovozi o'xshatish uchun yasalgan qurilma; tepaga yig'ilgan tosh uyumi maxsus joyga tushirib yuboriladi.

Brotch Ingichka uzun daraxt shoxining U shaklida bukilgani. Tom lo'mbozida qamishlarni mustahkamlashda ishlatiladi.

Brownstone Jigarrang tosh. 1. AQSHda XIX asrda keng ishlatilgan to'q jigarrang yoki qizil rangli tosh. 2. Shu tosh bilan bezatilgan uy.

Brutalism, New Brutalism Beton va devor bezaksiz ochiq va qo'pol qoldirilishi tarafdori bo'lganlarning arxitekturaviy yo'nalishi

Bucranium Buqa. Rimning Iona va Korinf usulidagi farizada tasvirlangan buqaning bosh suyagi haykali. Ba'zan gulchambar osilgan holda tasvirlangan.

Bulla Tutqich. Rimliklar eshigining nafis bezatilgan metall tutqichi. Eshik qismlarini qotirishda ishlatiladi.

Bull nosed step Qayrilma zinapoya. Eng quyi zina pog'onasi chetining aylanal qayrilma bezagi. Bezak sal kengroq ko'rsatadi.

Bull's eye Buqako'z. 1. Xalqa shaklli bezak. 2. Dumaloq yoki tuxumsimon darcha. 3. Shu qurilmaning aylana bezagi. 4. Qabariq shisha disk.

Bundle pier Bog'lamli ustun. Yuzasi to'lqinsimon qiyshiq yoki siniq ko'rinishda bo'lgan Gotik ustun. Bu kabi ustunlar qirg'oq maydonchasi ostida, ko'prik ostida va deraza arki ostida tayanch qilib ishlatilgan.

Byodo-in Yaponiyaning Kyoto shahrida 1052-yili Fujiwara Michinaga uchun qurilgan dalahovli. Asosiy zali Humo zali nomi bilan mashhur. Yaponiyaning eng go'zal obidalaridan biri.

Byzantine architecture Vizantiya me'morchiligi. Sharqiy Rim imperiyasi bo'lgan Vizantiya me'morchiligi. IV asrda xristian va Rim an'analari asosida gullab yashnagan. 1453-yil Turklar Konstantinopolni egallaguncha Vizantiya mavjud bo'lgan. Ulkan gumbazlari, yarim dumaloq arklari va nafis ustunlari, rang hamda bezak boyligi bilan ajralib turadi. Misol sifatida mashhur Avliyo Sofiya. (Hagia Sophia) (532-537)

Byzantine Revival Vizantiya me'morchilik usullarining XIX asrda qayta qo'llanilishi. Asosan cherkovlarning ko'p gumbazlarida, dumaloq arkli derazalarida uchratiladi.

C

Cabinet Kabinet. 1. Ta'lim olish yoki konferensiya uchun mo'ljallangan shaxsiy xona. 2. Ilmiy tajribalarni ko'rsatish uchun xonalar jamlanmasi.

Cabinet window Peshtaxta derazasi. XIX asrda paydo bo'lgan, savdo mollari ko'rsatib qo'yilgan do'kon derazasi.

Cabinet work Ajoyib ko'rinishda va yaxlit uyg'unlikda kabinet va tokchalar qurish.

Cable Sim. Ustun va devordagi ustun shaklli bezakda, panjarada yuza silliq bo'lmay qovurg'ali bo'ladi. Qovurg'aning bitta naysimon uzun yo'lga cable deyiladi.

Cabled fluting, ribbed fluting, stopped flute Qovurg'ali bezak.

Cabing, cable molding Sim bezak. 1. Cable bezagi. 2. Burama arqon ko'rinishidagi bezak.

Caementiciae structurae Betonli qurilma. Kichik tosh bo'laklarini solib betondan devor qurish.

Caementum Shag'al.(ko'pligi **caementa**) Beton quyishda ishlatiladigan mayda tosh bo'laklari.

Caen stone Kayen toshi. Normandiyaning Kayen hududi toshi. O'rta asrlarda Angliyada qurilishda ishlatilgan.

Caer- Wales va Angliyadagi joy nomlari, qo'rg'on, saroy yoki shahar nomlari bilan ishlatiladigan prefiks – so'z oldi qo'shimchasi.

Caernarvon arch (Carnarvon arch)

Cage Qafasli joy. Atrofi yengil yog'och to'siq bilan o'ralgan cherkovdagi ibodat joyi.

Caheer Kahir. Irlandiyada dala qo'rg'oni sifatida qurilgan inshoot.

Cairn Uyum. Ramziy ma'no kasb etuvchi to'plab qo'yilgan tosh uyumi.

Caisson Botiq bezak. 1. **Coffer.** 2. Gumbaz ichki bezagida ishlatiladigan botiq bezak.

Calathus Kalafa. Korinf uslubidagi ustunning qo'ng'iroq yoki savat shakliga o'xshash qismi.

Calcatorium Kalkator. Vino omboridagi tosh maydonchali yo'lak. Vino xumdonlari katta bo'lgani uchun uni balandroqdan turib ko'rish imkonini beradi.

Caldarium Kaldariy. Garmxona. Rim hammomlaridagi issiq suvli basseyn.

Calefactory Monastirdagi oddiy isitiladigan xona.

Calendar Kalendar. O'n ikki oying ramziy tasviri yoki haykali.

Calf's tongue molding, calves' tongue molding Til bezak. Ark atrofida joy olgan mol tilini eslatuvchi shaklli bezaklar.

Caliduct Kaliduk. Qadimgi Rimda g'isht parchalaridan yoki terrakotadan qurilgan isitish tizimi.

Calotte Piyola shaklini eslatuvchi gumbaz.

Calvary Kalvariya. 1. Katolik mamlakatlarda Iso payg'ambarning o'limi tasvirlangan haykal. Shaharga kirish yo'lining balandligida, cherkov oldida va boshqa yerlarda bo'ladi. 2. Krest o'rnatilgan tepalik.

Calvary cross Kalvariya xochi. Uch zinapoya balandlikda o'rnatilgan krest. Ular imon, umid va sahovat zinapoyalari deb tushuniladi.

Calyon Kalyona. Bino devori qurishda ishlatilgan chaqmoq tosh.

Camba Kamba. Non yopiladigan va pivo tayyorlanadigan joyning lotincha nomi.

Camber arch Tekis ark. Tepasi deyarli aylana hosil etmagan tekisroq ark.

Camber beam Kamon to'sin. O'rtasi ozgina tepaga qiyshaygan to'sin.

Camber piece, camber slip Qolip. Ark qurilguncha ishlatilgan ark qolipli yog'och tirgak.

Camber window Toqli deraza. Tepasi arkli deraza.

Camboge Kamboj. Tropik mintaqalarda beton-toshdan bo'lgan darchali devor qismi, havo aylanish darchasi.

Came Novdaband. Vitrajli deraza oynalarini biriktirib ushlab turuvchi nozik qo'rg'oshin.

Camera Kamera. 1. Qadimgi me'morchilikda arkli tom, shift yoki gumbaz. 2. Shifti arkli yoki gumbazli xona. 3. Kichik xona.

Camerated Toqli. Arkli yoki gumbazli ko'rinishga ega bo'lgan.

Camera vitrea Parchinli toq. Yuzasi parchinlar bilan bezatilgan gumbazli shift.

Caminus Kamin. O'choq. 1. Qadimgi Rimning metall erituvchi jihozi. 2. Uyni isitish uchun yoqiladigan o'choq.

Campana Kampana. Korinf ustuni tepasi o'zagi.

Campaniform Qo'ng'iroq shaklli.

Campanile Qo'ng'iroq minorasi.

Campanulated Qo'ng'iroq shaklda qurilgan.

Camp ceiling Nishabli shift. 1. Piramida ko'rinishli shift. 2. O'rta tomi tekis, ikki yoni nishabli bo'lgan tom shifti.

Canalis, canal Kanal. 1. Iona ustunidagi uzun botiq yo'l. 2. Botiq joy. 3. Eski shaharning tor yo'li. 4. Ariq. 5. Rim forumining noodatiy maydon bezagi.

Canaliculus Ariqcha. Qamish shaklida o'yib ishlangan kichik botiq joy.

Cancelli Kansella. 1. Dastlabki xristian cherkovlarida ruhoniyni ajratib turuvchi panjarali to'siq. 2. Rim sirkida yog'och panjarali darvoza.

Cape Cod house Koloniya uyi. To'g'ri burchakli, tomi nishabli uy. Tomida deraza bo'lmaydi. Cape Cod koloniyasida paydo bo'lgan usul. Ular uch xil bo'ladi: half house, three quarter house, full cape house.

Capitolium vetus Vetus kapitoliyi. Yupiter, Yuno va Minervaga bag'ishlab bunyod etilgan qadimiy ibodatxona.

Cap molding Yuqoridagi bezak. 1. Biror qismning tepasidagi bezak. 2. Eshik va derazalar tepasidagi bezak.

Cappella del coro Xo'r sahnasi. Cherkovda qo'shiq aytiladigan joy.

Capping Qalpoq. Binoning har qanday yuzasi tepa qismi.

Capping piece, cap piece, cap plate Qalpoq bo'lak. Har qanday tik o'rnatilgan yog'ochlar yoki boshqa qurilmalarning yuqorisiga o'rnatiluvchi to'sin qismi.

Capreolus Tayanch ustun. Qadimgi to'sinli tomlarda chordoqda o'rnatilgan ustun.

Caprile Molxona. Echkilar boqib asralgan joy.

Capstone Yakkatosh. Devor tepasida tunuka o'rniida joylangan toshning biri. Ikki tomonga nishabli bo'ladi.

Carolingian architecture Buyuk Karl davri me'morchiligi. Karl arxitekturasi. VIII-IX asrlarda Germaniya va Fransiyada mavjud bo'lgan. Buyuk Karl (768-814) sharafiga shunday nomlangan. Axen bosh cherkovi mazkur usul namunasidir.

Carpenter Gothic Gotik duradgorlik. AQShda XIX asrda yog'ochlar yuzasida Gotik unsurlarining qo'llanilishi.

Carreau Ko'z. Olmos yoki to'rtburchak shaklli shisha. Mozaikalarda ishlatiladi.

Carrefour Karefor 1. Ko'chalar ayrilish qismidagi ochiq maydon. 2. Chorraha yoki kesishuv. 3. Jamoat maydoni.

Carrel, cubicle Karel. 1. Kutubxonada holi kitob o'qish uchun alohida kichik bo'linma. 2. Cherkovdagi kichik joy.

Carrelage Poykoshin. Polga bezakli qilib terilgan terrakota.

Carriage Kosovur. Yog'och zinapoyalar orasida tayanch bo'lgan to'sin. Odatda devor va tashqi zinapoya orasida.

Carriage porch Dalon. Avtomobil panada turishi uchun mo'ljallangan darvoza oldi joyi.

Cartibulum Kartibul. Rim binolarida atrium ichida kursi sifatida ishlatilgan to'rtburchak tosh.

Carton pierre Karton qoplama. Yelim va bor aralashmasi, yana bir qancha elementlar qo'shib ishlab chiqarilgan material. Suvoq qilinmagan devorlarni qoplashda ishlatiladi. U toshdan o'yib ishlangan bezak ko'rinishini berishi mumkin.

Cartoon Devoriy tasvir. Devorning to'liq yuzasi bo'ylab ishlangan chizma yoki tasvir.

Cartouche Kartush. 1. Bezakli tablo. Chetlari o'rama bezakli bo'ladi. O'rtasiga yozuv va tasvir o'yib ishlanadi.

Carved work O'yima ish. 1. Tosh yo'nish. Qo'lda uskuna bilan o'yilgan bezakli qismlar. 2. O'yib bezak tushirilgan g'ishtlar. Bu g'ishtlar odatiy g'ishtlar hajmidan kattaroq bo'ladi.

Carvel joint Silliq uloq. Yonma yon qoqilgan taxtalarning o'zaro tekislikda qapishtirilishi. Bu usul ispan kemalari yog'ochini birlashtirish nomidan kelib chiqqan.

Case bay Sektor. Ikki to'sin orasidagi uzun polli yoki tomli qism.

Cased glass, case glass, overlay glass Shisha qoplama. Ustma ust qoplangan turli rangli shishalar. Ostki shisha ko‘rinishi uchun ustki shishaning oralari ochiq qilib yopishtiriladi.

Cased in timber (Cased beam)

Cased post Kukunlangan ustun

Casemate Mudofaalangan uy. Devorida o‘q otish uchun ochiq tuynuklari bo‘lgan xona.

Casemate wall Puch qo‘rg‘on. Ikki qavat devordan yaxlit hosil qilingan devor. O‘rtasidagi bo‘shliqqa kerakli anjomlar joylanadi. Masalan mudofaa aslahalari.

Casement Darcha. 1. Derazaning yaxlit ramkali eshikchasi. Butun bo‘y-basti bilan ochilib yopiladi. 2. Chuqur botiq yuzali bezak.

Casework Javon. Eshik, tortma va tashqi qoplamadan iborat yaxlit javon. Idora va oshxonalarda buyumlar, hujjatlar qo‘yishda foydalaniladi.

Casing Hoshlya. 1. Eshik va derazalar atrofini bezagan material. 2. Ustun va to‘sinlar yuzasini yopkan qoplama. Mineralka kabi kukun holda bo‘ladi.

Casing bead Munchoqli tizma. Suvoq chetiga yopishtirilgan munchoqli bezak. U suvoq chegarasini yoki boshqa materialdan alohida ekanligini bildiradi.

Cassoon Faner. Shift yoki gumbaz ostidagi qalin faner.

Castellated Qo‘rg‘onli. 1. Qasming himoya devorlari bilan o‘ralganligi va unda o‘q otadigan joylar mavjudligi. 2. Qo‘rg‘on devori ko‘rinishida bezatilganlik.

Castellum 1. **Castellum aquae**. 2. Qo‘rg‘onli kichik shaharcha yoki qishloq.

Castellum aquae, castellum Obgir. Suv ombori. Akvedukdan yetib kelgan suv shahar chegarasida omborga quyilgan. Shu yerdan aholiga taqsimlangan. Suv omborlari xususiy va jamoatnikiga bo‘lingan.

Catherine-wheel window Dumaloq deraza. Markazida radiusli qovurg‘alari mavjud bo‘lgan g‘ildirak ko‘rinishili deraza. (**Rose window, Wheel window**)

Chinese architecture Xitoy me‘morchiligi. Uzoq davrlardan beri hozirgacha saqlanib kelayotkan Xitoy arxitekturasi. Binolari simmetrik, to‘rtburchak, ba‘zan pastroq qilib qurilgan. Har bir imperator sulolasi davrining o‘z me‘morchilik uslubi va har bir hududning o‘z qurilish yo‘sini bor. Saroy va maqbaralar, qo‘rg‘on va ko‘priklar bizgacha yetib kelgan. Qurilishda tosh va yog‘och ko‘p ishlatilgan. Ayniqsa to‘sin terib yopilgan tomlari dunyoga mashhur.

Clapboard, bevel siding, lap siding Taxta. Yog‘ochdan quriladigan uylar devorini yopishda ishlatiladigan taxta.

Classical architecture Mumtoz madaniyat. Grek Ellin madaniyati va Rim Imperiyasi madaniyati. Bular asosida Barokko va uyg‘onish davri madaniyati shakllan**Classicism** Klassitsizm. Me‘morchilikda Rim va Yunon an‘analari bilan birga Italiya uyg‘onish davri unsurlarini ham qo‘llovchi yo‘nalish.

Classic Revival Mumtozlikka qaytish. XIX asrda AQSh va Angliyada qayta urf bo‘lgan sof mumtoz me‘moriy madaniyat. Rim va Grek me‘morchiligining yana yuzaga chiqishi. Biz ularni Rokoko va Barokko usullarida ko‘ramiz. Faqat bunda Yunon va Rim me‘morchiligi ajralib turgan.

Clausura Ruhoniylar xonasi. Monastirda faqat ruhoniylar uchun mo‘ljallangan xona. Ibodat qiluvchilar joyidan holi qism.

Clavel, clavis Arkning eng markaziy toshi.

Clavus Mix. Qadimgi rim binolarida ishlatilgan mix.

Conditorium Lahm. Yer ostida gumbaz ko'rinishida kavlab hosil qilingan joy. U yerga mayyit dafn etilgan. Jasadlarni yoqish urf bo'lgan davrdan oldin shunday qilishkan.

Confession, confessio Maqbara. Ulug' ruhoniylar qabri: odamlar gunohini eshitib aybini kechiradigan ruhoniylar. Qabr ustiga qurilgan bino ham shu nom bilan atalgan.

Confessional Xilvat. Jamoatdan holi bo'lgan joy. Bu yerda ruhoniylar va muxlis muloqot yoki maslahat qiladi. Ular uchun alohida o'rindiqlar va o'rtada to'siq bo'ladi. Kirib chiqish uchun ham alohida eshiklar mavjud.

Consessus Konsessus. Cherkovda ruhoniylar o'tiradigan mehrobsifat joy.

Consistorium Konsistoriya. 1. Rimda kardinallar kolleji zali. 2. Qirol, imperator yoki abbatlarning xufiyona majlis joyi.

Consistory, consistorium Konsistoriya. 1. Rim imperatorining maxfiy uchrashuv xonasi. 2. Rim kardinallari kollejining yig'ilish joyi. 3. Konsulning uchrashuv xonasi.

Console Qosh. Devorga o'rnatilgan haykalga tayanch bo'lgan, yoki eshik va derazalar ustidagi bezakli qatlamga tayanch bo'lgan qosh.

Console table Devoriy kursi. Polga emas devorga biriktirib ishlangan rafaqli kursi.

Constructivism Binokorchilik. 1917-yilda Moskvada paydo bo'lgan haykaltaroshlik va me'morchilikdagi harakat. Bu davr texnika inqilobi davri bo'lgani uchun binoda texnik buyumlar shaklidagi bezaklarni ko'ramiz. Vladimir Tatlin loyihasi bo'yicha 1920-yili qurilgan Moskvadagi Uchunchi xalqaro monumenti bunga misol bo'ladi.

Contignation, contignatio Sinch. Devor ichidagi to'sinli qism.

Continuous impost Davomiy ark. Ustunga ulanib polgacha yetkan ark yo'nalishi. Ark va ustun birikkan joy bezak bilan ajratilmaydi; yaxlit manzara kasb etadi.

Contractura Sabzi ustun. Pastdan tepaga qarab kengayib boruvchi ustun. (Teskarisi **Entasis**)

Contravallation Himoya devorlari. Dushman hujumidan himoyalash uchun bunyod etilgan yelka balandligidagi mudofaa devorlari.

Contrefort Qo'rg'on orti. Mudofaa devorlari ortidagi tayanch devor.

Contre-imbriation Ustma-ust bezak. Devor yuzasi pastida takrorlangan bezakning tepasida ham takrorlangani.

Corbel table Rafaqli qatlam. Bo'rtma poyqatlamlar ustiga qurilgan uzun bezakli qatlam.

Corbel vault, corbeled vault Zinapoyali gumbaz. G'ishtlari uchrashguncha bir-biriga tobora yaqinlashtirib borib quriladigan gumbaz. Barcha g'isht gorizontal holda yotqiziladi. Shuning uchun ichidan qaralganda silliq dumaloq emas, zinapoya ko'rinishida burchakli bo'ladi.

Corbie gable, crow gable, step gable Zinapoyali cho'qqi. Tom uchida bo'ladigan zinapoya ko'rinishli g'ishtli cho'qqi.

Corbiestep, catstep, crowstep Pillapoyali devor. Tom yonlaridagi zinapoyali qurilgan devor nishabi

Corinthian, Corinthian order Korinf orderi. Korinf uslubi. Uch yunon uslublarining eng nafisi. Biz unda ayiqtovon bargi, burama bezaklar va boshqa nozik bezaklarni kuzatamiz.

Corner bead, corner, corner molding Raxbezak. Har qanday vertikal burchak bezagi. Odatda tekis, uzun yo'lli va munchoq bezakli bo'ladi.

Corner board Raxyog'och. Bino devorining tashqi burchagiga qoqiladigan yog'och.

Corner post Burchak to'sini. To'sinlar o'rnatishda mixlab qotirish va tayanch bo'lishi uchun o'rnatiladigan yog'ochli burchak ustuni.

Cornerstone Burchaktosh. 1. Devor burchagini hosil etkan tosh. 2. Turli yozma ma'lumotlar bitilgan devor burchagi ostidagi tosh.

Cornice Qarnas. Sharafa. Araqi. 1. O'zi biriktirilgan har qanday narsaning quyma bezagi. 2. Farizadan keyingi bezak. Yoki qatlam. 3. Shift ostidagi gir aylana devor bezagi. 4. Tashqi devorda tom bilan devor tutashkan qismi bezagi.

Cornice return Qarnas bezagining turli yo'nalishlarda davom etishi.

Coro Tashkiliy xo'r joyi. Ispaniyada alohida binolari bor.

Corona Toj. Manglay. Tashqi devorda araqining bir qismi bo'lgan silliq yuza. Asosan yomg'irni devorga yuqishidan saqlaydi. Devor tepasining tomga yaqin qismida joylashadi.

Corona lucis Cherkov qandili.

Coronarium Manglay hosil qilish uchun suvoq ishlatilishi.

Coronet Toqitoj. Deraza, eshik tepasida uchburchak ark bezagi.

Corps de logis Qasr yoki dalahovlining markaziy qismi, katta xona.

Corpse gate (lych gate)

Corsae Karzey. Marmarli eshik oldi qismini bezatishda ishlatiladigan qoplamalar.

Corseria Yo'lak. Korzeriya. Bir minoradan ikkinchi minoraga o'tish yo'li. Devor ustidan yoki qasr ichidan bo'lishi mumkin.

Cortile Hovli. Saroyning ichki hovlisi. U saroy devorlari yoki binolar bilan o'ralgan bo'ladi.

Cortinale Kartinal. Qadimgi Rimning vino saqlangan yerto'lasi.

Corycaeam Mashg'ulot xonasi. Yigitlar qum, un, yoki don to'lg'izilgan qopni osib qo'yib urishkan.

Cosmoto work Tosh, shisha yoki tilla halli marmarlardan iborat naqsh. O'rta asrlarda Italiyada ishlatilgan.

Cot, cote Kichik uy, kottej.

Cottage orne, fermee ornee XVIII-XIX asrlarda bo'lgan kichik qishloq uyi.

Cottage roof Katta to'sin ishlatmasdan turib qiya o'rnatiladigan to'sinlarning o'zidan yopilgan tom.

Coulisse, cullis Uzun ariqcha qilib o'yilgan to'sin qismi. Orasiga taxta kirgiziladi.

Counter apse Cherkov oxirida bir-biriga qarama qarshi joylashkan xonalar.

Counter arch Bir ark qarshisidagi boshqa bir ark.

Counterfort Zilzilaga bardoshli bo'lishi uchun mustahkam qurilgan devor.

Counter imbrication (contre imbrication)

Counterlight Bir chiroqqa qarshi joylashgan boshqa bir chiroq.

Countermure 1. Mudofaada devor ortidagi yana bir devor. 2. Devor oldida qurilgan ikkinchi devor.

Counterscarp 1. Mudofaada xandaq yonidagi quruqlik. 2. Devor bilan xandaq orasidagi quruqlik.

Course 1. Devorda terilgan toshlarning bir gorizontol qatori. 2. Biror materialning uzun qatori: parchin, qoplama qatori.

Court 1. Aтроfi to'liq yo qisman binolar bilan o'ralgan maydon, hovli. 2. Sud zali. 3. Hukmdorlar qarorgohi.

Cove ceiling, coved ceiling Devor va shift burchagida chorak aylanalі bukiб ishlangan bezak.

Cover molding, cover fillet Fanerlar ulangan joydagi uzun reka. Reka tekis yoki bezakli bo'lib uloqni yopib ketadi.

Cover strip Devor bo'shlig'ini yopishda ishlatiladigan ingichka uzun bezak.

Coving 1. Coves. 2. Tashqi devor burchagining chorak dumaloq ko'rinishida ishlanishi. 3. To'sinning shunday ishlov berilgan qismi. 4. O'choq devorining shunday ishlov berilgan qismi.

Cradling Suvoqni tekis chiqarish uchun ishlatiladigan, yoki gumbaz to'g'ri shaklda chiqishi uchun vaqtincha ishlatiladigan yog'och qurilma.

Creasing Suv oqib tushib ketishi uchun o'rtasi ariqchali botiq bo'lgan sopol parchinlar qatori.

Crest tile, crease tile, cress tile 1. Tom uchiga egar kabi o'matiladigan burchakli parchin. 2. Salib shaklli sopol parchin.

Cross aisle 1. Cherkovda odamlar o'ringig'i orasidagi kesishkan yo'laklar. 2. Auditoriya o'rtasidagi kesishkan yo'lak.

Crossette, crosette Tepador. 1. Eshik yoki deraza tepasida boshdan balandroq qilib qurilgan tekis ark. 2. Kichik hajmli tekis terilgan arkning bir bo'lak toshi.

Cross springer 1. Qovurg'ali gumbazning diagonal arki. 2. Tomning o'zaro kesishkan qovurg'alari.

Cross vault, cross vaulting Ikki yarim aylanalі gumbaz qo'shib qurilishidan hosil bo'lgan plus ko'rinishli gumbaz.

Crusta Qadimgi Rim me'morchiligida devoriy qoplama. U yupqa marmar toshdan yoki yog'ochdan bo'ladi.

Crutch, cruck Tabiiy qiyshiq bo'lgan yog'och. Bunday yog'ochlar ikkitadan ark shaklida o'matilib, tepalari ingichkaroq yog'ochlar bilan mustahkamlab chiqiladi. Qiyshiq yog'ochning yarmi devor, yarmi esa tom to'sini vazifasini bajaradi. Ya'ni uzunligi yerdan tom uchigacha bo'ladi.

Cryptoporticus 1. Qadimgi Rim arxitekturasida usti va yoni yopiq galeriya; usti ark shaklida, devorda derazalari bo'lgan. 2. Rim dalahovlilari va qishloq uylariga yondosh qurilgan yopiq galeriya.

Crystal palace 1. Londonda 1851-yili katta ko'rgazma o'tkazish maqsadida po'lat va oynalardan bunyod etilgan ko'rgazma binosi. 2. Shunga o'xshatib qurilgan boshqa ko'rgazma zallari.

Cyrstostyle Ustunlar bilan bezatilgan yarim aylanalı binoga kirish qismi.
Cyzicene Qadimgi Yunoniston uyidagi joy. Bog' ko'rinishida bo'ladi.

D

Dagoba Buddizm me'morchiligida avliyolar va Budda tasvirili monumental qurilmalar.

Dealbatus Oq sement yoki alebasterli suvoq. Qo'pol g'isht va toshlar yuzasini berkitish uchun.

Deambulatory 1. Cherkov zali chetidagi aylana yo'lak. 2. Cherkovning shunday yo'lakli joyi.

Decastyle O'ntalik. Bir qatorida o'nta ustunli bino.

Decempeda O'Ichovda ishlatilgan o'n qadam masofaga teng yog'och.

Decor Uy jihozlari, mebellari, gilam va pardalaridan iborat bezak.

Decorated style Bezakli uslub. Ingliz Gotik me'morchiligi uch davrining ikkinchisi. (1280-1350) Bejirim bezaklarga boyligi, qovurg'alarining ko'pligi, hamda ichki aylanalı arklari bilan ajralib turadi. Dastlabki rivojlanish davri **Geometric**, keyinchalik **Curvilinear** deb atalgan.

Design Bezak. 1. Binoning nafis ko'rinishli loyihasini tayyorlash. 2. Binoning loyihasi, chizmasi kabi predmetlarni o'rganuvchi me'morchilikdagi ta'limot. 3. Inson yaratkan san'at asarlarini o'rganuvchi fan sohasi.

Destina Ustun. 1. Binoga tayanch bo'lgan ustun. 2. Cherkovdagi mehrobsifat joy.

Devagosta Mehrob. Hind me'morchiligidagi mehrob.

Deversorium Mehmonxona. Qadimgi Rimda sayohatchilar uchun mehmonxona.

Diathyros Dahliz. Grek uylari yo'lagi. Bir eshigi ko'cha darvozasi, bir eshigi hovli darvozasi bo'lgan.

Diatoni Diaton. Kengligi devor enicha bo'lgan tosh.

Diazoma Diazoma. Grek teatrlarida yuqori va pastki sektorlar orasidagi gorizontal yo'lak.

Dictyotheon Sanama. 1. Qadimgi Gretsiyada shaxmat taxtasi ko'rinishida terilgan toshlar. 2. Yorug'lik va havo o'tishi uchun katak-katak qilib ochiq qoldirilgan joylar.

Didoron G'isht. Rimliklarning qadimiy g'ishti. Uzunligi 30.5 sm, kenligi 15.2 sm.

Die O'rta asos. Haykal poyidagi tayanch qismning o'rtasidagi asosi.

Dolmen, table stone Dolmen. Oyoqli tosh. Qadimgi davrda qabr atrofiga tik toshlarni qo'yib ustiga katta toshni o'rnatishkan. U toshning faqat osti tekislangan.

Dome Gumbaz. Qubba. Toq. 1. Balandga ko'tarilgani sari og'dirib ishlangan shift. Ko'pgina gumbazlar yarim aylana shaklida bo'ladi. 2. Ba'zan yarim aylana shaklidan balandroq qilib qurilgan qubba. Shu ko'rinishli shift.

Door Eshik. 1. Kirish qism. 2. Kirish qismiga o'rnatilgan to'siq. Eshiklar bir-ikki tabaqali, ochilib yopiladigan, qulflanadigan bo'ladi.

Door rail Eshik qovurg'asi. Eshikning yuzasida gorizontal o'rnatiladigan reklar. Ular faner yoki oynani tutib turadi. Faner rekaning o'rtasiga, bir tomoniga yoki har ikki tomoniga o'rnatilishi mumkin.

Doric order Doriy uslubi. Yunon Doriylar tomonidan joriy qilingan ustunlar va devor shakllari. Usunning yostiqsimon tepa qismlari, farizalar, trigliflar va qarnas bezaklari o'ziga xos uslubda shakllangan.

Double church Qo'sh cherkov. Ikki qavat qilib qurilgan cherkov. Tepa qavatdagilar pastni ko'rib, ovozlarni eshitish imkoniyatiga ega bo'lishi uchun o'rtada ochiq joy qoldirib quriladi.

Double-cone molding Qo'shaloq bezak. Chelak ko'rinishli qo'shaloq bezaklar. Keng joy o'zidaka keng joy bilan, tor joy esa tor joyi bilan birikadi.

Double lancet window Ikki ravoqli deraza. Bu derazaning o'rtasidagi tayanch qism yuqoriga chiqib ikkiga bo'linadi va ikki alohida derazacha ko'rinishini hosil qiladi.

Double monastery Juft monastir. Bir-biriga taqab yoki yaqin masofada qurilgan monastirlar. Har ikkisi yagona boshqaruv ostida bo'ladi.

Drawbridge Ko'tarma ko'prik. Qo'rg'onga kirish darvosasi oldidagi ko'prik. Dushman bosqini paytida ko'tarib qo'yilgan.

Drum Baraban. 1. Dumaloq ustunning bir bo'lak toshi. 2. Dumaloq gumbaz ostidagi dumaloq devor. Devor atrofida derazalari

Dungeon Donjon. 1. Qasrning eng mustahkam minorasi. 2. Qasrning yer osti qorong'i xonasi. 3. Yer ostidagi qorong'i qamoqxona.

Dutch brick Golland g'isht. AQShda koloniya davrida ishlatilgan g'isht. (3.8 x 7.6 x 17.8 sm) Keyingi davrda qo'llangan ingliz g'ishtidan kichikroq.

Dutch door Golland eshigi. Ikki qavatli eshik: biri yuqorida, biri pastda. Ularni baravar yoki alohida ochish mumkin

Dutch gable Golland gabali. Devor tepasida uchburchak ark ustidagi ko'p burmali kokil.

Dutch lap. Golland parchini. Tom yopishda ishlatiladigan to'rtburchak parchin. Yuqoridagisi pastdagining ustiga teriladi.

Dutch stoop, dutch stoep Kichik yog'ochli shiypon. Ikki chetida o'rindiqlari bo'ladi.

Durbar Durbar. Hindistonda shahzoda saroyidagi tomoshabinlar zali.

Dynka Dinka. Dastlabki rus me'morchiligida mavjud bo'lgan ustun atrofidagi bezakli bog'ich.

E

East end Cherkovning oxiri. O'rta asrlarda cherkovlarning hammasi bir xil uslubda qurilgan. Ya'ni kirish eshiklari doim g'arbiy devorda va altar o'rnatilgan so'nggi qism sharqiy devorga yaqin joylashkan. Shu sabab sharqiy qism eng oxirgi cherkov o'rni hisoblangan.

Eastern crown (Antique crown)

Easter sepulcher Pasxa tokchasi. Ba'zi cherkovlarda payshanbadan Pasxa bayramigacha muqaddas buyumlar joylashtiriladigan tokcha.

Eastlake style Istleyk uslubi. Ingliz me'mori Charles Lock Eastlake (1833-1906) nomi bilan ataluvchi o'zining uslubi. Bu usul og'ir g'ishtlar va boy bezaklar bilan ajralib turadi.

East window Sharqiy deraza. Cherkovda xor orqasidagi sharqiy devorda joylashkan deraza.

Eaves Tom etagi. Nishabli tonning devordan tashqariga chiqqan eng quyi qismi.

Eaves channel Sliv, nov. Tomdan oqib tushadigan suvlarni to'plab quvurga joylab beruvchi moslama.

Ecclesiology Ekliziologiya. Aynan cherkov qurish va bezatishga oid me'morchilikning bir sohasi fani.

Echinus Ekina. Lagan shaklli ustunning bir qism bezagi. U ko'pincha Doriy ustunlarining eng yuqori qismidan bitta pastda joylashkan.

Echinus and astragal Munchoqbezak. Tuxum va tig' shaklli bezaklar.

Eclecticizm Eklektisizm. XIX asrning ikkinchi yarmida Yevropa va AQShda me'morchilikda mavjud bo'lgan turli xil aralash bo'lgan bezaklar jamlanmasi.

Ecphora Ekfora. Har qanday bezak yuzasi ostida yoki ortida joylashkan bezak.

Edge shafts Yondosh ustun. Devor yoniga o'matiladigan va arkni ko'taradigan ustunlar. Asosan Normand me'morchiligida.

Effigy Odam haykali. Butun bo'y-basti bilan tasvirlangan odam.

Ekklesiasterion Zal. 1. Yunon shaharchalarida faollar zali. 2. Shaharchada konsul xonasi. 3. Diniy yig'ilishlar joyi.

Elaeoesium Elotez. Rim hammomlarida yog' saqlanadigan joy. U yerda yuvinuvchilar badaniga moy surtishkan.

Electrum Elektrum. Oltin va kumush aralashmasidan iborat qorishma. Saroy va ibodatxonalar bezaklarida ishlatilgan.

Elevation Ko'tarilish. Bino vertikal qismi chizmasi. U ichki tarafdagi yoki tashqi tarafdagi bo'lishi mumkin.

Elgin marbles Elgin marmarlari. Afinaning Parfenon binosidan olib kelingan ko'pgina marmar haykallar. 1816-yildan beri Britaniya muzeyida saqlanadi. Bu haykallar bir vaqtlar Parfenonning tom qismini, devor yuzalarini va boshqa joylarini bezab turgandi.

Ell, el El. Binoning cho'zilgan qanotli qismi. U asosiy binoga to'g'ri burchakda joylashadi.

Elliptical arch Elliptik ark. Yarim ellips shaklli ark.

Elliptical stair Elliptik zina. Tuxumsimon ko'rinishli aylana zina.

El Tajin style El Tajin uslubi. 200-900 yillarga oid Amerika qit'asida Totonaklar me'morchiligi uslubi. Ingichka qarnaslar, tokchali joylar, ko'pgina geometrik bezaklar, o'yib ishlangan haykallar kabi xususiyatlarga ega qurilmalar Totonaklar poytaxtida mavjud bo'lgan. U shahar hozirda Meksikaning Vera Kruz shtatida joylashkan. Mashhur obidasi 600-yili qurilgan piramidasi.

Emarginated Hoshiyalangan.

Embattled, embattlemented Himoyalangan. Qo'rg'on tepasiga o'q otish uchun ochiq oralatib devor qurilganlik.

Emboss Bo'rttirish. Material yuzasining kerakli joylarini o'yish orqali bo'rtma tasvirlar hosil qilish.

Embow Bukish. Ark va gumbaz shakllarini hosil qilish.

Embowed Bukilgan. Yoysimon qurilmaga ega ma'nosida.

Embrasure Bo'shliq. 1. Qal'a devori oralaridagi bo'sh joy (O'q otiladigan). 2. Eshik va derazalar o'rni.

Emissarium Zovur. Qadimgi Rim qurilmasi nomi: suvni quritish uchun qazilgan ariq.

Empire style Imperiya uslubi. Birinchi Fransuz imperiyasi davrining neoklassik me'morchilik uslubi (1804-1815). Napoleon davri arxitekturasini.

Emplecton Emplekton. Greklar va Rimliklar qo'llagan tosh terish usuli. Bu qurilma himoya devori bo'lib tashqi ko'rinadigan yuzalar tekis toshlardan qurilgan, ichki qismi esa mayda toshlar bilan to'lg'izilgan.

Entablature Yuqori qatlam. 1. Mumtoz me'morchilikda ustun tepasining tomgacha bo'lgan qismi. U arxivtrav (sarrov), fariza va qarnas qismlariga (araqi) bo'linadi. 2. Devorning tojkor qismi.

Epistyle, epistylum Ustunlar ustiga tushadigan to'sin. Arxivtrav deb ham ataladi. (architrave) Agar to'sin yog'ochdan ishlangan bo'lsa **trabes** deb ataladi.

Equilateral arch, equilateral pointed arch, three pointed arch Ravoqli ark. Ikki sirkul markaziga ega ark. O'rtasi burchak hosil etadi. Sirkul markazlari arkning ikki pastki yoni bo'ladi.

Escutcheon. Qalqoncha. 1. Eshikka o'rnatiladigan metall. Unga kalit solinadi yoki xalqa ilinadi. Eshik tutqichlarining eshikka qotiradigan metall qismi ham shunday nomlanadi. 2. Yuzasiga qurol tasviri tushirilgan qalqon.

Escutcheon pin Shurup. Materiallarni yog'ochga qotiradigan mixsimon burama moslama.

Estipite Estipit. Ispan va Lotin Amerikasi me'morchiligida to'g'ri burchakda kesishkan joylarga o'rnatiladigan ustun.

Exedra, exhedra Yarim aylana o'rindiq. 1. Yarim aylana shaklli, usti tomli, o'rindiqlarga ega joy. 2. Cherkovning yarim aylanalari qismi. 3. Grek gimnaziyalarida dars o'tilgan yarim aylana o'rindiqli joy. 4. Qadimgi grek uylarida devor atrofi o'rindiqli suhbatlashish xonasi. 5. Ochiq xiyobonlardagi yarim aylana o'rindiq.

Extradosed arch Yuzali ark. Tashqi aylanasini ichki aylana bilan bir xil bo'lgan, devordan ajralib ko'rinib turgan ark.

F

Fabric O'zak. Suvoqsiz va bezaksiz bo'lgan binoning haqiqiy ko'rinishi.

Facade Fasad. Andom. Binoning tashqi ko'rinishi. Bunda bino yakuniy bezatilgan holda tasvirlanadi.

False front Qo'shimcha devor. 1. Binoni yanada kengroq ko'rsatish uchun yoniga qurilgan quruq devor. 2. Binoni yanada baland ko'rsatish uchun ustiga qurilgan qo'shimcha devor.

False window, blind window Yolg'ondakam deraza. Derazalarni ko'p qilib tasvirlash uchun haqiqiy deraza qatorida soxta deraza chizmalarini yaratish.

Federal style Federal uslub. AQShda 1790-1830 yillarda urf bo'lgan mumtoz madaniyatni eslatuvchi uslub.

Femerell Ventilator. Tutunni xonadan chiqarib tashlovchi parrakli qurilma. Devor yoki shiftga o'rnatiladi.

Femur Femur. Farizaning uzun uch qator yo'li oralaridagi yuza.

Fenestella Fenestala. 1. Daxmada odam tobuti kirgizilgan tuynuk ustidagi darcha. U buyuk shaxslarning suyaklarini ko'rib turish uchun qilinadi. 2. Chanoq

(jom, rakovina) ustidagi mehrobcha. 3. Cherkovda altar ichidagi narsalar ko‘rinib turishi uchun qoldirilgan darcha. 4. Kichik deraza.

Fenestra Darcha. 1. Mudofaa devorida o‘q otiladigan darcha. 2. Derazaning qadimiy nomi.

Fenestra biforis Fransuz derazasi (eski nomi).

Fenestral Derazacha. 1. Kichik deraza. 2. Shisha oynalar kashf etilguncha bo‘z yoki qog‘oz yopib ishlangan deraza.

Fenestration Derazachilik. Binoga deraza o‘rnatish ishlari.

Feng huo tai Minora. Buyuk Xitoy devori bo‘ylab qurilgan minoralar. U to‘rtburchak qurilgan va xavf paytida ogohlantiruvchi gulxan yoqilgan.

Flemish bond Flamand usuli. G‘isht terish usuli. Bunda g‘ishtlarning biri bo‘yiga, biri eniga joylashtiriladi. Keyingi qatordagi bo‘yiga teriladigan g‘isht eniga joylashkan g‘ishtning ustiga tushadi. Shunda barcha bo‘yiga terilgan g‘ishtlar bir vertikal chiziqda joylashadi.

Florentine arch So‘nggi o‘rta asrlarda Florensiyada mavjud bo‘lgan ark turi. Ark tepasidagi toshlar ark yonidagi toshlarga nisbatan uzunlashib boraveradi.

Flying buttress Gumbaz burji. Gotik uslubga xos cherkov binosining bir qism devori. U ikkinchi qavat balandligiga to‘g‘ri kelib, tik tom yoki gumbazni ko‘tarib turuvchi toshli tirgak qurilma hisoblanadi.

Fons Favvora. 1. Hovuz. 2. Sun‘iy favvora. Uning markazida chiroyli haykallar bo‘ladi.

Footstall Ustun poyi. 1. Ustunning poy qismi. Bu qism alohida ko‘rinishda ajralib turadi. 2. Haykalni ko‘tarib turgan ustun.

Forecourt Old hovli. Binolarning kirish qismidagi ochiq maydon.

Fores canceris Amfiteatr eshigi. Poygachi otlar joyi eshigi. Shu eshik ochilgach otlar poygaga chiqib kelgan.

Fortress Qo‘rg‘on, qal‘a. 1. Dushmandan himoyalaniş uchun qurilgan devor va ichidagi binolar. 2. Qochoqlar uchun boshpana.

Forum Forum. Guzar. Monumental binolar bilan o‘ralgan Rimliklar jamoat maydoni. Dastlab bu yer bozor vazifasida bo‘lgan.

Foss, fosse Xandaq. Himoyalaniş uchun qazib suv to‘lg‘izilgan joy. Shahar atrofi bo‘ylab qazilgan.

Fossa Xandaq. Qo‘rg‘on atrofida emas, urush joyida qazilgan uzun chuqurlik.

Fountain Fontan. Me‘moriy favvora.

Four centered arch To‘rt markazli ark. Ichki qismi to‘rt sirkul markazidan hosil bo‘lgan ark.

Foyer Peshayvon. 1. Tashqaridan binoning ichkarisiga olib kiruvchi yo‘l. 2. Tashqi yo‘lak bilan auditoriya orasidagi joy. 3. Dahliz.

Framed overhang To‘rtburchak qurilma. Uyning tepasidagi kichik qism. Pastidagi tomning ustki vertikal yuzasi.

Frithstool Toshkursi. Cherkovda altar yonida bo‘ladigan toshdan yasalgan o‘rindiқ. Bunga boshpana so‘rab kelgan qochoqlarni o‘tkazishkan.

G

Gable Gabal. 1. Chordoqli va ikki nishabli tom kokili. Nishabning yon tomonida bezakli ishlangan yog'och. 2. Shunga o'xshash tom. Biroq nishablari ikkiga bo'lib quriladi: tik nishab ustiga yotiq nishab ulanadi.

Gabled tower Ochiq chordoqli minora. Uning tomi piramidaga o'xshab to'rt nishabli bo'lmaydi. Ikki tomoni nishabli, ikki tomoni vertikal uchburchak devorli bo'ladi. Ammo yon tomonlarida ham uchburchak tomilar hosil qilish mumkin.

Gable end Devor yakuni. 1. Tom chordog'igacha yetkan, uchburchak bo'lib yakunlangan devorning yuqori qismi. 2. **Gable.**

Gable post Tom ustuni. Yon tomon tomoning bezakli yog'ochlarini ushlab turuvchi kalta yog'och.

Gainé Gayina. 1. Haykal ostining bezakli tayanchi. U tepaga qarab kengayib boradi. Uning ustida haykal tasvirlangan. 2. Xuddi shunday qurilma. Faqat ustida oddiy odam byusti tasvirlanadi.

Galilee Galiley. 1. Cherkovning g'arb tomonidagi ibodatchilar joyi. 2. Ilk qurilgan cherkovlarga yondosh xona. Ruhoniyalar xizmatdan so'ng shu xonaga kelishkan. Obro'li shaxslar shu yerga dafn etilishkan.

Galilee porch Galiley dahlizi. Tashqari bilan tutash dahliz. Cherkov zaliga shu yerdan kirilgan.

Gallery Galeriya. 1. Binoning ichida yoki tashqarisida bo'lgan uzun usti yopiq yo'lak. 2. Sahni yuqoriroq bo'lgan sozandalar, qo'shiqchilar galeriyasi. 3. Auditoriyada yuqorilatib o'rnatilgan o'rindiqlar joyi. 4. Binolarda balandroq joyli ibodat o'rni. 5. Bino ichida bo'ladigan xizmat ko'rsatish yo'lagi. Yoki bino ostidagi ta'minot joyi. Ba'zi galeriyalar atrofnii tomosha qilish uchun quriladi. 6. Maxsus faoliyat turlari uchun uzun va tor xona. 7. San'at asarlari ko'rgazmaga qo'yiladigan xona. 8. San'at bilan bog'liq xizmatlar uchun xona.

Gambrel roof, gambrel Siniq tom. 1. Har ikki tomoni ikki xil nishabli tom. Yuqori nishab yotiq, quyisi tik bo'ladi. Britaniyada **Mansard roof** deyiladi. 2. Yuqori kichik qismigina gabal bo'lgan tom. (gable)

Garden wall cross bond Bog' devori uslubi. G'isht terish usuli. Bunda uch qator g'ishtlar bo'yiga, bir qatori eniga teriladi.

Garderobe Garderob, kiyim javoni, shunday javonlardan iborat xona. 1. **Wardrobe.** 2. Kichik yotoqxona yoki darsxona. 3. Hojatxona so'zining muloyim atamasi.

Garrison house Garnizon. 1. Amerikada hindulardan himoyalaniish uchun qurilgan joy. 2. Og'ir yog'ochlardan qurilgan kolonial uy. U ikki qavatli bo'lgan.

Gemel window Juft eshikchali deraza. Ikki tabaqali deraza.

Genkan Genkan. An'anaviy yapon me'morchiligida oyoq kiyim yechib qoldiriladigan dahliz nomi.

Gentese Genteza. Ingliz me'morchiligida binoga kirish qismi arkining ichki aylanalari.

Geometrical stair Geometrik zina. O'rtasida tayanch ustuni bo'lmagan, burilib yuqoriga davom etkan zina.

Geometric style Geometrik uslub. Ingliz Gotik me'morchiligida daslabki rivojlangan Bezakli uslub; XIV asr oxiri. Uning derazalari bezagida geometrik shakllarni ko'p ko'ramiz.

Geometric tracery Geometrik deraza bezagi. Aylana va egma shakllardan iborat deraza oynasi usti bezagi.

Georgian architecture Jorj me'morchiligi. XVIII asrda Buyuk Britaniya va shimoliy Amerika koloniyalarida amalda bo'lgan Jorj I, Jorj II va Jorj III nomlari bilan atalgan me'moriy uslub. Unda Klassik, Uyg'onish va Barokko belgilarini ko'ramiz.

Gesso Gesso. Gips, yelim va oq rangdan iborat suvoq. U rasm chiziladigan suvoqda ishlatiladi.

Ghanadvara Ganadvara. Hindu ibodatxonasida iloh haykali o'rnatilgan joyning mustahkam kirish eshigi.

Ghat Gat. Hindistonda daryoga olib tushuvchi zinapoya.

Gibbs surround Tojdor bezak. Deraza va eshiklarning tepasida suvoqdan keyin paydo bo'ladigan bezak. Ular uch qismdan iborat bo'lib, o'rtasidagi ko'proq bo'rtib chiqadi.

Gib door, (Jib door)

Giglio Giglio. Fleur-de-lys kabi Florensiya belgisi.

Gilding Zarhallash. 1. Oltin barg, oltin kukuni, hallash uchun ishlatiladigan manbaa. 2. Tilla halli yuza.

Golosniki Ovoz quvurlari. Gretsiya Ortodoks cherkovi, Skandinaviya va Rossiya cherkovlarida, shuningdek Buxorodagi Kalon masjidida o'rnatilgan tovush kuchaytirgichlar. Ular voiz ovozini uzoqroqdagi o'tirganlarga yetkazib beradi.

Gothic Revival Gotikka qaytish. XVIII-XIX asrlarda Yevropa va AQSh binolarida Gotik me'morchilik unsurlarining qayta qo'llanilishi.

Gothic survival Saqlangan Gotik. Uyg'onishdan keyin XVII asr binolarida ba'zi Gotik unsurlarning ko'zga tashlanishi.

Gouache Govacha. 1. Xira bo'yoqlardan foydalanib tasvirlar yaratish usuli. 2. Shunday chizma. 3. Chizmada ishlangan xira rang.

Government house Hukumat uyi. 1. Rasmiy davlat ishlari uchun bino. 2. Davlat rahbarining idorasi.

Great Pyramid Buyuk Piramida. Uch mashhur piramidalarning eng kattasi Qohiraga yaqin bo'lgan Giza piramidasidir. Piramida - fir'avnlr maqbarasi. Uning asosi to'rtburchak bo'lib, tomonlari 230.4 metr, balandligi 146.6 metr. Bu balandlikka 201 pog'onadan ko'tarilib chiqsa bo'ladi. Qurilishda 2500000 granit va ohaktosh ishlatilgan. Fir'avn Xufu sharafiga qad ko'targan bu piramida Dunyoning yetti mo'jizasidan biri sanaladi. U hozirda yaxshi saqlanib qolgan yagona eng qadimiy obidadir.

Great Wall of China Buyuk Xitoy Devori. 2400 kilometrga cho'zilgan, oraliq masofalarida minoralariga ega dunyodagi eng uzun va eng mashhur devor. U Mo'ng'uliston hududiga ham o'tkan. Miloddan avvalgi III asrda qurilgan bu ulug'vor devor ko'chmanchilarning shimoldan bo'ladigan doimiy hujumlaridan himoyalani uchun qurilgan. (**Feng huo tai**)

Groined Tutashkan. 1. Tutash egma burchaklarga ega. 2. Ikki yarim aylana gumbaz birikishidan paydo bo'lgan egma yo'l.

Groined rib Kegay. Burchak qovurg'asi. Tutash gumbazlar hosil etkan burchak ustidagi qovurg'a.

Groined vault, groin vault Qo'shgumbaz. Ikki o'zaro kesishkan yarim aylana gumbazlar birikmasi.

Groining Qovurg'alash. Oddiy gumbazning ichki qismini qovurg'ali qilib bezatish.

H

Habitacle Xonadon. 1. Turar joy. 2. Haykal uchun devor ichidagi tokcha.

Half-timbered Yarmi to'sinli. XVI-XVII asrlar binosiga xos bo'lgan mustahkam yog'ochlardan bunyod etilgan uy. Yog'ochga yopishtirib yonidan g'isht terib chiqilgani uchun bu turdagi uylar yarim to'sinli uylar deyiladi.

Hall Zal. 1. Yig'ilish va ziyofat uchun katta xona. 2. Katta koridor yoki dahliz. 3. Shohona qasr, kichikroq uy, universitet yoki jamoat binosi. 4. O'rta asr qarorgohlarining eng asosiy xonasi.

Hall church Zalli cherkov. Markazi katta zalli cherkov.

Hammer beam Kesik to'sin. Shiftsiz tom to'sinlari ikki yoqqa ajrab ketmasligi uchun o'rtasidan gorizontol to'sin bog'lab turadi (**Tie beam**). Agar **tie beam** – ulovchi to'sinni o'rtasini olib tashlasak, ikki yonida qolgan kalta to'sinlar **hammer beam** deyiladi. Ular diagonal yog'ochlar bilan mustahkamlanadi. Kesik to'sin **Hammer-beam roof** Kesik to'sinli tom.

Hammer brace Kesik to'sinning diagonal tayanchi.

Hammer post Kesik to'sinning vertikal tayanchi.

Hance Hansa. 1 Uch yoki to'rt sirkul markazli arkda kaltaroq radiusli egma. 2. Deraza tepasining kichik arki. 3. **Haunch** 1.

Hance arch (Hanse arch)

Hanging buttress Osma burj. O'z poydevori bo'lmagan, devorga birlashtirib qurilgan burj – devordan turtib chiqqan tayanch qurilma.

Hanging Gardens Osma Bog'lar. Bobilda malika Semiramida sharafiga qurilgan ko'p qavatli bog'. Shiftlari tosh gumbazli bo'lgan. U dunyoning yetti mo'jizasidan biri sanaladi.

Hanging post, gatepost, hinge post, swinging post Kesaki. Darvozani ko'tarib turgan vertikal to'sin. Unga oshiq-moshiq o'rnatiladi.

Helm roof Tig'simon tom. Bu tomning to'rt tomoni nishabli bo'ladi. Lekin pastki nishabning boshlanish qismi tekis gorizontol bo'lmaydi: uchburchakli bo'ladi.

Hem Hem. Ustun tepasi bezagini o'ramali qilib ishlash.

Hemicycle Yarim aylana. 1. Yarim aylanal arena. 2. Yarim aylanal xona. 3. Yarim aylana ko'rinishli shiypon.

Hemicyclium Aylana kulba. Odamlar suhatlashib xordiq chiqaradigan boshpanali joy. Ichida o'rindiqlari mavjud bo'lgan.

Hemiglyph Chiziq yarmi, hemiglif. Uch qator bo'lgan bezakli chiziqlardan birining yarim qismi.

Hemitriglyph Hemitriglif. Uch qator fariza chiziqlarining bir qismi.

Heng Tomto'sin. Hovon. (**Purlin**)

Hospitalium Mehmonxona. 1. Rim uylarida mehmon kutiladigan xona. 2. Drama tomoshalariga begonalar uchun alohida kirish joyi.

Hospitium Hospit. Begona shaxslarni qabul qilish xonasi.

House (Greek house, Roman house)

Hovel Chodir. 1. Odan, chorva mollari yoki to'plangan hosil ustiga tortiladigan chodir. 2. Faqirona uy.

Hoyuk (Tell so'zining turkchasi)

Hsiao shih ta mu To'sinli qurilma. An'anaviy xitoy me'morchiligida har qanday to'sinli qurilma. Bu oddiy uylar qurishda ishlatiladigan uslub.

Hsi lou Xitoy tomoshagohi. An'anaviy xitoy usulida qurilgan sahnali, qo'shimcha xonalarga ega teatr.

Hsing tan Minbar. Konfutsiy ibodatxonasi minbari.

Hua chuan Xua chuan. Tekis va egma terrakota parchinlari terilgan tosh devor.

Hua piao Tosh ustun. Xitoy saroylariga kirish qismida o'rnatiladigan tosh ustun. Unda "Xush kelibsiz" so'zlari bo'ladi. Ustunning ramziy ma'nosi ham shunday.

Hymn board Madhiya taxtasi. Cherkovda muqaddas qo'shiqlar va madhiyalar bitilgan taxtalar.

Hypaethral, hypethral Ochiq. Tepasi osmonga qisman yoki to'liq ochiq bo'lgan bino.

Hypaethron Ochiq hovli. Tomsiz bo'lgan bino qismi.

Hypaethrum Eshik derazasi. Eshik yuqorisidagi to'siqli deraza.

Hypermensul "Quyosh toshi" Keltlarning doira qilib o'rnatkan toshlarining markazda joylashkani.

Hyperthyrum Fariza va qarnas. Eshik tepa qismi uchun ishlangan bezak.

Hypobasis Quyi poydevor. Poydevorning eng mustahkam quyi qismi.

Hypocaustum Issiq pol. Markaziy isitish tizimi. Rimda bo'lgan bu qurilma ichidagi bo'shliqlardan issiq gaz harakatlanib uyni ilitkan.

Hypodromus Gipodrom. Qadimgi rimda usti yopiq yo'lka.

Hypogeum Gipogey. Qadimiy me'morchilikda yer osti qabristoni.

Hypophyge Gipofiji. Biror qism ostida ishlangan chuqur egma yuza. Masalan qadimiy Doriy ustunlarida.

I

Ice house Muzxona. Devori issiqlik o'tkazmasligi uchun ikki qavat bo'lgan, hamda orasi qipiq bilan to'lg'izilgan kichik bino. Bu yerda muz saqlangan. Erigan muz suvlari quvur orqali kerakli joyga yetkazilgan.

Ichnographia Tarh, ixnografiya. Qog'ozda chizilgan yer loyihasi. U binokorlikda yoki sayohatda ishlatilgan. Xarita kichik yoki katta hududni qamrab olgan.

Impluvium Impluviy. Qadimgi Rim turar joylarida xona ichida joylashkan hovuzcha. Tomdagi yomg'ir suvi shu hovuzga oqib tushkan.

Impost Impost. 1. Ark aylanasi ostidagi tosh. U ustun ustida joylashadi va yuqori va pastki qismlarga nisbatan kengroq bo'ladi. 2. Bo'laklarga bo'lib ishlangan deraza oynalarining biri.

Impost block, dossier, supercapital Kosa. Ustun ustiga o'rnatiladigan, arklar yukini ko'taradigan tosh.

In-and-out hond Ichkari-tashqari usul. Devor burchagida yirik va mustahkam toshlarni terish usuli: biri ichkarida, biri esa undan tashqariroqda bo'ladi.

In antis Oraliqda. Peshayvon orasidagi ustunlarga aytiladi. Ustunlar soniga qarab ikkilik, to'rtlik, oltilik hamda sakkizlik turlari ko'p uchraladi. Aslida ikki chekkadagi ustun emas devor qismi bo'ladi.

Inca architecture Inklar me'morchiligi. Hozirgi Peru hududida XII-XVI asrlarda taraqqiy etkan Inklar me'morchiligi. Katta toshlardan qurilgan mudofaa inshootlari inklarning o'ziga xos yodgorligi hisoblanadi.

In cavetto Qolip. Bezakning teskari aksi. Bu usuldagi naqsh devorga o'yib tushirilmaydi. Qotmagan suvoq ustiga qolip bosib bezak yaratiladi.

Incavo O'yiqlik. O'ymakorlik ishining bir qism yuzasi.

Incertum opus (Opus incertum)

Indented molding, indenting Dandana. Tish ko'rinishida uchburchak qilib ishlangan bezak.

Indian architecture Hind me'morchiligi. Hindistonda dastlabki binolar turar joylardan tashqari ibodatxonalar bo'lib, ularni loy va to'sinlardan bunyod etishkan. Lekin ularning hech qaysisi bizgacha yetib kelmagan. Biz ko'rishimiz mumkin bo'lgani keyinroq insho etilgan toshli binolardir. Ularning binolaridagi har bir qism ko'p takrorlanadi. Haykaltaroshlik namunalari ham uchramiz.

Intercolumniation Ustunlar oralig'i. 1. Yonma yon joylashkan ustunlar orasidagi masofa. Masofa ustun poyidan emas, tekis yuzasidan o'lchanadi. 2. Ustunlarni oraliq masofalarda o'rnatish tizimi: *picnostyle* - 1½ diametr, *systyle* - 2 diametr, *eustyle* - 2¼ diametr, *diastyle* - 3 diametr, *araeostyle* - 4 diametr.

Intercupola Gumbazlar oralig'i. 1. Ikki gumbaz orasidagi masofa. 2. Gumbazning ikki qavat devori orasidagi masofa.

Interdentil Tishlar oralig'i. Uchburchak bezaklar oralig'i. Oraliq joyi.

Interdome Gumbaz ichi. Gumbazning ikki qavat devori orasidagi joy.

Interfenestration Derazalar oralig'i. Ikki deraza o'rtasidagi devor. Masofasi o'lchanganda derazaning chetki bezaklari deraza kengligiga qo'shiladi.

Interglyph Chiziqlar orasidagi silliq qism. O'yib ishlangan bezaklar orasidagi bo'shliq.

Interlace, entrelacs To'rbezak. Bir-birini kesib o'tib naqsh hosil etkan chiziqlardan iborat bezak.

Interlacing arcade Yelkadosh arkada. To'qilgan savat kabi bir-birining orasidan o'tkazib ishlangan arklar qatori.

Italian villa style, Italianate style Italyancha dala hovli. Angliya va AQShda 1840-1850 yillarda rusumda bo'lgan dala hovli qurish usuli. To'rtburchak minora, aylana arkli deraza kabi xususiyatlari bilan o'ziga xos hisoblanadi.

J

Jack rafter Kalta to'sin. Kalta tom to'sini. Uzun to'sin kabi bir xil vazifada ishlatiladi.

Jaspe Dag'al. Toshning tabiiy yuzaga o'xshatib dag'al ishlanganligi.

Jerkinhead, clipped gable, hipped gable, shreadhead To'liqsiz tom. Ostidagi derazani yopib qo'ymaslik uchun nishabi oxirigacha tushirilmagan tom.

Jerusalem cross Quddus xochi. To'rt tomonida yana kalta qo'llari bo'lgan xoch.

Jesse window Iso derazasi. Iso payg'ambarning shajarasi yozilgan rangli deraza.

Jesting beam Bo'shto'sin. Hech qanday yuk ko'tarmaydigan, shunchaki ko'rinish uchun o'rnatilgan to'sin.

Jetty Qo'shimcha loyiha. Balkon, ikkinchi qavat kabi bino loyihalari.

Jib door, gib door Sirli eshik. Devor yuzasi bilan bir xil bezakda bo'lgan eshik. Uning eshikka xos alohida bezaklari bo'lmaydi. Hattoki shu devorda eshik borligini bir qarashda payqash mushkul bo'ladi.

Jikido Jikido. Qadimgi Budda ibodatxonasida ovqatlanish xonasi.

Jikugumi Jikugumi. Yaponlarning an'anaviy yog'ochli uyi. Yog'ochli uy qurilishi.

Jimmer (Gemel)

Jinja, jinsha Shinto ibodatxonasi.

Jinsha (Jinja)

Joggle Jag'lamoq. Xuddi ikki jag' tishlari bir-biriga qolipdek tushkani kabi, birlashtiriladigan materiallarni tekis yuzalari bilan emas, kirdi-chiqdi yuzalari bilan birlashtirish. Maqsad sirpanib chiqib ketmaslik. Material yuzasini shunday qolipda chopish yoki kesishga jag'lash deyiladi.

Joggle joint Jag'li birikma. Bir-biriga qoliplab tushirilgan qurilish materiallari.

Jugendstil Yoshlik uslubi. Germaniyada bo'lgan Art Nouveau uslubi.

Jut window Burun deraza. Devor yuzasidan tashqariga chiqqan deraza. U to'g'ri burchakli yoki aylanalik bo'ladi.

K

Keeping room Saqlash xonasi. Amerikada ingliz mustamlakachilarining binosida bo'lgan xona. U yer ovqatlanish, ishlash va dam olish uchun mo'ljallangan.

Kentish tracery Kent bezagi. Bu deraza bezagida yarim aylanalik, doiralik va tekis chiziqlarni ko'ramiz.

Kerkis Kerkez. Qadimgi grek teatrlaridagi o'rindiqlar joyi. U markazda bo'lib, pona shaklini eslatadi.

Key console Ark toji. Ark o'rtasiga o'rnatiladigan bezakli tosh.

Key course Aylana qator. 1. Arkka terilgan g'isht yoki toshlarning aylana hosil etkan qatori. 2. Uzun aylana ishlangan gumbazning bir aylana qatori.

Khangah, khanka Xonaqoh. 1. Musulmon yurtlarida masjid va madrasalar yonida quriladigan idora, qiroatxona, darveshlar uchun vaqtincha boshpana. 2. Masjidning markaziy zali.

Khirbeh Xaroba. Buzilib ketgan bino. Musulmon yurtlarida qo'llaniladi.

Khory Ochiq zal. Rus me'morchiligida cherkovning ochiq galariyasi. Xor ijrochilari joyi nomidan olingan.

Kiblah, keblah, qibla Qibla. Makka tomon yo'nalish. Mehroblar va joynamozlar, umuman barcha masjidlar qiblagaga qarab, ya'ni Kabaga yuzlantirib quriladi.

Kidan Kidan. Budda ibodatxonasi poydevori. Ular uch turda bo'ladi: *danjozumi* – yer tagida qolgan to'rtburchak toshlar; *ranzumi* – yer tagida qolgan, lekin silliqlangan toshlar; *kamebara* – yuzasi suvalgan, yerdan yuqoriga chiqqan poydevor.

Kingbolt Katta bolt. Katta to'sinlarni biriktirishda ishlatiladigan bolt.

King-post truss To'sinlar uchburchagi. Unda ikkita nishabli to'sin, o'rtada bitta tik ustun va ostida uzun gorizantal to'sin bo'ladi.

King-table Belbog'. O'rta asr binolarida devorni u yonidan bu yonigacha bo'rttirib ishlangan gorizantal yo'l. Asosan ikki qavatli binoning qavatleri o'rtasida chegara chizig'i bo'lgan. U ham turli bezaklar bilan ziynatlangan.

Kinkakuji Kinkakuji. Yaponiyada Muromachi sulolasi vakili Ashikaga Yoshimitsu qurdirgan dala hovli. Kyoto shahrida joylashkan bu bino egasining vafotidan so'ng Zen ibodatxonasiga aylantirilgan. Kinkaku so'zi oltin ko'shk deb tarjima qilinadi. Bu joy Rokuonji deb ham ataladi.

Kiosk Kioska. 1. Kichik ko'shk. Bog'larda atrofi ochiq qoldirib qurilgan joy. 2. Shiypon. Usti yopiq, atrofi ochiq bo'lgan o'rindiqli joy.

Kiot Tokcha. Ruslarning haykalchalar o'rnatadigan devoriy tokchasi.

Kirizuma-yane Kirizuma yane. Yaponlarning nishabli tomi. Nishablar bo'linishi tomi o'rta qismidan boshlanadi.

Kirk, kirke Cherkov. Cherkovning shotlandcha nomi.

Kirnel (Crenel)

Kirtimukha Kirtamux. Hindlar ibodatxonasida tasvirlangan badbashara qiyofa.

Kiryah Kirya. Isroildagi qadimiy shahar.

Kistvaen (Cistvaen)

Kliros Klira. Rus Ortodoks cherkovining xor joylashkan qismi.

Knee Tizza. 1. Tirgak qilib ishlatiladigan yog'och bo'ladi. 2. Zina tutqichi ostidagi qo'shimcha yog'och. 3. **Label stop** 2.

Kneeler, kneestone, skew Toshtovon. 1. Tagi tekis yoni nishabli bo'lgan uchburchak tosh. To'sin ostini mustahkamlash uchun o'rnatiladi. 2. Ark va gumbazlar og'masi boshlanadigan qismiga o'rnatiluvchi tosh.

Knob Tutqich. 1. Ko'pincha qulflab qo'yish va ochish uchun burashda ishlatiladigan tutqich. 2. Yuzadan turtib chiqqan narsa. U ishlatish uchun yoki shunchaki bezak uchun bo'ladi.

Knocker Shaqildoq. Xalqa. Darvozaga o'rnatilib, qo'ng'iroq o'rnida taqillatilgan. U metallidan ishlangan.

Knossos Knos. Krit orolida joylashkan katta saroy. Saroyning birlamchi qurilishi podshoh Minos davrida bo'lgan. Keng ko'lamli qurilish Minoy III davrida (1700-1550, miloddan avvalgi) olib borilgan. U eski xarobasi ustiga bunyod etilgan. Keyin u ham vayron bo'lgan. Barcha Minoy me'morchiligi yodgorliklari bir-biriga o'xshash: markaziy hovli atrofida to'rtburchak xonalar joylashkan. Ochiq maydonda tomoshalar o'tkazilgan. G'arb tomonida podshohning rasmiy qarorgohi, sharq tomonida maishiy xonalar joylashkan. Yo'laklar ustunli bo'lgani uchun havo yaxshi aylangan va yorug'lik tushkan. Ortiqcha namlikni quritish uchun zovur tizimi yo'lga qo'yilgan.

Knotwork Gulto'qima. Xuddi gul po'yasini to'qib qo'ygandek o'yib bezak ishlash.

Knulling, knurling To'rbezak. Dumaloq bo'rtma bezaklardan iborat yuza. Uni to'r kabi bo'lgan chiziqlar ajratib ko'rsatadi.

Kodo Kodo. Budda ruhoniylariga ma'ruza o'tish uchun qurilgan bir qavatli to'rtburchak bino.

Koll, kovil Koyil. Shimoliy Hindistonda joylashkan hind ibodatxonasi.

Kokera-buki Kokera buki. An'anaviy yapon binosi tomi. Yog'ochdan bunyod etiladi.

Kokoshniki Minora arklari. 1. Rus minoralarida gumbaz ostida ishlangan arkli qism. Ular ikki – uch qavatli bo'ladi va minora diametri kichrayib boradi. 2. Shunga o'xshab ishlangan minora.

Kolokolnya Qo'ng'iroqli. Ruslarning qo'ng'iroqli minorasi.

Kondo Oltin zal. Budda ibodatxonasidagi muqaddas zal. Lekin bu eski so'z bo'lib, hozirda hondo, chudo va butsudən so'zlari ishlatiladi.

Kub, kubovatoye pokrytiye Kubsimon tom. Rossiyada dastlab yog'och to'sinlardan to'rtburchak qilib tom yopishkan. U xuddi to'rtburchak gumbazning o'zginasi. Kichik chordoqqa ham o'xshaydi.

Kubba Qubba. 1. Masjidning gumbazi. 2. Maqbaraning gumbazi.

Kurgan Gurgan. Shimoliy Rossiya va Sibirda qabr ustiga bunyod etilgan toshli qurilma. U qabr toshidan katta va maqbaradan kichkina.

Kyozo Muqaddas kutubxona. Yaponiya ibodatxonalarida muqaddas bitiklar saqlanuvchi kichik bino.

Kyptikon Taxt. Imperator o'rindig'i.

L

Label, label molding Peshtoq. Peshtoq bezagi. Ark tepasida ishlanadigan to'g'ri burchakli bezak. Tepadan ikki yoniga vertikaliga tushib davom etadi.

Label molding (Label)

Label stop Hoshiya yakuni. 1. Ark chetidagi hoshiyaning yakuniy pastki qismida o'rnatiladigan bezak. Asosan odam boshi tasvirli bo'ladi. 2. Hoshiyaning har qanday bezagi.

Labyrinth Labirint. 1. Jumboqli kirish yo'li. 2. Labirint ko'rinishida ishlangan pol; kafelli yoki marmarli. 3. Bog'da labirintli qilib o'stirilgan buta va gullar.

Laceria Geometrik naqsh. Musulmon uslubidagi bino bezaklarida ishlanadigan tekis chiziqli, burchakli bezaklar.

Lacework Tasma bezagi. Me'morchilikda qo'llanadigan lentali bezak.

Lacing course Tasmali qator. Devorda uzun gorizontall qilib o'rnatilgan bezak. U g'ishtdan yoki sopol parchindan bo'ladi.

Laconicum Lakonik. Rim hammomida yarim aylanal qilib joylashtirilgan terlash xonasi.

Lacunaria Shift. Cherkov zalidagi yo'lak tepasiga ishlangan shift.

Lady chapel Maryam ibodatxonasi. Cherkovning sharqiy tomonida joylashkan Bibi Maryam nomi bilan ataluvchi ibodat joyi.

Lamassu Lamasu. Mesopotamiyada darvoza qo'riqchisi deb hisoblangan haykal: odam boshili, qanotli buqa haykali. Saroy va ibodatxonalarga kirish qismida bo'lgan.

Lamb's tongue Til. 1. Til shaklli panjara tutqichi uchi. 2. Til ko'rinishli o'yama bezak.

Lanai Ayvon. Yopiq yoki ochiq bo'lgan turar joy xonasi.

Lancet, lancet window Novcha deraza. 1. Ingliz Gotik me'morchiligida mavjud bo'lgan ensiz va baland deraza. Uning yuqori qismida uchli ark bo'ladi. 2. Shu deraza shaklida yasalgan chiroq.

Lancet architecture Novcha usul me'morchiligi. Dastlabki ingliz Gotik me'morchilik uslubiga tegishli.

Landing, pace Poysupa. Zinalarning burilish joyi bo'lgan kichik tekis yuza.

Landing newel, angle newel Zina ustuni. Zinalarni tutib turuvchi ustun. U burilish joylarida o'rnatiladi.

Landmark Inshoot. 1. Xalq va davlatning madaniyatini o'zida aks ettirgan bino. Davr, makon haqida yetarli belgilarga ega inshoot. 2. Maydon chegarasini bildiruvchi monument.

bo'lgani sababli olov yorug'i atrofga ko'ringan. Bunday minoralar Fransiyada ko'p qurilgan.

Lining Qoplama. Uy ichi devorini qoplashda ishlatiladigan material. Masalan deraza va eshik atrofidagi hoshiyali bezak.

Lintel Tepador. Eshik va derazalar, hamda ustunlar tepasiga o'rnatiluvchi to'sin. U yog'ochdan yoki toshdan bo'ladi.

Loophole Tuynuk. 1. O'q otiladigan tuynuk. 2. Yorug'lik va havo tushishi uchun ochiq qoldirilgan devor bo'shlig'i.

Loop window Hujum derazasi. O'rta asrlarda bostirib kelayotkan dushmanga o'q otishda foydalanilgan deraza.

Lopatka Ustun. Rus me'morchiligida devorga birliktirib ishlangan ustun.

Louis XVI, Louis Seize style Luis XVI uslubi. Rokokoning keyingi davri va XVIII asr mumtoz davri hisoblanib, Fransiya qiroli Luis XVI nomi bilan atalgan. U 1774-1792 yillarda hukmronlik qilgan.

M

Mantel Mantal. 1. O'choq og'zi tepasidagi tosh to'sin. 2. O'choq atrofini bezatish ishlari. 3. **Mantelshelf**.

Mastaba Mastaba. Misr maqbaralariga kirish yo'li. Bu joy qalin devor bilan o'ralib, yuzalari biroz qiya bo'ladi. Ichkariga kirilgandan so'ng uzun yo'lak dahmaga olib boradi.

Materiato Matiryat. Rim uylari tomining barcha to'sinli qismi.

Matroneum Matroney. Cherkovning o'ng tomonida alohida yopib qurilgan bo'linma. Turmushga chiqmagan ayollar uchun ajratilgan.

Mausoleum Maqbara. Sag'ana. 1. Sharaffi o'lim topkan qahramonlarga o'rnatilgan yodgorlik. 2. Ichida qabr mavjud bo'lgan bino.

Medallion Medalyon. 1. Asosan dumaloq shaklli bezak. Unda odam qiyofasi, jonzotlar yoki gullar tasvirlanib devorga yopishtirilgan. 2. Shiftning markaziy bezagi. Chiroq o'rmi bezagi.

Meeting house Uchrashuv uyi. Din yo'lida do'st bo'lib birlashkan Mormonlarning ibodat joyi.

Megalithic Ulkan tosh. Katta toshlardan qurilgan.

Megaron Megaron 1. Miken saroyining asosiy zali. O'rtasida o'chog'i, atrofida ustunlari bo'lgan. 2. Ko'pgina grek ibodatxonalarida faqat rohibning o'zi kirishi mumkin bo'lgan joy. 3. Gomer davri uylarining katta markaziy zali.

Mellarium Mellariya. Asalarixona. Rimda asalarilar parvarishlangan joy.

Melon dome Qovun gumbaz. Qovunga o'xshab uzunchoqroq bo'lgan qubba.

Memorial Memorial. Biror inson xotirasini yod etish uchun bunyod etilgan yodgorlik yoki yasalgan haykal.

Memorial arch Memorial ark. Biron voqea yoki shaxs xotirasini abadiylashtirgan ark. Rim Imperiyasi davrida, keyin Napoleon zamonida va undan keyingi paytlarda odat tusida bo'lgan. U g'alaba arki deb ham ataladi.

Memorial stone, memorial tablet Yodgorlik toshi. O'tib ketkan shaxs yoki voqeani xotirlash maqsadida o'rnatilgan tosh. U devor ustida yoki ichida bo'ladi. Yupqa yuzali tosh bo'lishi ham mumkin.

Memorial window Yodgorlik derazasi. Qaysidir insonni yoxud oilasini eslab turish uchun rangli qilib tasviri ishlangan deraza.

Memphis Memfis. Nil daryosining quyilish qismi oldida, Qohiradan 19 kilometr shimolda joylashgan qadimiy shahar. Fir'avnlr zamonida poytaxt bo'lgan. Dengizga chiqish qismida porti mavjud bo'lib, qishloq xo'jaligi, savdo, boshqaruv tizimi va diniy markazlar yaxshi rivoj topkan. Hozirgi kunda ba'zi qadimiy inshootlarining xarobalari saqlanib qolgan.

Men Men. Xitoy binolari darvozasi, eshigi.

Minaret Minora. Dumaloq yoki burchakli qilib bunyod etilgan baland qurilma. Islom me'morchiligiga xos uslub hisoblanadi. Minora tepasidan har kuni besh mahal azon etilgan. Yuqori shovqindan holi bo'lgani uchun azon uzoqlargacha eshitilgan. Bazan yo'l topolmagan karvonlarga mayoq bo'lib ham xizmat qilgan. Notinchlik paytlarda esa atrofnl kuzatish uchun navbatchilar qo'yilgan. Hozirda masjid manzilini ko'rsatuvchi belgi sifatida, shuningdek me'moriy uslub tariqasida saqlanib qolgan. O'zbek me'morchiligi tarixida, masjid majmuasi tarkibida dastlab bir minora, so'ngra simmetrik bo'lishi uchun ikki minora, keyinroq davlat salohiyatidan kelib chiqqan holda to'rt-sakkizta minoralar bunyod etilgan.

Mosaic Mozaika. Qadama. 1. Qotishma ustiga rangli bo'laklar terib hosil qilingan bezak. Bo'laklar shisha, sopol, tosh yoki boshqa narsa bo'lishi mumkin. 2. Mayda yog'ochlar terib yaratilgan tasvir.

N

Nagara style, nagare-zukuri Nagara uslubi. Yapon ibodatxonalarining eng mashhur uslubi. Uning tomi botiq yuzali bo'lib, old nishab orqa nishabdan uzunroq bo'ladi

Nagaya Nagaya. An'anaviy yapon me'morchiligida kichik xonalarga bo'lingan uzun uy. Boy xonadonlar uchun shunday binolar qurilgan.

Nageshi Nageshi. An'anaviy yapon binokorligida ustunlar tepasiga yotqizilgan to'sin.

Nailhead Mixboshi. 1. Mix boshiga o'xshagan chiroyli ishlangan bezak. 2. Qalin ishlangan mix boshi.

Nailhead molding Mix qoqilganga o'xshab ishlangan bezak. U turli shaklda bo'lishi mumkin.

Naka-nuri Ikkinchi suvoq. So'nggi silliq suvoqdan oldin suvalgan ikkinchi qatlam.

Nalichnik Hoshiya. Rossiyada deraza atrofini bezashda qo'llanilgan ustunli, yoki yog'ochli bezak.

Narthex Dahliz. Ba'zi xristian cherkovlarida kirish qismi.

Nashki, naskhi Nasx. Arabcha yozishning bir uslubi.

Natte Poxol. Savat to'qimasi ko'rinishli bezak.

Naumachia, naumachi Navmacha. Kema janglari uchun hosil qilingan sun'iy ko'l. Atrofi tomoshabinlar uchun o'rindiqli bo'lgan.

Navaranga Navaranga. Hind ibodatxonasining markaziy zali.

Nave Nef. 1. Cherkovning o'rta zali. 2. Cherkovning ustunlar bilan ajratilgan uchala markaziy zali. 3. Cherkovda fuqarolar uchun mo'ljallangan zal.

Nave arcade Cherkov zali arkadasi. Zallarni uch qismga bo'ladi. O'zi markaziy zalning ikki tomonidan joy oladi.

Neat work G'isht terish. Poydevor ustiga terish nazarda tutiladi.

Necessarium Muqaddas. Eski monastirning muqaddas qismi yoki qasrning sirli xonasi.

Neck Bo'yin. Ustunning yuqori qismidagi ingichkaroq silliq yuza.

Necking Bo'yinlash. 1. Bo'yin hosil qilish. 2. Ustun qismlarini ajratib turgan yuza. 3. Ustun boshi ostidagi har qanday bezak.

Neck molding (Necking)

Necropolis Go'riston. 1. Katta qabriston. 2. Qadimiy qabriston.

Needle spire Qalpoq. Minora tomining qalin uchki qismi.

Neoclassicism Neoklassitsizm. Yevropada mumtoz me'morchilikning oxirgi davri: XVIII-XIX asrlar. Uslublarga qat'iy amal qilib, xotiralarni singdirishga e'tibor qaratilgan.

Neo-Gothic Yangi Gotik. XIX-XX asrlarda Gotik uslubning qayta iste'molga kirishi.

Neo-Grec Yangi Yunon uslubi. 1840-yillarda Fransiyada Grek an'alarining me'morchilikda qayta qo'llanilishi.

Neo-Liberty Yangi Istiqloq. Italiyada 1945-yildan keyin qayta qo'llangan Yangi San'at uslubi.

Nervure Gumbaz qovurg'asi.

Net tracery To'r bezak. Yirik to'rsimon deraza bezagi.

Newel Zina o'qi. 1. Aylana zinaning markaziy tayanch ustuni. 2. **Newel-post.**

Newel cap Palmali gumbaz. Zina o'qining yuqoridagi xalqa gumbazli qismi.

Newel collar Ustun yoqasi. Aylana zina o'qida bo'ladigan kengroq qism.

Newel drop Zina o'qining yuqori qismi.

Newel joint Panjara boshi. Panjara dastagining boshlang'ich panjara bilan birikkan qismi.

Newel-post Bosh panjara. Birinchi qatorda turadigan asosiy panjara.

Niche Mehrobi. Devor ichiga kirgan qism bo'lib, ichida ko'pincha haykal joylashadi. G'ayridinlar binokorligiga xos.

Nuraghe, noraghe Nuraga. Qadimgi davrlarda toshdan qurilgan dumaloq minora. U qal'a ichida bo'lgan.

Nymphaeum Nimfeya. 1. Nimfalar bilan bezatilgan xona (Mitti xayoliy odamsimon mavjudod). 2. Nimfalarga bag'ishlab qurilgan bino. Katta xona ustunlar,

haykallar va suratlar bilan bezatilgan. Markazdagi favvora xonani salqin qilib turgan. Ba'zan odamlar uchun suv havzasi bo'lib xizmat qilgan.

O

Obelisk Obelisk. 1. To'rt tomonli monumental tosh ustun. Piramida ko'rinishida lekin tik bo'ladi. 2. Misrda ierogliflar yozilgan shunday tosh.

Observatory Rasadxona. 1. Samoviy kuzatishlar olib boriladigan bino. 2. Tepa qavatda atrofni kuzatish mumkin bo'lgan bino.

Obtuse angle arch O'tmas burchakli ark. Uchli arklarning biri bo'lib, sirkul markazlari ikkita bo'ladi.

Octagon house Sakkiz burchakli uy. Nyu Yorkning Hudson vodiysida joylashkan sakkiz burchakli Viktoriya uyi.

Octastyle Sakkizlik. Old yoki orqa tomonida sakkizta ustuni bo'lgan bino.

Octopartite vault Sakkizpoy gumbaz. To'rtburchak qurilma ustiga dumaloq gumbaz qurilganda, birikish o'rni moslashtirish uchun hosil qilinadigan sakkiz burchakli devor.

Oculus Ko'z. 1. **Roundel**. 2. **Bull's eye**. 3. Gumbaz tepasidagi dumaloq ochiq joy.

Odeum, odeon Kichik Rim yoki grek teatri. U yerda musiqa san'ati namoyish etilgan. Sozandalar joyining tepasi soyabonli yoki tomli bo'lgan.

Oecus Corinthius Korinf atriumiga o'xshash joy. Undan farqli ravishda uning gumbazi, gumbaz asosida ustunlari bo'lgan.

Oecus Cyzicenus Eshik va derazalari shishali bo'lgan zall. Ichkarida o'tirib tashqarini tomosha qilish mumkin bo'lgan qadimiy grek va Rim binosi.

Ogee 1. Biri botiq, biri qabariq bo'lgan S shaklidagi qo'sh yuzali bezak. 2. Shu ko'rinishli qoplama.

Ogee arch Egilma ark. Tepasi dumaloq bo'lmay tepaga yo'nalgan simmetrik ark.

Ogive 1. Uchi burchakli, nisbatan tik tomonli ark. 2. Gotik gumbazlarning diagonal qovurg'asi.

Oillet, oilette O'rta asr qo'rg'onlarida o'q otiladigan kichik tuynuk.

O-kabe An'anaviy yapon me'morchiligida taxta yoki suvoq bilan yopilgan devor.

Okala Musulmon yurtlarda mehmonxona.

Okhlupen Hovon. Rus me'morchiligida tom to'sini.

Okonchina Rus binolari derazalarida oyna ushlab uchun botirib ishlangan joy.

Ollarium Ostadon qo'yiladigan joy; yoqilgan jasadlar kuli solingan idish turadigan tokcha. Qadimgi Rimda bo'lgan.

Onion dome Piyozgumbaz. Rus Ortadoks cherkovi tomida mazkur piyoz shaklli gumbazni ko'ramiz.

P

Pace Qadam. 1. **Landing**. 2. Qabr atrofidagi bir qadam tepalik. 3. Poldan bir qadam tepa bo'lgan supa.

Padma Padma. Hindiston me'morchiligida haykallar bilan ishlangan bezak.

Padmam Padmam. Hindistonda haykal ostidagi poy ustun.

Padstone, pad Yaxlit tosh. Ustidagi yukni atrofga taqsimlab yuboruvchi devorning katta toshi.

Pagoda Pagoda. Ko'p qavatli minora. Har qavatida o'z tomi mavjud. Pagoda buddistlar ibodatxonasi bo'lib, qurilishda yog'ochlar keng qo'llanilgan.

Pai-lou Paylov. Xitoycha yog'och darvoza bo'lib, kirish yo'llari bitta, uchta yoki beshta bo'lgan. Saroy va ibodatxonalar hududiga kirish qismida o'rnatilgan.

Pai ta Payta. Xitoyda lamaizm dini vakillarining gumbazli ibodatxonasi. Yuan sulolasi davrida VI asrdan paydo bo'lgan.

Palaestra Palestra. 1. Yunoniston va Rimda mashq qilishga mo'ljallangan bino. U gimnaziyadan kichikroq bo'lib, uqalash uchun xonalar va hammomlari bo'lgan. Bino o'rtasida hovli joylashkan.

Palazzo Saroy. Italiyada saroy deb atalsa ham aslida jamoat binosi bo'lgan.

Palladianism Palladio uslubi. Palladianizm. Italiyalik Uyg'onish davri me'mori Andrea Palladio (1508-1580) usuli.

Pandokeion Mehmonxona. Gretsiyada sayohatchilar uchun qurilgan xususiy mehmonxona.

Panel Qoplam. Keng va yupqa yuza, taxta. U gips, alebaster, metall yoki fanerdan ham bo'ladi. Usti bezakli ishlanib devorga yopishtiriladi.

Panopticon Markazli qamoqxona. Yo'laklari bir markazdan tarqagan zindon. U yerdan hamma joyni nazorat qilib o'tirish mumkin.

Pantheon Panteon. 1. Barcha ma'budlar ibodatxonasi. 2. Rim shahrining Rotunda binosi – xudolar ibodatxonasi, hozirda oddiy cherkov. 3. Parij shahrining Panteon binosi. Hozirda milliy qahramonlar uchun maqbara.

Pantile To'lqinli parchin. S harfi shaklli parchin. Bir tomoni ostda, bir tomoni ustda qoladi.

Papert Papert. Rus Ortodoks cherkovi oldidagi ochiq yoki yopiq to'rtburchak xona.

Papier-mache Qog'oz bezak. Bir necha qavat qog'ozlarni yelimplab yopishtirib, kerakli shaklga keltirib qotirgandan so'ng binoni bezatish uchun ishlatiladi.

Papyriform Papirus shaklli. Papirus gullari shakli bilan bezatilgan Misr ustunlari.

Parabema Parabema. Grek cherkovlari binosi yonidagi xona.

Parabolic arch Parabolik ark. Ustki aylanasi uch sirkul markazidan iborat bo'lsa-da, ichki aylanasi parabolik bo'lgan ark.

Paradise Jannat. 1. Cherkov oldidagi atrium zali. 2. Biror muhim binoning bog'i. 3. Eron shohlari bog'i.

Parados Parados. Mudofaa devori ortidagi qazilgan yer.

Parapet Pastdevor. 1. Markaziy ko'chalarda to'siq uchun quriladigan panjara balandligidagi devor. Yuzasi marmar bilan bezatiladi. 2. Mudofaa devori. 3. Tomning ikki yonidagi tom nishabidan yuqori devor.

Parapetasma Parapedazma. Grek ibodatxonalarida panjara bilan o'ralgan haykal turgan joy.

Parapet gutter Pastdevor arig'i. Ko'chada bir metrli to'siq-devor ortida joylashkan ariq.

Parekklesion Ibodot burchagi. Jamoat binolari ichida yoki yaqinida joylashkan ibodat qilinadigan kichik joy.

Parerga Ziynat. Grek binolariga qo'shimcha zeb beruvchi bezaklar.

Paretta Paretta. Tabiiy yumaloq yuzasi devordan bo'rtib chiqib turgan toshlardan iborat devor.

Pageting, pargetting, parget, pargework, parging Gulsuvoq. 1. Nafis suvoq san'ati. Angliyada Tyudorlar davrida binolar yuzasini bezatish san'ati. 2. Mo'riga o'xshab tutun, gaz va issiqlikni tortib chiqaradigan quvur.

Paries Devor. Qadimgi Rim binolari devori nomi.

Pediment Uchtoq. 1. Mumtoz me'morchilikda tom shaklida ishlangan, tom ustida, binoning old tomonida joylashkan qurilma, peshtoq. 2. Keyinroq eshik va derazalar ustiga ishlangan shunday bezakli qurilma.

Pendentive Bag'al. 1. Bino burchagida gumbazning ostki davomiy qismi. 2. Burchakni gumbaz aylanasiga moslashtirish hamda tayanch bo'lishi uchun ishlangan mustahkam qurilma.

Pendentive bracketing Bag'al. Musulmonlar memorchiligiga xos bo'lgan burchakdagi gumbaz osti bezagi.

Pendentive cradling Arkli muqarnas. Burchak arklari. Gumbaz ostining burchak bilan tutashkan qismini mustahkamlovchi qurilma.

Pendent post, pendant post Kesik ustun. 1. Tom to'siniga tayanch bo'lgan kalta to'sin. U yerga emas devorga qotiriladi. 2. Arkka tayanch bo'lgan kalta to'sin.

Pentacle Beshburchak. Gotik derazalarning markazi beshburchak shaklli yulduz bezagi.

Pentastyle Beshlik. Beshta ustundan iborat bino oldi.

Penthouse, pendice, pentice Chordoqsiz uy. 1. Tom o'rning bir qismini egallagan qurilma. 2. **Appentice**.

Pepperbox turret Minoracha. Tom tepasida qurilgan kichik minoracha. Gumbazli tomi ham bo'ladi.

Pergola Ko'shk. 1. Bog'da bunyod etilgan joy. Yog'ochli to'sin bilan yopilgan tomi ustunlar ko'tarib turadi. Ularga gullar yoki tok novdalari chirmashib, qurilmaga tabiiy manzara baxsh etadi. 2. Mana shu shiypondagi ustunlar qatori. 3. Bino yoniga qo'shib qurilgan qo'shimcha bino. 4. Qadimgi forum binolari ustiga qurilgan balkonli joy.

Periakto Peryakto. Grek sahna manzarasini ko'tarib tushiruvchi moslama. Bu orqali yangi voqea muhiti namoyish etilgan.

Peribolos, peribolus Peribola. Cherkov yerlarini o'rab turuvchi devor.

Peridrome Peridrom. Qadimgi ibodatxonalarda bir tomoni devor, bir tomoni ustun bo'lgan yo'lak.

Peridromos (Peridrome)

Periform Nok shaklli. Nok ko'rinishli tom. Yoki nok shaklli bezak.

Peripteral Yakkaqator ustunlar.

Peripteros, periptery Yakkaqator ustunli. Faqat bir qatorida ustunlari bo'lgan bino.

Peristalith Toshlar qatori. Masalan qabr atrofiga o'rnatilgan toshlar.

Peristasis Ustun xalqasi

Peristele Tik tosh. Toshlar qatorining biri.

Peristerium Ikkinchi peshayvon. Ichki qismi.

Peristyle Ustunli. 1. Binoning ichini yoki tashqarisini o'ragan ustunlar. 2. Shunday ustunli joy

Pinnacle Cho'qqi. 1. Binoning eng yuqori nuqtasi. 2. Gotik me'morchilikda piramida shaklidagi bezak. 3. Bino ustidagi kichik minoracha.

Pirca Pirka. And tog'larida topilgan uy. Devorlari qo'pol toshlardan bunyod etilgan.

Pisay (Pise)

Piscina Chanoq. 1. Jom, qo'l yuvishga mo'ljallangan jihoz. 2. Qadimgi rimliklarning kichik hovuzi. 3. Katta cho'milish joyi. Ochiq havo ostida bo'ladi. 4. Rim hammomlari uchun hovuz.

Piscina limaria Cho'kindi hovuzi. Rim akveduklarining boshi yoki oxirida bo'ladigan hovuz. Unda suvning quyiqlari yig'iladi.

Pise Paxsa. 1. Devorlari zichlangan loydan hosil qilingan uy. 2. Devor yoki pol hosil qilish uchun tabiiy manbaa. 3. Somonli loy. Qamishli loy. (Cob)

Pishtaq Peshtoq. Musulmon binolarining to'rtburchak darvoza qismi. Darvoza atrofini o'rab turgan qurilma.

Pistrinum Tegirmon. Nonvoylarning don yanchadigan dastgohi.

Pitched stone Taroshlangan hoshiyali tosh. Faqat atrofi tekislangan to'rtburchak tosh.

Pitcher house Sharob yerto'lası.

Pitch faced Hoshiyali. Atrofi tekislangan. Tosh nazarda tutilmoqda.

Pitha Poyustun. Hindlarning haykali ostida turadigan asos.

Pixis, pix Piks. Cherkovda muqaddas non turadigan tosh idish.

Placage Parchin. Devor uchun yupqa bezakli material.

Placard (Parget)

Plafond Shift. Nafis bezatilgan shift.

Planceer (Plancier)

Planch Pol. 1. Pol taxtasi. 2. Uzun pol taxtasi.

Planching (Flooring)

Plancier, planceer, plancer, plancher Plansir. 1. Birorta bino qismining ostki tarafi. 2. Pol taxtasi.

Plancier piece Taxta. Pol uchun ishlatiladigan yupqa uzun taxta.

Plank house Taxtali uy. Devori tik qoqilgan taxtalardan iborat uy.

Plano-convex Guvala. Quyoshda loydan quritilgan, bir tomoni qabariq g'isht.

Planted molding, applied molding Tayyor bezak. Yuzada ishlanmasdan, unga yopishtirib, qoqib, yoki yerga yotqizilgan bezakli material.

Plaque Taxtacha. Usti yozuvli material bo'lib, devor yuzasiga qotiriladi.

Plaster cornice Suvoqli qarnas. Devor va shift burchagidagi suvalgan araqi.

Platband Toshtasma. 1. Ingichka, yupqa va uzun material. U devorga gorizontal holda bezak uchun o'rnatiladi. 2. Devorda ark ko'rinishini sun'iy yaratishda hosil qilinadigan uzun ingichka bo'rtma suvoq yoki yopishtirilgan qatlam. 3. Ustunda chiziqlar orasidagi tekis ingichka yo'l.

Plate Bog'lovchi to'sin. 1. Yog'ochlar biriktirib chiqilganda ularni mustahkamlash uchun gorizontol qoqiladigan to'sin. 2. Yerda, devorda yoki devor tepasida sinch to'sinlarni ushlab turuvchi gorizontol to'sin.

Platea Ko'cha. Rimning keng ko'chasi.

Plated parquet Yog'ochli parket. Qattiq yog'och bo'laklaridan terib hosil qilingan geometrik shaklli naqsh.

Plate rail, plaque rail Tokcha. Devorga mustahkamlangan enli taxta bo'lib, ustiga chiroyli chinni idishlar terib qo'yiladi.

Plateresque architecture Zargarlik me'morchiligi. Ispaniyada XVI asrda amalda bo'lgan uslub bo'lib, nafis bezaklarga juda boyligi bilan ajralib turadi. Qirolicha sharafiga Izabella (1474-1504) me'morchiligi deb ham ataladi.

Plate tracery Likopchali bezak.

Pleasance chamber Oliymaqom xona. Saroylarda yoki hokimiyat binosidagi xona.

Plethron, plethrum Plefron. Qadimgi greklar uzunlik o'lchov birligi. 30.86 metr. 2. Shu uzunlik bo'yicha maydon birligi.

Plexiform To'qimali. Roman va keltlarning to'r yoki to'qima ko'rinishli bezagi.

Plinth Lali. Ustun poyi. Plintus. 1. Ustun ostidagi to'rtburchak asos. 2. Biror yodgorlikning asosi. Masalan haykalning poy qismi. 3. Devorning kengroq chiqqan poy qismi.

Plinth course Chaspak qatori. 1. Devorning bo'rtib chiqqan uzun poy qismi. 2. Markaziy ko'chalarda bo'ladigan devorli to'siqlarning eng ustki ishlov berilgan va tartib chiqqan yo'li

Pluteus Gnom devori. Ustunlar orasini birlashtirib turuvchi juda past devor.

Pnyx Pniks. Afinada, Akropolis yaqinida joylashkan jamoat maydoni. Yarim aylanali joy bo'lib, devor bilan o'raladi. Gaporuvchilar minbarga chiqishadi.

Podium Podium. Minbar. 1. Olomonga gapirishga mo'ljallangan balandroq minbar. 2. Bino qurish uchun tepalik. 3. Sirkda eng quyi o'rindiq. U markaziy maydondan panjara bilan to'siladi. 4. Devor ostining supali qilib ishlangan keng qismi. Narsalar qo'yish uchun mo'ljallangan. 5. Bino poydevori.

Podzor Tomosti. 1. Rus me'morchiligida o'yib ishlangan tom osti qismi. 2. Bino uchun ishlangan chiroyli metall panjara.

Poecile Poykil. Afina bozorida devorlari suratli ishlangan tim.

Pointed arch O'tkir ark. Yuqori qismi o'tkir burchakli tik ark.

Pointed architecture O'tkir me'morchilik. Gotik me'morchilikning eski nomi.

Pointed ashlar O'yiqli toshlar. Tig' izlari bo'lgan toshlar.

Pointed work O'yiqli ish. Devorga ishlatiladigan toshlar yuzasini tig' bilan o'yish.

Pointel, pointelle Poyntel. Diagonal joylashkan katakchalardan iborat bezak.

Pointing To'lg'izish. 1. Qurilishda toshlar orasini sement bilan to'lg'izish. 2. Uloqlari berkitilgan material. 3. Tosh yuzasini o'yiqli chiziqlar bilan to'lg'izish.

Pole piece (Ridgeboard)

Pole plate Oraliq to'sin. Devor bo'ylab yotqizilgan to'sin bo'lib, tom to'sinlarini ko'tarib turadi. U shift to'sinlari ustiga joylashadi.

Polyandriion Polyandron. Davlat tomonidan faqat sanoqli kishilar jasadini ko'mishga ruxsat berilgan qabriston. Bu yerda qo'nim topish sharaflari hisoblanib, faqat jangda shahid bo'lgan lashkarboshilar bunga sazovor bo'lishkan.

Polychromy Polixrom. Turli bezaklar yordamida me'moriy unsurlar va haykallarni bezatish amaliyoti.

Polygonal masonry Ko'pburchakli tosh. Ko'pburchakli toshlardan terilgan devor. Ularning bari bir-biriga moslashtiriladi.

Pomerium Pomeriya. 1. Rim shahri qal'a devori ichida yoki tashqarisida joylashkan maydon. U bo'sh qoldirilib, ustunlar bilan o'raladi. Muqaddas hisoblangan mazkur joyda diniy marosimlar o'tkazilgan.

Pommel, pomel Dumaloq tom bezagi.

Pompeii Pompey. Italiya janubida joylashkan shahar. 63-yili zilzilada vayron bo'lgan va Vezuviy vulqoni otilgan 79-yili shahar tirik mavjudodlari bilan birga kulga aylangan. Halokatga uchraganlar xotirasiga umumiy yodgorlik toshlari qo'yilgan. 1755-yildan arxeologik tadqiqotlar o'tkazila boshlangan.

Pontifical altar O'ralgan altar. Rim shahrining avliyo Pyotr cherkovida o'rnatilgan altar bo'lib, tepasi chodir bilan o'ralgan.

Popina Qovoqxona. Rimning arzon mayxonasi.

Poppyhead, poppy Ko'knor. Cherkov gumbazi uchida, hamda cherkov mebellari yuqorisida o'rnatilgan bezak.

Porch Peshayvon. 1. Binoga kirish qismida joylashkan tomli qurilma. Yonlari ko'pincha ochiq bo'lib, asosan yog'ingarchilik va oftobdan himoyalash nazarda tutilgan. 2. **Portico.**

Porebrik Araqi. Rus binolarida g'ishtlar qatoridan hosil qilingan qarnas. G'isht devor yuzasiga 45° burchak ostida joylashtiriladi.

Porta Darvoza. Qadimgi rim shahri darvozasi. Yoki devorlar oralig'ida ochiq qoldirilgan o'tish joyi.

Portal Darvoza, yo'lak. Go'zal bezatilgan kirish qismi.

Porta pompae Sirk darvozasi. U yerdan tomosha ustalari chiqib kelishkan.

Portcullis Panjarali darvoza. U yog'och yoki temirdan yasaladi va uni tepaga tortib yo'lni ochishkan.

Porte cochere Katta darvoza. 1. Arava yo'lagi. 2. Ot arava sig'adigan eshik.

Portico Peshayvon. 1. Bino atrofida ustunli qilib qurilgan tomli qism. 2. Binodan alohida qurilgan ustunli, tomli yo'lka.

Porticus (Portico)

Posada Mehmonxona. (Ispan tilida)

Post-and-beam framing Ustun va to'sinli qurilma. Bunda gorizontall yog'ochlar ustun tepasida joylashadi.

Post-and-lintel construction Tayanch ustun va to'sinlar. Deraza ustiga toshli ark emas, tekis qilib to'sin tashlash va uni ustunlar bilan mustahkamlash nazarda tutiladi.

Post and pane, post and petrail Sinchli qurilma. Devor qurishda yog'ochlarni o'rnatib, oralarini g'ishtlar bilan to'lg'izib chiqish.

Postern Kirish. 1. Kichik kirish qismi. 2. Katta eshik yonidagi kichik eshik. 3. Asosiy darvozadan uzoqroqda bo'lgan kichik darvoza yoki eshik. 4. Qal'ada tunnelli yo'lak.

Postiche Qo'shimcha ish. Qurilish yakunlangandan keyin yana qandaydir qo'shimcha qilingan ish.

Posticum Dahliz. 1. Qadimiy ibodatxonalar zali ortidagi ochiq dahliz. 2. Qadimgi Rim uylarining orqa eshigi.

Postique (Postiche)

Postis Yondor. Deraza uchun ochiq qoldirilgan yon devorlar.

Postscenium, postscaenium Sahna orti. 1. Sahna ortidagi xonalar bo'lib, aktyorlar kiyinib tayyorlanishkan. 2. Sahna pardasi ortidagi qism.

Pounced Teshib bezatilgan.

Poyntel (Pointel)

Pozzolan, pozzolona, pozzuolana Pozzolan. Kvarts va alyuminli material. Tarkibida sement bo'lishi mumkin. Suv yordamida bo'laklarga bo'linadi. Sement surtib, devorga o'matib bezaklar yaratiladi.

Pozzolan cement Pozzolan sementi.

Prachedi, phra-chedi Muqaddas ibodatxona. Siam me'morchiligida gumbaz turi.

Pradakshina-patha Aylana yo'lka. Hind ibodatxonasi gumbazi atrofidagi yo'l.

Praecinctio Oraliq yo'lak. Rim teatrlarida yuqori va pastki o'rindiqlar orasidagi yo'lak.

Praefurnium Mo'ri. Dudburon. Rim o'chog'ining og'zi. Kulolchilik mahsulotlari pishiriladigan pech og'zi.

Praetorium (Pretorium)

Prakaram Parkaram. 1. Hindlar ibodatxonasini o'rab turgan devor. 2. Shunday devor bilan o'ralgan hovli.

Prang Prang. Tailandda XIII-XVIII asrlarda qurilgan minora va shiyponli ibodatxona.

Prasada Prasada. 1. Buddistlarning jamoat zali. 2. Hindu Dravidlari ibodatxonasi.

Prasat Kambodja ibodatxonasi.

Prastara Hind me'morchiligida devorning yuqori qismi.

Preaching cross Qiroat joyi. Ruhoniylar marosim uchun yig'iladigan joydagi xochli belgi.

Puuc style Puk uslubi. Yukatan g'arbidagi Puk tepaligida paydo bo'lgan Mayya me'morchiligining bir usuli. 600-950 yillarda mavjud bo'lgan. Binolarning tepasi va pasti alohida bezaklarda ishlangan. Ohaktoshdan ham foydalanib, bino ostini bezashkan. Mozaikalarida turli ma'budlar suratlariga duch kelamiz. Puk me'morchiligida ham ustunlar, piramidalar va yodgorlik arklari mavjud bo'lgan.

Pylon Hashamdor darvoza. Misr ibodatxonasi darvozasi. Yonlarida ikki baland minora qurilgan. Devorlari tik emas, biroz nishabli qilib qurilgan.

Pyramid Piramida. To'rt qiya tomonli ulkan inshoot. Nishabli tomonlar yuqorida bir nuqtada uchrashadi. Bir yuzasining o'zi uchburchak ko'rinishga ega.

Piramidalar Misrda sag'ana, Amerikaning qadimiy qabilalari uchun ibodatxona maqomida bo'lgan. Ular astronomik kuzatuvlar va vaqtni aniqlash vazifalarini ham bajargan. Misr piramidalari burchaklari ba'zi yulduzlar bilan bir vaqtda bir chiqizda joylashadi. Piramida ichiga bir yilda bir martagina quyosh nuri kirib boradi. Bu orqali yil kunlarini sanab chiqishkan.

Pyramidal hipped roof (Pavilion roof 1)

Pyramid city Piramida shahri. Piramida yonida xizmatchilar uchun qurilgan shaharcha.

Pyramidion Kichik piramida. Bino tomi bo'lishi mumkin.

Q

Quadra To'rt. 1. To'rtburchak chegara. 2. To'rtburchak sahn. 3. To'rtburchak bezak.

Quadrangle, quad To'rtburchak. 1. To'rtburchak hovli. Bino ichi maydoni. Binolar orasidagi to'rtburchak maydon. 2. To'rtburchak bino.

Quadratura Kvadratura. Barokko binolari ichki qismida hosil qilingan uch o'lchamli bezaklar: uzunlik, balandlik va kenglikka ega shakli. Ular ranglar bilan bo'yalgan.

Quadrel To'rtburchak parchin.

Quadrifrons To'rtovlon. 1. To'rt qiyofali haykal. Ular to'rt tomonga qaraydi. Lekin bir joyda bo'lib, ba'zan ustun, ba'zan oddiy bezak vazifasini bajaradi. 2. **Tetrapylon** 2.

Quadriga To'rt otli. Aravalar otlarining soniga tegishli. **Triga** uch otli, **biga** ikki otli.

Quadrupartite To'rt qismli. To'rt qismga bo'lib ishlangan qurilma. Ular yaxlit bo'lsa-da, bezakli chiziqlar ajratib ko'rsatadi.

Quadrupartite vault To'rt qismli gumbaz. Ichki qovurg'alari to'rttaga bo'lib ko'rsatadi.

Quadrporticus To'rt shiyponli. Masalan to'rt tomonida ustunli shiyponlari bo'lgan **atrium**.

Quadrivium To'rt yo'nalish. Ikki ko'cha kesishkan chorraha. Chorraha markazidan to'rt tomonga yo'l borligi nazarda tutilmoqda.

Quarrel Parchin. Shisha yoki sopoldan sirlab yasalgan to'rtburchak parchin bo'lib, devorga **diagonal** joylashtiriladi.

Quarry-faced Ma'dan yuzli. Go'yo yaqinda tog'dan kavlab olingan ma'danga o'xshab g'adir-budir yuzali bo'lgan tosh. Faqat ulanadigan to'rt tomonlari tekislanadi.

Quarterpace, quarterpace landing, quarter-space landing Tekis zinapoya. Burchaklari 90° bo'lgan zinapoya.

Quarter round Chorak aylana. Aylananing to'rtidan birini hosil etkan qabariq bezak.

Quatre foil To'rt foyil. To'rtta ichki burchakli ayanada hosil bo'lgan to'rt ichki aylana.

Quattrocento architecture Italiyada XV asrda mavjud bo'lgan Uyg'onish davri me'morchiligi.

Queen Anne arch Qirolicha Anna arki. Deraza usti arki hisoblanib, yon tomonlarda qanotlari bo'lgan. Venetsiya va Pallada uslublariga xos.

Queen Anne style Qirolicha Anna uslubi. 1870-1880- yillarda AQSh va Angliyada urf bo'lgan Eklektik uslub. Aslida u Anna nomi bilan emas Yelizaveta nomi bilan atalishi haqiqatga yaqinroq bo'lardi. Anna davri me'morchilik davriga mos kelmaydi.

Queen-post truss, queen truss Qirolicha tom qurilmasi. Unda bitta gorizontol to'sin xuddi shift to'sini kabi yotqiziladi. Lekin u tom qismida bo'lib, ustida ikki ustuncha tom to'sinlariga tirkak bo'ladi.

Queen rod, queen bolt Qirolicha ustuni. Tom qurilmasida o'rnatilgan metall ustun.

Quincunx Chahoryor. Biror narsa atrofida to'rt narsani simmetrik qilib joylashtirish.

Quirk Ajratma bezak. Silliq yuzani bir chiziq bo'ylab o'yib, yuzani ikki qismga ajratib alohida hosil qilingan ingichka yo'lli bezak.

Quirk bead, bead and quirk, quirked bead Ajragan bezak. 1. Taxtaning bir tomonida yo'l hosil qilgan chizikli bezak. 2. Ikki tomonni o'yish hisobiga o'rtta qismni bo'rttirib ko'rsatib hosil qilingan bezak. 3. Burchakda hosil qilingan ajratma bezak. 4. O'z yuzasida o'yima chizig'i bo'lgan ajratma bezak.

Quirk molding, quirked molding Chuqur bezak. Ingichka va chuqur kesib yoki o'yib ishlangan bezak. Masalan bezak avval qabariq yuza hosil qilib buraladi va yo'nalish keskin ichkariga burilib ingichka ichki chiziq hosil etadi.

Quoin, coign, coin Burchaktosh. Mustahkam burchak toshi. Devor kichik g'ishtlardan bunyod etilsa-da, burchaklar uchun ba'zan alohida katta toshlar ishlatiladi. Shu ko'rinishli oddiy suvoq bezagi bo'lishi ham mumkin.

Quoin header Burchakdagi joylashuv. Bunda toshning uzun tomoni devorning bir yuzasida qolib, kalta tomoni ikkinchi yuzasida qoladi.

Quoining Burchak materiali. Burchak hosil qilishda ishlatiluvchi har qanday material.

R

Rabbet, rebate Ariqcha. Derazaning oyna soladigan ariqchasi. Bir narsani birlashtirish uchun kiydiriladigan ariqchasi.

Radiating chapel Aylana ibodat xonasi. Loyihasi aylana bo'ladi.

Radius brick (Arch brick)

Rafter Hovon. Tomto'sin. Nishabli o'rnatiladigan to'sin.

Rafter plate Devor usti to'sini. Tomning qiya to'sinlari osti tushadigan to'sin.

Rag rubble Toshdevor. Mayda tabiiy yuzali toshlardan terilgan devor.

Ragwork Toshqator. 1. Devorning bir gorizontol qatorida tabiiy yuzali toshlarni terish. 2. Devor yuzasiga ishlov berilmagan toshlarni terish.

Rail bead Yo'lli bezak. Uzun bir tekis yo'lli bezak. Masalan deraza cheti. Mebelning yo'lli bezagi.

Rail fence Yo'l-yo'l to'siq. Bunda gorizontol to'siqlar ustunlarga qotiriladi.

Rainbow roof, whaleback roof Kamalak tom. Nishablari biroq qabariq bo'lgan tom.

Raised panel, fielded panel Qabariq qoplam. Ikki yoniga nisbatan o'rtta qismi qalinroq bo'lgan qoplam.

Raising piece Xari. Ko'taruvchi qism. Ustunlar ustiga joylashib, to'sinlarni ko'taruvchi asosiy to'sin.

Raising plate Devor to'sini. Sarrov. Devorga o'rnatiladigan to'sin bo'lib, ustiga tom to'sinlari qotiriladi.

Raking Pasayuvchi. Qiya.

Raking arch (Rampant arch)

Raking coping Nishabli qalpoq. Ochiq devor ustiga yopiladigan tomcha.

Raking cornice Qiya qarnas. U tomning uchburchak peshtoqida bo'ladi.

Raking course Nishabli qator. Devorda mustahkamlik uchun diagonal g'isht qatorini hosil qilish. Diagonal g'isht qatori.

Raking molding, raked molding Qiya bezak. 1. Har qanday yotiq bezak. 2. Pastga yo'nalgan har qanday bezak.

Ramada Ramada. 1. Yog'ochli ko'shk. 2. Shiypon.

Ramma Ramma. An'anaviy yapon san'atida uy devoriga osiladigan taxta. Uning yuzasida chiroyli manzara tasvirlangan bo'ladi.

Rammed earth Maydalangan tuproq. Tuproq, qum va suvni aralashtirib selgitiladi. U qurilishda ishlatiladi.

Rampant arch, raking arch Qiyshiq ark. Asosan zina ostini arkli qilganda kuzatiladi.

Retaining wall Burj. Ukak. Asosan past-baland yerlarda tuproq o'pirilmasligi uchun, yomg'ir suvi loy bo'lib oqmasligi uchun quriladigan devor. Yerning ikki yuzasidagi balandlik farqi qancha bo'lsa, devor balandligi ham yer balandligiga mos bo'ladi.

Ridge beam Yuqori to'sin. Tom cho'qqisidagi to'sin. Barcha nishabli to'sinlar uning ustiga tushadi.

Ridgeboard, ridgepole, ridgepiece, ridgeplate Yuqori to'sin. Tom cho'qqisidagi to'sin. Barcha nishabli to'sinlar uning ustiga tushadi.

Ridgecap, ridge capping, ridge covering Qalpoqli qoplama. Tomning yuqori burchak yo'lini yopishga ishlatiladigan qoplama.

Ridge course Yuqori qator. Tomning eng yuqori qismi parchinlari.

Ridge covering (Ridgecap)

Ridge crest Cho'qqi xochi. Tom uchi bezagi.

Ridge fillet Chiziqcha. Ikki botiq yo'llar orasidagi chiziqchali bezak.

Ridgepole (Ridgeboard)

Ridge rib Yuqori qovurg'a. 1. Gumbazning yuqori tojdor qismini belgilab beruvchi gorizontal qovurg'a. 2. Gumbazning cho'qqisidan o'tkan qovurg'a.

Ridge roll Tom cho'qqisi yog'ochi. Ikki nishab ushrashkan yuqori burchak bo'ylab o'rnatiladi. Tepasidagi dumaloq rekaga metall yopish mumkin.

Roman theatre Rim teatri. Tomsiz tomoshagoh bo'lib, ko'pincha tepalikda qurilgan. Tashqi tomonida ustunli galeriya va gumbazli kirish qismini ko'ramiz. Sahnasi teatr maydoni kabi yarim aylanal bo'lgan. Hozirda saqlanib qolgan qadimiy teatrlar mavjud.

Roman tile Rim parchini. Tomda ishlatilgan mazkur parchinlar ikki xil bo'lib, biri tekis yuzali ostki qism, biri yarim aylanal ustki qism bo'lgan. Tekis parchinning ikki yoni biroz tepaga qayrilib chiqqan.

Rood beam Xoch to'sini. Bu to'sin xochni ushlab turadi.

Rood loft Cherkov galleriyasi. U yerda payg'ambar surati va xoch bo'ladi. Ba'zan mana shu yerda ma'ruza qilinadi.

Rosette Rozetta. 1. Dumaloq naqsh bo'lib, ba'zan markazda qiyofa tasvirlangan. Atrofiga gulli bezaklar ishlangan. 2. Devor yuzasi va zina panjarasida ishlatilgan shunday yog'och. 3. Shunday kichik bezakli mix boshi.

Rose window, Catherine-wheel window, marigold window, wheel window Dumaloq deraza. G'ildirakka o'xshash bo'lib, bezakli qilib ishlangan.

Rostra Minbar. Rim Forumi minbari. Notiqlar sahni.

Rostral column Kemali ustun. Dengiz janglaridagi g'alaba sharafiga o'rnatilgan yog'och ustun.

Rotunda Rotunda. 1. Shaklan dumaloq uy. 2. Bino ichidagi dumaloq zal. Har ikkisi gumbazli bo'ladi.

Rough arch Qo'pol ark. To'rtburchak g'ishtlardan qurilib, yuqori keng ochiq joylariga mayda jismlar solib sement bilan to'lg'izishkan.

Rough-axed brick (Axed brick)

Rough bracket Devoriy tayanch. Zina ostiga tayanch qilib o'rnatilgan devorning turtib chiqqan qismi.

Roundel Dumaloq. 1. Dumaloq qoplam yoki deraza. 2. Dumaloq shisha. 3. **Bead molding, astragal.**

Rowlock, rolok, rollock Oxirgi g'isht. 1. Devor burchagida ikki yoni ko'rinib turgan g'isht. 2. Ikki qavat arkning bir qavati. (**Rowlock arch**)

Rowlock arch Ikki qavat ark. Har ikkisi alohida qurilib, bir-birining orasiga qo'shilmaydi.

Rubbed finish Tekis. Qumqog'ozlangan. Egov yoki qumqog'oz bilan silliqlangan yuza.

Rubble Tosh bo'lagi. Tekislanmagan tabiiy yuzali tosh.

S

Sacellum Zasella. Kichik Rim ibodatxonasi. Ba'zan dafn marosimi o'tkaziladigan usti yopiq joy ma'nosida qo'llangan.

Sakbe Sakba. Mayya me'morchiligida katta yo'l nomi bo'lib, toshlar yotqizilgan va oralari shag'al hamda ohak bilan to'lg'izib tekislangan.

Saliens Favvora. Yuqoridan quvur orqali suv olib kelingani uchun favvoradan chiqqan suv tepaga otilib turgan.

Salient Bo'rtiq. Tashqariga turtib chiqqan har qanday qism.

Sally Qiya kesik. Tom to'sinini ostidagi tekis to'singa moslab tushirish uchun uning uchi qiya qilib kesiladi.

Sanmon Sanmon. Zen ibodatxonasining katta darvozasi. Ikki qavat tomga ega. Yuqorisida ma'budlar haykallari yasalgan.

Santorin Santorin. Qurilishda ishlatiladigan yengil kulrang qotishma.

Sarcophagus. Tobut. Sarkofag. Bunday tobutlar sopol, tosh, yog'och, yoki metallidan faqat mashhur odamlar uchun yasalgan. Yuzasi go'zal bezakli qilib ishlangan.

Sardaba Sardoba. Cho'ldan o'tkan yo'llarda bunyod etilgan quduqli inshoot. Usti gumbazli bino bo'lib, suvni yaxlashdan, paranish va ifloslanishdan saqlaydi. O'zbekiston hududida hozirda 44 ta sardoba saqlanib qolgan.

Sash, window sash Deraza romi. U qotirilgan yoki turlicha suriladigan, ochiladigan bo'lishi mumkin.

Sassanian architecture Sosoniylar me'morchiligi. III-VII asrlarda Eronda hukmronlik qilgan Sosoniylar qurdirgan obidalar bilan bog'liq me'morchilik. Binolari ochiq ayvonli, gumbazli bo'lgan. Devorlari esa g'isht yoki dag'al toshdan iborat bo'lib, usti suvalgan. Devorlarda birikkan ustunlar ham aks etkan.

Sepulcher Maqbara. Sag'ana. 1. Qabr. Qabrtosh. 2. Ashyolar saqlanadigan cherkov qismi. 3. Payshanba kuni non va vino qo'yiladigan arkli tokcha.

Serdab Sirdob. 1. Qadimgi Misr me'morchiligida haykali yopiq joy. 2. Mesopotamiya uylarida yerto'la qismi. Yozning issiq kunlarida shu yerda ko'proq vaqt o'tkazishkan.

Serpent column Ilon ustun. Toltek me'morchiligida ustunning bir turi bo'lib, ochiq og'izli boshi ustun asosi bo'lsa, dumli tomga tayanch bo'ladi.

Serpentine Serpentin. Yashil rangli tog' ma'dani. Devor bezagida ishlatiladi.

Serrated Tig'li. Arra tishi kabi mayda tig'li qilib ishlangan.

Setback buttress Chetki burj. Devor burchagiga yaqin bo'lgan devorning qo'shimcha qismi.

Seven Wonders of the World Dunyoning yetti mo'jizasi. Ular qadimiy va yangi-saqlanib qolgan mo'jizalarga bo'linadi. Hammasi 14 ta. Gizadagi Piramida, Galikarnas maqbarasi, Artemida ibodatxonasi, Bobil osma bog'lari, Rodos haykali, Zevs haykali va nihoyat Iskandar mayog'i (*Surat shu tartibda*) qadimiy yetti mo'jiza sifatida tan olingan. Ulardan faqat vaqtga bo'ysunmaydigan piramidalar saqlanib qolgan.

Sine postico Ustunli ibodatxona. Old va yon tomonlari ustunli ibodatxona. Orqasida mavjud bo'lmaydi.

Singing gallery Qo'shiq zali. Qo'shiq kuylaydigan zal.

Siparium Sipariya. So'zana. 1. Qadimgi Rim teatrlarida bo'lgan suratli mato. Sahna orti pardasi sifatida spektakl davomida osig'liq turgan. 2. Suratli ishlangan yengil sahna to'sig'i.

Siras Ustun boshi. Hindlar ustunining yuqori qismi.

Skeen arch (Diminished arch)

Skene (Scaena)

Skene arch (Diminished arch)

Skenotheke Grek teatri omborxonasi.

Skew (Kneeler 1)

Skew arch Qiyshiq ark. Devor yuzasida to'g'ri burchakda joylashmagan ark.

Skewback Ark ulog'i. Arkning og'ish burchagiga mos burchakda bo'lgan devorning arkka tayanch ulog' qismi.

Skew corbel, skew putt Tom uchi toshi. Araqi tosh. U tom devorining uchiga o'rnatiladi. Ustiga qiya o'rnatiladigan toshlar qatori joylashadi. Pastdan qaraganda bu tosh devor araqisi kabi ko'rinadi.

Skew fillet Tom rekasi. Tom devorida suv yo'lini to'sish uchun qotiriladigan uzun reka.

Skew table Tom devorining uchki qismi. **Skew corbel** kabi bo'ladi.

Skintled brickwork Qiyshiq g'ishtli devor. Qiyshiq yuza hosil qilgan g'ishtlar terilishi.

Skirt-roof Tom etagi. Birinchi qavatning soxta tomi.

Spina Poyga markazi. U to'siq bo'lib, poygachilar uni aylanib o'tchoptirishkan.

Spout Tarnov. Yig'ilgan suv oqib tushadigan tarnov. Tomdan bir metrcha chiqarib qo'yiladigan turi.

Springer, skewback, summer Birinchi bostirma. 1. Arkka tayanch bo'lgan tosh. 2. Ark toshlarining eng ostidagi birinchisi. 3. Tomda qiya terilgan so'nggi qator toshlarining eng ostidagisi. 4. Gumbaz qovurg'asi.

Springhouse Bahor uyi. Bahor kabi tabiiy salqin uy. U yerda meva va sut mahsulotlari saqlangan.

Springing, spring Egilish. 1. Ark aylanasi boshlangan joy. 2. Ark burchagi.

Springing course Aylana qator. Arkda aylana hosil etkan toshlar qatori.

Springing line Arklar chegarasi. Arklar aylanasi boshlangan gorizontol xayoliy chiziq.

Springing wall (Buttress)

Sprocked eaves Tomning yog'ochli uchi.

Sprocket, cocking piece, sprocket piece Tom uchi rekasi. Bu reka to'sinlarning ustiga o'rnatiladi.

Sprung molding Egma bezak.

Spur Shpur. 1. Dumaloq ustunning to'rtburchak poyida, burchagida ishlanadigan bezak.

Squint Darcha. 1. Kichik ochiq qism. Cherkov devorida shunday derazali joy bo'lib, altarni ko'rib turishkan.

Squint brick, squint quoin Maxsus g'isht. To'g'ri to'rtburchak bo'lmagan devor burchaklarida ishlatishga mos g'isht. Bunday g'isht burchaklari qiya bo'ladi.

Story, storey (Britain) Qavat. 1. Bino qavati. Xonalarning gorizontol qatori. Yerto'la ham ba'zi joylarda qavat hisoblanadi. Chordoq esa qavat sanalmaydi. Britaniyada yer bilan barobar uy qavati yer qavati deyiladi. Yer qavati ustidagi qavatni birinchi qavat deyishadi. U bizda ikkinchi qavatga to'g'ri keladi. 2. Shift bilan ajratilmasa ham, bino derazasi ikki qavatli bo'lsa, qavatlariga ajratiladi. Ikki qavat derazali bino ma'nosida.

Stoup Chanoq. Jom. Muqaddas suv uchun idish. U cherkovga kirish qismida joylashadi.

Stove O'choq. Isitadigan qurilma. Ovqat pishirish yoki uyni isitish uchun oshxona yoki xonada o'matiladi. Uning temirdan yasalgan va g'ishtdan qurilgan turlari bor. Hattoiki askar sovutiga o'xshatib ishlangan.

Straining arch Ustun ark. Ikkinchi qavat devoriga taqab, qiya nishabda qurilgan ark. Devorga yoki tomga tayanch bo'ladi.

Straining beam, straining piece, strutting piece Kalta tayanch to'sin. To'sinli qurilmada gorizontal o'rnatiladigan kalta to'sin. U ikki nishabli tom to'sini ostiga, ularning har ikkisiga tayanch bo'lish uchun o'rnatiladi. Kalta bo'lgani uchun yuqorida joylashadi.

Straining piece Tayanch to'sin. 1. **Straining beam**. 2. Ikki to'sin orasiga o'rnatilgan tayanch to'sin.

Straining sill Kalta tayanch to'sin. U bog'lovchi to'sinning ustki yuzasida joylashadi.

Strapped wall (Battened wall)

Strapwork Tasmali bezak. U bir-birini kesib o'tkan, o'ralgan va bog'langan tasmali yo'llardan iborat.

Striatura Ustun yo'llari. Naysimon yo'llari.

Striga Ustunning naysimon yo'li.

Strigil ornament Naysimon bezak.

String Zina yog'ochi. 1. Zinapoyalarni ko'taruvchi yon tomon yog'ochi. Zina uzunligicha yaxlit bo'ladi. 2. Tomning gorizontal to'sini. 3. **Stringcourse**.

Stringboard (Face string)

Stringcourse, belt course Belbog'. Devor yuzasidagi uzun bo'rtma qism. U boshqa belbog'li qismlardan ingichkaroq bo'lib, devoriy ustunlarni bog'lab turadi.

Stringer Yaxlit to'sin. 1. Zinaning yon tomonlaridagi yog'och. Kosovur. 2. Pol ostida to'sinlarga tayanch bo'lgan qalin va uzun to'sin.

Strix Botiq chiziq. Uzun, yarim dumaloq, va ingichka bo'ladi.

Stroked work Yo'l-yo'lli qilish. Toshni o'yib botiq yo'lli bezak yaratish.

Stroll garden Yo'lkali bog'.

Struck molding, solid molding, stuck molding O'yima bezak. O'yib yaratilgan bezak.

Structura Qurilma. Qurilishdagi ishlarning umumiy nomi.

Stuart architecture Styuart me'morchiligi. Angliyada so'nggi uyg'onish davri me'morchiligi. (1603-1688)

Stuc Toshuvoq. Devorni suvab, go'yo tosh terilgandek qilib ko'rsatish san'ati.

Stucco Suvoq. 1. Sement, ohak, qum kabi qorishmalar bilan devorni silliq qilib suvash. 2. Bezak solish uchun ishlangan suvoq.

Stuck molding (Struck molding).

T

Ta Ta. 1. Xitoyning ko'p qavatli yog'och minorasi – pagoda. U harbiy kuzatuv uchun qurilgan. 2. Diniy maqsadda qurilgan minora. U tosh va to'sindan qurilgan yoki faqat toshdan qurilgan namunalari ham bor.

Tabby Tabi. Ohak, chig'anoq, shag'al va tosh aralashmasidan iborat qorishma.

Taberna Rim do'koni. Savdo rastasi.

Tabernacle Mehrobi. 1. Haykal joylashtirilgan mehrob kabi joy. 2. Protestant jamoasi uchun cherkov.

Tablet flower Bezakli Gotik usuli me'morchiligida to'p shaklli bezaklarning turfa xili. Ochilgan gul shakli ham bo'ladi.

Tablet tomb Tobut devorga kiritilgandan keyin eshik og'zini berkitib qo'yadigan tosh.

Tablinum Rim atriumlarida oila a'zolarga tegishli ma'lumotlar yozilgan yoki ularning haykallari o'rnatilgan katta ochiq xona.

Tachara Persopoldagi Doro qurdirgan saroy.

Taenia, tenia Devor bezagida manglay o'rnidan pastroqda keladigan tekis bezak. Qarnas osti.

Tai Poydevor qilmasdan yog'och ustunlar ustiga qurilgan binolar; bir yoki bir necha xonali uylar, saroylar, ibodatxonalar bo'lishi mumkin.

Tai miao Xitoyda imperatorlar saroyining sharq tomonida qurilgan o'tkan ajdod imperatorlar maqbarasi.

Tai no ya Tarjimai ro'paradagi bino. Yapon me'morchiligida asosiy binoning sharq va g'arb, ba'zan shimol tomoniga qurilgan qo'shimcha binolar.

Taisha style Shinto maqbarasining oldingi qiyofasi. Hozirda ularning mashhurlaridan biri Izumo maqbarasidir.

Tajin Totonaklar me'morchiligida mashhur obida (200-900). Meksikaning Vera Kruz shtatida joylashgan bu bino olti qatlamli bo'lib, piramida shaklida bunyod etilgan. El Tajin uslubiga xos bino hisoblanadi.

Telamon Tanali ustun. Erkak ko'rinishida ishlangan ustun.

Temple of Solomon Sulaymon ibodatxonasi. Sulaymon masjidi. Quddus shahrida Sulaymon tomonidan miloddan avvalgi 950 – yilda qurdirilgan va miloddan avvalgi 586 – yili Nebuchadnazar tomonidan buzdirilgan. Inshootni Finikiyaliklar uch qismli qilib qurishkan: tashqi zal (Ulam), asosiy zal (Hekhal), va muqaddaslar muqaddasi (Debir deb atalgan). Asosiy zalni uch qavatli bino qismi o'rab turgan. Dahliz oldida ikki bronza ustun erkin holda turgan. Qazishmalar davomida oltin bargli bezaklar ham topilgan.

Templon Templon. Vizantiya cherkovida altar qismi oldida o'rnatilgan ustunlar qatori.

Tenjo Tenjo. Yaponcha shift.

Tenshu-kaku Tenshu kaku. Yapon qasrining minorasi.

Teotihuakan Qarimiy Amerikaning eng katta va eng muhim diniy markazi. Mexiko shahriga yaqin joylashgan bu inshoot piramida kabi balandlovchi supalardan iborat. Umumiy maydon to'rtburchak shaklda. Mazkur qurilma keyinchalik ko'pkina shunga o'xshash joylar qurilishida o'z ta'sirini o'tkazdi.

Tepe Tepalik. Turkiychada xaroba tepaligi. O'zbekiston hududida ham qadimiy qo'rg'onlar mavjud. Toshkent shahrida sakkizta oqtepa aniqlangan.

Tepidarium Tepidariya. Qadimgi Rim hammomlarida iliq haroratli xona.

Terminal figure, terminal statue Terminal haykal. Ustuncha ustiga o'rnatilgan odam boshi haykali. Uning yelka qismi ham tasvirlangan.

Theatre Teatr. Sahnali inshoot bo'lib, unda aktyorlar tomoshabinlarga bevosita drama tomoshalarini namoyish etishadi.

Tholos Solos. 1. Greklarning dumaloq binosi. 2. Miken me'morchiligida qurilgan gumbazli maqbara. 3. Gumbazli dumaloq joy.

Three-centered arch Uch markazli ark. Bu gumbaz loyihasi uch sirkul markazi ostida tayyorlangan. Shuning uchun gumbaz aylanasi og'ishi bir tekis emas, o'zgargan bo'ladi.

Three-decker Minbar. Ma'ruza joyi bo'lib, yuqorida kitob o'qish o'mi, pastda esa ruhoniylar o'rindig'i joylashgan bo'ladi.

Three-hinged arch Uch bo'lakli ark. Bunday arkning ikki yonida va o'rtasida tayanch ulovchi qismlar bo'ladi.

Todayi Todayi. Qadimiy, juda katta diniy inshootlar kompleksi. VIII asrda Yaponiyaning Nara shahrida tashkil etilgan. Eng mashhur binolari Shosoin, Tegaimon, Hokkedo, Kaisando, Nandaimon, Shoro, va Daibutsuden sanaladi.

Tollbooth Idora. 1. Xizmat vazifalari bajariladigan, to'lovlar amalga oshiriladigan joy. 2. Shahar qamoqxonasi. Soliq to'lamaganlar, savdo-sotiqda firibgarlikka yo'l qo'rganlar vaqtincha jazolab ushlab turilgan joy. 3. Shahar idorasi. 4. Gildiya binosi.

Tollhouse Sarbozxona. 1. Bino, ko'priklar kabi joylar qo'riqchisining qarorgohi. 2. Idora.

Toltec architecture Toltek me'morchiligi. Tub amerikaliklardan biri bo'lgan Toltek qabilasi me'morchiligi. Eng mashhur obidalar Tula va Chichen Itza bo'lib, ular Atstek me'morchiligiga ta'sir etkan. Ularning binolarida ustunlar va bezakli kundallarni uchratamiz.

Tomb Maqbara. Qabr ustiga, marhum sharafiga qurilgan me'moriy inshoot. Maqbarada birgina odam yoki o'nlab kishilar dafn etilgan bo'ladi. O'zbekistonning o'zida Amir Temur, Imom Buxoriy, Ismoil Somoniy, Shayx Zayniddin, Zangi Ota, Shayx Hovandi Tohur, Qaffol Shoshiy, Yunusxon kabi qadimiy sag'analar, shuningdek Shohi Zinda majmuasini misol sifatida aytish mumkin.

Tracery Gultoqi. Deraza bezagi. Gotik derazalar yuzasida tosh yoki yog'och qismlardan ishlangan nozik bezak. U derazaning ustki qismida bo'lib, panjaraga ham o'xshab ketadi.

Trachelium Tracheliya. Ustunning boshi va ingichka botiq chizig'i orasidagi qismi.

Trajan's Column Trayan ustuni. Marmar toshdan 38 metrga bo'y cho'zib qad rostlagan Rim shahri ustuni. Uni senatorlar imperator g'alabasi sharafiga bunyod ettirishkan. O'sha davrda Ustun tepasida Trayanning haykali bo'lgan. Keyinchalik Avliyo Pyotr haykali bilan almashtirilgan. Bu ustun aslida minora bo'lib, ichidagi aylanma zinadan yuqoriga ko'tarilsa bo'ladi.

Transenna Tranzena. 1. Marmar yoki metal yuzasiga ishlangan yo'l-yo'l chiziq. Yo'lli bezak. 2. Kesishkan to'sin.

Transept Kesishma zal. Cherkovning uzun zaliga kesishib joylashgan zal. Yuqoridan xoch shaklini paydo qiladi.

Transept aisle Kesishma zal yo'lkalari. (Transept)

Transept chapel Kesishma zal bo'limi.

Transitional style O'tish uslubi. XII asrda sodir bo'lgan Roman uslubidan Gotik uslubiga o'tish davri nomi.

Transom Transom. 1. Oynaga o'rnatilgan yog'och panjara. 2. Eshikni yuqorisidagi derazani ajratib turuvchi to'siq. 3. Yog'och bilan bo'lingan deraza.

Treillage So'ri. Tok o'sishi uchun qurilgan so'ri.

Trellage (Treillage)

Trellis Panjara. 1. Metall yoki yog'ochdan ishlangan to'rsimon panjara. 2. Tok o'stirish uchun ishlangan so'ri.

Trellis molding, trellice molding Panjarali bezak. Normandlar me'morchiligida mavjud bo'lgan siniq chiziqli, kesishkan, to'rsimon bezak.

Tresse To'qima bezak. Tekis yoki bo'rtma yuzaga ishlangan ingichka davomiy bezak. U tasmalar to'qimasiga o'xshab ketadi.

Triapsidal Uch mehrobli. Cherkovning mehrob shaklidagi katta zal qismi. Shifti yarim gumbazli bo'ladi. Bu qismlar uch tomonda bo'ladi.

Tribelon Uch ark. Cherkov binosi ichida joylashkan uch arkli arkada.

Tribunal Tribunal. 1. Sudyalar o'rindig'i joylashkan balandroq sahn. 2. Rim teatrining ikki tarafida joylashkan xos joy. Unda imperator va malika o'tirgan.

Tribune Tribuna. 1. Minbar. 2. Cherkov zalining qo'shimcha qismi. 3. Taxtga o'xshash o'rindiq bo'lib, sudya yoki yepiskopga tegishli bo'lgan. 4. Stadionda tomoshabinlar o'rindig'i.

Trichila, trichilum Chayla. Ochiq tabiat qo'ynida tashkil etilgan soyali, o'rindiq va stollil joy. Ovqatlanish gashti uchun mo'ljallangan. Uning ustida tok o'sib qo'shimcha salqinlikni ta'minlagan va pishkan uzumlar shiftda osilib turgan.

Triclinium Ayvon. Qadimgi Rimdagi xona. Uning ichida uch bo'lma mavjud.

Triconch Uchbo'lma cherkov. Asosiy zalning uch tomonida turtib chiqqan qo'shimcha zallari bo'ladi: to'g'rida va ikki yonda.

Triforium Triforiy. Cherkov binosi chetida, ikkinchi qavatda joylashkan arkli yo'lak.

Triglyph Triglif. Doriy uslubidagi bezakka xos bo'lgan uch yo'lli qoplama. Ular burchakli va bo'rtma ishlangan.

Trigonum Trigon. Uchburchak bo'laklardan terib ishlangan mozaika.

Trilith, trilithon Uch tosh. Uchta yirik toshdan iborat monument.

Trimmer Uloq to'sin. 1. Pol va shift to'sinlariga tayanch bo'lishi uchun o'rnatiladigan kalta yog'och. 2. Polda bir-necha to'singa ulangan gorizontal yog'och. 3. **Trimmer arch.**

Trimmer arch Yotiq ark. Aylanasi deyarli tekis bo'lgan ark.

Trimming joist To'sin. Pol osti to'sini.

Trimstone, trim Bezak toshi. Binoda boshqa materiallar orasida bezak uchun o'rnatilgan tosh.

Tringle Tringel. Kichik to'rtburchak botiq yuza hosil qilgan chiziq.

Tripartite vault Uchburchak gumbaz. Uyg'onish davrida qurilgan bunday gumbaz tomda yaxlit o'zi joylashmagan. U asosiy gumbaz atrofida chetki qism sifatida qurilgan.

Triquetra Uch aylanali. Uch yarim aylanadan tashkil topkan bezak. Ular chetlari bilan birlashkan bo'ladi.

U

Ubapitam Hind me'morchiligida poyustun.

Umbo Toshkunda. 1. Biroz yuzadan chiqib turgan narsa. 2. Ko'chada chegarani bildiruvchi yerga qadalgan tosh yoki g'ishtlar.

Undercroft Yer ostida bo'luvchi maxfiy yo'lak. **Underpitch groin** Chorraxa kabi kesishkan joy.

Underpitch vault, Welsh vault Chorraxa kabi ikki gumbaz kesishmasi.

Underthroating Tashqi devor tepasida yomg'ir suvi tushib ketishi uchun o'yib ishlangan joy.

Unframed door Kesakisiz eshik.

Upana Hind me'morchiligida ustun,

Ustrinum Rimda jasad yoqilgan joy.

Uttira Hind me'morchiligida ustun osti, devor usti qatlami.

Uwa-nuri An'anaviy yapon me'morchiligida devor suvog'ining yakuniy qismi.

Uxmal Yukatan g'arbining Puuk tepaligidagi joy (Meksika). Mayya me'morchiligida so'nggi davrlarning eng ajoyib namunasi. Baland maydon ustida qurilgan uylar yaxlit to'rtburchak inshootni hosil etadi. 99 metr uzunlikdagi hukmdor saroyi Puuk madaniyatining eng muhtasham binosidir. Hovlisining to'rt tomonida saroylari joylashkan. Mazkur madaniyat haqida gapirganda Ulug'vorlik piramidasi, Buyuk piramida, Toshbaqa Saroy hamda Kabutarlar saroyini misol qilib keltirishimiz mumkin.

V

Vagina Haykal yoki byustni ko'tarib turuvchi ustunning tepa qismi.

Valance 1. Deraza tepasida bezaklarga chegara bo'lgan hoshiya. 2. Parda.

Valetudinarium Qadimgi Rim shifoxonasi.

Vallatorium Binoni loyihalashtirish ma'nosini beruvchi lotincha atama.

Valley Tomning ikki nishabi burchakda tutashkanidan hosil bo'lgan ariq.

Vallum Rimliklar lagerini o'rgan qo'rg'on.

Valva Eshik tabaqasi.

Vamure, valmure, vauntmure 1. Asosiy qo'rg'on devori oldidan o'rnatilgan uncha mustahkam bo'lmagan devor. 2. Qo'rg'on tagidagi yo'lka.

Vane, weathercock, weathervane Asosan xo'roz shaklida bo'lgan, antenna kabi baland o'rnatiluvchi shamol yo'nalishini ko'rsatadigan qurilma.

Variogated Turli ranglar nomutanosib chizilgan material.

Vaulsura Lotin tilida gumbaz.

Vault Gumbaz. Ark qurish tamoyillariga asoslanib bunyod etilgan gumbaz.

Vault bay Ikki arkli qovurg'a orasidagi gumbaz qismi.

Vaulted 1. Gumbazli qilib qurilgan. 2. Gumbaz bilan yopilgan.

Vaulting 1. Gumbaz qurish. 2. Umumiy gumbazlar.

Vaulting capital Gumbaz ostidagi ustunning tepa qismi.

Vaulting course Gumbazlar ustiga terilgan toshlarning gorizonta qatori.

Vaulting shaft Gumbaz qovurg'asini ko'taruvchi ustun.

Vault rib Gumbazga birikib, uni ostidan ko'tarib turuvchi arkli qovurg'a.

Vedika Vedika. 1. Hindlar Vedalarini o'qiydigan zal. 2. Muqaddas hududni o'rab turgan qurilma.

Velarium Velariya. Rim teatrlarida soya uchun o'rnatilgan chodir.

Venetian, Venetian mosaic Venetsiya mozaikasi. Kattaroq marmar bo'laklaridan terilgan mozaika.

Venetian arch Venetsiya arki. Bunday arkning yuqori qismi qalin bo'ladi. Ya'ni arkning ikki yonida, ark ostidagi tosh ark yuqorisidagi toshdan ingichka bo'ladi. Toshlarining har biri mos tarzda qalinlashib boradi.

Venetian dentil Venetsiyacha kungura. Devor yuzasida mavjud bo'lgan tish shaklli bezak.

Venetian door Venetsiya eshigi. Ikki yonida uzun ingichka derazalari bo'lgan eshik.

Venetian window, Palladian window, Diocletian window Venetsiya derazasi. Neoklassik usulga xos katta rom. Romlar oralarida ustunlar shiftga tayanch bo'ladi. O'rtada joylashkan deraza ikki chetidagiga nisbatan kattaroq bo'lib, ba'zan arklilik ishlangan.

Veranda, verandah Yozda o'tirishga mo'ljallangan ochiq ayvon.

Verge 1. Tom nishabi yonidagi yog'och. **2.** Ustunning bezakli qismi.

Vergeboard Kokil. Tom nishablari yonini bezatgan yog'ochli bezak.

Verge fillet Tomning yon qismiga qoqilgan taxta.

Vermiculated Xuddi ilon izi kabi betartib o'ramlar ko'rinishidagi bezak.

Vermiculated mosaic Qadimgi Rimning eng nafis mozaikalaridan biri. Biz ularda bukilgan va to'liqsimon naqshlarni ko'ramiz.

Vermiculated work Toshli yuzaning bir shakli. To'liqsimon uzuq-uzuq o'yib ishlangan joylari bo'ladi. **2.** Chuvalchang iziga o'xshagan bezakli mozaikaning bir turi.

Vermiculatum opus (vermiculated mozaic)

Vernacular architecture Ota me'morchilik. Mahalliy qurilish materiallari va uslubidan kelib chiqqan holda uy qurish usuli.

Versurae Rim teatri sahna binosining yon tomonlari.

Vesara Shimoliy va janubiy Hindistonning bunyodkorlik an'analari birlashtirgan me'moriy uslub.

Vestuary Kiyim javoni yoki kiyimxonona.

Vestibule Dahliz. Kattaroq xonaga olib kiruvchi dahliz.

Vestibulum Darvozasi ichkariroqda joylashgan uyning tashqi yo'lagi. Bir tomoni darvoza, ikki tomoni bino devorlari bilan o'ralgan. To'rtinchi tomoni ko'chaga ochiq qaratilgan.

Vestry, revestry Cherkovning bir xonasi. U yerda ruhoniylar va xo'r ijrochilarining kiyimlari, shuningdek turli xil buyumlar saqlangan.

Via Shahar va qishloqlarda bo'lgan tosh yotqizilgan ko'cha. Piyoda va ot aravalar qatnagan. Undan tashqari ikki shaharchani bog'lovchi yo'l ham shunday atalgan. Rimning yo'llari uch qatlamli bo'lgan: qum, tosh va qoplama. Qoplamalar sopol va betonli ham bo'lgan. Yo'lning ikki chetida piyodalar qatnov yo'lakchalari bo'lib, ular qadalgan g'ishtlar bilan chegaralab chiqilgan.

Via Appia Apiya yo'li. Baland qurilgan birinchi Rim yo'li. U yo'l bunyodkori Appius Claudius nomi bilan atalib, miloddan avvalgi IV asr oxirlariga taalluqli. Dastlab Rim shahrini Kapuya bilan bog'lagan, keyin yana uzaytirilgan.

Via munita Tosh yo'l. Rimning tosh terilgan ko'chasi.

Via terrena Yo'l. Yer sathi bilan barobar Rim yo'li.

Vicarage Vikar uyi. Angliyada katta ruhoniylarning uyi.

Victorian architecture Viktoriya davri me'morchiligi. Qirolicha Viktoriya (1837-1901) nomi bilan atalgan Britaniyaning bunyodkorlik davri.

Vicus Uy. Dastlab bir uy nomi bo'lgan. Keyin bir necha uylar jamlanmasi nomiga aylangan.

Vignette Panjara. 1. **Vinette.** 2. Fransuz binolarida polgacha ishlangan derazaning ostki panjarasi.

W

Wa An'anaviy Xitoy me'morchiligida sopol parchinli tom.

Wa goya An'anaviy yapon me'morchiligida tom tuzilmasi. Yevropadagi nishabli to'sinlardan farqli ravishda faqat gorizontaal va vertikal yog'ochlar ishlatiladi.

Wainscot Devorning pastki qismida taxtalarni birlashtirib hosil qilingan bezak.

Wall arcade Devorda bo'rttirilgan ustunlar qatorining tasviri.

Wall column Devoriy ustun. Devor bilan qisman yoki to'liq birkkan ustun.

Wall garden Supali bog'. Pastgina tosh devorlar ichiga tuproq to'lg'izib hosil qilingan gulzorlar.

Wall piece (wall plate2)

Wall plate 1. To'sin ostidagi qattiqroq devor qismi. 2. Devorga vertikal yopishtirib o'rnatilgan taxta.

Wall rib Devor qovurg'asi. O'rta asr gumbazlarida mustahkamlik uchun gumbaz bilan birlashtirib qurilgan qovurg'a.

Wall shaft Gumbaz qovurg'asini ko'targan ustun.

Wall tower Burj minora. Qo'rg'onni mustahkamlash maqsadida devorga birlashtirib qurilgan minora.

Ward Qasrning tashqi mudofaasi.

Wardrobe, garderobe Kiyimlar uchun joy, xona.

Watching loft Nazargoh. 1. (**exculatorium**). 2. Baland bino va minoralar tepasidagi kuzatuv maydoni, atrofni tomosha qilish maydoni.

Water leaf 1. Nilufar gulli tasvir. 2. Xuddi nilufar gulli, lekin ikkiga bo'lib tasvirlangan bezak. 3. XII asr oxirlarida nilufar guli tasvirli ustun tepa qismi bezagi.

Water ramp Sharshara hovuzi. Zinapoyasimon qurilgan hovuzchalar. Suv tepasidan pastiga sharshara bo'lib oqib tushaveradi.

Wattle O'zaro bog'langan ustunlarni birlashtirgan yaxlit qurilma.

Wattle and daub, wattle and dab Qadimgi eng oddiy qurilish usullaridan. Qamishdan to'qilgan bo'yralar devor qilib o'rnatilib keyin ustidan suvalgan.

Wave molding, oundy molding, swelled chamfer, undulating molding, undy molding To'lqinsimon uslubiy naqshlarga ega bezak qoplamasi.

Weatherboarding AQShga odamlar yangi ko'chib borgan paytda uy qurilishida ishlatkan taxta. U tashqi devor yuzasini qoplagan. Imoratning o'zi yo'g'ochlardan bunyod etilgan.

Weathered 1. Barcha ob-havoda chidashi kerak bo'lgan material yoki yuzaning sifati. 2. Suv o'tkazmaydigan yuzaga ega bo'lish.

Weather slating, slate hanging Suv o'tkazmaslik maqsadida devorga tik o'rnatilgan shifer.

Weather tiling, tile hanging Namlanishga qarshi devorga vertikal qoqib yopishtirib chiqilgan sopol parchinlar.

Weeping cross Yig'lanadigan joy. Odamlar gunohi haqida so'zlanadigan joy.

Well curb Sardoba. Quduq ustini o'rab turgan qurilma.

Welsh arch Uels arki. Birgina markaziy toshdan iborat tekis ark. U devorning ikki chetida moslab ishlangan toshga o'rnatiladi.

Welsh groin Uelscha gumbaz kesishuvi. Katta va kichik gumbazlar kesishuvi.

West end G'arbiy chekka. Cherkovning g'arb tomonida joylashkan oxirgi qismi.

Wheel tracery Dumaloq deraza bezagi.

Wheel window Dumaloq shaklda ishlangan deraza. Bejirim bezaklarga boy bo'ladi.

Whispering gallery, whispering dome Aks-sado qaytaruvchi katta gumbaz.

Wicket Kattaroq darvoza ichidagi kichikroq eshik.

Widow's walk Beva supasi. Inglizlarning Amerikada qurgan dastlabki inshootlaridan bo'lib, bino tomidagi tor bo'lgan dengizni kuzatish maydonchasiga aytiladi.

Wigwam Sharqiy Amerikadagi turar joy. Ko'rinishi dumaloq yoki tuxumsimon. Tomi ham dumaloq bo'lib zichlangan teri bilan yopilgan.

Wine cellar, wine vault Sharob ombori. U yerto'la qismi bo'lib, salqin va qorong'i bo'lgan.

Wing Qanot. Binoning asosiy qismidan yon tomoniga uzaytirib qurilgan quruq devor.

Winged bull Qanotli buqa. Ossuriya saroylarida peshayvon qismida ishlangan qo'riqchi haykal. U odam boshli, burgut qanotli va buqa tanali bo'lgan.

Withe, wythe Novda. 1. Mo'rini ikkiga bo'luvchi moslama. 2. Savat to'qishda ishlatiladigan tol novdasi. Katta to'qimalar tom yopishda ishlatiladi.

Wrought-iron work Metall issiq yoki sovuq bo'lishidan qat'iy nazar uni bolg'alab bezakli shaklga keltirish ishi.

Wrought nail Kallasi bezakli, qo'lda tayyorlangan mix.

X

Xenodocheum Mehmonlarni rasmiy qabul qilishga mo'ljallab qurilgan xona.

Xyst Yog'ingarchilik kunlarda panada mashq qilish uchun qurilgan ustunli inshoot.

Y

Yacata Meksikada 1500-yili qurilgan Tzintzuntzan ibodatxonasining dumaloq tepalikli poydevori.

Yachin and Boas Sulaymon ibodatxonasi qarshisidagi ikki ochiq ustun.

Yagura Yaponiyaning har qanday minorasi.

Yane Yapon me'morchiligida tom.

Yao Xitoy shimoli tog'laridagi g'or ichi turar joylari. Ular uch turli bo'ladi: 1. Qoya ichini o'yib ishlanganlari. 2. Qoya ichini o'yib qoplama bilan o'ralganlari. 3. Qoya ichida gumbazli qilib ishlangan xona.

Yasti Haykal ustunining markaziy qismi.

Yatzia Sulaymon ibodatxonasini uch tomondan o'ragan uch qavatli bino.

Ying pi Xitoydagi hovlilarida nazardan pana bo'lish uchun qurilgan yolg'iz devor. Ular shamoldan himoyalash vazifasini ham o'taydi va hech qaysi devorga biriktirilmaydi. Devorga ba'zan bezak berilgan.

Yosemune yane An'anaviy yapon me'morchiligida tik nishabli tom. Umumiy ko'rinishi to'rtburchak bo'lsa ham tepadan ikki uchburchak yuzalar birikkanga o'xshaydi.

Z

Zapotec Meksikadagi Mesoamerika eklektik me'morchiligi. Zapotec Olmec madaniyati ta'sirida shakllangan (700-300). Shuningdek Gvatemala va Teotihuakan madaniyatlari ham ta'sir etkan. Ularning eng diqqatga sazovor yodgorligi piramidalaridir. Yuqorisiga torayib boruvchi katta zinalardan ko'tariladi. Tepasida aylana bo'ylab joylashkan ustunlari bor.

Zashiki Yapon usulidagi mehmonxona. Poliga tatami to'shaladi.

Zeta 1. Kichik yopiq xona. 2. Cherkovda hujjatlar saqlangan xona.

Ziarat Hindistondagi islomiy ziyoratgoh - bir avliyo maqbarasi.

Ziggurat Zikkurat. Mesopotamiyaning ibodat minorasi. Miloddan avvalgi uchinchi ming yillik oxirlaridan boshlab bunyod etilgan. Uch qavatdan yetti qavatgacha bo'lgan. Tepadagi qavatlarining hajmi kichrayib boradi. Ular xom g'ishtdan bunyod etilgan.

Zigzag molding, dancette W shaklli chiziqlar, bezaklar.

Ziyada Masjid atrofidagi hovli va ekinli ochiq joylar.

Zoophoric column Hayvonlar tasviri tushirilgan ustun.

Zoophorus Iona usulidagi farizalarda hayvonlar tasviriga ega qism.

Zosaku An'anaviy yapon me'morchiligida shift va polga o'rnatiladigan qo'shimcha materiallar.

Zotheca Tokcha, devoriy javon.

Zulla Masjidagi ustunlar tizmasi.

Zvonnitsa Ruslarning qo'ng'iroqli minorasi.

Zwinger 1. Shaharning mudofaa devori. 2. Zamonaviy nemis saroylarining nomi yoki saroyning bir qismi.

Zystos Qadimda gimnastika mashqlari uchun mo'ljallangan joy.

MUNDARIJA

«Me'morchilik asoslari» faniga kirish. Me'morchilik soha, turlari va uslublari.....	3
Me'morchilikda bino konstruksiyalari.....	16
Ibtidoiy jamoa davri me'morchiligi.....	39
Qadimgi Misr me'morchiligi.....	50
Old Osiyo me'morchiligi. Ikki daryo oralig'i va Mesopatamiy. Midiya va Eron ahamoniylari davri me'morchiligi.....	71
Qadimgi Gretsiya me'morchiligi.....	87
Qadimgi Rim me'morchiligi.....	106
Janubiy-Sharqiy Osiyo va Uzoq Sharq me'morchiligi	122
Ilk O'rta asrlar va Vizantiya me'morchiligi	140
Roman davri arxitekturası... ..	151
Gotika davri me'morchiligi	165
Uyg'onish davri me'morchiligi.....	179
Barokko va rokkoko uslubi me'morchiligi	194
Klassitsizm, Ampir uslubi me'morchiligi	202
Eklektizm. Modern. Konstruktivizm. Postmodernizm uslubi me'morchiligi.....	215

M.MUXAMEDOVA

ME'MORCHILIK ASOSLARI

Toshkent – «Fan va texnologiya» – 2018

Muharrir:	Sh.Kusherbayeva
Tex. muharrir:	A.Moydinov
Musavvir:	F.Tishabayev
Musahhih:	Sh.Mirqosimova
Kompyuterda sahifalovchi:	N.Raxmatullayeva

E-mail: tipografiyacent@mail.ru Tel: 245-57-63, 245-61-61.

Nashr.lits. AI №149, 14.08.09. Bosishga ruxsat etildi 28.11.2018.

Bichimi 60x84 ¹/₁₆. «Timez Uz» garniturası. Ofset bosma usulida bosildi.

Shartli bosma tabog'i 18,0. Nashriyot bosma tabog'i 18,5.

Tiraji 300. Bnyurtma № 475.

«Fan va texnologiyalar Markazining bosmaxonasi» da chop etildi.

100066, Toshkent sh., Olmazor ko'chasi, 171-uy.

ISBN 978-9943-11-927-7

9 789943 119277